DE NATURA DEORUM

Tanrıların Doğası

Cicero

HUMANITAS
Yunan ve Latin Klasikleri

Latinceden Çeviren
Çiğdem Menzilcioğlu

KABALCI

Tanrıların Doğası Cicero

CICERO

DE NATURA DEORUM
TANRILARIN DOĞASI

Kabalcı Yayınevi: 373
Humanitas Dizisi: 27

Cicero
De Natura Deorum / Tanrıların Doğası

© Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006

Birinci Baskı: Ocak 2012

Dizi Editörü: Çiğdem Dürüşken
Yayın Yönetmeni: Murat Ceyişakar
Yayıma Hazırlayan: Eyüp Çoraklı

Kapak Tasarımı: Gökçen Yanlı

KABALCI YAYINEVİ
Gülbahar Mah. Cemal Sahir Sok. Çelik İş Merkezi No. 16 D Blok
Mecidiyeköy-İstanbul
Tel.: (0212) 347 5451 Faks: (0212) 347 5464
yayinevi@kabalci.com.tr www.kabalciyayinevi.com
internetten satış: www.kabalci.com.tr
Sertifika No. 11245

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Cicero
De Natura Deorum / Tanrıların Doğası

1. Felsefe 2. Tanrıbilim 3. İki Dilli

ISBN 978 975 997 173 1

Baskı: Melisa Matbaacılık (0212) 674 9723
Çiftehavuzlar Yolu, Acar San. Sit. No. 4 Davutpaşa-İstanbul
Sertifika No 12088

M. TULLIUS CICERO

DE NATURA DEORUM

TANRILARIN DOĞASI

Latinceden Çeviren

Çiğdem Menzilcioğlu

KABALCI YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

ONSÖZ 7
SUNUŞ: Cicero ve *De Natura Deorum* 9

DE NATURA DEORUM
TANRILARIN DOĞASI

LIBER PRIMUS 34
LIBER SECUNDUS 162
LIBER TERTIUS 338
FRAGMENTA 444

I. KİTAP 35
II. KİTAP 163
III. KİTAP 339
FRAGMANLAR 445

NOTLAR 449
KAYNAKÇA 483
DİZİN 485

Bu çeviri çalışmamı manevi desteğiyle bana güç veren
sevgili anneme ithaf ediyorum.

ÖNSÖZ

Romalı bir düşünürün zihninde canlandırdığı bir sohbette tanrıların doğası ve dünyevi işlere etkileri gibi esaslı konuları irdelediği *De Natura Deorum*, özünde Eski Yunan dünyasının üç önemli felsefe okulunun -Epicurus, Stoa, Academia- belli başlı temsilcilerinin konuya ilişkin yaklaşımlarının toplu halde bir sunumudur. Cicero bu eseriyle Yunan felsefesini sadece kendi halkının anlayacağı bir kılığa sokmakla kalmaz, aynı zamanda düşündüğünün çok ötesinde evrensel bir amaca hizmet eder. Sözgelimi eserleri günümüze ulaşmamış pek çok filozofun tanrı kavrayışıyla ilgili öğretisini bizler bugün Cicero'nun derin bir bilgi birikimiyle kaleme aldığı *De Natura Deorum* sayesinde öğrenmekteyiz. Özellikle bu yönüyle ele alıp çevirisini sunduğumuz *De Natura Deorum*,* antikçağ düşüncesinde evrenin oluşumundan itibaren tanrının varlığını açıklamak için geliştirilen yöntemlerin oluşturduğu ahlak anlayışını ve bu anlayışa göre şekillenen dinsel inancın Roma toplumundaki yerini daha iyi anlayabilmemiz açısından önemlidir. Bunun yanı sıra *De Natura Deorum*'un özellikle ikinci kitabı, antikçağ insanının doğayı inceleyerek ulaşmış olduğu bilgiler bakımından -örneğin canlıların üreme ve beslenme şekilleri, insan vücudunun yapısı ve işleyişi, gezegenlerin hareketleri ve yıldızların konumları- hem ilgi çekicidir hem de önemli bir kaynaktır.

---

* Metnin 2006 yılında Dost Kitabevi'nce yayımlanmış ve F. Gül Özaktürk ile Fafo Telatar'a ait bir başka çevirisi de mevcuttur.

Çeviride Latince metin için H. Rackham (trans.), *Cicero. De Natura Deorum, Academica,* The Loeb Classical Library, England, 2000 künyeli edisyon temel alınmıştır. Yine çevirideki açıklamalarda H. Rackham'ın Loeb edisyonundaki açıklayıcı notlarının yanı sıra P. G. Walsh (trans.), *Cicero. The Nature of the Gods,* Oxford University Press, Oxford-New York, 1998 künyeli çalışmadaki notlardan yararlanılmıştır. Ayrıca birinci kitapla ilgili açıklamalar için Andrew R. Dyck (ed.), *Cicero. De Natura Deorum, Book I,* Cambridge, 2003 künyeli çalışmadan, ikinci kitapla ilgili açıklamalar için de J. B. Mayor, *M. Tullii Ciceronis De Natura Deorum Libri Tres, with introduction and commentary,* vol. II, Cambridge, 1883 künyeli çalışmadan yararlanılmıştır. Antikçağ yazarlarından yapılan alıntılar için, başka türlü belirtilmedikçe, *Loeb Classical Library*'de yayımlanmış edisyonlar temel alınmıştır. Ayrıca çeviride geçen kişi isimleri konusunda Latince yazılım benimsenmiştir; yer isimlerinde Türkçe kullanımlar tercih edilmiş, Latince olarak bırakılan isimlerinse coğrafi konumları açıklanıp günümüzdeki karşılıkları verilmiştir.

Çeviriyi büyük bir dikkatle okuyarak değerli katkılarda bulunan, felsefi terimleri Türkçeleştirirken karşılaştığım zorlukları aşmamda yardımlarını benden esirgemeyen ve akademik çalışmalarımda her zaman büyük desteğini ve yardımını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken'e teşekkürü borç bilirim.

Çiğdem Menzilcioğlu İstanbul, Şubat 2007

SUNUŞ

Cicero ve *De Natura Deorum*

Kısa Yaşam Öyküsü

Roma tarihinin en çalkantılı döneminde yaşayan Cicero, Roma'nın yaklaşık 100 km. güneyindeki Arpinum'da, atlı sınıfından varlıklı bir ailenin ilk çocuğu olarak İÖ 3 Ocak 106 tarihinde dünyaya gelir. Roma'nın kaderini değiştiren Iulius Caesar'dan altı yaş büyüktür. Cicero'nun ilk çocukluk yılları Germanialı ve Gallialı kavimlere karşı yürütülen savaşların yaşandığı döneme denk düşer. İlk gençlik yıllarında, yani on yedi on sekiz yaşlarında ise Marius ile Sulla arasında çıkan iç savaşa tanık olur. İşte bu yıllarda yaşamı boyunca elde edeceği başarıların temelini oluşturan eğitimi almak üzere babası onu erkek kardeşiyle birlikte önce Roma'ya, sonra Yunanistan'a gönderir. Mithridates Savaşı'nın neden olduğu karışıklıktan kaçıp Roma'ya yerleşen Epicurusçu Phaedrus'un, Stoacı Diodotus'un ve Academiacı Philo'nun derslerine katılır. Dönemin en iyi öğretmenlerinin gözetiminde hitabet, felsefe ve hukuk eğitimi alır. Bu eğitim sonucunda da avukatlık kariyerinde kısa sürede yükselmeye başlar ve çoğunlukla savunma tarafında yer aldığı davalarda elde ettiği başarılarla yerini sağlamlaştırır. İÖ 80 yılında, henüz 26 yaşında genç bir avukat olarak Amerialı (günümüzde Amelia) Sextus Roscius'u diktatör Sulla'nın adamlarına karşı savunurken, Sulla'nın diktatörlük rejimiyle beraber gittikçe artan siyasi bunalım yüzünden hem ona hem de yöne-

timine karşı cesurca eleştirilerde bulunmaktan da kaçınmaz. Ama bu şekilde sayısız siyasi düşman da kazanmış olur. Bu yüzden hem bu düşmanlarından kaçmak hem de fazla çalışmaktan bozulan sağlığını geri kazanmak amacıyla İÖ 79'da Roma'dan bir süreliğine ayrılıp Atina'ya gider ve burada Philo'nun ölümünün ardından Academia'nın başına geçen Antiochus'un, Epicurusçu Zeno'nun ve hatip Demetrius'un derslerine katılır; oradan da Rodos'a geçip Molon ile Posidonius'un öğrencisi olur. Ardından Smyrna'ya (İzmir) gelir ve burada P. Rutilius Rufus'un derslerini izler. Cicero'nun Yunanistan ve Küçük Asya'da felsefe ve hitabet konusundaki bilgilerini pekiştirdiği, yaklaşık iki yıl süren bu eğitim sürecinde Sulla görevden çekilir ve kısa bir zaman sonra da ölür (İÖ 78). Bunun üzerine Cicero da Roma'ya dönerek Terentia'yla evlenir. Bu evlilikten İÖ 76'da kızı Tullia, İÖ 65'te ise oğlu Marcus doğar.

Sulla'nın ölümünün ardından Roma'nın siyasi tablosuna baktığımızda her türlü rezaletin ve kanunsuzluğun kol gezdiği bir ortam karşımıza çıkar. Bu dönemde başını Spartacus'un çektiği ve kölelerle özgürlük sahibi köylüler tarafından desteklenen köle hareketleri, Pompeius ve Crassus'un Sulla'nın yıktığı rejimi yeniden kurmak üzere yeltendikleri darbe girişimleri ve ikisi arasında yaşanan kişisel çekişmeler Roma tarihinin akışına yön verir ve Roma artık şiddetli çatışmaların sahnesi olur. *Senatus* üyeleri gelenekleri bir tarafa bırakıp kendi servetlerini artırmanın yollarını arar, *equites* (atlı) sınıfı ise gitgide güçlenir. Kısacası antikçağın son özgür devletinin çöküşe geçişinin ayak sesleri duyulmaktadır.

Cicero işte böyle bir kargaşa döneminde büyük bir tutkuy-

la bağlı olduğu ülkesine hizmet etmek amacıyla avukatlık kariyerinin yanı sıra devletin çeşitli kademelerinde de görevler alıp siyaset adamı kimliğine bürünerek *cursus honorum*unu tamamlamaya koyulur. Cumhuriyetçi ilkelerinden ödün vermeksizin sınıflar arası uyum (*concordia ordium*) adına savaş verir. İlk olarak İÖ 75 yılında Sicilya'da *quaestor*luk yapar, ardından sırasıyla *aedilis* (İÖ 69), *praetor* (İÖ 66) ve *consul* (İÖ 63) olur.[1] Cicero'nun *consul* olduğu 63 yılında Catilina da bu göreve talip olur, ancak *consul*luğa seçilemeyişinin ruhunda yarattığı hezimet onu İtalya'da silahlı ayaklanma planları yapmaya iter. Ancak Catilina'nın devleti buhrana sürükleyecek planlarını haber alan Cicero hiç vakit kaybetmeden *Senatus*'ta Catilina aleyhine tarihi bir konuşma yapar. Bu konuşma Catilina'nın Roma'dan uzaklaşmasını sağladığı gibi Roma'yı da olası bir iç çatışmadan kurtarır. Bu başarısından dolayı Catulus tarafından "*pater patriae:* vatanın babası" (*In Pisonem* 3.6; *Pro Sestio* 51.21; Plinius, *Naturalis Historia*, 7.30.117) unvanına layık görülse de, Catilina ve yandaşlarının yakalandıkları yerde sorgulanmadan derhal öldürülmelerine ilişkin *son Senatus kararı* (*senatus consultum ultimum*) yüzünden Pompeius, Crassus ve Caesar'ın kurduğu ilk *triumvir*liğin (üçlü yönetim) verdiği sürgün kararından kurtulamaz (İÖ 58). Birdenbire yıldızı sönen Cicero'nun evi yıkılır, bir yıl sürgün hayatı yaşar. Buna rağmen bu davadaki kararının haklılığından yaşamının sonuna kadar hiç kuşku duymaz ve Roma'yı büyük bir karışıklıktan kurtardığı inancını bir an olsun yitirmez. Önce Thessalonica'ya (Selanik), sonra Illyria'ya

[1] İÖ 63 yılında Iulius Caesar da *pontifex maximus* (başrahip) seçilmiştir.

(günümüzde Yunanistan ve Arnavutluk sınırları içinde kalan bölge) gider. Pompeius ve T. Annius Milo'nun girişimleriyle Roma'ya geri çağrıldığında görkemli bir törenle karşılanır. Avukatlık kariyerine devam eder ve İÖ 56 yılında Pompeius'un baskısıyla tekrar kamu görevine girerek Pompeius, Crassus ve Caesar'la birlikte çalışmaya başlar, ancak inanmadığı bir siyasi düşüncenin içinde yer almak onun için giderek imkânsız hale gelince, İÖ 51'de Cilicia'ya bir yıllığına *proconsul* (vali) olarak gitmeyi kabul eder ve böylece Roma'da ortak olmak istemediği bir siyasetten çekilme olanağını bulmuş olur.

Yaptığı konuşmalarını kaleme alarak edebiyat tarihine kazandıran Cicero, hitabet sanatına ilişkin bir eser olan *De Inventione*'yi yazmasından yıllar sonra, İÖ 55 yılında *De Oratore*'yi kaleme alır ve ardından felsefeye yönlenip İÖ 54-51 yılları arasında *De Republica* adlı eserini yazar; İÖ 52 yılında ise *De Legibus* adlı kitabı için çalışmalara başlar.

Cilicia'dan döndüğünde Roma'da Caesar ile Pompeius arasında patlak veren iç savaşta Pompeius'un yanında yer alır, ama diğer *senator*larla birlikte Epirus'a gittiği halde Pharsalia'da Pompeius'un ağır yenilgisiyle sonuçlanan (İÖ 48) savaşa katılmaz. Pompeius'un yenik düşmesi üzerine Cicero geride kalan birkaç cumhuriyet yanlısıyla birlikte hareket etmektense Caesar'dan özür dilemeyi yeğler. Yine de Caesar'ın cumhuriyetin ilkelerinden uzaklaşıp askeri monarşinin temellerini atarak diktatörlük yolunda ilerlemesine sıcak bakmaz. Bu yüzden siyaseti tamamen bırakıp daha önce *De Republica* ve *De Legibus* adlı eserleriyle yöneldiği felsefe çalışmalarına ağırlık verir. Felsefeye yönelişini *De Natura Deorum*'da kendi

ağzından şu sözlerle açıklar (*De Natura Deorum*, 1.4.7): "Benim kamu işlerinden tamamen elimi eteğimi çektiğim ve devletimizin de tek bir adamın hükmü ve iradesine teslim olmak zorunda kaldığı bir dönemde, bu kadar ciddi ve bu kadar seçkin konuların Yunan edebiyatında olduğu gibi Latin edebiyatında da bulunmasının ülkemizin saygınlığı ve şöhreti açısından çok önemli olduğunu düşündüğümden her şeyden önce devletimizin yararına insanlarımıza felsefe öğretmeliyim dedim." Cicero'yu felsefeye yönelten bir başka neden de çok sevdiği kızı Tullia'nın beklenmedik ölümü (İÖ 45) karşısında teselliyi felsefede aramasıdır (*De Natura Deorum*, 1.4.9).

Cicero Yunan felsefesini Roma halkına aktarmayı kendisi için âdeta bir vatandaşlık görevi kabul eder. Yaşamının son yıllarını ardı ardına felsefi eserler kaleme almakla geçirir. *Paradoxa Stoicorum*, *Consolatio*, *Hortensius*, *Academica Priora*, *Academica Posteriora*, *De Finibus Bonorum et Malorum*, *Tusculanae Disputationes*, *De Natura Deorum*, *De Divinatione*, *De Fato*, *Cato Maior de Senectute*, *Laelius de Amicitia*, *De Officiis* ve günümüze ulaşmayan *De Gloria*, *De Virtutibus*, *De Auguriis* İÖ 46-44 yılları arasında yazdığı birbirinden değerli felsefe eserleridir.

İÖ 15 Mart 44'te Caesar'ın *Senatus*'ta öldürülmesi üzerine ülkesi yeni bir karışıklığa sürüklenince, yaşanan olayları köşesinden sessizce izlemek yerine tekrar siyasi arenaya dönen Cicero, Marcus Antonius'un devleti tek başına ele geçirme arzusu karşısında Caesar'ın evlatlık oğlu Octavianus'u destekler. Ancak Ocatvianus'un Antonius'u yenip onunla birlik olması ve Lepidus'u da yanına alarak *Senatus*'a karşı ikinci *triumvir*liği oluşturması, Cicero'nun cumhuriyet yönetiminin yeniden ku-

rulacağına dair tüm umutlarının yıkılmasına neden olur. Cicero için kaçınılmaz son artık yakındır, çünkü hakkında ölüm kararı çıkarılmıştır. Roma'dan kaçar, ama Antonius'un askerlerine yakalanmaktan kurtulamaz. Mahkemelerin bu en başarılı avukatı, konuşma sanatının bu en büyük ustası, cumhuriyetçi değerlerin yılmaz savunucusu İÖ 7 Aralık 43 yılında Formiae'da katledilir. Böylece hem siyasi arenada hem mahkemelerde kazandığı büyük şöhretin yanı sıra edebiyat ve düşünce alanına da çok değerli katkılar sağlayacak eserler kazandıran Cicero altmış üç yaşında yaşama veda eder.

De Natura Deorum

Avukat, devlet adamı, hatip ve düşünür olarak tarihe mal olan Cicero'ya *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*'nde verilen 'tanrıbilimci' sıfatı şaşırtıcı olmakla birlikte önemli bir saptamadır. Schilling ona verdiği bu sıfatı şöyle açıklar: "... o çağın herhangi bir din düşünüründen daha önemlidir belki de. Öncelikle bu konuyu işleyen o döneme ait en önemli yapıtlar ona aittir, ayrıca bunlar ünlü filozoflara ait çok sayıda yapıt kayıp olduğundan, bugün daha da önemli 'hale gelmişlerdir'."[2]

Din ve tanrıbilim konusunda kaleme aldığı *De Natura Deorum*, *De Divinatione* ve *De Fato* adlı eserler Cicero'nun 'tanrıbilimci' olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu üç eser

[2] R. Schilling, 'Cicero (Tanrıbilimci)', çev. Mehmet Emin Özcan, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, yön. Yves Bonnefoy, Türkçe baskıyı yayıma hazırlayan Levent Özdemir, I. cilt (A-K), Ankara, 2000, s. 136.

antikçağda tanrı kavramı ve neticesinde oluşan dinsel inançla birlikte kehanet ve yazgı üzerine gelişen temel düşünceleri içermesi bakımından önemlidir. Cicero *De Natura Deorum*'un daha ilk cümlesinde tanrıların doğasıyla ilgili sorunun çetrefil ve girift olduğunu, ancak bu sorunun aydınlatılmasının dinsel inancın düzenlenmesi ve insanın zihnini kurcalayan belirsizliğin açıklığa kavuşturulması bakımından önem taşıdığını vurgulayarak konunun titizlikle ele alınması gerektiğine dikkat çeker (*De Natura Deorum*, 1.1.1-2).

Cicero bu eserde tanrıların varlığından şüphe duyan ya da hiç var olmadıklarına inanan filozoflara karşı bir tavır sergiler ve konuyla ilgili tartışmaya tanrıların var olduğu görüşünü kabullenerek başlar. Ardından tanrıların nasıl bir doğaya sahip olduklarına, nerede yaşadıklarına, dünyevi işlerde ne derece etkin olduklarına ilişkin sorulara cevaplar aramaya girişir. Ama genelde kendi düşüncelerini açıklamak yerine dönemin belli başlı üç felsefe okulunun, yani Epicurus, Stoa ve Academia'nın öğretilerini irdeleyerek sorularına cevap aramayı yeğler, böylece aslında bu üç okulun konuyla ilgili görüşlerini hem Roma dünyasına hem de felsefe tarihine aktarmış olur. Ancak bu aktarımı gerçekleştirirken de Romalı düşünce yapısından asla ödün vermediği dikkatlerden kaçmaz.

Üç kitaptan oluşan *De Natura Deorum*'un birinci kitabında Epicurusçu öğretiyle bu öğretiye karşı Academiacı görüşü, ikinci kitabında Stoacı öğretiyi, üçüncü kitabında ise Stoacı öğretiye karşı Academiacı görüşü ele alır.

Tanrıların doğasına yönelik araştırma, Aristoteles'ten

sonra sistematik bir hal alarak mantık, fizik ve ahlak olmak üzere üç bölüme ayrılan felsefenin "dünyayı nasıl biliyorum," "dünyanın doğası nasıldır" ve "dünyada mutluluğa ulaşmak için nasıl yaşamam gerekiyor" gibi temel sorulara aradığı cevaplarla belirlenir. Bu üç temel soruya verilen cevaplarda Epicurusçularla Stoacılar aynı fikirleri paylaşırlar. Bu fikirlerin özeti şöyledir: Duyularımız bilginin tek kaynağıdır; madde tek gerçekliktir; mutluluk tutkularla, korkularla ve arzularla örselenmemiş bir zihinsel dinginliğe bağlıdır. Her iki okul aynı sorulara aynı cevapları verdikleri halde Epicurusçular bu zihinsel dinginliğin iradenin doğa yasasından bağımsız olmasıyla, Stoacılarsa doğaya boyun eğmekle kazanıldığını düşünürler ve aralarındaki kutuplaşma doğa düzenini algılayışlarındaki görüş ayrılıklarıyla keskinleşir. Öncelikli amaç ahlakın temel ilkelerinin belirlenmesidir. Bu nedenle de tanrı öğretisinin çıkış noktası dini bir ilgi yerine, ahlaktır.

Bunun yanı sıra Eski Yunan ve Roma toplumlarında gelenekselleşmiş bir tanrı düşüncesi de vardır. Özellikle Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde filizlenen insanbiçimli tanrı anlayışı Yunan edebiyatında ve dolayısıyla toplum yaşamında etkindir. Bu insanbiçimli tanrılara insanlara özgü tüm özellikler atfedilmiştir, hatta bu yüzden tanrılar da insanlar gibi hata yapabilirler, tutku ve arzularına ket vuramazlar, kısacası insanların zayıflıklarından nasiplerini almışlardır. Her ne kadar Yunan etkisiyle zaman içinde insanbiçimli tanrı anlayışı Roma'ya girdiyse de, başlangıçta Roma'nın geleneksel dininin tanrıları *numen*lerdir. "Latince'de 'baş sallayarak onay verme; tanrısal istenç, tanrısal buyruk; tanrının gücü, tanrısallık' anlamları ta-

şıyan *numen*ler çiftçilik geleneği ile beslenen Roma toplumuna uygun olarak özellikle tarım kültürü ve aile yaşantısıyla ilgili kutsal ruhlardır. Doğadaki her şeyin içinde olduğuna inanılan ve güçlerini sergiledikleri belirgin olaylar dışında varlıkları olmayan bu soyut güçler, eylemleriyle belirginlik kazanırlar."[3] Sonradan insana özgü niteliklerle donanan ve ölümsüzlük özelliğiyle insandan daha önemli bir varlık anlamı kazanan *numen* kavramıyla gelişen tanrı anlayışı Roma'nın dinsel inançlarını düzenlemesi bakımından da önem taşır.

Roma'da din devletin güdümündedir, başka deyişle devlet dini esastır. Cicero'ya göre bu dinin kurucusu Numa'dır ve din devletin güvenliğini sağlamaktadır (*De Republica*, 2.26-28). Ancak Cicero devlet dinini dinsel bir duyarlılıkla değil, siyasi bir gayeyle istemektedir; bu gaye ise en iyi devlet olan eski Roma devletini kurmaktır. Nitekim çoktanrılı bir din olan devlet dini Roma devletinin varlığını, birlik ve bütünlüğünü koruyan ve tüm vatandaşların sadakatle bağlandıkları çeşitli inanç ve faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır.[4]

Cicero eserinde tanrıların doğası gibi cesaret isteyen bir konuda temkinli bir yaklaşım sergilemekten yanadır. Dindarlık (*pietas*), kutsallık (*sanctitas*) ve din (*religio*) ortadan kalkarsa büyük bir kargaşanın kaçınılmaz olacağı, bununla birlikte güvenin, insanoğlunun birliğinin ve adaletin de yitip gideceği görüşündedir (*De Natura Deorum*, 1.2.3-4). Cicero saf bir ahlak anlayışını benimsese de, dinsel inanç temeline dayanmayan

[3] Çiğdem Duruşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul, 2000, s. 9.

[4] Duruşken, *A.g.e.*, s. 15.

bir ahlakın gelişemeyeceğine inanır.[5] Bu bakımdan *De Natura Deorum*'un birinci kitabında ele aldığı Epicurusçu öğretiye karşı olduğunu belirtir.

Democritus'un atom kuramını temel alan Epicurusçu öğretiye göre evren öncesiz ve sonrasızdır; üstelik belli bir ağırlığı ve büyüklüğü olan, ancak gözle görülemeyecek kadar küçük yapıdaki sayısız atomların boşluktaki hareketinden oluşmuştur. Democritus'un öğretisinde atomların doğal ve zorunlu olarak hareket etmesine karşın Epicurus atomların aşağıya doğru düşüşleri sırasında kendi doğrultularından saparak (*clinamen*) rastgele diğer atomlarla çarpıştıklarını ileri sürer. Dünyamız, nesneler ve sayısız diğer dünyalar atomların boşlukta rastgele birleşmesinden doğan geçici kümelerden ibarettir ve belli bir amaç olmaksızın sürekli bir oluş ve bozuluş meydana gelmektedir. Başka bir deyişle atomların sürekli çarpışmasıyla gerçekleşen her zaman için bir oluş söz konusudur. Peki, Epicurusçular tanrıları yok mu sayarlar? Hayır, onlara göre mademki bütün insanlık içgüdüsel olarak tanrılara inanmaktadır, öyleyse tanrılar vardır. Ama onların tanrıları atomların birleşmesinden oluşur. Tanrıları oluşturan atomlarsa çok ince yapıdadır ve diğer atomlar gibi zamanla ayrışıp bozulmazlar, dolayısıyla tanrılar ölümsüzdür, ama dünyevi işlerle hiç ilgilenmeyip dünyalar arası boşlukta (*intermundia*) tam bir mutluluk içinde yaşarlar.

Ruhumuz da tanrılar gibi çok ince atomlardan oluşmuş olmasına rağmen bu atomlar bedeni yönetecek güçtedir. Atom-

[5] Horace C. P. McGregor (trans.), J. M. Ross (intr.), *Cicero. The Nature of the Gods*, England, 1972, s. 25.

ların ayrışması ya da dağılmasıyla ölüm gerçekleşir. Birleşme yaşamı, ayrışma ise ölümü getirir. Epicurus ölümü bozulma, dağılma veya ayrışma, yani bir yok oluş olarak gördüğü için, ölümden sonra insanı bekleyen başka bir yaşam olmadığını ve öldükten sonra insanların sanıldığı gibi tanrılar tarafından cezalandırılmayacağını söyleyerek ölüm ve ölümden sonraki yaşama dair korkuları ortadan kaldırır. Öncesiz ve sonrasız bir haz içinde yaşayan tanrıları ise saygı duyulması gereken varlıklar olarak kabul eder. Birtakım bencilce kaygılarla tanrılara tapınılmasına karşı çıkar. Kendi kendilerine yeten birer varlık olarak uyandırdıkları hayranlıkla bu saygıyı zaten hak ettiklerini düşünür. Epicurus tanrıların varlığına değil, onların dünyevi işlere karıştıkları düşüncesinden kaynaklanan ve insanların mutsuzluğunun temel nedeni olarak gördüğü batıl inanışlara karşı çıkar. Epicurusçuluk tanrının tanrısal görevini kabul etmediğinden ve dolayısıyla toplumda yerleşik olan dinsel inanca bağlılığı zayıflattığından, dinsel inancın ahlakın temelini oluşturduğunu düşünen Cicero'nun anlayışına ters düşmektedir.

Epicurus'a göre yaşarken ölüm, ölüm geldiğinde ise yaşam yoktur. Epicurus insanları her türlü korkudan arındırarak onlara yaşama sanatını öğretmeyi amaçlar. Felsefenin başlıca hedefinin insanı mutluluğa ulaştırmak olduğu görüşündedir ve bu düşünceden yola çıkarak hazcı bir öğreti geliştirir. Öğretisinin başlıca amacı insanları en yüce erdem olarak gördüğü ruh dinginliğine (*ataraksia*) ulaştırmaktır. Bu yolda en önemli aracı, bilginin de tek kaynağı olarak kabul ettiği duyularımızdır. Sadece duyularımız aracılığıyla hazzı ve acıyı duyumsaya-

biliriz. Epicurus duyularımızdan elde ettiğimiz hazları ahlak anlayışına yerleştirir. Mutluluğu sağlayan hazların ancak ruh dinginliği içinde her türlü aşırılıktan ve arzudan kaçınmakla, azla yetinmekle gerçekleşeceği ilkesi üzerine temellendirilmiş bir ahlak öğretisi sunar.

Cicero, *De Natura Deorum*'un ikinci kitabında Stoa felsefisini ele alır. Stoacı filozoflar felsefeyi mantık, fizik ve ahlak olmak üzere üç bölüme ayırır. Stoacılar da tıpkı Epicurusçular gibi, bilginin kaynağının duyularımız olduğu yönündeki Aristotelesçi öğretiyi benimserler. Stoacı öğretinin başlıca ilkesi tek iyi olan erdeme ulaşmak ve tanrısal arzuyu yerine getirmektir. Bu ilkeye ulaşmak için belirledikleri yol ise *doğaya uygun yaşamak* ya da *doğa yasasına boyun eğmek*tir.

Stoacılar Ionia felsefesinin, özellikle de Heraclitus'un etkisi altında panteist bir dünya görüşü benimserler, başka deyişle her şeyi *Tanrı, Doğa ya da Akıl* olarak tarif edilebilecek birlikli bir bütüne indirgerler:[6] "Stoacılara göre, etkin ve edilgin olmak üzere evrenin iki ilkesi vardır: Edilgin ilke niteliği olmayan tözdür, yani maddedir, etkin ilke ise bu tözün içindeki nedendir, yani tanrıdır. Tanrı sonsuzdur ve maddenin tüm kapsamı içinde her şeyin yaratıcısıdır" (Diogenes Laertius, 7.134).[7] Stoa fiziği maddecidir. Bütün evren maddeden ve tanrıdan ibarettir. Her şeyin ilk kaynağının ateş olduğunu ve her şeyin tekrar bu ana ateşe geri döneceğini düşünür. Ancak burada bir yok oluş değil, döngüsel bir başlangıç söz konusudur, çünkü önceden

---

[6] McGregor (trans.), Ross (intr.), *A.g.e.*, s. 42.

[7] Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, İstanbul, 2004, s. 346-347.

olduğu gibi her şey aynı düzen içinde yeniden oluşacaktır. Aralıksız tekrarlanan bu süreçte doğayı sanatkâr bir ateş olarak kabul ederler. *Hava, su, toprak* sırasıyla bu ateşten hayat bulur ve yine sırasıyla bu ateşe geri döner. Bu ateş hep vardır ve asla sönmez. Stoacılar için doğa, *tanrı* ve *ateş* terimleriyle eşanlamlıdır.[8] Bununla birlikte evrenin tanrı, tanrının da evren olduğunu söylerler, hatta daha da ileri giderek yıldızları ve tüm göksel cisimleri inceleyip belli bir düzen içinde gerçekleştirdikleri seyirlerinden dolayı onları da canlı ve akıllı varlıklar kabul ederek tanrı yerine koyarlar. Stoa fiziğinde rastlantıya yer yoktur, evrende her şey belli ve önceden belirlenmiş bir amaçla düzenlenmiştir. Bu durumda Stoacı öğretide yazgı *(fatum)* olayların akışını tayin eden mutlak bir zorunluluktur ve Roma dininde önemli bir yer tutan 'kehanet' için de uygun bir temel oluşturur. Dünyayı önceden belirlenmiş bir akış içinde yöneten doğadaki içkin ve dinamik kuvvete ilişkin Stoacı görüş Roma'da kabul görür ve geleneksel Roma diniyle kolayca uyum sağlar.[9] Stoa ahlakı bir de *providentia*dan bahseder; bu da "tanrının kendi yarattıkları ve kendi evreni üzerine olan kontrollü bakışı, yaşamın en küçük ayrıntısına egemen olan ve kontrolü altında tutan ilahi gücüdür."[10]

Doğa düzenindeki birliktelik, uzlaşım ve uyum, her şeyin içine işleyerek varlıklara biçim veren tanrısal ve sürekli bir so-

---

[8] J. Brun, *Stoa Felsefesi*, çev. Medar Atıcı, İstanbul, 2006.

[9] P. G. Walsh (trans.), *Cicero. The Nature of the Gods*, Oxford-New York, 1998, s. xxxv.

[10] Seneca, *Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem Durüşken, İstanbul, 1997, s. 22-23.

luk olan *pneuma*yla bir arada tutulur. Doğadaki uyum, Stoacıları tanrı kavramına götürür. Her şeyi kendinden var eden tanrı, yani doğa ya da evren bu düzen içinde etkin bir rol oynamaktadır ve üstün bir akla sahiptir. Her şeyi bu tanrısal akılla (*logos*) meydana getirir ve yönetir.

Tektanrıcılığa doğru yönelen Stoacıların tanrı kavramı konusunda söylediklerinde tam bir bütünlük olmadığı gibi, zaman zaman bu konudaki görüşlerinde bir çelişki de olduğu açıktır. Bir yandan evrenin tanrı olduğunu söylerken bir yandan da bu tanrısallığı göksel cisimlere ve yıldızlara verirler, üstelik inanç (*fides*), zihin (*mens*), erdem (*virtus*), uzlaşım (*concordia*) gibi kavramları da tanrılaştırırlar. Bazen de tanrıyı Zeus/Iuppiter olarak adlandırırlar. Stoa ahlakı her şeyden üstün kabul ettiği tanrılara saygı duymayı ve onlara dindarca bir bağlılıkla tapınmayı öğütler. Böylece antikçağın en etkili felsefe görüşlerinden biri olur. Stoa, "Eski Yunan ve Roma dünyasının çok farklı topluluklarında olumsuzluklarla karşılaşan bireye destek olabilecek bir ahlak sistemi ortaya koyar. Dinsel inancı desteklemesi sebebiyle Roma'da taraftar bularak gelişen bir öğretidir."[11] Üç döneme yayılan Stoa öğretisinin son dönemine Roma Stoası denir. Roma Stoasının en önemli temsilcileri Seneca, Epictetus ve Marcus Aurelius Antoninus'tur.

De Natura Deorum'un birinci kitabının sonunda Epikurusçu, üçüncü kitabın tamamında ise Stoacı tanrı anlayışının Academiacıların eleştirel sorgulama yöntemiyle çürütülmesine yer verilir. Plato tarafından İÖ 385 yılında kurulan ve Elisli

[11] K. Jaspers, *Felsefi İnanç*, çev. Akın Kanat, İzmir, 2003, s. 235.

filozof Pyrrho'nun temellerini attığı Kuşkuculuk'tan beslenerek, bilginin kaynağını duyularımıza bağlayan Epicurusçu ve Stoacı öğretilere karşı çıkan Academia okulu beş dönemde incelenir. Plato'nun ölümünden sonra Speusippus, Xenocrates ve Polemus'un okulun birinci dönemindeki başlıca ilgi alanı Plato'nun oluşturduğu ahlak öğretisini geliştirmektir. Academiacıların başlıca hedefi Plato'nun izinden giderek çapraz soru yöntemiyle gerçeğe en yakın bilgiye ulaşmaktır. İkinci Academia ya da Orta Academia olarak adlandırılan dönem Arcesilas'la başlar ve onunla birlikte Kuşkuculuk en uç noktasına ulaşır. Arcesilas Socrates'in "yalnız bir şey biliyorum, o da hiçbir şey bilmediğimdir" sözünü, "bunu da kesin bir bilişle bilmiyorum" diyerek kuşkuculuğunu daha da ileri götürür.[12]

Bilgi kuramı konusunda Academiacılarla Stoacılar arasındaki bitmek bilmeyen tartışmada Academiacı tarafta Carneades öne çıkar. Duyularımızın yanılabilir olduğunu söyleyerek kesin bilgiye ulaşılamayacağını söyler, ancak olasılıktan söz edilebileceğini de dile getirir ve her türlü dogmacılığa karşı çıkar. Buradan hareketle Stoacıların tanrı anlayışıyla ilgili ileri sürdükleri öğretileri karşı tezlerle çürütür. Onlarla hem ahlak hem de din alanında tartışır. Yine de tanrıları yok saymak için tatmin edici savlar ileri süremez. Carneades'le birlikte Academiacı öğreti yeni bir bakış açısı kazanır. Bu Üçüncü ya da Yeni Academia dönemidir. Academia kuşkuculuğu onunla daha sistemli ve etkili bir hal almıştır. Arkada hiçbir eser bırakmasa

[12] Cicero, *Academica*, 1.12.45

da Carneades'in öğretisi üzerine Clitomachus pek çok kitap yazmıştır ve Cicero bu kitaplar aracılığıyla onun öğretisi hakkında ayrıntılı bilgiye sahibi olur. *De Natura Deorum*'da hem Epicurusçu hem de Stoacı öğretilere karşı getirdiği eleştiriler, temelini Carneades'in görüşlerinden alır.

Clitomachus'un ölümünden sonra okulun başına geçen Larissalı Philo ile Academia, Dördüncü dönemine girer. Bu dönemde Philo'nun öncülüğünde Eski Academia ile Yeni Academia öğretilerini uzlaştırma yönünde bir çaba sergilenir. Kendinden önceki filozofların bilgi kuramıyla ilgili olarak, Stoacıların getirdikleri ölçütlere karşı çıkmakla birlikte bilginin olabilirliğini reddetmediklerini ve özellikle Carneades'in vurguladığı 'olası bilgi' kuramının Plato'dan bu yana süregeldiğini söyler.

Philo'nun öğrencisi Antiochus'la Academia'da Beşinci ve Son Dönem başlar. Antiochus, Academia'nın Platocu öğretiden tamamen uzaklaştığı düşüncesiyle Arcesilas ve Carneades'in önderlik ettikleri Kuşkuculuğu bırakarak Eski Academia'nın daha gelenekçi ilkelerine geri döner. Platocu bir temel üzerine döneminin eklektik eğilimiyle Academia, Stoa ve Peripatetik öğretileri tek bir sistem içinde birleştirmeyi dener.

Academiacılar tanrılar konusuna da okullarının genel eğilimi olan kuşkucu bakış açısıyla yaklaşmaktadırlar. Tanrılarla ilgili nesnel bir kesinlik olmadığı görüşünde birleşirler, ancak diğer konularda olduğu gibi her türlü aceleci yargıdan kaçınmak gerektiğini de vurgularlar.

Cicero'nun *De Natura Deorum*'u tam olarak bitirmeyip son düzeltmelerini yapmadığı, hatta bu kitabını yayımladığı-

na ilişkin bir kanıt olmadığı düşünülmektedir.[13] Cicero eserini kaleme alırken Plato'nun izinden giderek karşılıklı konuşma yöntemini kullanır, ancak bu yöntemi kullanışında ondan oldukça farklı bir üslup geliştirir. Plato'nun diyaloglarında Socrates çapraz sorularla konuşmanın akışına yön verir. Oysa Cicero'nun diyaloglarında her konuşmacı kendi benimsediği görüşleri sözü kesilmeden bütünüyle dile getirdikten sonra diğer konuşmacı söz alıp kendi eleştirilerini yöneltir. Sonuçta her bir soru açık bir çözüme ulaştırılmaksızın lehte ve aleyhte tartışılır. Amaç diyalogların yardımıyla farklı fikirlerin ortaya konmasını ve bir sorunun birbirine karşıt yönleriyle ele alınıp içeriğinin tüm çıplaklığıyla sergilenmesini sağlamaktır.

De Natura Deorum Cicero'nun da dinleyici (1.7.17) olarak bulunduğu üç kişi arasında geçen kurgusal bir söyleşidir. Dyck, Cicero'nun bu söyleşide sadece bir dinleyici olarak varlığını açıklamasının ona eserinin diğer bölümleri için pek çok yarar sağladığı kanısındadır; öncelikle bu söyleşiyi kitap haline getirirken dinlediklerini doğrudan doğruya aktarmasını sağlar, ikinci kitapta Balbus evrenin düzeninden yola çıkarak geliştirdiği tezinde Cicero'nun *Aretea*'dan Latinceye çevirdiği bölümlere yer verdiğinde (2.40.104) Cicero kendi kendisine iltifatlarda bulunur, son olarak söyleşide dört kişinin varlığı konunun bir tarafta Velleius ve Cotta, diğer tarafta ise Cicero ve Balbus arasında eşit olarak paylaştırılmasına ve söyleşinin bir sonuca bağlanmasına olanak tanır; böylelikle Cicero kita-

[13] H. Rackham (trans.), *Cicero. De Natura Deorum, Academica*, England, 2000, s. xiii.

bın sonunda usta bir Academiacı tavrıyla kararını dikkatli bir biçimde, doğrudan doğruya yanıt vermekten kaçınarak şöyle açıklar: "Cotta'nın söyledileri Velleius'a doğru görünüyordu, bense Balbus'un söylediklerinin gerçeğe daha yakın olduğunu düşünüyordum."[14]

Cicero otobiyografik önsöz niteliği taşıyan giriş bölümünde felsefe alanında aldığı eğitimle ve kendisini felsefe konusunda yazılar yazmaya iten nedenlerle ilgili açıklayıcı bilgiler vermekle birlikte, Academia'nın hiçbir konuda dogmatik olmayan düşünce yapısını özellikle tanrıbilim konusunun tartışılmasına çok uygun gördüğünü dile getirir. Ancak Epicurusçu ve Stoacı öğretilere karşı Academiacı öğretinin getireceği kuşkucu tartışmanın, Epicurusçu öğretiden yana sonuçlanmasını istemediğine ilişkin bir izlenim bırakmaktan da kaçınmaz. Ardından tanrılar sorununun irdeleneceği kurgusal söyleşinin nerede, ne zaman ve kimler arasında geçtiği bilgisini vererek okuyucunun zihninde bu hayali ortamın canlanmasını sağlar. Gaius Velleius Epicurusçu; Quintius Lucilius Balbus Stoacı; Gaius Aurelius Cotta ise Academiacı öğretinin temsilcileri olarak konuşurlar. Konuşmacılardan Velleius ve Balbus hakkında *De Natura Deorum* ve *De Oratore*'de yazılanlar dışında bir bilgi bulunmamaktadır. *De Oratore*'de Velleius'un hatip L. Licinius Crassus'un arkadaşı olduğu söylenir; Balbus hakkında ise günün Stoacıları arasındaki 'iki Balbus'tan (*duo Balbi*) bahsedilir (3.31.78). *De Natura Deorum*'dan öğrendiğimize göre Velleius *senator*dur ve

[14] Andrew R. Dyck (ed.),*Cicero. De Natura Deorum, Book I,* Cambridge, 2003, s. 6-7.

Epicurusçular onu ilk Romalı taraftarları olarak kabul ederler, Balbus ise Stoa öğretisinde Yunanlarla karşılaştırılabilecek kadar bilgilidir (1.6.15). Velleius'un bir *senator* olarak devlet işlerinden uzak, sakin bir yaşam öğütleyen Epicurusçu öğretiyi benimsemesi şaşırtıcı olmakla birlikte, onun bu öğretiyi yaşam tarzı olmaktan çok entelektüel bir tavırla seçtiğine işaret eder.[15] Diğer yandan bilgenin özellikle devlet işlerinde etkin olmasını öğütleyen Stoa öğretisinin taraftarlığını üstlenen Balbus'un devlet işlerinden uzak kalması, onun da bu felsefenin taraftarlığını entelektüel bir tavırla üstlendiğini gösterir. Üç konuşmacı içinde en tanınanı Cotta'dır. Cotta Roma'nın önde gelen hatibi Licinius Crassus'un yakın arkadaşıdır, Durusus'un İtalyan müttefiklerinin isyanını cesaretlendirmesine destek verdiği için, kendisine açılan davalar sonucunca İÖ 91-82 yılları arasında sürgün hayatı yaşar, geri döndüğü yıl *pontifex* (rahip)[16] olur, İÖ 75 yılı *consul*luğuna seçilir, ardından Gallia Cisalpina'ya vali olarak atanır; burada büyük bir zafer kazanır, ancak zafer kutlamalarına katılamadan yaşamını yitirir. Bu söyleşide Cotta Academia'nın temsilcisi olmasının yanı sıra *pontifex* olarak tanıtılır.

Bu söyleşi Latin Bayramları (*Feriae Latinae*) sırasında,[17]

---

[15] Walsh (trans.), *A.g.e.*, s. xxxviii.

[16] Roma'da dinsel geleneklerin ve kuralların öğretilmesi ve yürütülmesi görevini üstlenen rahipler kurulu üyesi.

[17] Romalılarla Latinler arasında anlaşma sağlanmasının anısına son kral Tarquinius tarafından düzenlenen bayramdır. Üç gün süren bu bayramda bir gün kurban törenlerine ayrılır, diğer iki gün ise tatil yapılır.

Cotta'nın evinde gerçekleşir. Ancak kesin bir tarih verilmemiştir. Bu kurgusal söyleşinin, katılımcılarının mesleki kariyerleri göz önünde bulundurularak yapılan saptamalarla belirlenen tahmini tarihi İÖ 77 yılı sonu ya da İÖ 76 yılı başıdır.[18] Söyleşinin üç güne yayıldığına ve üçüncü günün akşamında sona erdiğine (3.40.94) ilişkin belirgin ipuçları vardır. Örneğin Balbus 2.29.73'te Velleius'un Stoacıların *providentia*sına getirdiği eleştiriden (1.8.18) söz açtığında onun 'dün' (*hesterno die*) söylediklerini hatırlatır; Velleius 3.1.2'de Cotta'nın Stoacı öğretiyi çürütmek için tam donanımlı geleceği beklentisi içindedir; Cotta 3.7.18'de, Balbus'un tanrısallığı dünyaya ve göksel cisimlere atfetmesine (2.29-44) karşı çıkarken onun bu konu hakkında 'önceki gün' (*nudius tertius*) konuştuğunu belirtir.[19] Bu bölümlerden anlaşıldığı üzere, üç kitabın her birindeki konuşmalar birer güne yayılır ve ertesi gün yeni bir kitapla tekrar başlar.

Velleius konuşmasını üç bölüme ayırır, öncelikle Platocu ve Stoacı kozmoloji anlayışını eleştirip Stoacıların tanrısal öngörü öğretisine karşı çıkar (1.18-24), ardından Thales'ten başlayarak Stoa okulunun kurucusu Zeno ve ardılları da dahil olmak üzere daha önceki Yunan filozoflarının ve şairlerinin de tanrıların doğası hakkındaki görüşlerine yer verir (1.25-41), son olarak Epicurusçu tanrı anlayışını açıklar (1.42-56).Birinci kitabın sonraki bölümünde ise Cotta Velleius'un söylediklerini eleştirerek onun düşüncelerini çürütür (1.57-124). Cicero

[18] Dyck (ed.), *A.g.e.*, s. 7; ayrıca bkz. Walsh (trans.), *A.g.e.*, s. xxxviii.
[19] Dyck (ed.), *A.g.e.*, s. 3; Rackham (trans.), *A.g.e.*, s. xiii.

bu bölüme Velleius'un açıklamalarından daha geniş yer ayırır. Cotta'nın Epicurusçu öğretiye yönelttiği eleştiriler bir Academiacı düşünürün ağzından çıkmış olsa da, Ross'a göre bu eleştiriler Stoacı bir kaynaktan alınmış olmalıdır.[20] Rackham bu bölümde Cicero'nun temel kaynağının Posidonius'un *Peri Theōn* (*Tanrılar Üzerine*) adlı eseri olabileceğini ileri sürmekle birlikte, bölümün özünde Academiacı bir havayı yansıttığını ve Carneades'in öğretilerini kaleme alan Clitomachus'un yapıtlarının kaynak olarak kullanılmış olabileceğini de söyler.[21] Walsh ise Cicero'nun Epicurusçu öğretiye Academiacı yöntemle karşı çıkılan bu bölümü Carneades, Arcesilas ve Larissalı Philo'nun söylediklerinden yola çıkarak yazdığı kanısındadır.[22]

Konuşmasıyla Velleius'un iddialarını çürüten Cotta'nın ardından Balbus Stoacı öğretiye göre konusunu dört ana başlık altında toplar: Önce tanrının varlığını kanıtlar (2.4-44), sonra tanrının doğasının nasıl olduğunu anlatır (2. 45-72) ve dünyanın tanrısal öngörüyle yönetildiğini (2.73-162), tanrıların dünyevi işlerle ilgilendiklerini (2.162-168), gerek doğanın incelenmesinden elde ettiği verilerle gerekse tarihten aldığı örneklerle doğrulamaya çalışır. Cotta'nın din adamlığı kimliğini vurgularken de (2.1.2; 2.2.67.168) kendi görüşlerine yöneltilecek eleştirilere âdeta yön vermek ister gibidir.

Cotta ise Stoacı Balbus'un belirlediği konu başlıklarını izleyerek önce onun söylediklerini hatırlatır, ardından da Academiacılara özgü tavırla konuya ilişkin karşıt tezler ileri sürer ve

---

[20] McGregor (trans.), Ross (intr.) *A.g.e.*, s. 29.

[21] Rackham (trans.), *A.g.e.*, s. xvi-xvii.

[22] Walsh (trans.), *A.g.e.*, s. xxix.

Stoacıların tanrı anlayışını sert bir biçimde eleştirir. Cotta'nın amacı, dinsel inancı zedelemeden batıl inanışları ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle konuşmasının sonunda tanrıların varlığını inkâr etmediğini, ancak bu konunun çok belirsiz ve açıklanması güç bir konu olduğunu söyler (3.49.93). Tanrıların doğası üzerine yapılan bu tartışma, daha önce söylediğimiz gibi, söyleşide dinleyici olarak bulunan Cicero'nun, tanrı anlayışında Stoacı görüşleri gerçeğe daha yakın bulduğunu açıklamasıyla son bulur.

De Natura Deorum'da Cicero'nun kendisine özgü bir tanrı anlayışını kesin çizgileriyle sergilediğini söyleyemeyiz. Amacı antikçağın belli başlı üç felsefe okulunun tanrı anlayışı konusundaki öğretilerini Roma'nın geleneksel din anlayışıyla uyumlu hale getirerek kendi halkını bu konuda bilgilendirmektir. Ancak Cicero bu yapıtıyla amacının çok ötesinde yüzyıllara uzanan bir etki yaratır. Kitapta çoktanrıcılığa yöneltilen eleştiriler özellikle Hıristiyanların ilgisini çeker. Augustinus ve Lactantius'un nerdeyse başucu kitabı olur. Ortaçağda da *De Natura Deorum*'a karşı duyulan ilgi artarak devam eder.

M. TULLII CICERONIS

DE NATURA DEORUM

M. TULLIUS CICERO

TANRILARIN DOĞASI

AD M. BRUTUM

LIBER PRIMUS

1 I. Cum multae res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatae sint, tum perdifficilis, Brute, quod tu minime ignoras, et perobscura quaestio est de natura deorum, quae et ad cognitionem animi pulcherrima est et ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variae sint doctissimorum hominum tamque discrepantes sententiae, ut magno argumento esse debeat causam et principium philosophiae esse inscientiam, prudenterque Academicos a rebus incertis adsensionem cohibuisse: quid est enim temeritate turpius? aut quid tam temerarium tamque indignum sapientis gravitate atque constantia quam aut falsum sentire aut quod non satis explorate perceptum sit et cognitum sine ulla
2 dubitatione defendere? Velut in hac quaestione plerique (quod maxime veri simile est et quo omnes duce natura venimus) deos esse dixerunt, dubitare se Protagoras, nullos esse omnino Diagoras Melius et Theodorus Cyrenaicus putaverunt. Qui vero

Marcus Brutus'a

I. KİTAP

1 I. Felsefede şimdiye dek yeterince açıklanmamış pek çok konu var, ama tanrıların doğasıyla ilgili sorun, senin de gayet iyi bildiğin gibi Brutus,[1] bunların içinde en zor ve en belirsiz olanı. Oysa bu, hem zihnin bilgisine ermek hem de dini düzgün şekilde yaşamak için çok önemli. Bu sorun hakkında en büyük âlimlerin bile çok değişik ve çelişik düşüncelere sahip olması da gösteriyor ki, bu felsefi tartışmanın kökünün kökeninin bilgisizlik olduğunu ve Academiacı filozofların sağduyulu davranıp bu tür belirsiz konular hakkında kesin bir sonuca varmaktan kaçınmış olmalarını oturup ciddi ciddi düşünmemiz gerek. Gerçekten de dayanaksız bir düşünceden daha anlamsız ne olabilir? Başka deyişle bir felsefecinin ciddiyeti ve tutarlılığı, yanlış bir fikri benimsemek veya yeterince açık ve seçik algılanmamış ve anlaşılmamış bir fikri gözü kapalı savunmak gibi akılsızca ve anlamsızca bir
2 şeyi kaldırabilir mi? Bir örnek vermek gerekirse, incelediğimiz konuyla ilgili olarak çoğu felsefeci tanrıların var olduğunu ileri sürmüş (çok da doğru, çünkü her şeyden önce doğanın kendisi bizi böyle bir sonuca götürüyor), ama Protagoras[2] bu konuda kuşkularının olduğunu söylemiş, Meloslu Diagoras[3] ve Cyreneli Theodorus[4] ise hiç tartışmasız tanrıların var olmadığını düşünmüş. Tanrıların

deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate et dissensione ut eorum molestum sit enumerare sententias. Nam et de figuris deorum et de locis atque sedibus et de actione vitae multa dicuntur, deque his summa philosophorum dissensione certatur; quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, omni curatione et administratione rerum vacent, an contra ab iis et a principio omnia facta et constituta sint et ad infinitum tempus regantur atque moveantur, in primis magna dissensio est, eaque nisi diiudicatur, in summo errore necesse est homines atque in maximarum rerum ignoratione
3 versari. II. Sunt enim philosophi et fuerunt qui omnino nullam habere censerent rerum humanarum procurationem deos. Quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas, quae sanctitas, quae religio? Haec enim omnia pure atque caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab iis et si est aliquid a deis inmortalibus hominum generi tributum. Sin autem dei neque possunt nos iuvare nec volunt, nec omnino curant nec quid agamus animadvertunt, nec est quod ab iis ad hominum vitam permanare

var olduğunu ileri sürenlerin düşünceleri çok değişik ve çelişik olduğundan, her birinin düşüncesini burada tek tek sıralamak mümkün değil. Çünkü gerek tanrıların biçimleri, gerek yaşadıkları mekanlar ve meskenler gerekse yaşam tarzları hakkında öyle çok şey söylenmiş ve bu konularda felsefeciler arasında öyle çok fikir ayrılığı yaşanmış ki. Ama asıl anlaşmazlık şu sorulardan kaynaklanıyor: Acaba tanrılar etkin mi, yoksa değil mi; acaba dünya düzeniyle ya da yönetimiyle hiç alakaları yok mu, yoksa tam tersi ta başından beri her şey onlar tarafından mı meydana getirilmiş ve düzenlenmiş; hatta her şey böyle sonsuza dek onlar tarafından mı yönetilecek ve yönlendirilecek? Özellikle bu sonuncu soru büyük fikir ayrılıklarının kaynağı ve bu soru cevap bulmadıkça biz insanların çok büyük yanılgılara düşmesi ve yaşamın en ciddi konularından böyle bihaber yaşayıp gitmesi
3 kaçınılmaz. II. Çünkü günümüzde tanrıların dünya işlerine hiç karışmadığını ileri süren filozoflar var; böyleleri daha önce de vardı zaten. Bunların düşüncesi doğruysa, o zaman dindarlıktan, kutsallıktan veya dinden söz edilebilir mi? Çünkü tanrıların ululuğu karşısında duyulacak bu türden bütün hisler, ancak tanrılar katında bir önemi olduğunda ve ölümsüz tanrılar tarafından insanoğluna bir iyilik bahşedildiğinde saf ve samimi bir şekilde ortaya çıkar. Ama tanrılar bize yardım edemiyorlarsa ya da yardım etmek istemiyorlarsa ve bize karşı tamamen kayıtsız kalıp yaptıklarımızı hiç umursamıyorlarsa, yani kısaca tanrıların insan yaşamına nüfuz edecek bir etkileri

possit, quid est quod ullos deis inmortalibus cultus honores preces adhibeamus? In specie autem fictae simulationis sicut reliquae virtutes item pietas inesse non potest, cum qua simul sanctitatem et religionem tolli necesse est; quibus sublatis perturbatio vitae
4 sequitur et magna confusio, atque haud scio an pietate adversus deos sublata fides etiam et societas generis humani et una excellentissima virtus iustitia tollatur.

Sunt autem alii philosophi, et ii quidem magni atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari et regi censeant, neque vero id solum, sed etiam ab isdem hominum vitae consuli et provideri; nam et fruges et reliqua quae terra pariat, et tempestates ac temporum varietates caelique mutationes quibus omnia quae terra gignat maturata pubescant, a dis inmortalibus tribui generi humano putant, multaque (quae dicentur in his libris) colligunt quae talia sunt ut ea ipsa dei inmortales ad usum hominum fabricati paene videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi
5 cupiditatem. Res enim nulla est de qua tantopere

yoksa, o zaman niçin ölümsüz tanrılara tapalım ki, niçin onları onurlandıralım ve onlara yakaralım ki? Ayrıca diğer erdemler gibi,[5] dindarlık da sahte bir görünüm altında var olamaz ve o ortadan kalktığında, onunla birlikte zorunlu olarak kutsallık ve din de ortadan kalkar. Bunların topyekûn ortadan kalkması da yaşamı altüst eden
4 korkunç fırtınalar ve büyük karmaşalar getirir beraberinde ve muhtemeldir ki tanrılara duyduğumuz bağlılık ortadan kalkığı anda insanların birbirine güveni, toplumsal bağlılığı ve en üstün erdem olan adalet de ortadan kalkar.

Gerçi gayet saygın ve ünlü başka filozoflar da var ve bunlar tüm dünyanın tanrıların zihniyle ve aklıyla yönlendirildiğini ve yönetildiğini, hatta bununla da kalmayıp tanrıların insan yaşamıyla ilgili kararlar alıp öngörülü hareket ettiklerini ileri sürüyorlar; çünkü toprağın yetiştirdiği ekinlerden tutun da aklınıza gelebilecek bütün ürünlerin, ayrıca toprağın sunduğu bu ürünleri büyütüp olgunlaştıran her şeyin, yani hava koşullarının, mevsim değişikliklerinin ve iklim farklılıklarının ölümsüz tanrıların insanoğluna birer armağanı olduğunu düşünüyorlar ve bu şekilde ölümsüz tanrılar tarafından insanın yararına yaratıldıklarına inanmamızı sağlayacak olan (kitabımızın ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz)[6] tüm kanıtları bir araya topluyorlar. Ama bu filozoflara karşılık Carneades[7] dar görüşlü olmayan herkesi hakikati bulmaya yönlendirecek o kadar çok kanıt ortaya
5 koymuş ki. Çünkü sırf eğitimsiz insanların değil, eğitimli

non solum indocti sed etiam docti dissentiant; quorum opiniones cum tam variae sint tamque inter se dissidentes, alterum fieri profecto potest ut earum nulla, alterum certe non potest ut plus una vera sit.

III. Qua quidem in causa et benivolos obiurgatores placare et invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse paeniteat, alteri didicisse se gaudeant; nam qui admonent amice docendi sunt, qui inimice insectantur repellendi.

6 Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos compluris brevi tempore edidimus, variumque sermonem partim admirantium unde hoc philosophandi nobis subito studium extitisset, partim quid quaque de re certi haberemus scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri eam nobis potissimum probatam esse philosophiam quae lucem eriperet et quasi noctem quandam rebus offunderet, desertaeque disciplinae et iam pridem relictae patrocinium necopinatum a nobis esse susceptum.

Nos autem nec subito coepimus philosophari nec mediocrem a primo tempore aetatis in eo studio operam curamque consumpsimus et cum minime videbamur, tum maxime philosophabamur, quod et orationes declarant refertae philosophorum sententiis et doctissimorum

insanların da çok farklı fikirler ileri sürebileceği bir başka konu daha yok. Bu insanların düşünceleri öylesine değişik ve kendi içlerinde bile öylesine tutarsız ki, muhtemelen bunların hiçbiri doğru değil ya da birden fazla doğru olmasına kesinlikle imkân ve ihtimal yok.

III. İşin aslı böyle bir konuda ben hem iyi niyetli eleştirmenleri ikna edebilirim hem de kötü niyetli eleştirmenleri susturabilirim; böylece biri mantıksız karşı çıkışlarından pişman olur, diğeri de bilgilendiği için mutlu olur. Sonuçta dostça uyarıda bulunanlara açıklama yapmalı, düşmanca saldıranlara ise haksız olduklarını göstermeli.[8]

6 Ama görüyorum ki yenilerde yayımladığım kitaplarım çok fazla ses getiriyor, haklarında çıkan çeşitli dedikodular dalga dalga yayılıyor; kimileri felsefeye olan bu ani merakımın nereden kaynaklandığını merak ediyor, kimileri de belli başlı konularda ne düşündüğümü öğrenmek istiyor. Hatta görüyorum ki birçokları şu ışığı kapatıp da meseleleri âdeta gecenin karanlığıyla örten felsefi sistemi özellikle benimsememe hayret ediyor, yani şu herkesin terk ettiği ve uzun süredir soluk alamayan öğretinin umulmadık şekilde taraftarı olmama.

Ancak ben felsefeye ne öyle birdenbire başladım ne de çocukluğumdan itibaren bu disipline öyle sıradan bir özen ve çaba gösterdim; tersine felsefeyle çok az ilgileniyormuşum gibi göründüğüm zamanlarda bile fazlasıyla uğraşıyordum onunla; gerek filozofların özdeyişleriyle dolu söylevlerim, gerek evimden hiç eksik olmayan

hominum familiaritates quibus semper domus nostra floruit, et principer illi Diodotus Philo Antiochus Posidonius a quibus instituti sumus.
7 Et si omnia philosophiae praecepta referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis et privatis in rebus ea praestitisse quae ratio et doctrina praescripserit.
IV. Sin autem quis requirit quae causa nos inpulerit ut haec tam sero litteris mandaremus, nihil est quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus et is esset rei publicae status ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset, primum ipsius rei publicae causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis res tam gravis tamque praeclaras Latinis etiam litteris
8 contineri; eoque me minus instituti mei paenitet quod facile sentio quam multorum non modo discendi sed etiam scribendi studia commoverim. Complures enim Graecis institutionibus eruditi ea quae didicerant cum civibus suis communicare non poterant, quod illa quae a Graecis accepissent Latine dici posse diffiderent: quo in genere tantum profecisse videmur ut a Graecis ne verborum quidem copia
9 vinceremur. Hortata etiam est ut me ad haec

bilge insanlarla kurduğum yakın dostluklar gerekse yanlarında yetiştiğim Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius gibi seçkin hocalarım bunun birer kanıtıdır.[9]

7 Eğer felsefenin tüm ilkeleri yaşamla birebir bağlantılıysa, ben hem kamu yaşamımda hem de özel yaşamımda aklın ve bilginin buyurduğu bu ilkelerle hareket ettiğim kanısındayım. IV. Ama şimdi birisi çıkıp da bana bu konuları neden bu kadar geç bir zamanda yazıya döktüğümü soracak olursa, başka hiçbir soruya bu kadar kolay cevap veremem herhalde. Benim kamu işlerinden tamamen elimi eteğimi çektiğim ve devletimizin de tek bir adamın hükmü ve iradesine teslim olmak zorunda kaldığı bir dönemde,[10] bu kadar ciddi ve bu kadar seçkin konuların Yunan edebiyatında olduğu gibi Latin edebiyatında da bulunmasının ülkemizin saygınlığı ve şöhreti açısından çok önemli olduğunu düşündüğümden her şeyden önce devletimizin yararına insanlarımıza felsefe

8 öğretmeliyim dedim. Pek çok kişiyi öğrenmeye olduğu kadar yazmaya da heveslendirdiğimi açıkça gördükçe de bu girişimim beni pek de hayal kırıklığına uğratmadı. Çünkü Yunan eğitimi alan pek çok insan öğrendiklerini kendi vatandaşlarıyla paylaşamıyordu; bunun nedeni onlara göre Yunanlardan öğrenmiş olduklarının Latincede ifadesinin mümkün olmamasıydı. Ama şimdi bu alanda da epeyce yol katettiğimizi düşünüyorum, en azından kelime dağarcığı açısından bile Yunanlardan aşağı kalmadığımıza

9 göre. Bundan başka kaderimin ağır ve acımasız darbesi

conferrem animi aegritudo fortunae magna et gravi commota iniuria; cuius si maiorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem, ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui quam si me non modo ad legendos libros sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem eius partes atque omnia membra tum facillume noscuntur, cum totae quaestiones scribendo explicantur; est enim admirabilis quaedam continuatio seriesque rerum, ut alia ex alia nexa et omnes inter se aptae conligataeque videantur.

10 V. Qui autem requirunt quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt quam necesse est; non enim tam auctoritatis in disputando quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis qui discere volunt auctoritas eorum qui se docere profitentur; desinunt enim suum iudicium adhibere, id habent ratum quod ab eo quem probant iudicatum vident. Nec vero probare soleo id quod de Pythagoreis accepimus, quos ferunt, si quid adfirmarent in disputando, cum ex eis quaereretur quare ita esset, respondere solitos 'Ipse dixit'; 'ipse' autem erat Pythagoras: tantum opinio praeiudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas.

sonucunda girdiğim ruhsal bunalım da[11] beni felsefeye yöneltti. Eğer daha etkin bir teselli yöntemi bulmuş olsaydım, özellikle kaçıp da felsefeye sığınmazdım. Şimdi artık felsefi kitaplar okumak kadar büsbütün felsefi yazılar kaleme almaya da kendimi adamışsam, gerçekten de başka şekilde mutlu olamadığımdandır. Ayrıca felsefi sorunlar yazıya dökülerek açıklandığında, felsefenin tüm bölümleri,[12] tüm dalları çok kolay öğrenilir. Çünkü bunlar dikkat çekici şekilde kesintisizce birbirini izler; âdeta hepsi birbirine ilmek ilmek örülmüştür ve birbiriyle uyumlu ve bağlantılıdır.

10 V. Bunların her biri hakkında ne düşündüğümü öğrenmeye çalışanlar gereksiz bir merak içindeler, çünkü tartışılan bir konuda tartışan kişiden çok tartışma mantığının doğruluğuna bakmak gerekir. Gerçekten de kendilerini öğretmen olarak sunan kimselerin yetkinliği çoğunlukla öğrenmek isteyenlere engel oluşturur, çünkü öğrenciler kendi görüşlerini bir kenara koyup yetkin olarak gördükleri kimsenin onayladığı görüşü benimserler. Ben şahsen Pythagorasçıların benimsediğini duyduğum şu yöntemi hiç onaylamıyorum. Söylenenlere bakılırsa Pythagorasçılar bir tartışma sırasında herhangi bir görüşü benimsediklerinde, onlara neden o görüşü benimsedikleri sorulunca, hep "Üstat böyle söyledi," diye cevap verirlermiş; "Üstat" dedikleri de Pythagoras'tan başkası değildi. Görüldüğü üzere önceden verilen hüküm o kadar baskındı ki, hükmü verenin yetkinliği hiç tartışması kabul ediliyordu.

11 Qui autem admirantur nos hanc potissimum disciplinam secutos, iis quattuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus; non enim hominum interitu sententiae quoque occidunt. sed lucem auctoris fortasse desiderant; ut haec in philosophia ratio contra omnia disserendi nullamque rem aperte iudicandi profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade usque ad nostram viguit aetatem; quam nunc prope modum orbam esse in ipsa Graecia intellego. Quod non Academiae vitio sed tarditate hominum arbitror contigisse; nam si singulas disciplinas percipere magnum est, quanto maius omnis? quod facere iis necesse est quibus propositum est veri reperiendi causa et contra omnis
12 philosophos et pro omnibus dicere. Cuius rei tantae tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutum esse prae me fero. Nec tamen fieri potest ut qui hac ratione philosophentur ii nihil habeant quod sequantur. Dictum est omnino de hac re alio loco diligentius, sed quia nimis indociles quidam tardique sunt admonendi videntur saepius. Non enim sumus

11 Benim özellikle Academiacı öğretinin izinden gitmeme şaşıranlara, *Academica* adlı eserimin dört kitabında yeterli cevabı verdiğimi düşünüyorum. Ben öyle bir tarafa bırakılmış ve köhnemiş bir öğretinin savunuculuğuna soyunmadım; çünkü insanların ölmesiyle düşünceleri de ölmez, olsa olsa o düşünce sahibinin yorumundan mahrum kalınır. Örneğin felsefede Socrates'in başlattığı, Arcesilas'ın[13] sürdürdüğü, Carneades'in de geliştirdiği yöntem, yani her konuya karşıt bir iddia sunma ve hiçbir konuda açık seçik bir karara varmama yöntemi zamanımıza kadar geçerliliğini korumuştur. Ama şimdi bu yöntemin neredeyse Yunanistan'da bile hiç taraftarının kalmadığını görüyorum. Bunun da Academia felsefesinin eksikliğinden değil, insanların dar görüşlülüğünden kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü tek tek her bir öğretiyi kavramak büyük bir işse, düşünsenize hepsini birden kavramak ne büyük iştir! Gerçeği bulma uğruna hem bütün filozoflara karşı gelmeye hem de hepsinin yanında olmaya

12 olmaya niyetlenenlerin böyle davranması da kaçınılmazdır. Bu kadar önemli ve bu kadar zor bir işin ustası olduğumu iddia etmiyorum, sadece elimden geldiğince bu işin peşini bırakmayacağımı söylüyorum. Ama söz konusu yöntemle felsefe yapanların da izinden gidecekleri hiçbir şey yoktur. Bu konuyu başka bir eserimde daha bütünsel bir bakış açısıyla, daha ayrıntılı şekilde ele almıştım,[14] ama anlaşılan o ki, bazıları çok yavaş öğrendikleri ve çok geç algıladıkları için, bunun kendilerine birkaç kez hatırlatılması gerekiyor. Biz Academiacılar

ii quibus nihil verum esse videatur, sed ii qui omnibus veris falsa quaedam adiuncta esse dicamus tanta similitudine ut in iis nulla insit certa iudicandi et adsentiendi nota. Ex quo exstitit illud, multa esse probabilia, quae quamquam non perciperentur, tamen, quia visum quendam haberent insignem et inlustrem iis sapientis vita regeretur.

13 VI. Sed iam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. Quo quidem loco convocandi omnes videntur qui quae sit earum vera iudicent; tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes aut erit inventus aliquis qui quid verum sit invenerit. Itaque mihi libet exclamare ut in *Synephebis*:

> pró deum, populárium omnium, <ómnium> adulescéntium
>
> clámo postulo óbsecro oro plóro atque inploró fidem

non levissuma de re, ut queritur ille 'in civitate' fieri 'facinora capitalia' —

> ab amico amante argentum accipere meretrix non vult,

14 sed ut adsint cognoscant animadvertant, quid de

hiçbir şeyin doğru olmadığını düşünenlerden değiliz, yanlışlar ve doğrular arasındaki bağlantı birbirine son derece benzer olduğundan elimizde onları değerlendirecek ve onaylayacak türde kesin bir ölçütün bulunmadığını düşünenlerdeniz. Bu düşüncemizden çıkan sonuç da, pek çok şeyin olası olduğu ve doğrulukları kanıtlanmasa bile çok belirgin ve anlaşılır oldukları için bilgelerin yaşamına kılavuzluk ettikleridir.

13 VI. Ama şimdi her türlü eleştiriden uzak olmak için, felsecilerin tanrıların doğası hakkındaki görüşlerini açıklayacağım. Onların düşüncelerinden hangisinin doğru olduğuna karar vermek içinse, bana göre herkesi buraya çağırmak gerek. Bunların hepsi aynı görüşü paylaşmışsa ya da içlerinden en azından biri doğruların ne olduğunu keşfetmişse, işte ancak o zaman ben Academiacıların hadlerini bilmediklerini düşüneceğim. Bu nedenle *Synephebi*[15] oyunundaki oyuncu gibi haykırmaktan kendimi alamıyorum:

> Ey tanrılar, tüm vatandaşları ve gençleri koruyun,
> size haykırıyorum, yalvarıyorum, talep ediyorum, rica ediyorum, niyaz ediyorum ve gözyaşları içinde size yakarıyorum.

Ama benimki, o oyuncunun 'kentte idamlık suçlar işleniyor,'

> odalık âşığından para almak istemiyor,

14 gibi yakınmalarına benzemiyor, aksine ben herkes burada

religione pietate sanctitate caerimoniis fide iure iurando, quid de templis delubris sacrificiisque sollemnibus, quid de ipsis auspiciis quibus nos praesumus existimandum sit (haec enim omnia ad hanc de dis inmortalibus quaestionem referenda sunt): profecto eos ipsos qui se aliquid certi habere arbitrantur addubitare coget doctissimorum hominum de maxuma re tanta dissensio.

15 Quod cum saepe alias, tum maxime animadverti cum apud C. Cottam familiarem meum accurate sane et diligenter de dis inmortalibus disputatum est. Nam cum feriis Latinis ad eum ipsius rogatu arcessituque venissem, offendi eum sedentem in exedra et cum C. Velleio senatore disputantem, ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus, qui tantos progressus habebat in Stoicis ut cum excellentibus in eo genere Graecis compararetur.

Tum ut me Cotta vidit, "Peropportune" inquit "venis; oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio, cui pro tuo studio non est alienum te interesse."

16 VII. "Atqui mihi quoque videor" inquam "venisse ut dicis opportune. Tres enim trium disciplinarum

bulunsun ve din, dindarlık, kutsallık, dinsel ayinler, inanç ve yeminle ilgili konularda ya da tapınaklar, kutsal mekanlar, kurban törenleri ve bizim gözetimimizde gerçekleştirilen kehanetlerle ilgili konularda neleri göz önünde bulundurmamız gerektiğini araştırıp bunlar üzerine iyice düşünüp taşınsın istiyorum; (çünkü bu konuların hepsi dönüp dolaşıp sonuçta tanrılarla ilgili meselelere dayanıyor). Gerçekten de bu kadar önemli bir konuda gayet aydın kişiler arasında yaşanan fikir ayrılıkları, belli fikirlere sahip insanları bile şüpheye düşürecek niteliktedir.

15 Bu fikir ayrılığı benim fazlasıyla dikkatimi çeken bir konu oldu, özellikle de yakın dostum Gaius Cotta'nın evinde ölümsüz tanrılar hakkında büyük bir ciddiyet ve özenle yürüttüğümüz bir tartışma sırasında.[16] Latin bayramının kutlandığı günlerde Cotta'nın ricası ve daveti üzerine onun evine gitmiştim, kendisi salonda oturmuş *senator* Gaius Velleius'la tartışıyordu. O dönemde Epicurusçular Velleius'u Romalı taraftarları arasında en baş sıraya yerleştirmişti. Quintus Lucilius Balbus da oradaydı; Stoa öğretisinde çok büyük bir ilerleme kaydettiğinden, bu okulun önde gelen Yunan temsilcileriyle aynı kefeye konuyordu.

Cotta beni görünce, "Zamanlaman müthiş," dedi, "çünkü tam da Velleius'la çok önemli bir konu üzerinde tartışmaya başlamıştık; çalışmaların açısından yabancısı olmadığın bir konu bu, senin de ilgini çekecektir."

16 VII. "Bence de öyle," dedim, "dediğin gibi tam zamanında gelmişim demek. Baksanıza üç okulun üç büyük

principes convenistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiae, earum quidem quae in honore sunt, vacaret locus."

Tum Cotta "Si," inquit, "liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur, nihil est quod Pisonem familiarem tuum desideres; Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare; quo de libro, Balbe, velim scire quid sentias."

"Egone?" inquit ille, "miror Antiochum hominem in primis acutum non vidisse interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta a commodis non nomine sed genere toto diiungerent, et Peripateticos, qui honesta commiscerent cum commodis, ut ea inter se magnitudine et quasi gradibus, non genere differrent. Haec enim est non verborum parva sed rerum per-
17 magna dissensio. Verum hoc alias; nunc quod coepimus, si videtur."

"Mihi vero," inquit Cotta, "videtur. Sed ut hic qui intervenit" me intuens "ne ignoret quae res agatur, de natura agebamus deorum, quae cum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet, Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. Quam ob rem," inquit "Vellei, nisi molestum est, repete quae coeperas."

temsilcisi de burada toplanmış. Bir de Marcus Piso[17] burada olsaymış, saygın felsefe okullarımızın hiçbirinin yeri boş kalmamış olacakmış."

Bunun üzerine Cotta, "Sevgili Antiochus'umuzun geçenlerde Balbus'a yolladığı kitabı doğruları yansıtıyorsa, yakın arkadaşın Piso'nun eksikliğini duymana hiç gerek yok. Çünkü Antiochus kullandıkları kavramlarda anlaşamasalar da Stoacıların özde Peripatetiklerle anlaştıklarını söylüyor. Bu kitap hakkında sen ne düşünüyorsun Balbus, özellikle bilmek istiyorum."

"Ben mi?" diye sordu Balbus ve devam etti: "Şahsen ben Antiochus gibi zeki birinin erdemlerle çıkarları sadece kavram olarak değil, anlam olarak da tamamen ayıran Stoacılarla, erdemlerle çıkarları aynı kefeye koyup aralarında sadece önem ve güya derece farkı olduğunu, öz açısındansa herhangi bir fark olmadığını söyleyen Peripatetikler arasındaki o büyük ayrımı hiç görmemiş olmasına hayret ediyorum. Çünkü bu öyle sadece kavramsal bir ayrım değil, içerik açısından da çok büyük bir ayrım.
17 Her neyse, bu konuyu başka zamana bırakalım; şimdi, sizin için de uygunsa, başladığımız noktaya geri dönelim."

"Benim için uygun," dedi Cotta ve bana bakıp "ama bu arkadaşımız daha yeni aramıza katıldığından, neler konuştuğumuzdan bihaber kalmasın. Benim için hep karanlıkta kalmış bir konu olan tanrıların doğası üzerine konuşuyorduk ve ben Velleius'tan Epicurus'un bu konu hakkındaki düşüncesini öğrenmeye çalışıyordum. Bu nedenle, senin için de sakıncası yoksa Velleius, başta söylediklerini tekrarla lütfen."

"Repetam vero, quamquam non mihi sed tibi hic venit adiutor; ambo enim" inquit adridens, "ab eodem Philone nihil scire didicistis."

Tum ego: "Quid didicerimus Cotta viderit, tu autem nolo me existimes adiutorem huic venisse sed auditorem, et quidem aequum, libero iudicio, nulla eius modi adstrictum necessitate ut mihi velim nolim sit certa quaedam tuenda sententia."

18 VIII. Tum Velleius fidenter sane, ut solent isti, nihil tam verens quam ne dubitare aliqua de re videretur, tamquam modo ex deorum concilio et ex Epicuri intermundiis descendisset, "Audite" inquit, "non futtilis commenticiasque sententias, non opificem aedificatoremque mundi, Platonis de Timaeo deum, nec anum fatidicam Stoicorum πρόνοιαν, quam Latine licet providentiam dicere, neque vero mundum ipsum animo et sensibus praeditum, rotundum ardentem volubilem deum, portenta et miracula non disserentium philo sophorum sed somniantium. Quibus enim
19 oculis animi intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo atque aedificari

"Olur, tekrarlarım; her ne kadar arkadaşımız buraya benim değil de senin taraftarın olarak gelmişse de," dedi ve sonra gülerek, "öyle ya ikiniz de hiçbir şeyi bilmediğinizi öğrendiniz Philo'dan," diye ekledi.[18]

Bunun üzerine ben lafa girdim: "Ne öğrendiğimize bırakalım da Cotta karar versin, ama benim buraya taraflı olarak geldiğimi düşünmeni istemem doğrusu; tam tersi salt bir dinleyici olarak burada bulunduğumu düşünüyorum, hem de tarafsız ve önyargısız bir dinleyici olarak. Zaten istesem de istemesem de belli bir görüşü savunmamı gerektirecek bir durum yok."

18 VIII. "O zaman Velleius, kendi okulunun diğer düşünürleri gibi, herhangi bir konuda kuşkulu görünmekten çekindiğinden kendinden tamamen emin bir tavır takınıp sanki az önce tanrıların meclisinden, yani Epicurus'un dünyalar arasındaki boşluğundan[19] aşağı inmişçesine şöyle dedi: "Dinleyin öyleyse şu değersiz ve hayal ürünü olmayan düşüncelerimi; dünyanın yaratıcısının ve mimarının Plato'nun *Timaeus*'undaki tanrı olmadığını; Latinceye *Tanrısal Öngörü* olarak çevirmeyi uygun gördüğümüz, Stoacıların *Pronoea* dedikleri yaşlı falcı kadın olmadığını; evrenin akıl ve duyularla donanımlı, küresel, ateşten ve devinen bir tanrı da olmadığını; bütün bu alamet ve mucizelerin aklıyla düşünen filozofların değil de, düş gören filozofların yaratımları olduğunu.

19 Sahiden sizin Plato bu muazzam eserin inşasını nasıl bir hayal gücüyle zihninde canlandırabildi, neye dayanarak evrenin tanrı tarafından kurulduğunu ve inşa edildiğini

mundum facit? quae molitio, quae ferramenta, qui vectes, quae machinae, qui ministri tanti muneris fuerunt? quem ad modum autem oboedire et parere voluntati architecti aër ignis aqua terra potuerunt? unde vero ortae illae quinque formae ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum afficiendum pariendosque sensus? Longum est ad omnia, quae talia sunt ut optata magis quam inventa
20 videantur; sed illa palmaria, quod qui non modo natum mundum introduxerit sed etiam manu paene factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis ut dicitur labris gustasse physiologiam, id est naturae rationem, qui quicquam quod ortum sit putet aeternum esse posse? Quae est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est cui principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronoea vero si vestra est, Lucili, eadem, requiro quae paulo ante, ministros machinas omnem totius operis dissignationem atque apparatum; sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non quem ad modum
21 Platonicus deus sempiternum. IX. Ab utroque autem sciscitor cur mundi aedificatores repente exstiterint, innumerabilia saecla dormierint; non enim, si mundus nullus erat, saecla non erant (saecla nunc dico non ea quae dierum noctiumque

ileri sürdü? Evrenin inşasında nasıl bir yöntem izlendi? Hangi aletler, hangi manivelalar, hangi makineler kullanıldı? Bu muazzam işin işçileri kimlerdi? Peki hava, su, ateş ve toprak nasıl evrenin yaratıcısının arzusuna boyun eğdi ve teslim etti kendini? Şu beş biçim[20] de nereden çıkmış; hani geri kalan diğer şeylere biçim veren, zihnimizi etkilemeye ve duygularımızı ortaya çıkarmaya bu kadar uygun düşen şu beş biçim. Bunların hepsini sayıp dökmek uzun iş; görüldüğü üzere bunlar bir araştırmanın ürünü olmaktan çok öyle olması arzulanan
20 şeyler. Ama düşünürün söyledikleri arasında takdire şayan şeyler de var; evrenin sadece bir başlangıcı olmadığını, neredeyse elle yapıldığını iddia etmesi, hatta sonsuza kadar var olacağını söylemesi gibi. Birisi başlangıcı olan bir şeyin sonsuz olabileceğini düşünüyorsa, onun *physiologia*yı, yani doğa felsefesini, denildiği gibi üstünkörü bildiğini düşünebilir misin? Hangi bileşim[21] ayrıştırılamaz? Ya da başlangıcı olup da sonu olmayan şey ne? Gerçekten Lucilius, sizin *Pronoea*'nız[22] Plato'nun dediğiyle aynı şeyse,[23] demin sorduklarımı tekrar sorarım o zaman; işçileri, makineleri, eserin tamamındaki tüm düzenlemeyi ve hazırlığı. Yok, eğer Plato'nun dediğinden farklıysa, o zaman da aklıma şu soru geliyor: Niçin evreni ölümlü kılmış,
21 Plato'nun tanrısı gibi sonsuz kılmamış? IX. Şimdi ikinize birden soruyorum, niçin dünyanın yaratıcıları yüzyıllarca uyuyup da sonra birden ortaya çıkmışlar, sonuçta evren hiç olmasaydı da, yüzyıllar olurdu; (burada yüzyıllarla demek istediğim gece ve gündüzün art arda gelişiyle tamamlanan

numero annuis cursibus conficiuntur, nam fateor ea sine mundi conversione effici non potuisse; sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla circumscriptio temporum metiebatur, spatio tamen qualis ea fuerit intellegi potest, quod ne in cogitationem quidem cadit ut fuerit tempus aliquod nullum
22 cum tempus esset)—isto igitur tam inmenso spatio quaero, Balbe, cur Pronoea vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum nec erat ullus, cum omnes naturae numini divino, caelum ignes terrae maria, parerent. Quid autem erat quod concupisceret deus mundum signis et luminibus tamquam aedilis ornare? Si ut [deus] ipse melius habitaret, antea videlicet tempore infinito in tenebris tamquam in gurgustio habitaverat; post autem varietatene eum delectari putamus qua caelum et terras exornatas videmus? Quae ista potest esse oblectatio deo? quae si esset, non ea tam diu carere
23 potuisset. An haec, ut fere dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? Sapientiumne? Propter paucos igitur tanta est facta rerum molitio. An stultorum? At primum causa non fuit cur de inprobis bene mereretur; deinde quid est adsecutus? cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi, maxime quod stulti sunt (miserius enim stultitia quid possumus dicere?),

yıllık zamanlar değil, çünkü bu anlamdaki yüzyılların evrendeki dairesel hareket olmadan oluşamayacağını kabul ediyorum; benimse sözünü ettiğim, geçmişin sınırsızlığından kaynaklanan, hiçbir zaman dilimiyle ölçülemeyen bir sonsuzluk; bunun nasıl bir şey olduğu uzamla anlaşılabilirdi, çünkü zaman mevcut değilken, zaman
22 düşünülemez bile). İşte Balbus bu yüzden soruyorum, sizin *Pronoea*'nız niçin o bitimsiz süreçte boş boş oturmuş? İşten mi kaçıyordu yoksa? Fakat bu iş ne tanrıyı ilgilendiriyordu ne de ortada bir iş vardı; çünkü bütün doğa, yani gökyüzü, ateş, karalar ve denizler tanrısal istence boyun eğmişti. Peki, niçin tanrı, sanki bir *aedilis* gibi, evreni heykelciklerle [takımyıldızlarla][24] ve ışıklarla süslemek için uğraşsın ki? Daha iyi bir yerde oturmak içinse, açıkçası öncesindeki bitimsiz süreçte karanlıkta sanki bir barakada oturmuştu; gökyüzünü ve yeryüzünü süsleyen, gördüğümüz çeşitli güzellikler mi sonradan tanrının hoşuna gitmiş, buna mı inanıyoruz? Bu tür şeyler tanrıya zevk verebilir mi? Vermişse eğer, öyle uzun süre kendini bunlardan yoksun
23 bırakmazdı. Yoksa sizin genelde söylediğiniz gibi, tanrı bunları insanlar için mi oluşturmuş? Bilgeler için mi? Öyleyse bu kadar büyük bir emek birkaç kişi uğruna harcanmış. Yoksa budalalar için mi? Tanrı niçin kötülere iyilik etsin ki, bir anlamı yok; sonra bundan kazancı ne ki? Zaten bütün budalaların, özellikle budala oldukları için son derece zavallı olduklarına kuşku yok; (hem budalalıktan daha zavallıca bir şey söyleyebilir misin?)

deinde quod ita multa sunt incommoda in vita ut ea sapientes commodorum conpensatione leniant, stulti nec vitare venientia possint nec ferre praesentia? X. Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi natura intellegentis in quam figuram cadere posset. De quo dicam equidem paulo post,
24 nunc autem hactenus: Admirabor eorum tarditatem qui animantem inmortalem et eundem beatum rotundum esse velint quod ea forma neget ullam esse pulchriorem Plato; at mihi vel cylindri vel quadrati vel coni vel pyramidis videtur esse formosior. Quae vero vita tribuitur isti rotundo deo? Nempe ut ea celeritate contorqueatur cui par nulla ne cogitari quidem possit; in qua non video ubinam mens constans et vita beata possit insistere. Quodque in nostro corpore si minima ex parte † significetur molestum sit, cur hoc idem non habeatur molestum in deo? Terra enim profecto, quoniam mundi pars est, pars est etiam dei; atqui terrae maxumas regiones inhabitabilis atque incultas videmus, quod pars earum adpulsu solis exarserit, pars obriguerit nive pruinaque longinquo solis abscessu; quae, si mundus est deus, quoniam mundi partes sunt, dei membra partim ardentia partim refrigerata dicenda sunt.

Bir de yaşamda öylesine sıkıntılar vardır ki, bilgeler menfaatlerle dengeleyerek hafifletirler bunları, budalalar ise ne yaklaşmakta olan sıkıntılardan kaçınabilirler ne de içinde bulundukları sıkıntılara katlanabilirler. X. İşin doğrusu evrenin canlı ve akıllı olduğunu söyleyenler akıllı bir canlının doğasının hangi biçimde olduğunu asla bilemediler. Birazdan bundan bahsedeceğim elbette,
24 şimdi bu konuya gelmeden önce, Plato'nun hiçbir biçimin küreden daha güzel olmadığını söylemesi üzerine ölümsüz ve mutlu bir canlının küresel olduğunu iddia eden kişilerin budalalıklarına hayretimi dile getireceğim; ne var ki bana göre silindirin, küpün, koninin ya da piramidin biçimi daha güzel. Peki, nasıl bir yaşam sunulmuş bu küresel tanrıya? Benzerinin hayal dahi edilemeyeceği şu süratiyle nasıl da fırıl fırıl döner! Bu süratte sağlam bir akıl ve mutlu bir yaşam nerede durabilir acaba, hiç bilmiyorum. Bedenimizin küçücük bir yerinde bile olsa canımızı acıtan şeyin tanrıya da ıstırap vermediği ne malum? Evet, yer kabuğu evrenin bir parçası olduğuna göre, tanrının da bir parçasıdır; bir yandan da bakıyorsun, toprakların çok büyük bölümü yaşamaya ve ekip biçmeye uygun değil, çünkü bir kısmı Güneş'e yakınlığından dolayı kavruluyor, bir kısmı ise uzun süre Güneş'ten uzak kaldığı için kar ve kırağıyla donuyor; evren tanrıysa, bunlar da evrenin parçalarıysa o zaman şunu söylemeliyiz: Tanrının uzuvları kısmen kavurucu kısmen dondurucudur.

25 "Atque haec quidem vestra, Lucili; qualia vero ** est, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum, deum eam mentem quae ex aqua cuncta fingeret—si di possunt esse sine sensu; et mentem cur aquae adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est nativos esse deos longis intervallis orientis occidentisque, eosque innumerabilis esse mundos. Sed nos deum nisi sempiternum intellegere
26 qui possumus? Post Anaximenes aera deum statuit, eumque gigni esseque inmensum et infinitum et semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, cum praesertim deum non modo aliqua sed pulcherrima specie deceat esse, aut non omne quod ortum sit mortalitas consequatur. XI. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum discriptionem et modum mentis infinitae vi ac ratione dissignari et confici voluit; in quo non vidit neque motum sensui iunctum et continentem infinito ullum esse posse, neque sensum omnino quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod voluit esse,

25 "Şimdiye kadar anlattıklarımız senin temsil ettiğin okulun[25] öğretileri Lucilius; diğerlerinin nasıl düşündüklerini ilk filozoflardan başlayarak ele alacağım. Örneğin bu konular hakkında ilk araştırma yapan Miletuslu Thales her şeyin ana maddesinin su olduğunu, –şayet tanrılar duyular olmadan da var olabilirlerse–[26] tanrının bütün şeylere sudan biçim veren canlandırıcı güç olduğunu söyledi; bu güç bedensiz de var olabilirse, niçin canlandırıcı gücü suya katmış? Anaximander'in düşüncesi ise şöyledir: Tanrılar doğumludur, doğumları ile ölümleri arasında geçen süre çok uzundur, üstelik tanrılar sayısız dünyalardır. Ama bizler tanrıyı ölümsüz olmasının dışında nasıl canlandırabiliriz ki zihnimizde?

26 Sonra Anaximenes gelir, o da şu sonuca varmıştır: Tanrı havadır, başlangıcı vardır, ölçüsüz ve sınırsızdır, hem de sürekli devinim halindedir: Bunu ya hiçbir şekli olmayan hava sanki tanrı olabilirmiş gibi -sonuçta tanrı şu ya da bu görünümde değil de mutlaka en güzel görünümde olmalıdır- ya da ölüm doğan her şeyi pençesine düşürmezmiş gibi düşündü de öyle söyledi. XI. Ardından Anaximenes'in öğretisiyle yetişen Anaxagoras ilk defa şu iddiada bulundu: Bütün evrendeki dağılım ve düzen sınırsız bir zihinsel güç ve akılla tasarlanmış ve gerçekleştirilmiştir; ama Anaxagoras bunu iddia ederken şunun farkına varmadı: Sınırsız olanda ne duyuma bağlı ve kesintisizce süren bir devinim olabilir ne de duyum doğal bir etki olmadan ortaya çıkabilir. Dahası bu zihinsel yetinin sanki canlı bir şey olduğunu iddia ettiyse, o zaman daha içsel

erit aliquid interius ex quo illud animal nominetur; quid autem interius mente? cingetur igitur
27 corpore externo; quod quoniam non placet, aperta simplexque mens, nulla re adiuncta qua sentire possit, fugere intellegentiae nostrae vim et notionem videtur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli et lunae reliquisque sideribus animoque praeterea divinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus inmortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam rerum omnem intentum et commeantem ex quo nostri animi carperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi et lacerari deum, et cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram,
28 quod fieri non potest. Cur autem quicquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quo modo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adiuncta omne propterea quod esset infinitum deum voluit esse, de ipsa mente item reprehenditur ut ceteri, de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens neque coniunctum potest esse. Nam Parmenides quidem commenticium quiddam: coronae simile

bir ilke olmalı ki, bundan dolayı ona canlı denilsin. Zihinden daha içsel ilke ne olabilir ki? İşte bu yüzden zihin
27 dıştan bedenle çevrilmiştir; ama bu vardığımız sonuç Anaxagoras'ın öğretisiyle bağdaşmaz, fakat Anaxagoras'ın öğretisinde de bizim anlama gücümüzü ve kavrayışımızı aşan bir durum söz konusu, o da şu: hissedebileceği hiçbir şeyle alakası olmayan basit ve yalın bir zihin. Bir de Crotolu Alcmaeo[27] var; o da tanrısallığı Güneş'e, Ay'a ve diğer gök cisimlerine, hatta ruha atfederken ölümsüzlüğü ölümlü varlıklara verdiğinin ayırdında bile değildi. Şimdi Pythagoras'a bakalım; o da tanrının bütün doğaya nüfuz eden ve yayılan bir ruh olduğunu, bizim ruhlarımızın da bu ruhun birer parçası olduğunu iddia etti. İnsan ruhunun bu ruhtan ayrılmasıyla tanrının parçalandığını ve darmadağın edildiğini ve ruhumuz mutsuz olduğunda, çoğumuzun başından geçmiştir hani, tanrısal ruhun da mutsuz olacağını düşünemedi, ama
28 bu imkânsız bir şeydir. Şimdi insan ruhu tanrısalsa, niçin her şeyi bilmiyor? Dahası Pythagoras'ın bu tanrısı ruhtan başka bir şey değilse, nasıl olup da dünyaya mıhlanıp kalmış ya da dünyanın içine nüfuz etmiş? Evet, sırada Xenophanes[28] var; o da evreni akılla donatıp sonsuzluğundan dolayı tanrı olduğunu iddia etti; akıl konusundaki düşünceleri diğer felsefecilerinki gibi eleştiriye açıktır, ama sonsuzluk konusundaki iddiası çok daha ağır eleştirilere uğrar, çünkü sonsuzlukta algılayan ve birbiriyle bağlantılı hiçbir şey yoktur. Parmenides'e gelince, o da gerçekten taca benzeyen düş ürünü bir şeyi

efficit (στεφάνην appellat), continentem ardorum lucis orbem qui cingit caelum, quem appellat deum; in quo neque figuram divinam neque sensum quisquam suspicari potest, multaque eiusdem monstra, quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem ceteraque generis eiusdem ad deum revocet, quae vel morbo vel somno vel oblivione vel vetustate delentur; eademque de sideribus, quae reprehensa in alio iam
29 in hoc omittantur. XII. Empedocles autem multa alia peccans in deorum opinione turpissume labitur. Quattuor enim naturas ex quibus omnia constare censet divinas esse vult; quas et nasci et extingui perspicuum est et sensu omni carere. Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de deis habere quod liqueat, sint non sint qualesve sint, quicquam videtur de natura deorum suspicari. Quid? Democritus, qui tum imagines earumque circumitus in deorum numerum refert, tum illam naturam quae imagines fundat ac mittat, tum sententiam intellegentiamque nostram, nonne in maximo errore versatur? cum idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, negat esse quicquam sempiternum, nonne deum omnino ita tollit ut nullam opinionem eius reliquam faciat? Quid? aer, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest

ispatlamaya çalışmış, (buna *stephane* adını vermiş), gökyüzünü çepeçevre saran bu ışık kümesine tanrı demiş; ancak söz konusu bu şeyde ne tanrısal bir biçim ne de algı varsayılabilir. Parmenides'in tuhaf fikirleri var; savaşı, anlaşmazlığı, şehveti ve bu gibi şeyleri tanrılaştırır; söz konusu bu şeyler ya hastalıkla, ya uykuyla, ya unutkanlıkla ya da geçip giden zamanla yok olup gider; yıldızları da tanrılaştırmış, başka bir felsefecinin[29] görüşlerini anlatırken bunu zaten eleştirmiştik; şimdi burada bu
29 konuyu geçiyorum. XII. Empedocles[30] ise başka pek çok konuda olduğu gibi tanrılar konusundaki düşüncesinde de son derece utanç verici bir yanılgı içindedir. Evet, o da her şeyin kökeni olduğuna inandığı dört töze tanrılık atfeder; oysa bunların hem doğdukları, hem öldükleri hem de tüm duyulardan yoksun oldukları açıktır. Protagoras tanrıların var olup olmadıkları ya da nasıl oldukları konusunda belli bir görüşü olmadığını söyler, anlaşılıyor ki tanrıların doğası üzerine fikir beyan etmemiş. Peki ya Democritus'a[31] ne demeli? O da çok büyük bir yanılgı içinde değil mi, bazen dolanıp duran imgeleri,[32] bazen bu imgeleri yayan ve gönderen şu tözü, bazen de bilgimizi ve zekâmızı tanrı yerine koyarken. Bir de şu var: Hiçbir şeyin sürekli kendi konumunda kalmayacağından hareketle öncesiz-sonrasızlığı reddettiğinde, geride hiç tanrı inancı bırakmayacak biçimde tanrıyı tümden yok saymış olmuyor mu? Peki ya şuna ne demeli: Apolloniali Diogenes'in[33] tanrı yerine koyduğu hava bir duyuya ya da tanrısal bir biçime nasıl

30 aut quam formam dei? Iam de Platonis inconstantia longum est dicere, qui in Timaeo patrem huius mundi nominari neget posse, in Legum autem libris, quid sit omnino deus anquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo deum vult esse (ut Graeci dicunt ἀσωματον), id quale esse possit intellegi non potest: careat enim sensu necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate; quae omnia una cum deorum notione conprehendimus. Idem et in Timaeo dicit et in Legibus et mundum deum esse et caelum et astra et terram et animos et eos quos maiorum institutis accepimus; quae et per se sunt falsa perspicue et inter se vehementer repugnantia.

31 Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat; facit enim in iis quae a Socrate dicta rettulit Socratem disputantem formam dei quaeri non oportere, eundemque et solem et animum deum dicere, et modo unum tum autem plures deos; quae sunt isdem in erratis fere quibus ea quae de

32 Platone diximus. XIII. Atque etiam Antisthenes in eo libro qui Physicus inscribitur popularis deos multos naturalem unum esse dicens tollit vim et naturam deorum. Nec multo secus Speusippus Platonem avunculum subsequens et vim quandam dicens qua omnia regantur, eamque animalem,

30 sahip olabilir ki? Şimdi Plato'nun tutarsızlığından bahsetmek uzun hikâye; *Timaeus* adlı eserinde bu evrenin babasına bir ad verilemediğini, *Yasalar* adlı eserinde ise tanrının ne olduğunun araştırılmaması gerektiğini söyler. Plato bir de tanrının bedensiz olduğunu iddia etmiş, (Yunanca karşılığı *asōmatos*), ama bunun nasıl bir şey olduğu anlaşılır gibi değil; çünkü bu durumda duyulardan, hatta bilgelikten ve hazdan da mutlaka yoksun olmalıdır; ama söz konusu bu şeylerin hepsini biz bir tek tanrı kavramıyla bağdaştırırız. Plato hem *Timaeus*'ta hem de *Yasalar*'da evrenin, göğün, yıldızların ve ruhlarımızın tanrı olduğunu söyler, bir de atalarımızdan gelen gelenekle tanrı olarak kabul ettiğimiz o kişilerin; bu iddiaların kendi başlarına yanlış, kendi aralarında ise tutarsız oldukları gün gibi ortada.

31 Bu konuda bir iki laf etmiş olsa da Xenophon da aynı yanılgı içindedir. Kitabında Socrates'in dediklerini yinelediği bölümlerde, Socrates'in tanrının biçimini araştırılamaz olarak gördüğünü, ayrıca hem Güneş'in hem de ruhun tanrı olduğunu söylediğini, bazen sadece tek bir tanrıdan bazen de pek çok tanrıdan söz ettiğini ifade eder. Bunlar Plato'da saptadığımız yanılgılarla aşağı yukarı

32 aynıdır. XIII. Antisthenes[34] de *Doğa Filozofu* başlıklı kitabında halkın inandığı birçok tanrı olduğunu, ama doğada tek bir tanrı bulunduğunu söylerken tanrıların gücünü ve doğasını yok sayar. Speusippus'un[35] da, izinden gittiği dayısı Plato'dan aşağı kalır yanı yoktur, o da her şeyi yöneten bir gücün bulunduğunu ve bu gücün canlı olduğunu

33 evellere ex animis conatur cognitionem deorum. Aristotelesque in tertio de philosophia libro multa turbat a magistro suo Platone <non> dissentiens; modo enim menti tribuit omnem divinitatem, modo mundum ipsum deum dicit esse, modo alium quendam praeficit mundo eique eas partis tribuit ut replicatione quadam mundi motum regat atque tueatur, tum caeli ardorem deum dicit esse, non intellegens caelum mundi esse partem quem alio loco ipse designarit deum. Quo modo autem caeli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? ubi deinde illi tot di, si numeramus etiam caelum deum? cum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu privat, <privat> etiam prudentia. Quo porro modo [mundus] moveri carens corpore, aut quo modo semper se movens esse quietus et beatus
34 potest? Nec vero eius condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior, cuius in libris qui sunt de natura deorum nulla species divina describitur; deos enim octo esse dicit, quinque eos qui in stellis vagis moventur, unum qui ex omnibus sideribus quae infixa caelo sunt ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus, septimum solem adiungit octavamque lunam; qui quo sensu beati esse possint, intellegi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus

33 söylerken aynı şekilde tanrı fikrini zihinlerimizden sö-
küp atmaya çalışır. Aristoteles de *Felsefe* başlıklı eserinin üçüncü kitabında hocası Plato yla fikir ayrılığına düş<memek>[36] için birçok şeyi karma karışık bir hale sokar. Örneğin bazen bütün tanrısallığı zihne atfeder, bazen evrenin kendisinin tanrı olduğunu söyler, bazen de bir başka varlığı evrenin yöneticisi yapar ve ters deveranla[37] ona evrenin hareketini yönetme ve koruma işlevi verir, sonra göksel ateşin[38] tanrı olduğunu söyler; göğün, başka bir yerde tanrı olarak gösterdiği evrenin bir parçası olduğunu fark etmez bile. Ama göğe atfedilen bu tanrısallık bilinci böyle büyük bir hız içinde nasıl korunabilir? Sonra bütün o tanrılar nerede, göğü tanrı sayıyorsak? Aristoteles de Plato gibi tanrının bedensiz olduğunu ileri sürdüğünde, tanrıyı bütün duyulardan, hatta bilgelikten bile yoksun bırakır. Ayrıca bedensiz bir [evren] nasıl hareket ettirilebilir ya da sürekli hareket halindeyken nasıl dinginliğe ve mutluluğa
34 erişebilir? Elbette Aristoteles'in akranı ve öğrencisi Xenocrates[39] de bu konuda daha ihtiyatlı değildir, *Tanrıların Doğası* adlı kitaplarında tanrısal hiçbir biçim betimlenmez; sekiz tanrı olduğunu, beş tanesinin gezegenlerden ileri geldiğini, bir tanesinin gökyüzündeki tüm yıldızlar olduğunu, bütün bu yıldızların her birinin sanki uzuvları oraya buraya uzanan tek bir tanrı olarak düşünülmesi gerektiğini söyler, yedinci olarak Güneş'i, sekizinci olarak da Ay'ı sayar. Bunların hangi duyuyla mutlu olabildiklerine akıl sır erdirilemez. Plato'nun okulundan Pontuslu

Heraclides puerilibus fabulis refersit libros et [tamen] modo mundum, tum mentem divinam esse putat, errantibus etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque deum privat et eius formam mutabilem esse vult, eodemque in libro rursus terram et caelum refert in
35 deos. Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est; modo enim menti divinum tribuit principatum, modo caelo, tum autem signis sideribusque caelestibus. Nec audiendus eius auditor Strato, is qui physicus appellatur, qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quae causas gignendi augendi minuendi habeat sed careat omni et sensu et figura.

36 XIV. "Zeno autem, ut iam ad vestros, Balbe, veniam, naturalem legem divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem prohibentemque contraria. Quam legem quo modo efficiat animantem intellegere non possumus; deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco aethera deum dicit—si intellegi potest nihil sentiens deus, qui numquam nobis occurrit neque in precibus neque in optatis neque in votis; aliis autem libris rationem quandam per omnem naturam rerum pertinentem vi divina esse adfectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis mensibus annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi Theogoniam, id est originem deorum, interpretatur, tollit omnino usitatas perceptasque cognitiones deorum;

Heraclides[40] ise kitaplarını çocukça hikâyelerle doldurmuştur. Bazen evrenin bazen de zihnin tanrısal olduğunu düşünür, hatta tanrısallığı gezegenlere bile atfeder ve tanrıyı duyulardan yoksun bırakır. Biçiminin değişken olduğunu iddia eder ve aynı kitapta toprağı ve göğü tekrar
35 tanrılar arasında sayar. Theophrastus'un[41] tutarsızlığı da katlanılır gibi değil; çünkü tanrısal üstünlüğü bazen akla, bazen göğe ve sonra tekrar takımyıldızlara ve gökteki yıldızlara atfeder. Doğa filozofu diye anılan öğrencisi Strato'ya[42] da kulak asmamak gerek. Ona göre bütün tanrısal güç doğada bulunur, bu doğa doğumun, gelişimin ve zevalin nedenidir, ama her türlü duyudan ve biçimden yoksundur.

36 XIV. "Şimdi Balbus, sırada sizin okulun felsefecileri var. Zeno'ya[43] bakalım, doğa yasasının tanrısal olduğunu ve doğruları buyuran, aksini yasaklayan bir güce sahip olduğunu ileri sürüyor. Bu yasayı nasıl canlı kıldığına akıl erdiremiyoruz; bir yandan da tanrının kesinlikle canlı olmasını arzuluyoruz. Şu Zeno başka bir kitabında da esirin[44] tanrı olduğunu söyler -hiçbir şey duyumsamayan tanrıyı bir anlayabilsek- söz konusu bu tanrı ne dua ettiğimizde, ne yakardığımızda ne de adaklar adadığımızda bize kendini gösterir; diğer kitaplarında ise bütün doğaya nüfuz eden bir aklın tanrısal güçle donatılmış olduğu görüşünü savunur. Bu aynı gücü benzer biçimde yıldızlara, başka bir zaman da yıllara, aylara ve mevsimlere isnat eder. İşin doğrusu Hesiodos'un *Theogonia*, yani *Tanrıların Kökeni* adlı eserini yorumlarken, tanrılarla ilgili alışılmış ve benimsenmiş fikirleri tamamen ortadan kaldırır;

neque enim Iovem neque Iunonem neque Vestam neque quemquam qui ita appellatur in deorum habet numero, sed rebus inanimis atque mutis per quandam
37 significationem haec docet tributa nomina. Cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est, qui neque formam dei intellegi posse censeat neque in deis sensum esse dicat, dubitetque omnino deus animans necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo quem proxime nominavi, tum ipsum mundum deum dicit esse, tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen, tum ultimum et altissimum atque undique circumfusum et extremum omnia cingentem atque conplexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum iudicat; idemque quasi delirans, in iis libris quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam et speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit ut deus ille quem mente noscimus atque in animi notione tamquam in vestigio volumus
38 reponere nusquam prorsus appareat. XV. At Persaeus eiusdem Zenonis auditor eos esse habitos deos a quibus aliqua magna utilitas ad vitae cultum esset inventa, ipsasque res utiles et salutares deorum esse vocabulis nuncupatas, ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina; quo quid absurdius quam aut res sordidas atque deformis deorum honore adficere aut homines iam morte deletos reponere in

çünkü ne Iuppiter'i, ne Iuno'yu, ne Vesta'yı ne de diğerlerini tanrılar arasında sayar, aksine söz konusu bu adların bir çeşit simge olarak cansız ve dilsiz şeylere verilmiş
37 olduğunu gösterir. Zeno'nun öğrencisi Aristo'nun[45] düşüncelerindeki yanılgıların da aşağı kalır yanı yok. Ne tanrıların biçiminin anlaşılabildiğini düşünür ne de tanrılarda duyum olduğunu söyler, evet aslına bakarsan tanrının canlı olup olmadığından da kuşku duyar. Bir de Cleanthes var, o da demin sözünü ettiğim şu Aristo'yla birlikte Zeno'nun derslerine katılmış. Bazen evrenin tanrı olduğunu söyler, bazen bütün doğanın zihnine ve ruhuna tanrı der, bazen de esir dediğimiz, en yukarıda ve en yüksekte bulunan, her yanı kaplayan, her şeyi çepeçevre sarıp kucaklayan ateşin en tartışmasız tanrı olduğu yargısına varır; hazcılığa karşı yazdığı kitaplarda, tıpkı bir deli gibi, bazen tanrıların biçimini ve görüntüsünü zihninde canlandırır, bazen bütün tanrısallığı yıldızlara atfeder, bazen de akıldan daha tanrısal bir şey yoktur der. Sonuçta aklımızla kavradığımız ve tıpkı bir iz gibi zihnimizde yer etmesini istediğimiz şu tanrı hiçbir yerde
38 kendisini açık açık göstermiyor. XV. Sonra Persaeus, o da Zeno'nun öğrencisi. İnsanlığa büyük yarar sağlayan buluşlar yapanların tanrı yerine konduğunu, yararlı ve sağlıklı şeylere de tanrısal adlar verildiğini söyler. Persaeus'un bu ifadesiyle kastettiği, bunların tanrıların buluşları olmadığı, tersine bu buluşların tanrısal olduklarıdır.[46] Adi ve bayağı şeyleri tanrısal onurlarla donatmaktan ya da artık ölüp gitmiş ve yas içinde hürmet edeceğimiz

deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu?

39 Iam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrumus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum ut eos ne coniectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere, ait enim vim divinam in ratione esse positam et in universae naturae animo atque mente, ipsumque mundum deum dicit esse et eius animi fusionem universam, tum eius ipsius principatum qui in mente et ratione versetur, communemque rerum naturam [universam] atque omnia continentem, tum fatalem vim et necessitatem rerum futurarum, ignem praeterea [et] eum quem ante dixi aethera, tum ea quae natura fluerent atque manarent, ut et aquam et terram et aëra, solem lunam sidera universitatemque rerum qua omnia continerentur, atque etiam homines eos qui inmortalitatem essent consecuti.

40 Idemque disputat aethera esse eum quem homines Iovem appellarent, quique aër per maria manaret eum esse Neptunum, terramque eam esse quae Ceres diceretur, similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuae et aeternae vim, quae quasi dux vitae et magistra officiorum sit, Iovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat <et> sempiternam rerum futurarum veritatem; quorum nihil tale est ut

kişileri *tanrı* yerine koymaktan daha saçma ne olabilir ki?

39 Bir de Stoacı düşlerin en kurnaz yorumcusu sayılan Chrysippus[47] var; o da meçhul tanrılardan büyük bir grup oluşturur. Ona göre tanrılar öylesine meçhul ki, her ne kadar düşünce yoluyla bir şeyleri zihnimizde canlandırabilsek de, tanrılar söz konusu olduğunda varsayımda bulunsak bile onları gözlerimizin önüne getiremeyiz. Chrysippus, tanrısal güç akılda, evrenin ruhunda ve zihnindedir der ve şöyle devam eder: Evren tanrıdır; her tarafa yayılan evren ruhu tanrıdır; bu ruhun zihinde ve akılda bulunan yönetici ilkesi tanrıdır; evrenin ortak ve her şeyi bağrına basan doğası tanrıdır; önceden belirlenmiş yazgı ve gelecekte olacakları yöneten kaçınılmazlık tanrıdır; sonra demin esir dediğim o ateş tanrıdır; ayrıca su, toprak, hava gibi doğadan yayılan ve doğada kalan şeyler tanrıdır; Güneş, Ay, yıldızlar ve her şeyi kucaklayan evrensel birlik tanrıdır; hatta ölümsüzlüğe ermiş insanlar da tanrıdır.

40 Yine Chrysippus'a göre insanların Iuppiter dedikleri esirdir, Neptunus denizin içine işleyen havadır, Ceres diye adlandırılan da topraktır. Geri kalan öteki tanrıların adlarını da benzer bir yöntemle sıralar. Bir de Iuppiter için yasanın kalıcı ve ezeli-ebedi gücü der, ona göre bu güç yaşamımızın kılavuzu ve görevlerimizin öğreticisi gibidir. Bu aynı güce Yazgı, Zorunluluk ve gelecekte olacakların Sonsuz Doğruluğu da der; oysa bunların hiçbiri, içinde tanrısal bir güç barındırdığını

41 in eo vis divina inesse videatur. Et haec quidem in primo libro de natura deorum; in secundo autem volt Orphei Musaei Hesiodi Homerique fabellas accommodare ad ea quae ipse primo libro de deis inmortalibus dixerat, ut etiam veterrimi poetae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro qui inscribitur de Minerva partum Iovis ortumque virginis ad physiologiam traducens diiungit a fabula.

42 XVI. "Exposui fere non philosophorum iudicia sed delirantium somnia. Nec enim multo absurdiora sunt ea quae poetarum vocibus fusa ipsa suavitate nocuerunt, qui et ira inflammatos et libidine furentis induxerunt deos feceruntque ut eorum bella proelia pugnas vulnera videremus, odia praeterea discidia discordias, ortus interitus, querellas lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus mortalisque
43 ex inmortali procreatos. Cum poetarum autem errore coniungere licet portenta magorum Aegyptiorumque in eodem genere dementiam, tum etiam vulgi opiniones, quae in maxima inconstantia veritatis ignoratione versantur.

41 düşündürtecek türden şeyler değildir. Evet, bu anlattıklarımız Chrysippus'un *Tanrıların Doğası* adlı eserinin birinci kitabından. İkinci kitapta ise Orpheus,[48] Musaeus,[49] Hesiodos ve Homeros'un anlattığı hikâyeleri, ölümsüz tanrılar hakkında birinci kitapta söylediklerine uyarlamak ister; amacı en eski şairlerin de Stoacı olduklarını göstermektir, onlar bu konularda varsayımda bulunmamış olsalar bile. Chrysippus'un ardından gelen Babilli Diogenes[50] de *Minerva* adlı kitabında Minerva'nın Iuppiter tarafından doğurulup dünyaya getirilmesi olayını doğa felsefesine aktarırken söylenceden uzaklaştırır.

42 XVI. "Filozofların düşüncelerini değil de, aklını kaçırmışların hezeyanlarını açıkladım kabaca. Sonuçta bu anlattıklarım şairlerin bize çekici gelse de aslında zarar veren sözleri kadar saçmadır. Öyle ya şairler öfkeden kuduran, şehvetten deliye dönen tanrıları anlatmışlar, tanrıların savaşlarını, çekişmelerini, kavgalarını, yenilgilerini gözümüzün önünde canlandıralım diye aralarındaki düşmanlıkları, ayrıca boşanmalarını, anlaşmazlıklarını, doğumlarını, ölümlerini, yakınmalarını, feryatlarını, her türlü taşkınlık içindeki dizginsiz tutkularını, yasak aşklarını, zincire vurulmalarını, insanlarla cinsel ilişkilere girmelerini ve ölümsüz soylarından ölümlüler dünyaya
43 getirmelerini yazmışlar tek tek. Şairlerin bu gerçek dışı uydurmalarıyla büyücülerin tüyler ürpertici hikâyeleri ve Mısırlıların bu tarz aptalca masalları, hatta cehalet yüzünden son derece büyük bir tutarsızlık içinde gelişen yaygın inanç bir tutulabilir.

"Ea qui consideret quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum et in eorum ipsorum numero de quibus haec quaestio est habere debeat. Solus enim vidit primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem inpressisset ipsa natura. Quae est enim gens aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat προλῆψιν Epicurus, id est anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intellegi quicquam nec quaeri nec disputari possit. Cuius rationis vim atque utilitatem ex illo caelesti Epicuri de regula et iudicio volumine accepimus.

44 XVII. Quod igitur fundamentum huius quaestionis est, id praeclare iactum videtis. Cum enim non instituto aliquo aut more aut lege sit opinio constituta maneatque ad unum omnium firma consensio, intellegi necesse est esse deos, quoniam insitas eorum vel potius innatas cognitiones habemus; de quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est; esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnis non philosophos solum sed etiam indoctos, fatemur constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem ut ante dixi sive praenotionem deorum (sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse προλῆψιν

"Şimdi kim bu anlattıklarımızın öyle alelacele ve düşünülüp taşınılmadan söylendiğini düşünecek olursa, Epicurus'a saygı göstermesi ve onu tartışma konumuz olan tanrıların yerine koyması gerekecek. Gerçekten de ilk o fark etmişti tanrıların var olduğunu; çünkü doğa tanrı fikrini insanoğlunun zihnine kazımış olmalıydı. Hangi ulus ya da insan soyu, tanrı öğretisi olmasa da, doğuştan tanrılarla ilgili bir önbilgiye sahip değildir ki? Epicurus bu önbilgiye *prolepsis* der, yani nesnelerin zihinde ilk elde beliren tasarımı; bu olmadan ne bir şey anlaşılabilir, ne araştırılabilir ne de tartışılabilir.[51] Epicurus'un *Kural ve Yargı*[52] adlı şu yüce kitabından bu akıl yürütme yetisinin gücünü ve *yararını öğrendik.*

44 XVII. Peki araştırmamızın temeli ne? Gördüğünüz gibi bunu açıkça belirttim. Sahiden tanrı inancı herhangi bir gelenekle, töreyle ya da yasayla *oluşturulmadığına* ve istisnasız herkes bu konuda sarsılmaz bir görüş birliği içinde olduğuna göre, tanrıların var oldukları mutlaka kabul edilmelidir; çünkü tanrı inancı bize aşılanmış ya da başka deyişle biz bu inançla doğmuşuz. İnsanoğlunun doğal olarak görüş birliğinde olduğu bu inanç doğru olmalıdır. Bundan da şu sonuç çıkar: Tanrıların var olduğu kabul edilmelidir. Zaten bunu hemen herkes biliyor, felsefecisi de, cahili de; evet kabul edelim ki şu da aşikâr: Önceden de söylediğim gibi, tanrılarla ilgili ya doğuştan gelen önbilgimiz ya da ön düşüncemiz var. (Aslında yeni fikirler için yeni kavramlar kullanılmalı; Epicurus'un *prolepsis* demesi gibi, sonuçta ondan

appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat)—
45 hanc igitur habemus, ut deos beatos et inmortales putemus. Quae enim nobis natura informationem ipsorum deorum dedit, eadem insculpsit in mentibus ut eos aeternos et beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita illa sententia est ab Epicuro, quod beatum aeternumque sit id nec habere ipsum negotii quicquam nec exhibere alteri, itaque neque ira neque gratia teneri quod quae talia essent inbecilla essent omnia.

"Si nihil aliud quaereremus nisi ut deos pie coleremus et ut superstitione liberaremur, satis erat dictum; nam et praestans deorum natura hominum pietate coleretur, cum et aeterna esset et beatissima (habet enim venerationem iustam quicquid excellit), et metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset (intellegitur enim a beata inmortalique natura et iram et gratiam segregari, quibus remotis nullos a superis impendere metus). Sed ad hanc confirmandam opinionem anquirit animus et formam et vitae actionem mentisque agitationem in deo.

46 XVIII. "Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. Nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam nisi humanam deorum; quae enim forma alia occurrit umquam aut vigilanti cuiquam aut dormienti? Sed ne omnia revocentur ad primas notiones, ratio hoc

önce kimse bu kelimeyi bu anlamda kullanmamıştır).
15 Dediğim gibi, tanrıların mutlu ve ölümsüz olduklarına inanmamızı sağlayan bir önbilgimiz var. Çünkü bize tanrı fikrini bahşeden doğa, aynı şekilde onların öncesiz-sonrasız ve mutlu oldukları inancını da zihnimize kazımış. Bu durumda Epicurus'un ileri sürdüğü şu düşünce doğrudur: Mutlu ve öncesiz-sonrasız olan bir varlık ne kendi başını derde sokar ne de başkasının; işte bu yüzden de ne öfkeye ne de sevince kapılır, çünkü bu tür şeylerin hepsi acizliktir.[53]

"Tanrılara gönülden tapmamız ve batıl inançlardan kendimizi arındırmamız dışında bir şey araştırmıyor olsaydık şimdiye kadar anlattıklarımız yeterli olurdu; tanrıların doğası hem öncesiz-sonrasız hem de pek mutlu olduğu için onların bu üstün doğasına insanlar dindarca taparlar, (bu doğa her şeye baskın çıkan haklı bir saygı kazanmıştır), bir de tanrıların gücü ve öfkesinden kaynaklanan her türlü korkuyu gidermek için; (evet, anlaşılıyor ki, öfke de sevecenlik de mutlu ve ölümsüz bir doğaya aykırı düşer; bunlar ortadan kalkınca tanrı korkusuna da yer kalmaz). Ama aklımız bu inancı güçlendirmek üzere tanrının biçimini, yaşam tarzını ve tanrıdaki zihinsel işleyişi araştırmaya koyulur.

46 XVIII. "İşin doğrusu tanrıların biçimi konusunda bazen doğa bize ipuçları verir, bazen de akıl bilgi sunar. Doğadan anladığımıza göre tanrılar insan biçimindedir, başka bir biçimde değil. Evet, ayık olduğumuzda ya da uyuduğumuzda tanrı başka hangi biçimde gözümüzün önüne gelir? Ama her şeyi de ilk fikirlerimize[54] bağlamayalım, akıl

47 idem ipsa declarat. Nam cum praestantissumam naturam, vel quia beata est vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam, quae conpositio membrorum, quae conformatio liniamentorum, quae figura, quae species humana potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucili, soletis (nam Cotta meus modo hoc modo illud), cum artificium effingitis fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum verum etiam ad venustatem
48 apta describere. Quodsi omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans est, ea figura profecto est quae pulcherrima est omnium, quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest nec virtus sine ratione constare nec ratio usquam inesse nisi in hominis figura, hominis esse specie deos confitendum
49 est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus, nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem.

XIX. "Haec quamquam et inventa sunt acutius et dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea possit agnoscere, tamen fretus intellegentia vestra dissero brevius quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas et penitus abditas non modo videat animo sed etiam sic tractet ut manu, docet eam esse vim et naturam deorum ut primum non sensu sed mente cernantur, nec soliditate quadam nec ad numerum, ut ea quae ille propter firmitatem στερέμνια appellat,

17 da tıpatıp aynı şeyi gösterir. Mutlu ya da sonsuz olduğu için, en üstün doğanın en güzel doğa olması uygun görünüyorsa, kollarla bacakların hangi dağılımı, yüz hatlarının hangi çizgisi, hangi biçim, hangi görünüm insanınkinden daha güzel olabilir? İşin doğrusu Lucilius, (çünkü dostum Cotta bir öyle bir böyle söyler),[55] siz Stoacılar tanrısal sanatı ve yaratıcılığı anlatırken insan anatomisindeki her şeyin işlevselliğiyle birlikte ne kadar da güzel olduğunu
18 hep belirtirsiniz. İnsan biçimi tüm canlıların biçimlerinden üstünse, öte yandan tanrı da canlıysa, tanrı elbette bütün biçimlerin en güzeli olan insan biçiminde olacaktı. Şimdi herkes tanrıların çok mutlu olduğunu, erdemsiz mutlu olunamadığını, akıl yoksa erdemin olamayacağını, aklın da insan biçiminden başka bir biçimde bulunmasının mümkün olmadığını bildiğine göre, o zaman tanrının insan görünümünde olduğunu kabul etmek gerekir. Ama
49 görünürde bir beden yoktur, söz konusu sanki beden gibi bir şeydir; kan da yoktur, sanki kan gibi bir şey vardır.

XIX. "Epicurus bunları herkesin anlayabileceği şekilde gayet zekice açıklar ve oldukça ayrıntılı anlatır, ama ben sizin zekânıza güvenerek mevzuu daha fazla uzatmıyorum. Epicurus gizli saklı konuları aklıyla bulup çıkarmakla kalmaz, bunları sanki avucunun içinde tutuyormuş gibi dikkatle inceler. İlkin tanrıların özünün ve doğasının duyuyla değil, tersine akıl yoluyla anlaşılabildiğini, dayanıklılıklarından dolayı *steremnia*[56] adını verdiği şeyler gibi maddi ya da ölçülebilir olmadığını anlatır.

sed imaginibus similitudine et transitione perceptis, cum infinita simillumarum imaginum series ex innumerabilibus individuis existat et ad deos adfluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam infixamque nostram intellegentiam
50 capere quae sit et beata natura et aeterna. Summa vero vis infinitatis et magna ac diligenti contemplatione dignissima est, in qua intellegi necesse est eam esse naturam ut omnia omnibus paribus paria respondeant. Hanc ισονομιαν appellat Epicurus, id est aequabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse inmortalium non minorem, et si quae interimant innumerabilia sint, etiam ea quae conservent infinita esse debere.

"Et quaerere a nobis, Balbe, soletis, quae vita
51 deorum sit quaeque ab iis degatur aetas. Ea videlicet qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest. Nihil enim agit, nullis occupationibus est inplicatus, nulla opera molitur, sua sapientia et virtute gaudet, habet exploratum fore se semper cum
52 in maximis tum in aeternis voluptatibus. XX. Hunc deum rite beatum dixerimus, vestrum vero laboriosissimum. Sive enim ipse mundus deus est, quid potest esse minus quietum quam nullo puncto temporis intermisso versari circum axem caeli admirabili celeritate? nisi quietum autem nihil beatum est; sive in [ipso] mundo deus inest aliquis qui regat,

Ona göre birbirlerine çok benzeyen imgelerin sınırsız silsilesi sayısız atomlardan çıkarak tanrılara akıp da imgeler benzerlik ve çağrışım yoluyla[57] öğrenilince, en büyük hazlarla birlikte bu imgelere yönelip odaklanmış zihin hem mutlu hem de öncesiz-sonrasız bir
50 doğanın nasıl olduğunu kavrar. Gerçekten de sınırsızlığın etraflıca bir incelemeyi fazlasıyla hak eden muazzam bir gücü vardır. Bu güçte her şeyin her şeye tıpatıp karşılık geldiği bir doğanın var olduğu mutlaka anlaşılır. Epicurus buna *isonomia*,[58] yani doğa güçlerinin dengeli dağılımı der. Öyleyse bundan şu sonuç çıkar: Ölümlülerin sayısı bu kadar çoksa, ölümsüzlerin sayısı da daha az olmamalıdır ve yıkıcı şeyler sayısızsa, koruyucu şeylerin de sınırsız olması gerekir.

"Biz Epicurusçulara sorar durursunuz Balbus, tanrı-
51 ların yaşamları nasıl, zamanlarını nasıl geçiriyorlar diye. Elbette onların yaşamlarından daha mutlu, iyiliklerle daha fazla dolup taşan başka bir yaşam düşünülemez. Çünkü tanrı hiçbir şey yapmaz, hiçbir şeyle uğraşmaz, hiçbir işe gayret sarf etmez, bilgeliğinin ve erdeminin tadını çıkarır, en derin ve sonsuz hazları daima tadacağını
52 kesinlikle bilir. XX. Bu tanrının tam anlamıyla mutlu olduğunu, ama siz Stoacıların tanrısının gerçekten ırgat gibi çalışkan olduğunu söyleyebiliriz. Ya da evrenin kendisi tanrıysa, gök kubbenin ekseninin etrafında şaşırtıcı bir hızla bir an bile ara vermeden dönmesinden daha rahatsız edici bir şey olabilir mi? Dinlenmeden mutlu da olunmaz ki. Tanrının bu evrendeki varlığı, evrene egemen olsun

qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum rerum vicissitudines ordinesque conservet, terras et maria contemplans hominum commoda vitasque tueatur, ne ille est inplicatus molestis
53 negotiis et operosis! Nos autem beatam vitam in animi securitate et in omnium vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idem qui cetera, natura effectum esse mundum, nihil opus fuisse fabrica, tamque eam rem esse facilem quam vos effici negatis sine divina posse sollertia, ut innumerabilis natura mundos effectura sit efficiat effecerit. Quod quia quem ad modum natura efficere sine aliqua mente possit non videtis, ut tragici poetae cum explicare argumenti exitum non potestis confugitis ad deum;
54 cuius operam profecto non desideraretis si inmensam et interminatam in omnis partis magnitudinem regionum videretis, in quam se iniciens animus et intendens ita late longeque peregrinatur ut nullam tamen oram ultimi videat in qua possit insistere. In hac igitur inmensitate latitudinum longitudinum altitudinum infinita vis innumerabilium volitat atomorum, quae interiecto inani cohaerescunt tamen inter se et aliae alias adprehendentes continuantur; ex quo efficiuntur eae rerum formae et figurae quas vos effici posse sine follibus et incudibus non putatis, itaque inposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies et noctes timeremus: quis

ve onu yönetsin, yıldızların hareketini, mevsimlerin deveranını ve evrendeki düzeni devam ettirsin, karaları ve denizleri gözlemlerken insanların çıkarlarını ve yaşamlarını kollasın diye ise, doğrusu tanrı sıkıcı ve zahmetli
53 görevlerden başını alamaz ki! Biz Epicurusçularsa mutlu bir yaşamı ruh dinginliğine ve her türlü görevden azade olmaya bağlıyoruz. Evet, Epicurus bize başka şeyler de öğretti; örneğin evren doğa tarafından yaratılmıştır, hiçbir biçimde bir sanatçının eseri değildir; oysa sizin tanrısal bir hüner olmaksızın gerçekleştirilemeyeceğini söylediğiniz bu iş o kadar kolaydır ki, doğa sayısız dünyalar yaratacaktır, yaratmaktadır ve yaratmıştır da. Ama siz zihni işe karıştırmadan doğanın bunu nasıl gerçekleştirdiğini anlamadığınız ve konuya bir çözüm getiremediğiniz için tragedya şairleri gibi tanrıya başvuruyorsunuz.
54 Her tarafa yayılan boşluğun ölçülemez ve sonsuz büyüklüğünü fark etseydiniz,[59] elbette tanrısal yardıma gerek görmezdiniz. Akıl kendisini bu boşluğa atıp yayılınca, enine boyuna öylesine yol alır ki, durabileceği son noktayı ya da sınırı göremez. Demek ki genişlik, uzunluk ve yükseklik bakımından bu uçsuz bucaksız boşlukta sınırsız miktarda sayısız atom etrafta uçuşur, boşluk onları ayırsa bile yine de birbirlerine yapışırlar ve birbirlerini yakalayıp ayrılmazlar, sonuçta nesnel biçimler ve görüntüler oluşur. Sizler bunların körüksüz ve örsüz meydana getirilebildiğine inanmazsınız, işte bu yüzden de gece gündüz korktuğumuz ölümsüz bir hükümdarı başımıza

enim non timeat omnia providentem et cogitantem et animadvertentem et omnia ad se pertinere
55 putantem curiosum et plenum negotii deum? Hinc vobis extitit primum illa fatalis necessitas, quam εἱμαρμένην dicitis, ut quicquid accidat id ex aeterna veritate causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem haec philosophia aestimanda est cui tamquam aniculis, et iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnis? Sequitur μαντικη vestra, quae Latine divinatio dicitur, qua tanta inbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures,
56 harioli, vates, coniectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti et in libertatem vindicati nec metuimus eos quos intellegimus nec sibi fingere ullam molestiam nec alteri quaerere, et pie sancteque colimus naturam excellentem atque praestantem.

"Sed elatus studio vereor ne longior fuerim. Erat autem difficile rem tantam tamque praeclaram inchoatam relinquere; quamquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit quam audiendi."

57 XXI. Tum Cotta comiter ut solebat: "Atqui," inquit, "Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses. Mihi enim non

diktiniz. Doğrusu her şeyi öngören, düşünen, fark eden ve her şeyin kendisini ilgilendirdiğini sanan, meraklı ve
55 işi başından aşkın bir tanrıdan kim korkmaz ki? Bunun sonucunda sizin ilk ilkeniz ortaya çıktı: yazgısal zorunluluk. Buna *heimarmenē*[60] diyorsunuz. Bu kavramla demek istediğiniz şudur: Olup biten her şey öncesiz-sonrasız bir gerçekliğin sonucudur ve neden-sonuç ilişkisinin devamıdır. Bu durumda tıpkı yaşlı kadınlar ve kara cahiller gibi her şeyin yazgıya göre gerçekleştiğini düşünen bu felsefeye ne kadar değer verilmeli acaba? Sırada *mantikē* dediğiniz öğretiniz var, Latince karşılığı *divinatio*dur (kehanet).[61] Sizleri dinleseydik, bu öğreti yüzünden öyle çok batıl inançların pençesine düşerdik ki, kâhinlere, falcılara,
56 *bilicilere, gaipten haber verenlere* ve rüya yorumcularına tapardık mutlaka. Epicurus bizi bu korkulardan kurtardı ve bize özgürlük yolunu açtı; onun sayesinde tanrıların kendilerini sıkıntıya sokmadıklarını ve başkaları için de sıkıntı kaynağı olmak istemediklerini anladık; bu tanrılardan korkmadığımız gibi onların kusursuz ve üstün doğasına gönülden ve huşuyla tapıyoruz.

"Şimdi aşka gelip konuyu daha fazla uzatmaktan korkuyorum. Ama bu kadar derin ve böylesine harika bir konuyu tamamlamadan kesemedim bir türlü, oysa burada bulunma nedenim konuşmak değil de dinlemek olmalıydı."

57 XXI. O zaman Cotta her zamanki nazik tavrıyla söze girdi: "Pekâlâ Velleius," dedi, "bir şey söylemeseydin, kuşkusuz ben de tek laf etmezdim. Bir şeyin neden yanlış

tam facile in mentem venire solet quare verum sit aliquid quam quare falsum; idque cum saepe tum cum te audirem paulo ante contigit. Roges me qualem naturam deorum esse ducam, nihil fortasse respondeam; quaeras putemne talem esse qualis modo a te sit exposita, nihil dicam mihi videri minus. Sed ante quam adgrediar ad ea quae a te disputata sunt,
58 de te ipso dicam quid sentiam. Saepe enim de [L. Crasso] familiari illo tuo videor audisse cum te togatis omnibus sine dubio anteferret, paucos tecum Epicureos e Graecia compararet; sed quod ab eo te mirifice diligi intellegebam, arbitrabar illum propter benivolentiam uberius id dicere. Ego autem, etsi vereor laudare praesentem, iudico tamen de re obscura atque difficili a te dictum esse dilucide, neque sententiis solum copiose sed verbis etiam ornatius
59 quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphaeum appellare Epicureorum solebat, cum Athenis essem audiebam frequenter, et quidem ipso auctore Philone—credo, ut facilius iudicarem quam illa bene refellerentur cum a principe Epicureorum accepissem quem ad modum dicerentur. Non igitur ille ut plerique, sed isto modo ut tu, distincte graviter ornate.

olduğunu söyleyebildiğim kadar kolay söyleyemem neden doğru olduğunu. Bu durum çok defa başıma geldi; tabii demin seni dinlerken de. Bana tanrıların doğasının nasıl olduğunu düşünüyorsun diye sorsan, belki de hiç cevap veremem. Senin açıkladığın gibi olduğunu düşünüyor muyum diye sorsan, pek ihtimal vermediğimi söyleyeceğim. Eleştirilerimi şimdi anlattıklarına yöneltmeden önce hakkında ne düşündüğümü
58 söyleyeyim. Aslına bakarsan dostun [Lucius Crassus'un][62] ağzından senin hakkındaki düşüncelerini sık sık dinledim; seni Romalı Epicurusçular arasında kuşkusuz ilk sıraya koyuyor ve birkaç Yunan Epicurusçuyu seninle kıyaslıyor. Ama onun sana fazlasıyla değer verdiğini bildiğim için bunu dostluğunuzdan ötürü daha da abartılı bir biçimde söylediğini düşünüyordum. Şimdi her ne kadar yüzüne karşı seni övmekten çekinsem de, itiraf etmeliyim ki belirsiz ve güç bir konu hakkında düşüncelerini açıkça anlattın, konuyu okulunuzun felsefecilerinden daha ayrıntılı bir şekilde ele almakla kalmayıp
59 daha tumturaklı kelimelerle yaptın bunu. Atina'da bulunduğum sıralarda, bizim Philo'nun Epicurusçuların önderi dediği Zeno'yu gerçekten de onun tavsiyesi üzerine sık sık dinlemişimdir;[63] Epicurusçuların önderinden bu öğretinin açıklamasını dinleyince, sanırım bunları tümüyle çürütmenin ne kadar kolay olduğuna karar verdim. Evet, Zeno diğer Epicurusçular gibi değildi; senin gibi açık, etkileyici ve kusursuz bir tarzı vardı.

Sed quod in illo mihi usu saepe venit, idem modo cum te audirem accidebat, ut moleste ferrem tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas sententias incidisse.
60 Nec ego nunc ipse aliquid adferam melius. Ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus sed maxime in physicis quid non sit citius quam quid sit dixerim. XXII. Roges me quid aut quale sit deus, auctore utar Simonide, de quo cum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi sibi unum diem postulavit; cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit; cum saepius duplicaret numerum dierum admiransque Hiero requireret cur ita faceret, 'Quia quanto diutius considero,' inquit, 'tanto mihi res videtur obscurior.' Sed Simoniden arbitror (non enim poeta solum suavis verum etiam ceteroqui doctus sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantem quid eorum esset
61 verissimum desperasse omnem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo disserere quam tecum) quid dixit quod non modo philosophia dignum esset sed mediocri prudentia?

"Quaeritur primum in ea quaestione quae est de natura deorum, sintne di necne sint. 'Difficile est negare.' Credo si in contione quaeratur, sed in huius modi sermone et consessu facillimum.

Onu dinlerken hissettiğim şeylerin aynısını seni dinlerken de hissettim; bu kadar büyük bir dehanın, (sözlerimin bir mahzuru yoksa), böyle saçma fikirlere değil de, böyle önemsiz konulara yönelmesi canımı sıkıyor.
60 Şimdi ben de daha iyi bir şey ileri süremem ki! Çünkü demin söylediğim gibi, hemen her konuda, ama özellikle doğa felsefesi konusunda neyin doğru olduğunu değil de neyin doğru olmadığını rahatlıkla söyleyebilirim.
XXII. Bana tanrının varlığını veya doğasını sorsan, Simonides'in[64] yaptığını yaparım: Tiran Hiero ona bu soruyu sorduğunda bir günlük düşünme süresi istemiş; aynı soruyu ertesi gün de sorduğunda iki gün daha istemiş; her seferinde günlerin sayısını iki katına çıkarınca Hiero hayrete düşüp niçin böyle yaptığını sormuş, o da "Çünkü düşündükçe konunun ne kadar belirsiz olduğunu görüyorum," demiş. Ama bana kalırsa Simonides (söylenenlere göre nüktedan bir şair olmakla birlikte diğer alanlarda da eğitimli ve bilgiliydi) aklına zekice ve kusursuz pek çok fikir geldiği için bunlardan hangisinin doğru olduğundan kuşkuya kapılınca bütün
61 doğru bulduklarından vazgeçti. Sizin Epicurus (senden çok onunla tartışmayı yeğlerim) bırak felsefeyi, sıradan bir sağduyuya bile uygun düşen ne söyledi ki?

"Tanrıların doğasıyla ilgili bir tartışmada ilkin tanrıların var olup olmadıkları sorulur. 'Tanrıların varlığını inkâr etmek güçtür.' Halk meclisinde gündeme getirilecek olursa, evet bence de güçtür, ama bu tarz bir sohbette ve toplantıda tanrıların olmadıklarını söylemek çok daha kolay.

Itaque ego ipse pontifex, qui caerimonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum sed etiam ad veritatem plane velim. Multa enim occurrunt quae conturbent, ut interdum nulli esse videantur.
62 Sed vide quam tecum agam liberaliter: quae communia sunt vobis cum ceteris philosophis non attingam, ut hoc ipsum; placet enim omnibus fere mihique ipsi in primis deos esse, itaque non pugno. Rationem tamen eam quae a te adfertur non satis firmam puto. XXXIII. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum argumentum esse dixisti cur esse deos confiteremur. Quod cum leve per se tum etiam falsum est. Primum enim unde tibi notae sunt opiniones nationum? Equidem arbitror multas esse gentes sic inmanitate efferatas
63 ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid, Diagoras, ἄθεος qui dictus est, posteaque Theodorus nonne aperte deorum naturam sustulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cuius a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sic posuisset, 'De divis, neque ut sint neque ut non sint, habeo dicere,' Atheniensium iussu urbe atque agro est exterminatus librique eius in contione combusti; ex quo equidem existimo tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos,

Bu yüzden *dinsel törenlerin* ve halkın dinsel inancının korunması gerektiğini düşünen bir *pontifex*[65] olarak en başta ben tanrıların var olduğuna sadece fikren değil, gerçeğe uygun bir biçimde açıkça ikna edilebilsem keşke. Zaman zaman aklıma tanrıların hiç var olmadıklarını düşündürtecek tarzda akla zarar şeyler gelir.
62 Bak, ne kadar da kibar tartışıyorum seninle. Diğer filozoflarla hemfikir olduğunuz görüşlere saldırmayacağım. Şöyle ki: Tanrıların var olduğunu neredeyse herkes kabul eder, *özellikle* de ben. Bu yüzden bunu tartışmıyorum bile. Ama düşünüyorum da ileri sürdüğün kanıt yeterince güçlü değil. XXIII. Tanrıların var olduklarını niçin kabul ettiğimize yeterince önemli bir kanıt olarak bütün ulusların ve ırkların böyle düşündüğünü söyledin.[66] Bu düşünce başlı başına saçma, hatta yanlıştır. Bir kere ulusların inançlarını sen nereden biliyorsun? Doğrusu barbarlıktan öylesine yabanıl kalmış halklar var ki, onların
63 tanrılarla ilgili hiçbir fikirleri yok bana sorarsan. Peki ya şuna ne demeli? *Tanrıtanımaz* dedikleri Diagoras, arkasından da Theodorus tanrıların varlığını açıkça inkâr etmediler mi? Sonra biraz önce sözünü ettiğin, zamanının en önemli sofisti Abderalı Protagoras'a gelelim, o da kitabına şöyle başlamıştı: 'Tanrıların ne var oldukları söyleyebilirim ne de var olmadıklarını.' Atınalıların emriyle kentten ve ülkesinden sürüldü, kitapları da halkın önünde yakıldı. Bu örnekten hareketle pek çok kişinin böylesi bir düşünceyi açıklama cüretini gösteremediğini düşünüyorum;

quippe cum poenam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis periurisque dicemus?

Tubulus si Lucius umquam,
si Lupus aut Carbo aut Neptuni filius,

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus aut
64 tam inpurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id quod vultis confirmandum quam videtur. Sed quia commune hoc est argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore; ad vestra propria venire malo.

65 "Concedo esse deos; doce me igitur unde sint, ubi sint, quales sint corpore animo vita; haec enim scire desidero. Abuteris ad omnia atomorum regno et licentia; hinc quodcumque in solum venit, ut dicitur, effingis atque efficis. Quae primum nullae sunt. Nihil est enim . . . quod vacet corpore; corporibus autem omnis obsidetur locus; ita nullum inane, nihil esse
66 individuum potest. XXIV. Haec ego nunc physicorum oracula fundo, vera an falsa nescio, sed veri tamen similiora quam vestra. Ista enim flagitia Democriti sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quaedam levia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quaedam et

öyle ya kuşku duymak bile paçayı kurtarmaya yetmiyor. Tanrıtanımazlar, günahkârlar ve yalan yere yemin edenler hakkında ne söyleyelim? Lucilius'un[67] dediği gibi,

> Tubulus Lucius
> ya da Lupus, Carbo veya Neptunus'un oğlu,[68]

tanrıların var olduğunu düşünseydi, öyle yalan yere ye-
64 min eder miydi, bu denli adi olur muydu? Demek ki bu kanıt, zannettiğiniz gibi iddianızı doğrulamaya yetmiyor. Ama diğer filozoflar da bu iddianızı benimsediğinden, şimdilik bunu bir tarafa bırakacağım. Daha çok sizin okulunuzun öğretilerine değinmeyi yeğliyorum.

65 "Tanrıların var olduklarını kabul ediyorum; şimdi anlat bana: Nereden çıktı bu tanrılar? Nerede bulunurlar? Maddi ve manevi yapıları nasıl, yaşamları nasıl? Evet, bilmek istiyorum bunları. Bütün bunları atomların keyfi hareketiyle açıklamaya çalışıyorsun. Söylendiği gibi, meydana gelen her şeyi atomlardan biçimlendirip ortaya çıkarıyorsun. Bir defa atom diye bir şey yoktur. Evet, cismi olmayan hiçbir şey yoktur. . .;[69] ama etrafımız cisimlerle dolu. Demek ki boşluk da yok, bölünemez
66 bir şey de. XXIV. Şimdi doğa filozoflarının şu kâhince sözlerini aktarıyorum, bunlar doğru mu yanlış mı bilmiyorum, ama sizin söylediklerinizden daha mantıklı. Democritus'un ya da öncüsü Leucippus'un şu saçma sapan iddialarına göre bölünemez parçacıklar varmış, bunların bazıları pürüzsüz, bazıları pürtüklü, bazıları yuvarlak, bazıları köşeli, bazıları da kavisli veya

quasi adunca, ex his effectum esse caelum atque terram nulla cogente natura sed concursu quodam fortuito—hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc aetatem perduxisti, priusque te quis de omni vitae statu quam de ista auctoritate deiecerit; ante enim iudicasti Epicureum te esse oportere quam ista cognovisti: ita necesse fuit aut haec flagitia concipere animo aut
67 susceptae philosophiae nomen amittere. Quid enim mereas ut Epicureus esse desinas? 'Nihil equidem' inquis 'ut rationem vitae beatae veritatemque deseram.' Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nihil repugno, quam tu ne in deo quidem esse censes nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis credo innumerabilibus omnibus minimis temporum punctis aliis nascentibus aliis cadentibus; an in individuis corpusculis tam praeclara opera nulla moderante natura, nulla ratione fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meae qua tecum paulo ante uti coeperam, plura complector. Concedam igitur ex individuis constare omnia: quid ad rem? deorum
68 enim natura quaeritur. Sint sane ex atomis; non igitur aeterni. Quod enim ex atomis, id natum aliquando est; si nati, nulli dei ante quam nati; et si ortus est deorum, interitus sit necesse est, ut tu

kanca şeklindeymiş, doğanın itici gücüne gerek kalmadan bunların gelişigüzel çarpışmalarıyla gökyüzü ve yeryüzü oluşmuş. Sen de Gaius Velleius, bütün yaşamın boyunca sımsıkı sarıldın bu görüşe; bütün yaşam tarzını bir çırpıda değiştirirdin de bu öğretinin taraftarlığını bırakmazdın. Çünkü daha bunları öğrenmeden Epicurusçu olman gerektiğine karar vermiştin; öyle ki ya bu saçma sapan iddiaları benimsemen ya da kucak açtığın
67 bu felsefenin taraftarlığını bırakman gerekiyordu. Doğrusu Epicurusçu olmaktan vazgeçersen ne elde edersin ki? 'Eğer mutlu yaşam ilkesinden ve hakikatten vazgeçiyorsam, tabii ki hiçbir şey,' dersin. Öyleyse Epicurusçu hakikat bu mu? Mutlu yaşam konusunda bir diyeceğim yok, vaktini işten güçten uzak, aylaklık içinde geçirmedikçe tanrının bile mutlu bir yaşamı olmadığına inanıyorsun. Ama hakikat nerede? Acaba her an bazılarının doğduğu ve bazılarının yok olduğu sayısız dünyalarda mı, yoksa doğanın ya da aklın hiçbir denetimi olmadan böyle olağanüstü eserlere biçim veren bölünmez cisimciklerde mi? Demin gösterdiğim kibarlığı artık bir tarafa bırakıp daha derin konulara dalıyorum. Farz edelim ki her şey görünmez parçacıklardan ibaret; iyi de ne çıkar bundan? Çünkü
68 burada tanrıların doğasını araştırıyoruz. Hadi tanrılar atomlardan oluşmuş olsun, demek ki öncesiz-sonrasız değiller. Çünkü atomlardan oluşan şeyin ortaya çıktığı bir zaman vardır; eğer tanrılar ortaya çıktıysa, o zaman öncesinde hiç tanrı yoktu; sonra tanrıların bir başlangıcı varsa, mutlaka sonu da olmalı, tıpkı demin

paulo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum et aeternum, quibus duobus verbis significatis deum? quod cum efficere vultis, in dumeta conrepitis: ita enim dicebas, non corpus esse in deo sed quasi corpus, nec sanguinem sed tamquam sanguinem.

69 XXV. "Hoc persaepe facitis, ut cum aliquid non veri simile dicatis et effugere reprehensionem velitis adferatis aliquid quod omnino ne fieri quidem possit, ut satius fuerit illud ipsum de quo ambigebatur concedere quam tam inpudenter resistere. Velut Epicurus cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius, invenit quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat: ait atomum, cum pondere et gravitate directo deorsus feratur, declinare paululum.

70 Hoc dicere turpius est quam illud quod vult non posse defendere. Idem facit contra dialecticos; a quibus cum traditum sit in omnibus diiunctionibus in quibus 'aut etiam aut non' poneretur alterum utrum esse verum, pertimuit ne si concessum esset huius modi aliquid 'aut vivet cras aut non vivet Epicurus,' alterutrum fieret necessarium: totum hoc 'aut etiam aut non' negavit esse necessarium; quo quid dici potuit obtusius?

Plato'nun tasarladığı evreni tarşıtırken söylediğin gibi. Peki sizin şu mutlu ve öncesiz-sonrasız şeyiniz nerede? Hani bu iki kelimeyle tanrıya işaret edersiniz ya. Bunu ispatlamaya kalktığınızda da dikenli çalılara dolanırsınız: Öyle ya, tanrıda beden değil de beden gibi bir şey olduğunu, kan değil de kan gibi bir şey olduğunu sen söyledin.

69 XXV. "Hep yaptığınız şey: Gerçekle alakasız bir şey söyleyip sonra da eleştiriden kaçmaya çalışırken üzerinde tartışılan konu hakkında söylediğiniz o şeyde öylesine körü körüne ısrarcı olmaktansa ondan vazgeçmeyi yeğleyip her seferinde tamamen imkânsız başka bir şey ileri sürersiniz. Örneğin Epicurus atomların sabit ve kaçınılmaz hareketlerinden dolayı aşağı düşmeleri durumunda hareketleri belirli ve zorunlu olacağından hiçbir hareket imkânımız kalmadığını anlayınca, zorunluluk ilkesinden kurtulacak bir yöntem bulur; bu Democritus'un gözünden tamamen kaçmıştır. Epicurus şöyle bir çözüm getirir ve der ki: Atom ağırlığın etkisiyle aşağıya doğru hareket ederken yolundan biraz sapar.

70 Bunu söylemesi iddia ettiği şeyi savunamamasından daha utanç vericidir.[70] Epicurus aynı şeyi mantıkçılara karşı da yapar. 'Ya ... ya da ... değil' varsayımlarının yapıldığı bütün ayrıklıklarda[71] mantıkçılar iki olasılıktan birinin doğru olduğunu ileri sürünce, 'Epicurus yarın ya yaşar ya yaşamaz' tarzında bir önerme kabul edilirse, iki seçenekten birinin zorunlu olması Epicurus'u dehşete düşürdü; bu yüzden bütün bu 'ya ... ya da ... değil' ayrıklıklarının gereksiz olduğunu söyledi; bundan daha saçma ne söyleyebilirdi?

Urguebat Arcesilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret quae sensibus viderentur, Zenon autem nonnulla visa esse falsa, non omnia; timuit Epicurus *ne si unum visum esset falsum nullum esset verum*: omnes sensus veri nuntios dixit esse. Nihil horum nimis callide; graviorem enim plagam accipiebat ut leviorem repelleret.

71 "Idem facit in natura deorum; dum individuorum corporum concretionem fugit ne interitus et dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum sed tamquam corpus, nec sanguinem sed tamquam sanguinem. XXVI. Mirabile videtur quod non rideat haruspex cum haruspicem viderit; hoc mirabilius, quam vos inter vos risum tenere potestis. 'Non est corpus sed quasi corpus': hoc intellegerem quale esset si in ceris fingeretur aut fictilibus figuris; in deo quid sit quasi corpus aut quid sit quasi sanguis intellegere non possum. Ne tu quidem, Vellei, sed non vis fateri.

72 "Ista enim a vobis quasi dictata redduntur quae Epicurus oscitans halucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. Quod etiam non praedicanti tamen facile equidem crederem, sicut mali aedificii domino glorianti se architectum non habuisse; nihil

Arcesilas[72] duyularla algılanan her şeyin yanlış olduğunu söylerken Zeno'yu köşeye sıkıştırıyordu; Zeno ise hepsinin değil, bazılarının yanlış olduğunu söylemişti. Epicurus da bir şey duyularla yanlış algılanıyorsa, hiçbir şeyin doğru algılanamayacağından korkmuştu. Bu nedenle bütün duyuların doğru bilgiler verdiğini söyledi. Bu iddiaların hiçbirinde fazla zekice davranmamıştı; çünkü ne kadar köşeye sıkıştırıldıysa konuyu o kadar hafife alıyordu.

71 "Tanrıların doğası konusunda da aynı şeyi yapar; tanrıların atomların birleşmesiyle bedenlenmesi fikri, yok oluş ve dağılma fikrini de beraberinde getirmesin diye bu varsayımından uzaklaşırken tanrıların beden değil de sanki beden gibi bir şeye, kan değil de sanki kan gibi bir şeye sahip olduklarını söylemiştir. XXVI. Bir kâhinin bir kâhini görünce gülmemesi şaşırtıcı gelir; ama siz Epicurusçuların birbirine gülmeden durabilmesi çok daha şaşırtıcıdır. 'Beden değil de sanki beden gibi bir şey.' Balmumundan ya da topraktan yapılmış olsaydı, bunun nasıl bir şey olduğunu anlayabilirdim. Ama tanrıdaki 'sanki beden gibi bir şeyin' ya da 'sanki kan gibi bir şeyin' ne olduğunu anlayamıyorum. Velleius, sen bile anlayamıyorsun da açığa vurmak istemiyorsun.

72 "Sizler Epicurus'un atıp tuttuğu baştan savma sözleri sanki kendiniz söylemişsiniz gibi yineliyorsunuz, halbuki yazılarından okuduğumuz kadarıyla hiç hocasının olmamasıyla övünüyordu o Bunu açıklamasaydı da kolayca inanabilirdim ona, tıpkı evini bir mimara yaptırmadığıyla övünen sakil bir evin sahibine inandığım gibi;

enim olet ex Academia, nihil ex Lycio, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocraten audire potuit (quem virum, di immortales); et sunt qui putent audisse, ipse non vult—credo plus nemini. Pamphilum quendam Platonis auditorem ait a se Sami auditum (ibi enim adulescens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater eius Neocles agripeta venerat, sed cum agellus eum non satis
73 aleret, ut opinor ludi magister fuit); sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit ne quid umquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur; quem cum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis; atqui si haec Democritea non audisset, quid audierat? quid enim est in physicis Epicuri non a Democrito? Nam etsi quaedam commutavit, ut quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi, tamen pleraque dicit eadem, atomos inane imagines, infinitatem locorum innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus interitus, omnia fere quibus naturae ratio continetur.

74 "Nunc istuc 'quasi corpus' et 'quasi sanguinem' quid intellegis? Ego enim te scire ista melius

çünkü söylediklerinde Academia okulunun, Lyceum okulunun öğretilerinden hiçbir iz yoktu, hatta çocuklara okulda öğretilenlerden bile bir iz yoktu.[73] Xenocrates'in (ey ölümsüz tanrılar, ne öğretmendi ama!) derslerine katılabilirdi. Gerçi onun derslerine katıldığını düşünenler var, ama kendisi böyle bir şey söylemiyor; ben de elbette onun sözüne inanıyorum. Epicurus Samos'ta Plato'nun öğrencisi olan Pamphilus adında birinin derslerine katıldığını söyler; (Epicurus gençliğinde babası ve erkek kardeşiyle birlikte Samos'ta yaşıyordu, çünkü babası Neocles toprak dağıtımından kendisine pay istemek üzere buraya gelmişti,[74] ama küçük bir arazi geçinmelerine yetmeyince,
73 kanımca, Epicurus bir okulda öğretmenlik yapmaya başlamıştı); ama işin tuhafı Epicurus bu Platocuyu da küçümser; başkasından bir şey öğrendiğinin düşünülmesinden öylesine korkuyordu ki! Sıra Democritusçu Nausiphanes'e[75] gelince gafil avlanır; derslerine katıldığını inkâr etmese de ona türlü türlü hakaretler yağdırır. Democritus'un öğretilerini dinlemediyse, peki ne dinlemişti? Doğrusu Epicurus'un doğa felsefesinde Democritus'a dayanmayan ne var ki? Demin atomların sapması konusunda belirttiğim gibi, bazı şeyleri değiştirdiyse de söylediği pek çok şey Democritus'un öğretisiyle aynıdır; mesela atomlar, boşluk, imgeler, sonsuzluk, sayısız dünyalar, bunların doğuşu ve yok oluşu, yani doğa biliminin konusu olan hemen her şey.

74 "Şimdi şu 'sanki beden gibi bir şey' ve 'sanki kan gibi bir şey' ifadesinden ne anlıyorsun? Aslında senin

quam me non fateor solum sed etiam facile patior; cum quidem semel dicta sunt, quid est quod Velleius intellegere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit intellego, quasi corpus et quasi sanguis quid sit nullo prorsus modo intellego. Neque tu me celas ut Pythagoras solebat alienos, nec consulto dicis occulte tamquam Heraclitus, sed, quod inter nos liceat, ne tu quidem intellegis.

75 XXVII. Illud video pugnare te, species ut quaedam sit deorum, quae nihil concreti habeat nihil solidi nihil expressi nihil eminentis, sitque pura levis perlucida. Dicemus igitur idem quod in Venere Coa: corpus illud non est sed simile corporis, nec ille fusus et candore *mixtus rubor sanguis est sed quaedam* sanguinis similitudo; sic in Epicureo deo non res sed similitudines rerum esse. Fac id quod ne intellegi quidem potest mihi esse persuasum; cedo mihi istorum adumbratorum deorum liniamenta atque

76 formas. Non deest hoc loco copia rationum quibus docere velitis humanas esse formas deorum; primum quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana; deinde quod, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat, nec esse humana ullam pulchriorem; tertiam rationem adfertis, quod nulla in

bunu benden daha iyi bildiğini kabul ediyorum, hatta bundan çok da hoşnut oluyorum; bunlar bir kere dile getirildiğinde neden Velleius anlayabiliyor da Cotta anlayamıyor? Sonuçta bedenin ne olduğunu, kanın ne olduğunu anlıyorum, ama 'sanki beden gibi bir şey' ve 'sanki kan gibi bir şey'in ne olduğunu hiç mi hiç anlamıyorum. Pythagoras'ın başkalarına hep yaptığı gibi beni bilgisiz bırakmıyorsun, Heraclitus gibi kasten karma karışık da konuşmuyorsun, ama hadi biz bize konuşalım, sen bile bunlardan bir şey anlamıyorsun.

75 XXVII. Tanrıların belli bir görünümü olduğunu, ama bu görünümün katı ya da sert, belirgin ya da görülebilir değil de sade, ince ve saydam olduğunu iddia ettiğini görüyorum. Demek ki Coslu Venus[76] için de aynı şeyi söyleyeceğiz: Onun bedeni de beden değil, ama bedene benzer bir şey, o her tarafını kaplayan ve beyaz tenine renk veren kırmızılık ise kan değil de kana benzer bir şey; işte bu örnekteki gibi Epicurus'un tanrısında da gerçek olanların yerine benzerleri var. Bunu anlayabilmem mümkün değilse de kanıksadığımı farz et; bu gölge-tanrıların özelliklerini ve biçimlerini anlat

76 bana. Bu konuda kanıtların da az değil hani; bunlarla tanrıların insan biçiminde olduğunu kanıtlamaya niyetleniyorsun; birinci iddian zihnimizde oluşturduğumuz önyargımız; diyorsun ki 'ne zaman tanrı üzerine kafa yorsak onu hayalimizde insan biçiminde canlandırırız'; ikincisi 'tanrısal doğa her şeyden üstün olduğuna göre biçimi de mutlaka en güzel olmalıdır ve insan biçiminden daha güzel bir biçim de yoktur'; ileri sürdüğün üçüncü iddia ise,

77 alia figura domicilium mentis esse possit. Primum igitur quidque considera quale sit; arripere enim mihi videmini quasi vestro iure rem nullo modo probabilem. <Primum> omnium quis tam caecus in contemplandis rebus umquam fuit ut non videret species istas hominum conlatas in deos aut consilio quodam sapientium, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitae pravitate converterent, aut superstitione, ut essent simulacra quae venerantes deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem haec eadem poëtae, pictores, opifices; erat enim non facile agentis aliquid et molientis deos in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse quod homini homine pulchrius nihil videbatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix et quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique beluam quae non sui generis belua maxime delectetur? Quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equae contrectatione, equus vaccae? An tu aquilam aut leonem aut delphinum ullam anteferre censes figuram suae? Quid igitur mirum si hoc eodem modo homini natura praescripsit ut nihil pulchrius quam hominem putaret? . . . eam esse causam cur deos hominum similis putaremus?

77 'başka hiçbir biçimde zihne ait bir köşe yok'. Şimdi bu iddialar nasıl görünüyor, tek tek bir düşün bakalım; bence sanki haklıymışsınız gibi imkânsızı savunuyorsunuz. Her şeyden önce sorunları derinlemesine incelerken tanrılara atfedilen bu görünümlerin nedenini göremeyecek denli kör biri var mı? Bunun nedeni ya bilgelerin verdiği bir karardır, cahil insanlar sefil bir yaşam tarzından tanrılara tapmaya daha kolay yönelsinler diye; ya da batıl inanıştır, tanrıların heykelleri olsun da insanlar tanrılara dua ederken doğrudan doğruya onlara ulaştıklarına inansınlar diye. Öte yandan bu aynı iddiaları şairler, ressamlar, sanatçılar da güçlendirdiler; çünkü faal ve hareket halindeki tanrıları başka biçimlerde muhafaza etmek kolay değildi. Bir de şu var tabii: Hiçbir şey insana insandan daha güzel görünmediği için bu inanç gelişti belki de. Sen doğa filozofusun, doğanın ne kadar çekici bir muhabbet tellalı olduğunu ve sanki kendi kendini baştan çıkarttığını da mı görmüyorsun? Karada olsun, denizde olsun özellikle kendi türünden bir hayvanın etkileyiciliğine kapılmayan bir hayvan türü var mı sanıyorsun? Varsa niçin boğa kısrağın, at ineğin dokunuşlarından heyecan duymasın? Yoksa kartalın, aslanın ya da yunusun kendi fiziğini bir başkasına yeğlediğini mi sanıyorsun? İnsanın da kendisinden daha güzel bir şey olmadığını düşünmesi doğanın buyruğuysa, o halde hayret verici olan ne? . . .[77] tanrıların insanlara niçin benzediğine inanmamızın nedeni bu mu?

78 "Quid censes si ratio esset in beluis? nonne suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? XXVIII. At mehercule ego (dicam enim ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere pulchriorem esse me quam ille fuerit taurus qui vexit Europam; non enim hoc loco de ingeniis aut de orationibus nostris sed de specie figuraque quaeritur. Quodsi fingere nobis et iungere formas velimus, qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens beluis adiunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco versor; est enim vis tanta naturae ut homo nemo velit nisi hominis similis
79 esse—et quidem formica formicae; sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formonsus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur— video quid adriseris, sed ita tamen se res habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis adulescentulis delectamur, etiam vitia saepe iucunda sunt. 'Naevus in articulo pueri delectat' Alcaeum; at est corporis macula naevus; illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, huius collegae et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium, in quem etiam illud est eius:

constiteram exorientem Auroram forte salutans,
cum subito a laeva Roscius exoritur.
pace mihi liceat, caelestes, dicere vestra:
mortalis visust pulchrior esse deo.

78 "Hayvanlarda akıl olduğunu bir düşün. Her biri üstünlüğü kendi türüne atfedecekti, değil mi? XXVIII. Hercules aşkına, (nasıl hissettiğimi söyleyeyim), kendimi beğensem de, Europa'yı[78] sırtlayan boğadan daha güzel olduğumu söylemeye cüret etmem; çünkü tartıştığımız zekâmız ve konuşma yeteneğimiz değil, görünüm ve biçim. Şimdi kendimize bir biçim vermeyi ve bunu çeşitli biçimleri birleştirerek yapmayı düşünsek, insan bedeniyle deniz canavarlarının bütünleşmesi şeklinde resmedilen şu deniz tanrısı Triton[79] gibi olmak istemez misin? Güç bir durumla karşı karşıyayım. Doğanın gücü ne büyük! Hiçbir insan insandan başka bir şeye benzemek
79 istemiyor; ve tabii karınca da karıncaya benzemek istiyor; ama insan hangi insana benzemek ister acaba? Doğrusu yakışıklı insan pek de az! Atina'da bulunduğun sıralarda *ephebus*[80] gruplarından çıksa çıksa yakışıklı bir iki kişi çıkardı ancak; niçin güldüğünün farkındayım, ama durum bu işte. Sonra bizler, eski filozofların izniyle gençlerin cazibesine kapılıp kusurlarını da çoğunlukla hoş karşılarız. 'Delikanlının bileğindeki ben büyüler' Alcaeus'u;[81] oysa ben bedende bir lekedir, ama bu ona bir süsmüş gibi geliyordu. Meslektaşım ve dostumun babası Quintus Catulus[82] hemşerin Roscius'a[83] âşıktı, hatta dizelerinde şöyle seslenmişti ona:

> Tesadüf durmuştum şafağın söküşünü karşılarken,
> solumdan çıkıverdiğinde Roscius;
> söyleyebilsem, ey tanrılar, izninizle:
> o ölümlü, benim için tanrıdan da güzel.

Huic deo pulchrior; at erat, sicuti hodie est, perversissimis oculis: quid refert, si hoc ipsum salsum illi et venustum videbatur?

80 "Redeo ad deos. XXIX. Ecquos si non tam strabones at paetulos esse arbitramur, ecquos naevum habere, ecquos silos flaccos frontones capitones, quae sunt in nobis? an omnia emendata in illis? Detur id vobis; num etiam una est omnium facies? nam si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est: igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, florere in caelo Academiam necesse est: si enim nihil inter deum et deum differt, nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio.

81 "Quid si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem nisi hominis occurrere? tamenne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse sic occurrit ut dicis; a parvis enim Iovem Iunonem Minervam Neptunum Vulcanum Apollinem reliquos deos ea facie novimus qua pictores fictoresque voluerunt, neque solum facie sed etiam ornatu aetate vestitu. At non Aegyptii nec Syri nec fere cuncta barbaria; firmiores

Catulus'a göre Roscius tanrıdan bile güzeldi; gelgelelim Roscius'un gözleri o gün de çok şaşıydı, bugün de. Bunun ne önemi var ki, onun şaşılığı Catulus'a hoş, hem de çekici geliyorsa?

80 "Tanrılar konusuna geri dönüyorum. XXIX. Tanrıların bazısının Roscius kadar olmasa da biraz şaşı olduğunu, bazısının benli, bazısının kimi insanlar gibi kalkık burunlu, kepçe kulaklı, geniş yüzlü, koca kafalı olduğunu düşünür müyüz? Yoksa tanrılardaki her şey kusursuz mudur? Hadi kabul edelim ki öyle; acaba hepsinin de görünümleri aynı mı? Çünkü farklıysa, biri diğerinden mutlaka daha güzel olmalıdır. Sonuçta tanrıların en güzeli yok. Hepsinin görünümleri aynıysa, gök kubbede Academia'nın yıldızının parlaması gerekir. Çünkü hiçbir şey bir tanrıyı diğerinden ayırmıyorsa, tanrılarla ilgi ne bir bilgi, ne de bir kanı vardır.

81 "Hatta Velleius, tanrı üzerine düşündüğümüzde, insan biçimi dışında bir biçimin aklımıza gelmediği tamamen yanlışsa ne olacak? Böylesine saçma sapan şeyleri yine de savunur musun? Belki de tanrılar, söylediğin gibi, biz Romalıların düşündüğü şekildedir; çünkü küçüklüğümüzden beri Iuppiter'i, Iuno'yu, Minerva'yı, Neptunus'u, Vulcanus'u, Apollo'yu ve diğer tanrıları ressamların ve heykeltıraşların hayallerinde yarattıkları görünümleriyle, üstelik sadece bu görünümlerle de değil, taşıdıkları onur işaretleriyle, sürdükleri ömürle ve giydikleri kıyafetlerle tanıdık. Ne Mısırlılar, ne Syrialılar ne de tüm barbar dünyası tanrıları bu biçimde düşünür; çünkü onların belli

enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam quam apud nos de sanctissimis templis
82 et simulacris deorum. Etenim fana multa spoliata et simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris, at vero ne fando quidem auditum est crocodilum aut ibin aut faelem violatum ab Aegyptio. Quid igitur censes? Apim illum sanctum Aegyptiorum bovem nonne deum videri Aegyptiis? Tam, hercle quam tibi illam vestram Sospitam. Quam tu numquam ne in somnis quidem vides nisi cum pelle caprina cum hasta cum scutulo cum calceolis repandis: at non est talis Argia nec Romana Iuno. Ergo alia species Iunonis Argivis, alia Lanuvinis, alia nobis. Et quidem alia nobis
83 Capitolini, alia Afris Hammonis Iovis. XXX. Non pudet igitur physicum, id est speculatorem venatoremque naturae, ab animis consuetudine inbutis petere testimonium veritatis? Isto enim modo dicere licebit Iovem semper barbatum, Apollinem semper inberbem, caesios oculos Minervae, caeruleos esse Neptuni. Et quidem laudamus esse Athenis Volcanum eum quem fecit Alcamenes, in quo stante atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis: Claudum igitur habebimus deum quoniam de Volcano sic accepimus. Age et his vocabulis esse deos facimus

hayvanlara bizim tanrıların en kutsal tapnaklarına ve heykellerine gösterdiğimiz saygıdan daha sağlam bir inançla
82 bağlı olduklarını görebilirsin. Aslına bakarsan vatandaşlarımızın birçok tapınağı yağmaladığını ve en kutsal mahallerden tanrıların heykellerini çaldığını gördük, ama bir Mısırlının timsaha, çeltik kargasına ya da kediye zulmettiği işitilmiş bile değildir. Şimdi ne düşünüyorsun? Mısırlılar kutsal saydıkları şu öküzü, yani Apis'i tanrı yerine koymuyorlar mı? Kesinlikle koyuyorlar, sizin şu Koruyucu Iuno'nuzu[84] tanrıça yerine koyduğunuz kadar. Koruyucu Iuno'nuzu rüyanda bile keçi postu, mızrağı, küçük kalkanı, burnu kalkık terliği olmadan asla görmezsin. Gelgelelim ne Argos[85] Iuno'su ne de Roma Iuno'su böyledir. Sonuçta Iuno'nun görünümü Argoslular için başka, Lanuviumlular[86] için başka, bizim için başka türlüdür. Tabii ki bizim Capitolium Iuppiter'imiz ile Afrikalıların
83 Hammon Iuppiter'i[87] de birbirinden farklıdır. XXX. Şimdi bir doğa filozofu, yani doğanın gözlemcisi ve takipçisi olarak gerçeğin kanıtını gelenekle esinlenmiş düşüncelerde aramam utanç verici değil mi? Bu yöntemle Iuppiter'in daima sakallı, Apollo'nun daima sakalsız, Minerva'nın gözlerinin gri, Neptunus'unkilerin ise mavi olduğunun söylenmesi doğaldır. Evet, Alcamenes'in yaptığı Atina'daki şu Vulcanus heykeline övgüler yağdırırız; bu heykelde tanrı ayakta durur ve elbisesinin içinden hafifçe topalladığı bellidir, ama gözümüze çirkin görünmez. Vulcanus'u böyle kabul ettiğimiz için, demek ki onun topal bir tanrı olduğunu düşüneceğiz. Söyle hadi, tanrılara

84 quibus a nobis nominantur? At primum, quot hominum linguae, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Volcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus ne in pontificiis quidem nostris, deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? Istud quidem ita vobis dicere necesse est; quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? Quam bellum erat, Vellei, confiteri potius nescire quod nescires, quam ista effutientem nauseare atque ipsum sibi displicere! An tu mei similem putas esse aut tui deum? Profecto non putas.

"Quid ergo, solem dicam aut lunam aut caelum deum? Ergo etiam beatum: quibus fruentem voluptatibus? et sapientem: qui potest esse in eius modi trunco sapientia? Haec vestra sunt.
85 Si igitur nec humano visu, quod docui, nec tali aliquo, quod tibi ita persuasum est, quid dubitas negare deos esse? Non audes. Sapienter id quidem, etsi hoc loco non populum metuis sed ipsos deos: novi ego Epicureos omnia sigilla venerantes, quamquam video non nullis videri Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse.

84 adlarını biz vermiyor muyuz? Bir kere ne kadar lisan varsa o kadar da tanrı adı vardır. Çünkü nereye gidersen git senin adın hep Velleius'tur, ama Vulcanus'un adı İtalya'da, Afrika'da, İspanya'da farklı farklıdır.[88] Bizim *pontifex*lerin kayıtlarında bile çok sayıda tanrı adı yoktur, ama tanrılar sayısızdır. Adları mı yok acaba? Doğrusu siz Epicurusçuların böyle söylemesi kaçınılmaz; tanrıların tek görünümleri olduğuna göre, pek çok adları olmasının ne anlamı var ki! Bilmediğin bir şeyi bilmediğini kabul etmen, saçmalayıp rezil olmandan ve kendini küçük düşürmenden çok daha iyi olabilirdi Velleius! Yoksa tanrının bana ya da sana mı benzediğine inanıyorsun? Tabii ki hayır.

"Peki o zaman Güneş'in, Ay'ın veya göğün tanrı olduğunu söyleyebilir miyim? Dolayısıyla mutlu olduğunu; ama hangi mutluluklar ona haz verir ki? Sonra aklı olduğunu; iyi de akıl bu tarz biçimlerde nasıl var olabilir ki? Bunlar sizin görüşleriniz. Bu durumda tanrı
85 insan görünümünde değilse, çünkü bunu kanıtladım, başka bir görünümde de değilse, çünkü sen de buna ikna olmuşsun, niçin tanrıların olmadığını söylemekten çekinıyorsun? Cesaretin yok da ondan. Bu konuda halktan değil de tanrılardan korkuyor olsan bile, gerçekten oldukça akıllı davranıyorsun. Tanrıların her türlü küçük heykelciğine tapınan Epicurusçular tanıyorum, gerçi şunun da farkındayım: Bazılarının düşüncesine göre Epicurus tanrıların varlığını yadsıyor, ama sırf Atınalıların saldırısına uğramamak için lafta kabul ediyor onları.

Itaque in illis selectis eius brevibusque sententiis, quas appellatis κυρίας δόξας, haec ut opinor prima sententia est: 'Quod beatum et inmortale est, id nec habet nec exhibet cuiquam negotium.' XXXI. In hac ita exposita sententia sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto; de homine minime vafro male
86 existimant. Dubium est enim utrum dicat aliquid beatum esse et inmortale an, si quid sit, id esse tale. Non animadvertunt hic eum ambigue locutum esse sed multis aliis locis et illum et Metrodorum tam aperte quam paulo ante te. Ille vero deos esse putat, nec quemquam vidi qui magis ea quae timenda esse negaret timeret, mortem dico et deos; quibus mediocres homines non ita valde moventur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas; tot milia latrocinantur morte proposita, alii omnia quae possunt fana conpilant: credo aut illos mortis timor terret aut hos religionis!

87 "Sed quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos, quid est quod te inpediat aut solem aut mundum aut mentem aliquam sempiternam in deorum numero ponere? 'Numquam vidi' inquit 'animam rationis consiliique participem in ulla alia nisi humana figura.' Quid? solis numquidnam aut lunae aut quinque

Epicurus'un söylediklerinden derlenen *Kyriai Doksai* (*Temel İlkeler*)[89] adını verdiğiniz şu özlü sözlerin ilk deyişi sanırım şöyledir: 'Mutlu ve ölümsüz olan bir şeyin ne kendisi sıkıntı çeker ne de bir başkasına sıkıntı verir.' XXXI. Epicurus'un kasten böyle bir cümle kurduğunu düşünenler var, ama o kendini ifadeden aciz olduğu için böyle söylemişti. Kurnazlıktan anlamayan bir insan hakkında kötü
86 düşünüyorlar. Çünkü mutlu ve ölümsüz bir şey olduğunu mu, yoksa bir şey varsa, onun böyle olduğunu mu söylediği açık değil. Epicurus'un burada belirsiz konuştuğu, ama başka pek çok yerde hem onun hem de Metrodorus'un[90] tıpkı senin demin konuştuğun kadar açık konuştuğu dikkatlerini çekmemiş. Epicurus gerçekten de tanrıların var olduğunu düşünür. Korkulmaması gerektiğini söylediği şeylerden, yani ölümden ve tanrılardan, onun kadar korkan birini daha görmedim. Sıradan insanlar bunlardan öyle çok etkilenmiyor, Epicurus ise ölümün ve tanrıların bütün ölümlülerin korkulu rüyası olduğunu haykırıyor; gelgelelim cezası ölüm bile olsa binlerce kişi soygun yapıyor, kimileri de fırsatını bulduğunda tapınakları yağmalıyor. Sanırım soyguncuları ölüm korkusu, yağmacıları da din korkusu sarmış!

87 "Fakat tanrılar yoktur demeye cesaretin olmadığına göre, (evet, şimdi Epicurus'la şahsen konuşsam), Güneş'i veya evreni ya da öncesiz-sonrasız bir zihni tanrı yerine koymana engel olan nedir? 'İnsan biçimi dışında bir biçimde akıllı ve iradeli bir ruhun bulunduğunu hiç görmedim,' diyor. Şimdi bu ne demek? Güneş'e veya Ay'a ya da beş

errantium siderum simile vidisti? Sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum cursus annuos conficit; huius hanc lustrationem eiusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet; quinque autem stellae eundem orbem tenentes, aliae propius a terris, aliae remotius, ab isdem principiiis
88 disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Num quid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol ne luna ne stellae, quoniam nihil esse potest nisi quod attigimus aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? Cur igitur credis esse? Omnia tollamus ergo quae aut historia nobis aut ratio nova adfert. Ita fit ut mediterranei mare esse non credant. Quae sunt tantae animi angustiae? Ut, si Seriphi natus esses nec umquam egressus ex insula in qua lepusculos vulpeculasque saepe vidisses, non crederes leones et pantheras esse cum tibi quales essent diceretur, si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares.

89 "Et tu quidem, Vellei, non vestro more sed dialecticorum, quae funditus gens vestra non novit, argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumpsisti: concedimus. Beatum autem esse sine virtute neminem posse. XXXII. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse: conveniat id quoque necesse est. Adiungis nec rationem

gezegene benzer bir şey gördün mü hiç? Güneş hareketini bir yörüngenin iki ucuyla sınırlayınca yıllık seyrini tamamlamış olur.[91] Güneş'in ışınlarıyla aydınlanan Ay, Güneş'in katettiği yolu bir aylık sürede tamamlar; aynı yörüngedeki kimi yeryüzüne daha yakın, kimi daha uzak beş gezegen aynı başlangıç noktasından hareket edip
88 aynı mesafeleri farklı sürelerde kateder. Acaba böyle bir şey gördün mü Epicurus? Dokunduğumuzun ya da gördüğümüzün dışında hiçbir şey olamadığına göre Güneş de olmasın, Ay da, yıldızlar da. Ne olacak şimdi? Sen tanrıyı gördün mü yoksa? Öyleyse niçin tanrının var olduğuna inanıyorsun ki? O zaman tarihin ya da bilimin bize naklettiği her şeyi bir tarafa bırakalım. Bu durum giderek öyle bir hal alır ki, denizden uzak yerlerde yaşayanlar denizin olduğuna inanmazlar. Nasıl kıt zihinler bunlar? Örneğin sen Seriphus'ta[92] doğmuş ve sürekli yavru yabani tavşanlarla küçük tilkileri gördüğün bu adadan hiç dışarı çıkmamış olsaydın, aslanlarla panterlerin nasıl oldukları sana anlatıldığında bunların var olduğuna inanmazdın; hatta birisi filden bahsetse kendinle alay edildiğini bile düşünürdün.

89 "Evet, sana gelince Velleius, sen de tartışmayı sizin okulunuzun yöntemiyle değil, hiç alışık olmadığınız diyalektik yöntemle sonuca bağladın. Tanrıların mutlu olduğunu farz ettin; kabul ettik. Kimse erdemsiz mutlu olamaz, dedin.[93] XXXII. Bunu da onaylıyoruz, hem de canı gönülden. Erdem de akıl olmadan var olamaz, dedin. Bunu da onaylamalıyız. Bir de şunu ekledin: Akıl

esse nisi in hominis figura: quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? sumpsisses tuo iure. Qui autem est istuc gradatim? nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus: a ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Praecipitare istuc quidem est, non descendere.

90 "Nec vero intellego cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere quam homines deorum. Quaeres quid intersit; si enim hoc illi simile sit, esse illud huic. Video, sed hoc dico, non ab hominibus formae figuram venisse ad deos; di enim semper fuerunt, nati numquam sunt, siquidem aeterni sunt futuri; at homines nati; ante igitur humana forma quam homines, eaque erant forma di inmortales. Non ergo illorum humana forma sed nostra divina dicenda est.

"Verum hoc quidem ut voletis; illud quaero, quae fuerit tanta fortuna (nihil enim ratione in rerum natura factum esse vultis)—sed tamen quis iste
91 tantus casus, unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur. Seminane deorum decidisse de caelo putamus in terras et sic homines patrum similes extitisse?

insan dışında bir biçimde bulunamaz. Bunu kimin onaylayacağını sanıyorsun? Çünkü böyleyse, senin bu noktaya adım adım varmana ne gerek vardı ki? Bunu kendi görüşün olarak ileri sürseydin. Nasıl da adım adım ama? Evet, mutluluktan erdeme, erdemden akla adım adım geçtiğinin farkındayım. Peki akıldan insan biçimine hangi yolla varıyorsun? Bu gerçekten de yavaş yavaş inmek değil, baş aşağı hızla yuvarlanmaktır.

90 "Epicurus niçin tanrılar insanlara benziyor demeyi, insanlar tanrılara benziyor demeye yeğliyor, hiç anlamıyorum. Ne fark eder diye soracaksın; evet, o buna benziyorsa, bu da ona benzer. Anlıyorum, ama demem o ki tanrıların görünümü insanlardan tanrılara geçmemiştir; çünkü öncesiz-sonrasız olduklarına göre tanrılar hep var olmuş, asla doğmamışlardır; ama insanlar doğar; demek ki insanoğlundan önce de insan biçimi vardı ve bu da ölümsüz tanrıların biçimiydi. O halde tanrıların insan biçiminde olduğu değil, bizim tanrı biçiminde olduğumuz söylenmeli.

"Her neyse, dediğiniz gibi olsun; ama bu ne büyük bir şanstır diye sorarım o zaman, (doğada hiçbir şeyin planlı programlı bir şekilde yaratılmadığını iddia ediyorsunuz ya) –ne olursa olsun, bu nasıl güçlü bir rastlantı ki,
91 atomların böylesine uğurlu birleşiminden insanlar aniden tanrı biçiminde doğuvermişler? Tanrısal tohumlar gökyüzünden yeryüzüne düşmüş de böylece babalarına benzeyen insanlar mı doğmuş, biz buna mı inanıyoruz?

Vellem diceretis; deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis, sed casu esse factum ut essemus similes deorum.

"Et nunc argumenta quaerenda sunt quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire possem quam falsa convincere. XXXIII. Etenim enumerasti memoriter et copiose, ut mihi quidem admirari luberet in homine esse Romano tantam scientiam, usque a Thale Milesio de deorum natura
92 philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt qui sine manibus et pedibus constare deum posse decreverint? Ne hoc quidem vos movet considerantis, quae sit utilitas quaeque opportunitas in homine membrorum, ut iudicetis membris humanis deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu, quid manibus si nihil conprehendendum est, quid reliqua discriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est, itaque nulla ars imitari sollertiam naturae potest? Habebit igitur linguam deus et non loquetur, dentes palatum fauces nullum ad usum; quaeque procreationis causa natura corpori adfinxit ea frustra habebit deus; nec externa magis quam interiora, cor pulmones iecur cetera, quae detracta utilitate quid habent venustatis?—quandoquidem haec esse in deo propter pulchritudinem voltis.

Keşke böyle söylemiş olsaydınız da, tanrılarla akrabalığımızı canı gönülden onaylayabilseydim. Böyle de demiyorsunuz, aksine tanrılarla benzerliğimizi rastlantıya bağlıyorsunuz.

"Şimdi bunu çürütecek kanıtlara bakmaya gerek var mı? Keşke yanlışları ispatlayabildiğim kadar kolay bulabilseydim doğruları. XXXIII. İşin aslı tanrıların doğası konusunda filozofların ileri sürdükleri görüşleri Miletuslu Thales'ten başlayarak ezbere ve eksiksiz anlattın, gerçekten de bir Romalının bu derece bilgili olmasını takdir
92 etmekten mutluluk duyuyorum. Sence tanrıların elsiz ayaksız olduklarını söyleyen herkes mi delirmiş? İnsandaki uzuvların nasıl yararlı, nasıl yerli yerinde olduğunu etraflıca düşündüğünüzde, bu düşünce bile tanrılarda insana özgü uzuvlara gerek olmadığı yargısına varmanızı sağlamaz mı? Ne gerek var acaba yürünmüyorsa ayaklara, hiçbir şey tutulmamalıysa ellere ya da hiçbiri yararsız, nedensiz ve aşırı olmayan bedendeki diğer bütün uzuvlara? Öyle ya doğanın bu ustalığını hıçbir sanat taklit edemez. O halde tanrının dili olacak, ama konuşmayacak; dışlerini, damağını ve boğazını da hiç kullanmayacak; doğanın üremeyi sağlamak için bedene yerleştirdiği organlar da tanrıda boşu boşuna bulunacak; tabii dıştaki organlar kadar içtekiler de; kalp, akciğerler, karaciğer ve diğerleri; peki ama bunların bir yararı yoksa güzelliği nerede? Siz Epicurusçular söz konusu bu şeylerin tanrılarda bulunmasını güzelliklerine bağlıyorsunuz ya.

93 "Istisne fidentes somniis non modo Epicurus et Metrodorus et Hermarchus contra Pythagoram Platonem Empedoclemque dixerunt sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa est? scito illa quidem sermone et Attico, sed tamen: tantunn Epicuri hortus habuit licentiae. Et soletis queri; Zeno quidem etiam litigabat; quid dicam Albucium? Nam Phaedro nihil elegantius nihil humanius, sed stomachabatur senex si quid asperius dixeram, cum Epicurus Aristotelem vexarit contumeliosissime, Phaedoni Socratico turpissime male dixerit, Metrodori sodalis sui fratrem Timocraten quia nescio quid in philosophia dissentiret totis voluminibus conciderit, in Democritum ipsum quem secutus est fuerit ingratus, Nausiphanen magistrum suum a quo non nihil didicerat tam male acceperit. XXXIV. Zeno quidem non eos solum qui tum erant, Apollodorum Silum ceteros, figebat maledictis, sed Socraten ipsum parentem philosophiae Latino verbo utens scurram Atticum fuisse dicebat, Chrysippum numquam
94 nisi Chrysippam vocabat. Tu ipse paulo ante cum tamquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere delirare dementis esse dicebas. Quorum si nemo verum vidit de natura deorum, verendum est ne nulla sit omnino.

93 "Yani Epicurus, Metrodorus ve Hermarchus[94] bu hayallere mi güvenip Pythagoras'a, Plato'ya ve Empedocles'e karşı çıktı, hatta güzel fahişe Leontium[95] da Theophrastus'un düşüncelerini eleştiren yazılar yazmaya cüret etti? Leontium sahiden de Attica üslubunun[96] zarafetiyle yazmış, ama yine de hepsi bir. Epicurus'un bahçesinin böyle bir serbestliği vardı işte. Durmadan da şikâyet edersiniz. Evet, Zeno[97] da mücadele ediyordu. Albucius'tan[98] söz etmiyorum bile. Phaedrus'a[99] gelince, çok kibar ve çok insancıl bu ihtiyar, kendisini eleştirdiğimde öfkeden kuduruyordu. Gelgelelim Epicurus Aristoteles'e aşağılayıcı bir biçimde saldırmıştı, Socrates'in öğrencisi Phaedo'ya[100] son derece çirkin hakaretlerde bulunmuştu, dostu Metrodorus'un kardeşi Timocrates'i felsefi görüşü biraz farklı olduğu için bütün kitaplarında yerin dibine batırmıştı, izinden gittiği Democritus'a karşı nankörce, kendisine her şeyi öğreten öğretmeni Nausiphanes'e ise çok kötü davranmıştı. XXXIV. İşin doğrusu Zeno da sadece kendi çağdaşlarına, yani Apollodorus'a, Silus'a ve diğerlerine kötü sözlerle sataşmakla kalmıyor, felsefenin babası Socrates için de Latince bir kelime kullanarak onun Atticalı bir soytarı[101] olduğunu söylüyordu; Chrysippus'a ise Chrysippus
94 değil de Chrysippa[102] diyordu hep. Demin sen sanki filozoflar meclisindeymişçesine en seçkin felsefecilerin adlarını yüksek sesle anarken bunların aptalca davrandıklarını, delirdiklerini, akıllarını yitirdiklerini söylüyordun. Hiçbiri tanrıların doğası hakkındaki gerçeği fark etmediyse, tanrısal doğanın hiç var olmadığından kuşku duymamız gerekir.

"Nam ista quae vos dicitis sunt tota commenticia, vix digna lucubratione anicularum. Non enim sentitis quam multa vobis suscipienda sint si inpetraritis ut concedamus eandem hominum esse et deorum figuram. Omnis cultus et curatio corporis erit eadem adhibenda deo quae adhibetur homini, ingressus cursus accubitio inclinatio sessio conprehensio, ad extremum
95 etiam sermo et oratio; nam quod et maris deos et feminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari satis non possum unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis retinendum hoc esse, deus ut beatus inmortalisque sit. Quid autem obstat quo minus sit beatus si non sit bipes? aut ista sive beatitas sive beatitudo dicenda est (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt)—verum ea quaecumque est cur aut in solem illum aut in hunc mundum aut in aliquam mentem aeternam figura membrisque
96 corporis vacuam cadere non potest? Nihil aliud dicis nisi: 'Numquam vidi solem aut mundum beatum.' Quid, mundum praeter hunc umquamne vidisti? Negabis. Cur igitur non sescenta milia esse mundorum sed innumerabilia ausus es dicere? 'Ratio docuit.' Ergo hoc te ratio non docebit, cum praestantissima natura quaeratur eaque beata et aeterna, quae sola divina natura est,

"Siz Epicurusçuların söylediklerine gelince, hepsi uydurmadır, olsa olsa yaşlı kadınların kandil ışığında kurdukları hayallere benzer. İnsanlarla tanrıların aynı biçimde olduğunu bize kabul ettirdiniz diyelim, bu durumda başınıza ne büyük bir iş sardığınızın farkında değilsiniz. Öyle ya insanların yaptıkları her türlü beden eğitimini ve bakımı tanrıların da mutlaka yapması gerekecek, yani tanrılar da yürüyecek, koşacak, yaslanacak, eğilecek, oturacak, tutacak, konuşacak, hatta nutuk bile
95 atacak; bir de tanrıların hem erkek hem de kadın olduğunu söylüyorsunuz, bundan da ne çıkacağını göreceksiniz. Sahi sizin şu önderiniz nereden kapılmış bu fikirlere, hayretten donakalıyorum doğrusu. Ama sizler tanrının mutlu ve ölümsüz olduğu düşüncesinin korunması gerektiğini haykırmaktan vazgeçmiyorsunuz. İyi de tanrı iki ayaklı değilse, onu mutlu olmaktan ne alıkoyar ki? Ne demek gerekiyorsa öyle diyelim, ister mutluluk hali isterse mutluluk,[103] (her ikisi de kulağa tuhaf geliyor, ama kelimeleri kullana kullana dilimize yerleşmelerini sağlamalıyız), işte bu her neyse, niçin şu Güneş'e, bu dünyaya ya da bedensiz, uzuvsuz, öncesiz-sonrasız
96 bir zihne mal edilemesin? Bir tek şunu söyleyip duruyorsunuz: 'Güneş'in ya da dünyanın mutlu olduğunu hiç görmedim.' Nasıl yani, bunun dışında bir dünya gördün mü ki? Hayır diyeceksin. Peki, binlerce değil de sayısız dünya olduğunu söylemeye nasıl cüret ettin? 'Bunu bize akıl gösterdi' diyeceksin. O en üstün, o mutlu ve öncesiz-sonrasız doğayı, yani başlıbaşına tanrısal olan doğayı

ut inmortalitate vincamur ab ea natura sic animi praestantia vinci, atque ut animi item corporis? Cur igitur cum ceteris rebus inferiores simus forma pares sumus? ad similitudinem enim deorum propius accedebat humana virtus
97 quam figura. XXXV. [An quicquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera beluarum quae in rubro mari Indiave gignuntur nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt quam sunt multa quae terra mari paludibus fluminibus existunt; quae negemus esse quia numquam vidimus!]

"Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet quae vos delectat maxime similitudo! Quid, canis nonne similis lupo?—atque, ut Ennius,

simia quam similis turpissuma bestia nobis!—

at mores in utroque dispares. Elephanto beluarum
98 nulla prudentior: ad figura quae vastior? De bestiis loquor: quid, inter ipsos homines nonne et simillimis formis dispares mores et moribus simillimis figura dissimilis? Etenim si semel,

araştırırken, ölümsüzlüğünden dolayı bu doğanın bizden üstün olduğunu, bu yüzden zihinsel üstünlükte bizi geçtiğini ve zihinsel açıdan olduğu kadar bedensel açıdan da bizden üstün olduğunu akıl sana göstermeyecek mi? Diğer yönlerimizle tanrılardan aşağı seviyedeysek, biçimsel yönden niye tanrılarla eşit durumda olalım? Ama benzerlik söz konusu olduğunda, insan görünüm bakımından değil de erdem bakımından
97 tanrılara daha yakındır.[104] XXXV. [(Konuyu biraz daha açacak olursak) Kızıl Deniz'de ya da Hindistan'da yaşayan çeşitli hayvan türlerinin varlığını inkâr etmekten daha çocukça bir şey olabilir mi? En meraklı kişiler bile karada, denizlerde, bataklıklarda ve nehirlerde ne kadar çok canlı bulunduğunu araştırsalar da öğrenemezler; hadi öyleyse, hiç görmediğimize göre bunların varlığını inkâr edelim!]

"Sizin çok tuttuğunuz şu benzerlik iddianız kadar da konuyla alakasız bir şey yok. Ne yani, köpek kurda benzemiyor mu? Ennius'un[105] da dediği gibi,

> maymun, hayvanların en ucubesi; ne kadar da benziyor bize![106]

Ama ikisinin de huyları farklı. Yabanıl hayvanların hiçbiri
98 filden daha akıllı değildir; peki biçimsel açıdan hangisi ondan daha iri yarı? Yabanıl hayvanlardan bahsediyorum elbette; iyi de görünümleri birbirine çok benzeyen insanların huyları, huyları benzeyen insanların da görünümleri birbirinden farklı değil mi? İşin doğrusu

Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende quo serpat. Tu enim sumebas nisi in hominis figura rationem inesse non posse; sumet alius nisi in terrestri, nisi in eo qui natus sit, nisi in eo qui adoleverit, nisi in eo qui didicerit, nisi in eo qui ex animo constet et corpore caduco et infirmo, postremo nisi in homine atque mortali. Quodsi in omnibus his rebus obsistis, quid est quod te forma una conturbet? His enim omnibus quae proposui adiunctis in homine rationem esse et mentem videbas; quibus detractis deum tamen nosse te dicis, modo liniamenta maneant. Hoc est non considerare sed quasi sortiri quid loquare.

99 Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine sed etiam in arbore quicquid supervacaneum sit aut usum non habeat obstare. Quam molestum est uno digito plus habere! Quid ita? Quia nec ad speciem nec ad usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat sed capite collo cervicibus lateribus alvo tergo poplitibus manibus pedibus feminibus cruribus. Si ut inmortalis sit, quid haec ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? Magis illa, cerebrum cor pulmones iecur: haec enim sunt domicilia vitae; oris quidem habitus ad vitae firmitatem nihil pertinet.

100 XXXVI. "Et eos vituperabas qui ex operibus magnificis atque praeclaris, cum ipsum mundum,

Velleius, bu tür bir tartışmaya girersek, nereye kadar uzayıp gideceğine dikkat et. Evet, aklın insan biçimi dışında bir biçimde bulunmasının imkânsız olduğunu iddia ediyorsun; bir başkası da çıkıp aklın yeryüzünde yaşayan, burada doğan, büyüyen, öğrenen, ruhtan ve gelip geçici zayıf bir bedenden oluşan bir varlıktan, kısacası ölümlü insandan başka hiçbir şeyde bulunmadığını iddia edecek. Ama bunların hepsine birden itiraz ediyorsanız, neden acaba bir tek biçim konusuna takılıp kalıyorsunuz? Benim bütün söylediklerimi bir araya getirdiğinde, aklın ve zihnin insanda bulunduğu sonucuna varıyordun; ancak tanrı akıl ve zihinden soyutlansa da, dış görünümü yerinde kaldığı sürece onu tanıyabileceğini söylüyorsun. Bunu düşünerek söylemiyorsun, rastgele atıp tutuyorsun.

99 Sadece insanda değil, ağaçta da gereksiz, işe yaramayan bir şey olsa, bunun engel oluşturacağı belki hiç dikkatini bile çekmiyor. Bir parmağın daha olması ne fena! Niye mi? Çünkü ne görünüm ne de kullanım açısından beş parmak dışında bir parmağa daha ihtiyaç var. Senin tanrının da fazladan bir parmağı yok, ama başı, boynu, ensesi, böğrü, karnı, sırtı, dizleri, elleri, ayakları, uylukları, bacakları var. Bu uzuvlarla yaşam arasında nasıl bağlantı var, madem onu ölümsüz kılıyor bunlar? Peki ya yüz? Beyin, kalp, akciğer, karaciğer yaşamla birebir bağlantılıdır; çünkü bunlar yaşamın yuvalandığı yerlerdir. Yüz özelliklerinin ise yaşamın sürmesine hiç katkısı yoktur.

100 XXXVI. "Dünyaya, dünyanın bölümlerine, yani gökyüzüne, yeryüzüne ve denizlere, bunları süsleyen Güneş'e,

cum eius membra caelum terras maria, cumque horum insignia solem lunam stellasque vidissent, cumque temporum maturitates mutationes vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent aliquam excellentem esse praestantemque naturam quae haec effecisset moveret regeret gubernaret. Qui etiam si aberrant a coniectura, video tamen quid sequantur; tu quod opus tandem magnum et egregium habes quod effectum divina mente videatur, ex quo esse deos suspicere? 'Habemus' inquis 'in animo insitam informationem quandam dei.' Et barbati quidem Iovis, galeatae
101 Minervae: num igitur esse talis putas? Quanto melius haec vulgus imperitorum, qui non membra solum hominis deo tribuant sed usum etiam membrorum. Dant enim arcum sagittas hastam clipeum fuscinam fulmen, et si actiones quae sint deorum non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi qui inridentur Aegyptii nullam beluam nisi ob aliquam utilitatem quam ex ea caperent consecraverunt; velut ibes maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelsae, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro; avertunt pestem ab Aegypto, cum volucris anguis ex vastitate Libyae vento Africo invectas interficiunt atque consumunt, ex quo fit ut illae nec morsu vivae noceant nec odore mortuae. Possum de ichneumonum utilitate de crocodilorum de faelium

Ay'a ve yıldızlara bakınca, sonra mevsimlerin düzenini, değişimini, peşpeşe gelişlerini keşfedince bu olağanüstü ve görkemli eserden dolayı bunları yapan, harekete geçiren, kontrol eden ve yöneten kusursuz, hem de olağanüstü bir varlığın mutlaka var olduğundan kuşkulananları eleştiriyordun.[107] Varsayımsal sonuçtan saptıkları halde, yine de neyin peşinde olduklarını görüyorum; ama sana gelince, tanrısal bir zihinle yapıldığını açıkça gösteren hangi eseri dikkate alıyorsun da, ona dayanarak tanrıların var olduğunu ileri sürüyorsun? 'Zihnimize aşılanmış bir tanrı düşüncesi vardır,' diyorsun. Tabii ya, sakallı Iuppiter, miğferli
101 Minerva; sen böyle olduklarına mı inanıyorsun yoksa? Tanrıya insanoğlunun uzuvlarını yakıştırmakla kalmayıp onların bu uzuvları kullandıklarına da inanan cahiller güruhu nasıl da akıllıca düşünüyormuş meğer. Evet, tanrılara yay, ok, mızrak, kalkan, üç dişli mızrak, yıldırım da verirler ve ne yapıp ettiklerini görmeseler bile yine de hiçbir şey yapmayan bir tanrı düşünemezler. Şu alay ettiğimiz Mısırlılar hiçbir hayvanı, kendilerine yararı dokunmadıkça kutsallaştırmamışlardır. Örneğin çeltik kargaları gergin bacaklı, uzun kalkık gagalı, boylu boslu kuşlar oldukları için çok sayıda yılanı itlaf ederler; Libya çölünden güneybatı rüzgârıyla sürüklenen yılanları öldürüp yiyerek bir belayı Mısır'dan uzaklaştırırlar, böylece bu yılanlar ne canlıyken ısırıklarıyla ne de öldüklerinde leş kokularıyla insanlara zarar verirler.[108] Firavun faresinin, timsahın, kedinin yararından da

dicere, sed nolo esse longus. Ita concludam, tamen beluas a barbaris propter beneficium consecratas, vestrorum deorum non modo beneficium nullum extare sed ne factum quidem
102 omnino. 'Nihil habet' inquit 'negotii.' Profecto Epicurus quasi pueri delicati nihil cessatione melius existimat. XXXVII. At ipsi tamen pueri etiam cum cessant exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere ut si se commoverit vereamur ne beatus esse non possit? Haec oratio non modo deos spoliat motu et actione divina sed etiam homines inertis efficit, si quidem agens aliquid ne deus quidem esse beatus potest.

103 "Verum sit sane ut vultis deus effigies hominis et imago: quod eius est domicilium, quae sedes, qui locus, quae deinde actio vitae? quibus rebus id quod vultis beatus est? Utatur enim suis bonis oportet et fruatur qui beatus futurus est. Nam locus quidem iis etiam naturis quae sine animis sunt suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua, superior aeri, aetheriis ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenae sunt aliae, partim aquatiles, aliae quasi ancipites in utraque sede viventes; sunt quaedam etiam quae igne nasci putentur appareantque

bahsedebilirim,[109] ama sıkıcı olmak istemiyorum. Bu anlattıklarımı şöyle bir sonuca bağlayacağım: Uygar olmayan uluslar hayvanları kendilerine sağladıkları yararlar yüzünden kutsallaştırmışlar, ama sizin tanrılarınızın insanlığa hiçbir yararı olmadığı gibi yaptıkları bir şey
102 de yok. 'Tanrının hiçbir yükümlülüğü yoktur,' der Epicurus. Sahiden de Epicurus, sanki şımarık çocuklar gibi aylaklıktan daha iyi bir şey olmadığını düşünüyor. XXXVII. Ne var ki bu çocuklar bile aylaklık ederken bedensel etkinliklerle eğlenirler. Rehavet içindeki tanrının aylaklıkla öylesine uyuşup kalmasını istiyoruz ki, kımıldarsa mutlu olamayacağından mı korkuyoruz? Bu söylem tanrıları hareketten ve tanrısal edimden yoksun bıraktığı gibi insanları da tembelleştirir, öyle ya tanrı bile bir şey yaparken mutlu olamıyorsa.

103 "Hadi iddia ettiğiniz gibi, tanrı insan biçiminde ve görünümünde olsun; peki evi neresi, yuvası neresi, mekânı neresi? Sonra yaşamında ne yapar eder? Ona atfettiğiniz o mutluluğu sağlayan nedir? Sonuçta mutlu olacak kişinin kendi üstünlüklerinden yararlanması ve zevk alması gerekir. Mekân konusuna gelince, cansız varlıkların bile her birinin kendine ait belli bir yeri vardır; öyle ki toprak en alttadır, onun üstünü su örter, hava üsttedir, en tepede göksel ateş yer alır. Hayvanlarınsa bazıları karada, bazıları denizde, bazıları da sanki yüzergezerler gibi hem karada hem de denizde yaşarlar; hatta ateşten doğdukları düşünülen[110] ve çoğunlukla yanan ocakların

104 in ardentibus fornacibus saepe volitantes. Quaero igitur vester deus primum ubi habitet, deinde quae causa eum loco moveat, si modo movetur aliquando, porro, cum hoc proprium sit animantium ut aliquid adpetant quod sit naturae accommodatum, deus quid appetat, ad quam denique rem motu mentis ac ratione utatur, postremo quo modo beatus sit quo modo aeternus. Quicquid enim horum attigeris, ulcus est: Ita male instituta ratio exitum reperire non potest.
105 Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione non sensu, nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse eius visionem ut similitudine et transitione cernatur neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio, ex eoque fieri ut in haec intenta mens nostra beatam illam naturam et sempiternam putet. XXXVIII. Hoc per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem est? Nam si tantum modo ad cogitationem valent nec habent ullam soliditatem nec eminentiam, quid interest utrum de Hippocentauro an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant, vos autem adventum in animos et introitum imaginum
106 dicitis. Ut igitur Ti. Gracchum cum videor contionantem in Capitolio videre de M. Octavio deferentem sitellam tum eum motum animi dico esse inanem,

104 etrafında uçuşurken görülen canlılar da vardır. Şimdi sorarım size; nerede yaşıyor tanrınız? Günün birinde yerinden ayrıldıysa, onu yerinden eden ne? Canlıların kendi doğalarına uygun gördükleri şeyi arzulamaları tipik özellikleri olduğuna göre, tanrınız neyi arzuluyor? Sonra zihnini ve aklını hangi konuda kullanıyor? Son olarak nasıl mutlu oluyor; nasıl öncesiz sonrasız oluyor? Gerçekten bu soruların hangi birine değinsen, elinde kalır; böylesine kötü kurgulanmış mantıkla bir sonuca ulaşamazsınız.

105 Evet, şöyle açıklıyordun: Tanrının görünümü duyularla değil, düşünceyle kavranır; ne katıdır ne de sayıya gelir; benzerlikle ve atomların çarpışmasıyla anlaşılır; sayısız atomlardan benzer biçimlerin oluşması asla sona ermez; sonuçta bu şeylere yoğunlaşan zihnimiz bu doğayı mutlu ve öncesiz-sonrasız olarak düşünür. XXXVIII. Haklarında konuştuğumuz şu tanrılar adına, bu nasıl bir şeydir öyleyse? Öyle ya tanrılar sadece düşüncemizdeyse, hiçbir sağlamlıkları ya da belirginlikleri yoksa bir Hippocentaurus[111] ya da bir tanrı hakkında fikir yürütmemiz arasında ne fark olur o zaman? Diğer felsefeciler bu tür fikirlere boş hayal der; ama sizler bunu imgelerin zihnimize ulaşıp nüfuz etmesi olarak

106 açıklıyorsunuz. Öyleyse Capitolium'da nutuk atan Tiberius Gracchus'u[112] Marcus Octavius için oy kabı dolaştırırken görür gibi olduğumda, ben bunu zihnimin ürettiği boş bir hayal diye açıklıyorum, sen ise

tu autem et Gracchi et Octavi imagines remanere quae in Capitolium cum pervenerim tum ad animum meum referantur: hocidem fieri in deo, cuius crebra facie pellantur animi, ex quo esse beati atque
107 aeterni intellegantur. Fac imagines esse quibus pulsentur animi: species dumtaxat obicitur quaedam—num etiam cur ea beata sit cur aeterna?

"Quae autem istae imagines vestrae aut unde? A Democrito omnino haec licentia; sed et ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis, totaque res vacillat et claudicat. Nam quid est quod minus probari possit, quam omnino in me incidere imagines Homeri Archilochi Romuli Numae Pythagorae Platonis—nedum ea forma qua illi fuerunt? Quo modo illae ergo et quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cuiusdam fuisse Cercopis; at Orpheus, id est imago eius ut vos vultis, in animum meum saepe
108 incurrit. Quid quod eiusdem hominis in meum aliae, aliae in tuum? quid quod earum rerum quae numquam omnino fuerunt neque esse potuerunt, ut Scyllae, ut Chimaerae? quid quod

Capitolium'a geldiğimde hem Gracchus'un hem de Octavius'un zaten orada olan görüntülerinin aklıma geldiğini söylüyorsun:[113] Dediğine göre, aynı durum tanrılar için de söz konusu; tanrının imgeleri zihnimizi tekrar tekrar etkiler, bunun sonucunda da tanrıyı mutlu ve
107 öncesiz-sonrasız olarak algılarız. Farz et ki zihnimizi etkileyen bir takım imgeler var, bu durumda zihnimizde sadece belli bir biçim oluşur. İyi de bu biçim niye mutlu ve öncesiz-sonrasız olsun ki?

"Peki sizin şu imgeleriniz nasıl şeyler, nereden kaynaklanıyorlar? Bu fütursuzluk Democritus'un başının altından çıktı; ama o da birçokları tarafından eleştirilir ve siz Epicurusçular da bu duruma bir çözüm getirmezsiniz, sonuçta her şeyiniz sallantıda, her şeyiniz eksik. Homeros, Archilochus,[114] Romulus, Numa, Pythagoras veya Plato'ya ait imgelerin zihnimde belirmesinden daha ihtimal dışı ne olabilir ki, hele de onların biçimleri asla bu imgelerdeki gibi değilken? O halde bu imgeler nasıl belirir? Kimlerin imgeleridir bunlar? Aristoteles, Orpheus adında bir şair yoktur, der; Pythagorasçılar da Orpheus'a atfedilen şiiri Cercops adındaki birinin yazdığını söylerler; *ne var ki Orpheus*, yani sizin iddia ettiğiniz gibi onun imgesi, ikide bir zihnimde
108 canlanıp duruyor. Peki aynı insanın senin zihninde ve benim zihnimde farklı farklı görüntülerle canlanmasının nedeni ne acaba? Örneğin Scylla[115] ya da Chimaera[116] gibi asla olmayan ve olması mümkün de olmayan varlıkların zihnimizde canlanmasının nedeni ne? Hiç

hominum locorum urbium earum quas numquam vidimus? quid quod simul ac *mihi collibitum* est praesto est imago? quid quod etiam ad dormientem veniunt invocatae. Tota res, Vellei, nugatoria est. Vos autem non modo oculis imagines sed etiam animis inculcatis:
109 tanta est inpunitas garriendi. XXXIX. At quam licenter! Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una videatur. Puderet me dicere non intellegere, si vos ipsi intellegeretis qui ista defenditis. Quo modo enim probas continenter imagines ferri, aut si continenter quo modo aeternae? 'Innumerabilitas' inquis 'suppeditat atomorum.' Num eadem ergo ista faciet ut sint omnia sempiterna? Confugis ad aequilibritatem (sic enim ἰσονομίαν si placet appellemus) et ais quoniam sit natura mortalis inmortalem etiam esse oportere. Isto modo quoniam homines mortales sunt sunt aliqui inmortales, et quoniam nascuntur in terra nascantur in aqua. 'Et quia sunt quae interimant, sunt quae conservent.' Sint sane, sed ea conservent quae sunt:
110 deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiamsi essent, quae nulla sunt, pellere se ipsa

görmediğimiz halklar, yerler, kentler neden zihnimizde canlanıyor? Canımın istediği şeyin görüntüsünün zihnimde canlanıvermesi neden? Hatta uykuda imgelerin kendiliğinden belirivermesi neden? Bunların hepsi uydurma şeyler Velleius. Ne var ki size göre imgeler gözümüzün önüne gelmekle kalmıyor, *zihnimizin içine* de sızıyorlar.
109 Nasıl da ağzınıza geldiği gibi konuşuyorsunuz! XXXIX. Nasıl da düstursuzca! Salınıp duran imgeler sürekli oradan oraya geçiş halindedir, elbette birinden biri görülsün diye. Sizler savunduğunuz bu şeyleri anlıyorsanız eğer, ben anlamıyorum demekten utanırım. Sahiden imgelerin sürekli oradan oraya geçip durmasını nasıl ispatlıyorsun; *hadi diyelim ki* imgeler sürekli geçiş halindeler, peki nasıl olur da öncesiz-sonrasız olurlar? 'Sayısız atomlar sayesinde,' diyorsun. Öyleyse her şeyin ölümsüz olmasını bu sayısız atomlar mı sağlıyor? Doğa güçlerinin dengeli dağılımı ilkesine başvuruyorsun (evet, *isonomia* dersek hoş olur) ve ölümlü varlıklar olduğuna göre ölümsüz varlıklar da olmak zorundadır, diyorsun. Bu durumda ölümlü insanlar olduğuna göre ölümsüz insanlar da vardır ve insanlar karada doğduklarına göre suda da doğarlar. 'Yıkıcı güçler olduğuna göre koruyucu güçler de vardır,' diyorsun. Kim bilir belki de bu dediğin doğru, ama *bu koruyucu güçler ancak* var olan şeyleri koruyabilirler;
110 ama ben sizin tanrılarınızın varlığından emin değilim. Bir de nesnelerin şu görüntüsü[117] atomlardan nasıl oluşuyor? Gerçi atom diye bir şey yok; ama olsa bile bu atomlar herhalde birbirlerini dürterler ve böyle bir çarpışmayla

et agitari inter se concursu fortasse possent, formare figurare colorare animare non possent. Nullo igitur modo inmortalem deum efficitis.

XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo; virtus autem actuosa, et deus vester nihil agens; expers virtutis igitur; *ita ne beatus quidem.*

111 Quae ergo vita? 'Suppeditatio' inquis 'bonorum nullo malorum interventu.' Quorum tandem bonorum? Voluptatum credo nempe ad corpus pertinentium: nullam enim novistis nisi profectam a corpore et redeuntem ad corpus animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum quos pudeat quarundam Epicuri vocum, quibus ille testatur se ne intellegere quidem ullum bonum quod sit seiunctum a delicatis et obscenis voluptatibus, quas quidem non erubescens

112 persequitur omnis nominatim. Quem cibum igitur aut quas potiones aut quas *vocum aut florum* varietates aut quos tactus quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? Ac poetae quidem nectar ambrosiam <que> <in> epulas conparant et aut Iuventatem aut Ganymedem pocula ministrantem, *tu autem, Epicure, quid facies?* neque enim unde habeat ista deus tuus video nec quo modo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est quam deorum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum.

devinebilirlerdi, ama bir şey oluşturamazlar, bir şeye biçim, renk ve ruh veremezlerdi. Demek ki ölümsüz bir tanrının varlığını hiçbir şekilde ispat edemiyorsunuz.

XL. "Şimdi gelelim mutluluk konusuna. Erdem olmadan mutluluk olamaz; erdem ise faal bir nitelik taşır, *ne var ki sizin* tanrınız hiçbir şey yapmaz; o halde erdemden yoksundur; öyleyse mutlu da değildir.
111 Peki nasıl bir yaşamı var? 'İyiliklerle dopdolu ve kötülüklere hiç bulaşmamış,' diyorsun. Peki hangi iyilikler? Sanırım hazlar demek istiyorsun, ha elbette bedensel hazlar; ne de olsa bedenden kaynaklanan ve bedenin duyumsadığı hazlar dışında zihinsel bir haz tanımıyorsunuz. Senin diğer Epicurusçulara benzediğini düşünmüyorum Velleius. Onlar Epicurus'un bazı sözlerinden utanırlar. Epicurus bu sözlerinde sefahat ve bedensel hazlarla ilgisi olmayan bir iyiliğin kendisine bir şey ifade etmediğini açık açık söyler, hatta utanmadan
112 bunları tek tek sayar. Peki tanrıları hazza boğmak için onlara hangi yiyeceği, hangi içkiyi, *hangi ahenkli* sesleri, hangi çiçek çeşitlerini, hangi tensel teması, hangi kokuları sunacaksın? Hadi şairler nektarlı, ambrosialı ziyafet sofraları tertipler, saki olarak da Iuventas'ı[118] veya Ganymedes'i[119] sunarlar; peki bir Epicurusçu olarak sen ne yapacaksın? *Senin tanrının* bu hazları nereden ediniyor ya da bunlardan nasıl keyif alıyor, hiç anlamıyorum. Demek ki insanların mutlu bir yaşam sürmeye tanrılardan daha elverişli bir doğaları var, çünkü insanlar çok çeşitli hazların tadına varırlar.

113 At has levioris ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) adhibetur sensibus. Quousque ludis? Nam etiam Philo noster ferre non poterat aspernari Epicureos mollis et delicatas voluptates; summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias iis ipsis verbis quibus erant scriptae; Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientiae, multa inpudentiora recitabat: accusat enim Timocratem fratrem suum Metrodorus quod dubitet omnia quae ad beatam vitam pertineant ventre metiri, neque id semel dicit sed saepius. Adnuere te video, nota enim tibi sunt; proferrem libros si negares. Neque nunc reprehendo quod ad voluptatem omnia referantur (alia est ea quaestio), sed doceo deos vestros esse voluptatis expertes, ita vestro iudicio ne beatos quidem.

114 XLI. 'At dolore vacant.' Satin est id ad illam abundantem bonis vitam beatissimam? 'Cogitat' inquiunt 'adsidue beatum esse se; habet enim nihil aliud quod agitet in mente.' Conprehende igitur animo et propone ante oculos deum nihil aliud in omni aeternitate nisi 'Mihi pulchre est' et 'Ego beatus sum' cogitantem. Nec tamen video quo modo non vereatur *iste deus beatus ne intereat*, cum

113 Ama bu hazların, gıdıklandığımızda hissettiğimiz gibi, (evet, bu söz Epicurus'undur), duyulara yönelik gayet sıradan hazlar olduğunu düşünüyorsun. Ne kadar daha oynayacaksın bu oyunu? Çünkü bizim Philo bile Epicurusçuların kadınsı ve abartılı hazları küçümsemelerine katlanamıyordu. Çok güçlü bir belleği vardı, Epicurus'un pek çok özlü sözünü kelimesi kelimesine aktarırdı. Aynı şekilde Epicurus'un bilge dostu Metrodorus'un da yüz kızartıcı pek çok deyişini ezbere söylerdi: Aslında Metrodorus kardeşi Timocrates'e çıkışıyor, çünkü Timocrates mutlu bir yaşamla ilgisi olabilecek bütün şeyleri mideye göre değerlendirmekte tereddüt ediyor; üstelik bunu bir kez değil, defalarca söylüyor. Başınla onayladığını görüyorum, demek onun bu sözlerini biliyorsun. İnkar etseydin, kitapları ortaya çıkarırdım. Şimdi her şeyin hazza bağlanmasını eleştirmiyorum, (bu başka bir incelemenin konusu), fakat sizin tanrılarınızın haz almaktan yoksun olduklarını, böylece sizin düşüncenize göre mutlu bile olmadıklarını gösteriyorum.

114 XLI. 'Ama tanrılar acı duymaz' diyorsun. Sözünü ettiğin iyiliklerle dolup taşan o mutlu yaşam için bu yeterli mi? 'Tanrı kendisinin hep mutlu olduğunu düşünür; çünkü zihnini kurcalayacak hiçbir şey yoktur,' diyor Epicurusçular. Tamamen sonsuzluk içinde 'İyi vakit geçiriyorum!' ve 'Ben mutluyum!' diye düşünmenin dışında başka hiçbir şey yapmayan bir tanrıyı zihninde canlandır ve gözlerinin önüne getir. Bu mutlu tanrının yok olmaktan nasıl korkmadığını bir türlü anlayamıyorum, çünkü

sine ulla intermissione pulsetur agiteturque atomorum incursione sempiterna, cumque ex ipso imagines semper afluant. Ita nec beatus est vester deus nec aeternus.

115 " 'At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos libros scripsit Epicurus.' At quo modo in his loquitur? Ut T. Coruncanium aut P. Scaevolam pontifices maximos te audire dicas, non eum qui sustulerit omnem funditus religionem nec manibus ut Xerxes sed rationibus deorum inmortalium templa et aras everterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dei non modo homines non
116 colant sed omnino nihil curent nihil agant? 'At est eorum eximia quaedam praestansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam allicere sapientem.' An quicquam eximium potest esse in ea natura quae sua voluptate laetans nihil nec actura sit umquam neque agat neque egerit? quae porro *pietas ei debetur a quo nihil acceperis?* aut quid omnino cuius nullum meritum sit ei deberi potest? Est enim pietas iustitia adversum deos; cum quibus quid potest nobis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum; qui quam ob rem colendi sint non intellego nullo nec accepto ab iis nec sperato
117 bono. XLII. Quid est autem quod deos veneremur

atomların aralıksız saldırısıyla sürekli darbeler alır ve sürekli sarsılır; ayrıca kendisinden birtakım görüntüler ortaya çıkar. Demek ki sizin tanrımız ne mutludur ne de öncesiz-sonrasızdır.

115 " 'Evet, Epicurus da kutsallık ve tanrılara bağlılık konusunda kitaplar yazdı.' Peki, bu kitaplarda nasıl konuşur? Sanki Xerxes[120] gibi elleriyle değil, ama savlarıyla ölümsüz tanrıların tapınaklarını ve sunaklarını yıkıp bütün dinsel inancı tamamen ortadan kaldıran birisini değil de başrahip Tiberius Coruncanius'u[121] ya da Publius Scaevola'yı[122] dinlediğini söyleyebilirsin. Tanrılar insanları korumamakla kalmıyor, üstelik de hiçbir şeyle ilgilenmiyor ve hiçbir iş yapmıyorlarsa, o zaman niçin,
116 ne diye insanlar mutlaka tanrılara tapmalıdır, diyorsun. 'Ama tanrıların doğası üstün ve eşsizdir, öyle ki tek başına bu doğa akıllı birini mutlaka kendisine tapmaya davet eder,' diyorsun. Kendi aldığı hazla mutlu olurken asla bir şey yapmayacak, yapmayan ve yapmamış olan bu doğada üstün bir şey olabilir mi? Ayrıca insan kendisine hiçbir şey vermeyen o doğaya nasıl bağlılık hissetsin? Ya da hiçbir işe yaramayan o doğa için insan kendini neye mecbur hissedebilir? Tanrılara bağlılık adalettir; ama insanların tanrılarla hiçbir ortaklığı olmadığına göre tanrılarla bizim aramızda nasıl bir hukuk olabilir? Din de tanrılara tapınma bilgisidir; tanrılardan hiçbir iyilik görmeyecek ya da beklemeyeceksek, ne diye onlara tapınmak gerekiyor,
117 anlamıyorum. XLII. Tanrıların doğasında üstün hiçbir şey

propter admirationem eius naturae in qua egregium nihil videmus?

"Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari cum sustuleris omnem vim deorum; nisi forte Diagoram aut Theodorum qui omnino deos esse negabant censes superstitiosos esse potuisse; ego ne Protagoram quidem, cui neutrum licuerit, nec esse deos nec non esse. Horum enim sententiae omnium non modo superstitionem tollunt in qua inest timor inanis deorum, sed etiam religionem quae deorum
118 cultu pio continetur. Quid, ii qui dixerunt totam de dis inmortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus rei publicae causa, ut quos ratio non posset eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid, Prodicus Cius, qui ea quae prodessent hominum vitae deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem
119 reliquit? Quid, qui aut fortis aut claros aut potentis viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos quos nos colere precari venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quae ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus et secutus est praeter ceteros Ennius; ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demonstrantur deorum;

görmediğimiz halde, bu doğaya hayranlığımızdan dolayı tanrılara tapınmamız nedendir acaba?

"Batıl inanç konusuna gelince, bu konuda kendinizi öve öve bitiremezsiniz, sonuçta tanrıların bütün gücünü ortadan kaldırdığınızda batıl inançlardan kurtulmak kolay; tanrıların var olmadığını söyleyen Diagoras'ın ya da Theodorus'un batıl inançlı olabileceğini düşünmüyorsan tabii; ben kendi adıma tanrıların var olup olmadığı konusunda emin olmayan Protagoras'ın bile batıl inançlı olamayacağını düşünüyorum. Çünkü hepsinin de ortaya koyduğu görüşler yersiz tanrı korkusundan ibaret batıl inançları ortadan kaldırdığı gibi tanrılara dindarca
118 tapınmadan ibaret dini de ortadan kaldırır. Aklın görev duygusuna yöneltemediği kişileri din yöneltsin diye ölümsüz tanrılar hakkındaki her türlü inancın bilgeler tarafından devlet yararına uydurulduğunu söyleyenler, her türden dinsel inancı kökünden kazımadılar mı? İnsanların yaşamına yararı dokunan şeylerin tanrı yerine konulduğunu söyleyen Ceoslu Prodicus[123] geride hangi dinsel inancı
119 bıraktı ki? Cesur, ünlü ve güçlü kişilerin ölümden sonra tanrı katına yükselmiş olduklarını ve bizim sürekli bu kişilere taptığımızı, dualar ettiğimizi ve saygı duyduğumuzu söyleyenler her türlü dinsel inançtan yoksunlar, öyle değil mi? Bu kuramı esasen Euhemerus geliştirmiştir. Bizim Ennius'umuz ondan çeviriler yapmış ve diğer felsefecilerden daha çok onun izinden gitmiştir. Euhemerus tanrıların ölüm ve defin biçimlerini betimlemiş;

utrum igitur hic confirmasse videtur religionem an penitus totam sustulisse? Omitto Eleusinem sanctam illam et augustam,

ubi initiantur gentes orarum ultimae,

praetereo Samothraciam eaque quae Lemni

nocturno aditu occulta coluntur

silvestribus saepibus densa,

quibus explicatis ad rationemque revocatis rerum magis natura cognoscitur quam deorum.

120 XLIII. "Mihi quidem etiam Democritus vir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos inrigavit, nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines divinitate praeditas inesse in universitate rerum, tum principia mentis quae sunt in eodem universo deos esse dicit, tum animantes imagines quae vel prodesse nobis soleant vel nocere, tum ingentes quasdam imagines tantasque ut universum mundum conplectantur extrinsecus. Quae quidem omnia sunt patria Democriti quam
121 Democrito digniora; quis enim istas imagines conprehendere animo potest, quis admirari, quis aut cultu aut religione dignas iudicare?

"Epicurus vero ex animis hominum extraxit

şimdi bundan ne anlayacağız; Euhemerus dinsel inancı onaylamış mı, yoksa tümüyle ortadan mı kaldırmış? O kutsal ve aziz kent Eleusin'i[124] bir tarafa bırakıyorum,

> buradan yayılır yeryüzünün en ücra köşelerindeki uluslar.[125]

Samothracia'yı ve Lemnos'taki şeyleri de geçiyorum,[126]

> geceleyin tapılır gizemlere,
> ormanlarda, çalılık kuytularda.[127]

Bu gizemler açıklanıp akla dayandırılsa, tanrıların doğasından çok evrenin doğası hakkında bilgi edinilir.

120 XLIII. "Çok önemli bir düşünür olan Democritus'un bile -Epicurus minik bahçeciklerini onun kaynaklarıyla sulamıştı- özellikle tanrıların doğası konusunda kararsız kaldığını düşünüyorum. Çünkü bazen evrende tanrısallıkla bezenmiş görüntülerin bulunduğunu düşünür; bazen aynı evrendeki zihinsel ilkelerin tanrı olduğunu, bazen tanrıların bize yarar sağlayabilecek ya da zarar verebilecek türden canlı imgeler olduğunu, bazen de onların bütün dünyayı dıştan sımsıkı çevreleyecek kadar büyük, koskocaman belli imgeler olduğunu söyler. Sahiden de bütün bunlar Democritus'tan çok Democritus'un
121 memleketine daha uygundur;[128] evet, kim bu imgeleri zihninde canlandırabilir? Kim bunlara hayranlık duyabilir ya da kim bunları tapınmaya ve dine uygun sayabilir?

"İşin doğrusu Epicurus ölümsüz tanrıların insanlara

radicitus religionem cum dis inmortalibus et opem et gratiam sustulit. Cum enim optimam et praestantissimam naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam: tollit id quod maxime proprium est optimae praestantissimaeque naturae. Quid enim melius aut quid praestantius bonitate et beneficentia? Qua cum carere deum vultis, neminem deo nec deum nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit ut non modo homines a deis sed ipsi dei inter se [ab aliis alii] neglegantur. XLIV. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur: censent autem sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos; nihil est enim virtute amabilius, quam qui adeptus erit, ubicumque
122 erit gentium a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis cum <in> inbecillitate gratificationem et benivolentiam ponitis! Ut enim omittam vim et naturam deorum, ne homines quidem censetis nisi inbecilli essent futuros beneficos et benignos fuisse? Nulla est caritas naturalis inter bonos? Carum ipsum verbum est amoris, ex quo amicitiae nomen est ductum; quam si ad fructum nostrum referemus non ad illius commoda quem diligimus, non erit ista amicitia sed mercatura quaedam utilitatum suarum. Prata et arva et pecudum greges

yardım ettiği ve iyiliği dokunduğu düşüncesini reddedince, insanların zihninden de dinsel inancı kökünden söküp atmış olur. Çünkü tanrısal doğanın en iyi ve en üstün doğa olduğunu söylerken, bir yandan da tanrısal doğada iyilik etme yetisinin bulunmadığını söyler; yani en iyi ve en üstün doğada bulunması gereken en tipik özelliği ortadan kaldırmış olur. Evet, bir başkasına iyilik etmekten ve yardımseverlikten daha iyi ya da daha üstün bir şey var mı? Tanrının bu özelliklerin birinden yoksun olduğunu iddia ettiğinizde, tanrının tanrıya ve insanın tanrıya sevgisinin olmadığını, tanrının kimseyi sevmediğini, kimseye değer vermediğini iddia etmiş olursunuz. Bundan da şu sonuç çıkar: Tanrılar ne insanları önemserler ne de birbirlerini. XLIV. Eleştirip durduğunuz Stoacılar ne kadar da haklı![129] Bilgelerin, tanışmadıkları bilgelerle bile dost olduklarını düşünürler; çünkü erdemden daha çekici bir şey yoktur, kim erdeme ulaşmışsa, dünyanın neresinde
122 olursa olsun ona hayranlık duyarız. Ama sizler iyilikseverliği ve yardımseverliği zayıflık olarak değerlendirdiğinizde, nasıl da kötülüklere yol açarsınız! Tanrıların gücünü ve doğasını bir tarafa bırakalım, insanların bile zaafları olmasa, iyiliksever ve dost canlısı olmayacaklarını düşünüyor musunuz? İyiler arasında doğal bir bağ yok mu hiç? Sevgi (*amor*) sözcüğü önemlidir, bundan dostluk (*amicitia*) sözcüğü türetilmiştir. Dostluğu, sevdiğimiz kişinin yararına değil de kendi kazancımız doğrultusunda kurarsak, bu dostluk olmayacak, tersine çıkar ilişkisi olacaktır. Çayırlar, tarlalar, koyun sürüleri bu şekilde

diliguntur isto modo, quod fructus ex iis capiuntur, hominum caritas et amicitia gratuita est; quanto igitur magis deorum, qui nulla re egentes et inter se diligunt et hominibus consulunt. Quod ni ita est, quid veneramur quid precamur deos, cur sacris pontifices cur auspiciis augures praesunt, quid optamus a deis inmortalibus, quid vovemus? 'At etiam liber est
123 Epicuri de sanctitate.' Ludimur ab homine non tam faceto quam ad scribendi licentiam libero. Quae enim potest esse sanctitas si dei humana non curant, quae autem animans natura nihil curans?

"Verius est igitur nimirum illud quod familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos Epicuro videri, quaeque is de deis inmortalibus dixerit invidiae detestandae gratia dixisse; neque enim tam desipiens fuisset ut homunculi similem deum fingeret, liniamentis dumtaxat extremis non habitu solido, membris hominis praeditum omnibus usu membrorum ne minimo quidem, exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem nihil gratificantem, omnino nihil curantem nihil agentem. Quae natura primum nulla esse potest, idque videns Epicurus re

sevilir, çünkü onlardan da yarar sağlanır; ama insanların sevgisi ve dostluğu gönülden gelir. Tanrıların dostluğu ise çok daha yoğundur, onlar hiçbir şeye ihtiyaç duymadıkları halde birbirlerini severler ve insanları koruyup kollarlar. Böyle değilse, niçin tanrılara tapıyoruz, niçin dua ediyoruz? Niçin din adamları kurban törenlerini, kuşbiliciler kehanet işlerini yönetiyor? Niçin ölümsüz tanrılardan dilek diliyoruz? Niçin adak adıyoruz onlara? 'Ama Epicu-
123 rus'un da dindarlık konusunda bir kitabı var,' diyorsun. O bizimle alay ediyor, yoksa dobra dobra, cüretkârca yazılar yazacak kadar zeki değil. Tanrılar dünyevi işlerlerle ilgilenmiyorlarsa, dindarlık nasıl olabilir? Bir de hiçbir şeyle ilgilenmeyen canlı varlık nasıl olabilir?

"Bu yüzden hepimizin dostu Posidonius'un *Tanrıların Doğası* adlı eserinin beşinci kitabında, Epicurus'un tanrıların asla var olmadığına inandığını ve ölümsüz tanrılar üzerine her ne söylediyse nefret uyandırmamak için söylediğini ileri sürmesi pek manidardır. Çünkü Epicurus tanrının sıradan insana benzediğini sanacak kadar delirmiş olamazdı; sonuçta tanrıyı bütün nitelikleriyle değil, yalnızca fiziksel olarak insana benzetir; onun kafasındaki tanrılarda insandaki bütün uzuvlar mevcuttur, ama bunlardan en basit biçimde bile yararlanamazlar, naif ve saydamdırlar, kimseye bir şey bağışlamazlar ve lütufta bulunmazlar, kesinlikle hiçbir şeyle ilgilenmezler ve hiçbir şey yapmazlar. Öncelikle bu yapıda bir varlık söz konusu olamaz. Epicurus bunun farkındadır, bu yüzden konuyu

124 tollit oratione relinquit deos; deinde si maxime talis est deus ut nulla gratia nulla hominum caritate teneatur, valeat—quid enim dicam 'propitius sit'? esse enim propitius potest nemini, quoniam ut dicitis omnis in inbecillitate est et gratia et caritas."

124 kapatıp tanrıları lafta bırakır. Sonra insanlara hiçbir iyilikte bulunmayan ve onlara karşı hiç sevgi beslemeyen böyle bir tanrı varsa, uğurlar olsun ona -niçin 'merhamet etsin' diyeyim ki? Çünkü sizin dediğiniz gibi, her türlü iyilik ve sevgi acizlik işareti olduğuna göre kimseye merhamet edemez."

LIBER SECUNDUS

1 I. Quae cum Cotta dixisset, tum Velleius "Ne ego" inquit "incautus qui cum Academico et eodem rhetore congredi conatus sim. Nam neque indisertum Academicum pertimuissem nec sine ista philosophia rhetorem quamvis eloquentem; neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum si orationis est siccitas. Tu autem Cotta utraque re valuisti; corona tibi et iudices defuerunt. Sed ad ista alias: nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus."

2 Tum Balbus: "Eundem equidem malim audire Cottam, dum qua eloquentia falsos deos sustulit eadem veros inducat. Est enim et philosophi et pontificis et Cottae de dis inmortalibus habere non errantem et vagam ut Academici sed ut nostri stabilem certamque sententiam. Nam contra Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo audire tu ipse Cotta quid sentias."

"An" inquit "oblitus es quid initio dixerim, facilius me, talibus praesertim de rebus, quid non

II. KİTAP

1 I. Cotta bunları söyleyince Velleius şöyle cevap verdi: "Ben bir Academiacı, üstelik bir söz üstadıyla tartışmaya girmekle ne büyük düşüncesizlik etmişim. Yoksa konuşmasını bilmeyen bir Academiacıdan korkmazdım, kaldı ki felsefeden bihaberse belagatli bir hatipten de korkmazdım; kuru bir üslupla ifade edildikten sonra istediği kadar konuşması anlamsız söz yığınlarıyla, ayrıntılı düşüncelerle dolu olsun yine de kafam karışmazdı. Oysa sen Cotta, her iki alanda da yetkinliğini gösterdin, tek eksiğin etrafını saran dinleyicilerinin ve seni yargılayan kimsenin olmamasıydı.[130] Ama sözü başkalarına bırakalım artık; kendisi için de uygunsa Lucilius'u dinleyelim şimdi."

2 Bunun üzerine Balbus lafa karıştı: "Kendi adıma Cotta'yı bir kez daha dinlemeyi yeğlerim, tabii eğer uyduruk tanrıları ortadan kaldırırken kullandığı o belagatini bu kez bize hakikilerini de tanıtmak için kullanacaksa. Çünkü Cotta gibi hem felsefeci hem de rahip bir kişinin ölümsüz tanrılar hakkındaki görüşleri Academiacılarınki gibi değişken ve belirsiz olamaz, aksine ancak bizimkilerinki gibi sabit ve kesin olur. Epicurus'a haddinden fazla karşı çıkıldı. Artık bu konuda senin ne düşündüğünü dinlemeye can atıyorum, Cotta."

"Konuşmamın başında ne söylediğimi[131] unuttun mu?" diye sordu Cotta ve devam etti: "Özellikle böyle konular hakkında ne düşündüğümü değil de ne düşünmediğimi

3 sentirem quam quid sentirem posse dicere? Quodsi haberem aliquid quod liqueret, tamen te vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem."

Tum Balbus: "Geram tibi morem; et agam quam brevissume potero, etenim convictis Epicuri erroribus longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam istam de dis inmortalibus quaestionem in partis quattuor: primum docent esse deos, deinde quales sint, tum mundum ab iis administrari, postremo consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone quae priora duo sunt sumamus; tertium et quartum, quia maiora sunt, puto esse in aliud tempus differenda."

"Minime vero" inquit Cotta; "nam et otiosi sumus et iis de rebus agimus quae sunt etiam negotiis anteponenda."

4 II. Tum Lucilius "Ne egere quidem videtur" inquit "oratione prima pars. Quid enim potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum caelum suspeximus caelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis quo haec regantur? Quod ni ita esset, qui potuisset adsensu omnium dicere Ennius:

> Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem

3 daha kolay dile getirebilirim, demiştim. Açıkça dile getirebileceğim bir fikrim var, ama yine de önce seni dinlemek isterim, çünkü ben fazlasıyla konuştum."

Balbus bunun üzerine şöyle cevap verdi: "Pekâlâ, senin dediğin gibi olsun; elimden geldiği kadar kısa konuşacağım, doğrusu sen Epicurus'un yanlışlarını gösterdikten sonra, bana söyleyecek pek bir şey kalmadı. Bizimkiler tanrılarla ilgili felsefi sorunu dört bölüme ayırırlar:[132] İlkin tanrıların var olduğunu gösterirler, ikinci olarak doğalarının nasıl olduğunu, üçüncü olarak evrenin tanrılar tarafından yönetildiğini ve dördüncü olarak da tanrıların insan yaşamı üzerinde bir karar mercii olduğunu. Bu söyleşide şimdilik ilk iki bölümü ele alalım; üçüncü ve dördüncü bölüm daha kapsamlı olduğu için, onları başka bir zamana ertelesek bence daha iyi olur."

"Hayır, olmaz," dedi Cotta, "zaten şu sıralar yapacak bir işimiz yok, ayrıca şu an işten güçten de önemli konular üzerine tartışıyoruz."

4 II. Bunun üzerine Lucilius şöyle devam etti: "Bana göre ilk bölümün tartışılmasına bile gerek yok. Gökyüzüne baktığımızda ve göksel cisimleri seyre daldığımızda, tüm bunları yöneten en üstün akla sahip bir tanrının varlığı kadar açık ve net başka ne olabilir ki? Böyle olmamış olsaydı, Ennius herkesin kabul ettiği şu gerçeği dile getirebilir miydi:

> Bir bak üstümüzde parıldayan şu gök kubbeye, herkes ona yakarıyor Iuppiter diye.[133]

illum vero et Iovem et dominatorem rerum et omnia nutu regentem et, ut idem Ennius,

patrem divumque hominumque,

et praesentem ac praepotentem deum? Quod qui dubitet, haud sane intellego, cur non idem, sol sit an
5 nullus sit dubitare possit; qui enim est hoc illo evidentius? Quod nisi cognitum conprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret nec confirmaretur diuturnitate temporis nec una cum saeclis aetatibusque hominum inveterari potuisset. Etenim videmus ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim Hippocentaurum fuisse aut Chimaeram putat, quaeve anus tam excors inveniri potest quae illa quae quondam credebantur apud inferos portenta extimescat? Opinionis enim commenta delet dies, naturae iudicia confirmat.

"Itaque et in nostro populo et in ceteris deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies
6 maiores atque meliores, idque evenit non temere nec casu, sed quod et praesentes saepe di vim suam declarant, ut et apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano proelio dimicaret, in nostra acie Castor

O gerçekten hem Iuppiter, hem evrenin efendisi hem de her şeyi tek bir baş işaretiyle[134] yöneten, Ennius'un dediği gibi,

> tanrıların ve insanların babası,[135]

her yerde var olan ve her şeye gücü yeten bir tanrı mı? Bundan kuşku duyan birisi varsa, aynı şekilde Güneş'in var olup olmadığından da niçin kuşkulanmıyor, hiç anlamıyorum; öyle ya Güneş'in varlığı Iuppiter'in varlığından nasıl daha bariz olur? İnsanların zihnine kazınmış bir tanrı kavramı olmamış olsaydı, böylesine güçlü bir tanrı inancımız da olmayacaktı, bu inanç ne yıllar yılı böyle güçlenecekti ne de kuşaktan kuşağa asırlar boyu sürecekti. İşin doğrusu diğer uydurma ve boş inançların uzun zaman içinde yok olup gittiklerini görüyoruz. Artık kim Hippocentaurus'a ya da Chimaera'ya inanıyor ki? Ya da bir zamanlar yeraltı dünyasında olduğuna inanılan zebanilerden korkacak kadar aklı kıt bir kocakarı var mı hâlâ? Çünkü zaman hayal gücünün uydurduklarını siler, doğadan yola çıkarak varılan yargılarıysa güçlendirir.

"Böylece hem bizim halkımızda hem de başka halklarda tanrılara tapım ve dinsel kurumlar zamanla daha önemli ve daha yerleşik bir hal alır. Bu durum ne öyle birdenbire ne de rastlantı sonucu olmuştur, aksine tanrıların sık sık güç gösterileriyle varlıklarını hissettirmelerinden kaynaklanmıştır. Örneğin Latinlerle savaştığımız sırada[136] diktatör Aulus Postumius, Regillus Gölü[137] civarında Tusculumlu[138] Octavius Mamilius'la çarpışırken, Castor ile

et Pollux ex equis pugnare visi sunt, et recentiore memoria iidem Tyndaridae Persem victum nuntiaverunt. P. enim Vatinius, avus huius adulescentis, cum e praefectura Reatina Romam venienti noctu duo iuvenes cum equis albis dixissent regem Persem illo die captum, <cum> senatui nuntiavisset, primo quasi temere de re publica locutus in carcerem coniectus est, post a Paulo litteris allatis cum idem dies constitisset, et agro a senatu et vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo proelio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiae memoriae proditum est. Saepe Faunorum voces exauditae, saepe visae formae deorum quemvis non aut hebetem aut impium deos praesentes esse confiteri coëgerunt.

7 III. "Praedictiones vero et praesensiones rerum futurarum quid aliud declarant nisi hominibus ea quae futura sint ostendi monstrari portendi praedici? ex quo illa ostenta monstra portenta prodigia dicuntur. Quodsi ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsum Tiresiam Amphiaraum Calchantem Helenum (quos tamen augures ne ipsae quidem fabulae adscivissent si res omnino repudiarent),

Pollux'un[139] at sırtında bizim safımızda savaştıklarına tanık olunmuştur; yakın tarihimizde de yine bu Tyndareusoğulları Perses'in yenilgi[140] haberini bize iletti. Çünkü çağdaşım olan şu gencin dedesi Publius Vatinius,[141] valisi olduğu Reate'den[142] geceleyin Roma'ya gelirken beyaz atlı iki genç ona kral Perses'in o gün yakalandığını söyleyince, o da bunu *Senatus*'a bildirmiş, ama devlet meselesiyle ilgili temelsiz bir haber getirdiği gerekçesiyle apar topar zindana atılmıştı. Sonra Paulus'tan gelen bir mektupla bu olayın tam da o gün meydana geldiği doğrulanınca, *Senatus* Vatinius'a hem bir arazi verdi hem de onu askerlikten muaf tutarak ödüllendirdi. Ayrıca Locri halkı[143] Sagra Nehri[144] civarında Crotolulara[145] karşı büyük bir zafer kazandığında,[146] bu savaşın tam da Olimpiyat oyunlarının düzenlendiği günde duyulmuş olması hafızalarımızdan hiç silinmemiştir. Bir insan dar kafalı ve zındık değilse, Faunusların[147] sıkça duyulan seslerinden, tanrıların sıkça beliriveren görüntüsünden de tanrıların var olduğunu muhakkak anlayacaktır.

7 III. "Gelecekle ilgili öngörüler ve önseziler insanlara ileride olacakların gösterilmesinden, bildirilmesinden, kehanet edilmesinden, önceden haber verilmesinden başka ne anlama gelir? Zaten bu yüzden onlara alamet, işaret, belirti, mucize denir. Mopsus'un,[148] Tiresias'ın,[149] Amphiaraus'un,[150] Calchas'ın[151] ve Helenus'un[152] hikâyelerinin kafadan uydurulmuş şeyler olduklarına inansak bile, (ama gerçekler anlatılanlardan tamamen farklı olsaydı, onlar bu hikâyelerde bile *augur*[153] olarak anılmaz-

ne domesticis quidem exemplis docti numen deorum conprobabimus? Nihil nos P. Claudi bello Punico primo temeritas movebit? qui etiam per iocum deos inridens, cum cavea liberati pulli non pascerentur mergi eos in aquam iussit, ut biberent quoniam esse nollent; qui risus classe devicta multas ipsi lacrimas, magnam populo Romano cladem attulit. Quid? collega eius Iunius eodem bello nonne tempestate classem amisit cum auspiciis non paruisset? Itaque Claudius a populo condemnatus est, Iunius necem
8 sibi ipse conscivit. C. Flaminium Caelius religione neglecta cecidisse apud Transumenum scribit cum magno rei publicae vulnere. Quorum exitio intellegi potest eorum imperiis rem publicam amplificatam qui religionibus paruissent. Et si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares aut etiam inferiores reperiemur, religione id est cultu
9 deorum multo superiores. An Atti Navii lituus ille, quo ad investigandum suem regiones vineae terminavit, contemnendus est? Crederem, nisi eius augurio rex Hostilius maxima bella gessisset.

lardı), tarihimizden öğrendiğimiz bunca örnek ortada dururken nasıl olur da hâlâ tanrıların kudretini kabul etmeyiz? Publius Claudius'un I. Kartaca Savaşı'ndaki şu düşüncesizce davranışından hiç mi etkilenmeyeceğiz yani? Hani tavukların kümesten dışarı çıkarılıp da yem yemediklerini görünce, tanrılarla şakacıktan alay edip, mademki yem istemiyorlar, öyleyse su içsinler diyerek onların suya atılmalarını emretmişti ya. Ama sonradan tüm donanma bozguna uğrayınca, bu alaycılığı onun gözyaşlarıyla, Roma halkının da büyük bir felaketle karşı karşıya kalmasıyla sonuçlandı. Dahası? Claudius'un meslektaşı Iunius kehanetleri hiçe sayınca, aynı savaşta çıkan bir fırtınada ordusunu yitirmedi mi? Sonuçta Claudius halk tarafından suçlandı,
8 Iunius da intihar etti.[154] Caelius,[155] Gaius Flaminius'un dinsel yükümlülüklerini yerine getirmediği için Trasumenus Gölü'nde[156] hayatını kaybettiğini, dolayısıyla devletin de büyük zarara uğradığını kaydeder. Bu adamların akıbetlerinden de anlaşılacağı gibi, devletimiz ancak dinin gereklerini yerine getiren insanların zamanında bu kadar büyümüş. Hatta kendimizi yabancı halklarla karşılaştırmaya kalkarsak, başka birçok hususta onlarla eşit seviyede ya da belki onların aşağısında yer aldığımızı, ama dinde, yani tanrılara ibadette onlardan kat kat
9 üstün olduğumuzu görürüz. Yoksa Attus Navius'un o değneğiyle alay mı etmeliydik, hani domuzunu bulmak için üzüm bağını dönümlere ayırdığı değnekle?[157] Kral Hostilius en büyük savaşlarını Attus'un kehanetine göre yapmamış olsaydı, bu soruya cevabım evet olurdu.

Sed neglegentia nobilitatis augurii disciplina omissa veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta; itaque maximae rei publicae partes, in is bella quibus rei publicae salus continetur, nullis auspiciis administrantur, nulla peremnia servantur, nulla ex acuminibus, nulla cum viri vocantur (ex quo in procinctu testamenta perierunt, tum enim bella gerere nostri duces incipiunt cum auspicia posuerunt). At vero apud maiores tanta religionis vis fuit ut quidam imperatores etiam se ipsos dis inmortalibus capite velato verbis certis pro re publica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus multa ex haruspicum responsis commemorare possum quibus ea confirmentur quae dubia nemini debent esse. IV. Atqui et nostrorum augurum et Etruscorum haruspicum disciplinam P. Scipione C. Figulo consulibus res ipsa probavit; quos cum Ti. Gracchus consul iterum crearet, primus rogator ut eos rettulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilo minus peregisset remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum rettulit. Senatus 'quos ad soleret' referendum censuit. Haruspices introducti

Ama soyluların ilgisizliği yüzünden kehanet öğretisi bir tarafa bırakılınca, kehanetlerin gerçekliği de reddedilir oldu; sadece kehanet törenleri sürgit devam etti. Artık devletin en önemli işleri, ülkenin güvenliğinin bağlı olduğu savaşlar da dahil, kehanetlere danışılmadan yürütülüyor; ırmağı geçerken başvurulan kehanetler, mızrağın ucunun pırıldamasından askeri zaferlere ilişkin kehanetler,[158] insanlar silaha çağrıldıklarında başvurulan kehanetler bir tarafa bırakıldı, (bu yüzden komutanlarımız savaşa hazırlık aşamasında vasiyet bırakmaktan da vazgeçtiler, çünkü kehanetlere sırtlarını dönüp derhal savaşa giriştiler). Oysa atalarımız için din öylesine önemliydi ki, yöneticilerimizden[159] bazıları başlarını örtüp bilindik dualarla devletimiz uğruna kendilerini ölümsüz tanrılara adak olarak sunmuştu. Sibylla'nın kehanetlerinden ve kâhinlerin cevaplarından birçoğunu tek tek sayabilirim ve bu saydıklarım da hiç kimsenin kuşku duymaması gereken gerçekleri doğrulamış olur. IV. Gerçi Publius Scipio ve Gaius Figulus'un *consul*lukları sırasında yaşananlar hem bizim kuşbilicilerimizin hem de Etrüsk kâhinlerinin öğretisini doğrulamıştı.[160] Tiberius Gracchus ikinci *consul*luğu sırasında o *consul*ların seçimine başkanlık ediyordu; sayım başkanı tam onların seçildiğini açıklayacaktı ki, oracıkta ölüp yere yığılıverdi.[161] Buna rağmen Gracchus o seçimin tüm gerekliliklerini yerine getirdi, ama baktı ki bu seçim halkın gönlünde kuşkulara neden olacak, o zaman meseleyi *Senatus*'a taşıdı. *Senatus* da mutat danışma heyetinin fikrinin alınmasına karar verdi. Kâhinler içeri alındı

responderunt non fuisse iustum comitiorum
11 rogatorem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira: 'Itane vero? ego non iustus, qui et consul rogavi et augur et auspicato? an vos Tusci ac barbari auspiciorum populi Romani ius tenetis et interpretes esse comitiorum potestis?' Itaque tum illos exire iussit; post autem e provincia litteras ad collegium misit se cum legeret libros recordatum esse vitio sibi tabernaculum captum fuisse hortos Scipionis, quod cum pomerium postea intrasset habendi senatus causa in redeundo cum idem pomerium transiret auspicari esset oblitus; itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum; senatus ut abdicarent consules; abdicaverunt. Quae quaerimus exempla maiora? Vir sapientissimus atque haud sciam an omnium praestantissimus peccatum suum quod celari posset confiteri maluit quam haerere in re publica religionem, consules summum imperium statim deponere quam id tenere punctum temporis
12 contra religionem. Magna augurum auctoritas; quid, haruspicum ars nonne divina? Haec et

ve cevaben seçimde sayım başkanının bulunmasının adil
11 olmadığını söylediler. Bu olay üzerine Gracchus, babamdan dinlediğim kadarıyla, birden alevlenmiş ve şöyle demiş: 'Sahi mi söylüyorsunuz? O zaman bir *consul* ve *augur* olarak benim de mi bu seçime başkanlık etmem adil değildi, üstelik kehanetlere göre de böyle uygun bir zamanda? Roma halkının kehanet sistemini denetleyecek ve seçimlerinin kuralları üzerine yorum yapacak kişiler siz Etrüskler misiz yani, ya da sizin gibi yabancılar mı?' Bunları söyledikten sonra da hepsinin dışarı çıkmasını emretmiş. Gerçi sonradan bulunduğu eyaletten kâhinler heyetine bir mektup yollamış ve bu mektubunda kehanet kitaplarını okurken kehanet çadırını yanlışlıkla Scipio'nun bahçesinde kurduğunu, bu yüzden *consul*ların seçimlerinde yanlışlık yapıldığını yazmış; çünkü *Senatus*'u yönetmek için kent sınırındaki alana girerken ve dönüşte aynı alandan geçerken kehanet alametlerine bakmayı unuttuğunu anımsamış.[162] Bunun üzerine kâhinler meseleyi *Senatus*'a iletmişler, *Senatus* da *consul*ların görevi bırakmalarına karar vermiş; *consul*lar da bu karara uyarak istifa etmiş. Bundan daha çarpıcı bir örnek bulabilir miyiz? Son derece bilge ve belki de herkesten üstün bir kişi olan Gracchus hatasını saklayabileceği halde, devletin dinsel inancını zedelememek adına itiraf etmeyi yeğlemiş, *consul*lar da dine karşı gelecek bir görevde bir an bile kalmamak adına o üstün yetkilerinden
12 hemen soyunmuşlar. İşte kâhinlerin nüfuzu böylesine güçlü. Peki şu falcıların sanatı da tanrısal değil mi sanki?

innumerabilia ex eodem genere qui videat nonne cogatur confiteri deos esse? Quorum enim interpretes sunt eos ipsos esse certe necesse est; deorum autem interpretes sunt; deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt quae praedicta sunt. Ne aegri quidem quia non omnes convalescunt idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a dis rerum futurarum; in his si qui erraverunt, non deorum natura sed hominum coniectura peccavit.

"Itaque inter omnis omnium gentium summa constat; omnibus enim innatum est et in animo
13 quasi insculptum esse deos. V. Quales sint varium est, esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quattuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam de qua modo dixi, quae orta esset ex praesensione rerum futurarum; alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum quae percipiuntur caeli temperatione fecunditate terrarum aliarumque
14 commoditatum complurium copia; tertiam quae terreret animos fulminibus tempestatibus nimbis nivibus grandinibus vastitate pestilentia terrae motibus et saepe fremitibus lapideisque imbribus et guttis imbrium quasi cruentis, tum labibus aut repentinis terrarum hiatibus, tum praeter naturam hominum pecudumque portentis, tum facibus visis

Gözlerinin önünde aynı türden bir sürü örnek bulunan insan hiç tanrıların varlığını kabul etmezlik edebilir mi? Çünkü tanrıları yorumlayanlar varsa, kendileri de mutlaka var olmak zorundadır; tanrıları yorumlayan kimseler vardır; o halde tanrıların da var olduğunu kabul etmek zorundayız. Evet, belki tahmin edilen şeylerin hepsi gerçekleşmeyebilir. Ama bütün hastalar iyileşmiyor diye, hekimlik sanatı diye bir şeyin olmadığını söyleyemeyiz ki. Tanrılar bize gelecekteki olayların işaretlerini gösterir; insanların bu işaretleri yanlış yorumlamasının günahı tanrıların doğasına değil de, insanların çıkarımlarına mal edilir.

"Her ulustan her insan tanrıların var olduğu konusunda hemfikirdir. Çünkü bu fikir herkeste doğuştan vardır,
13 ya da başka deyişle insanlığın zihnine kazınmıştır. V. Tanrıların doğasının nasıl olduğuna ilişkin çeşitli görüşler olsa bile kimse onların varlığını reddetmez. Bizim Cleanthes'imiz[163] insanların zihninde tanrıların varlığına ilişkin fikrin dört nedene bağlı olarak geliştiğini söylemiştir. Ona göre ilk neden, demin de bahsettiğim gibi, gelecekte olacakların önceden sezilmesidir; ikincisi ılıman iklimden, toprağın bereketinden ve bunlar gibi daha nice kaynaktan
14 elde ettiğimiz sayısız nimettir; üçüncüsü yıldırımların, fırtınaların, yağmurların, karların, doluların, salgın hastalıkların, depremlerin, peş peşe gelen gök gürültülerinin, taş yağmurlarının, kan kızılı sağanakların, kâh heyelanların ya da toprakta birdenbire oluşan yarıkların, kâh insan veya hayvana benzemeyen yaratıkların, kâh gökyüzünde

caelestibus, tum stellis iis quas Graeci cometas nostri cincinnatas vocant, quae nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae, tum sole geminato, quod ut e patre audivi Tuditano et Aquilio consulibus evenerat, quo quidem anno P. Africanus sol alter extinctus est, quibus exterriti homines vim quandam esse caelestem et diviam suspicati sunt; quartam causam esse eamque vel maximam aequabilitatem motus conversionumque caeli, solis lunae siderumque omnium distinctionem varietatem pulchritudinem ordinem, quarum rerum aspectus ipse satis indicaret non esse ea fortuita. Ut, si quis in domum aliquam aut in gymnasium aut in forum venerit, cum videat omnium rerum rationem modum disciplinam non possit ea sine causa fieri iudicare sed esse aliquem intellegat qui praesit et cui pareatur, multo magis in tantis motionibus tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil umquam inmensa et infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est ab aliqua mente tantos naturae motus gubernari.

beliriveren göktaşlarının, kâh Yunanların kuyrukluyıldız, bizimkilerinse uzun saçlı yıldız dediği, hani şu geçenlerde Octavius Savaşı'nda[164] büyük felaketlerin habercisi olan yıldızların, kâh çift olan Güneş'in ruhumuza saldığı korkudur. Bu sonuncusunu babamdan işitmiştim, Tuditanus ve Aquilius'un *consul*luklarında olmuş bu olay, tam da diğer güneşimiz Publius Africanus'u yitirdiğimiz yılda;[165] hatta bu iki olay insanları öyle dehşete düşürmüş ki, göksel ve tanrısal bir gücün varlığına iyiden iyiye inanır olmuşlar. Cleanthes'in dördüncü ve belki de en önemli nedeniyse gökyüzünün tek tip hareketi ve seyri, Güneş'in, Ay'ın ve tüm yıldızların birbirinden farklı, değişik ve güzel görünen bir düzenlerinin oluşudur ki, aslında hepsinin sergilediği bu manzara bile hiçbirinin rastlantı sonucu meydana gelmediğine yeterli bir delildir. Bir eve, bir okula veya bir mahkeme salonuna girip de orada her şeyin belirli bir plana, açıya ve düzene göre yerleştirilmiş olduğunu gördüğümüzde, nasıl bütün bunların kendiliğinden böyle olduğunu söylemiyor da, aksine bu işin başında mutlaka birinin olduğunu ve ona itaat edildiğini söylüyorsak, işte aynı şekilde bundan çok daha büyük hareketlerin, çok daha büyük değişimlerin yaşandığı bir durumda, sayısını ve büyüklüğünü hesap bile edemeyeceğimiz kadar çok olayın o sonsuz, o sınırsız geçmişten bu yana hiç sapmadan peş peşe geldiği bir durumda, onca doğal hareketin de bir akıl tarafından yönetildiğini söyleriz.

16 VI. "Chrysippus quidem, quamquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit ut ab ipsa natura didicisse non ut ipse repperisse videatur. 'Si enim' inquit 'est aliquid in rerum natura quod hominis mens quod ratio quod vis quod potestas humana efficere non possit, est certe id quod illud efficit homine melius; atqui res caelestes omnesque eae quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt; est igitur id quo illa conficiuntur homine melius; id autem quid potius dixeris quam deum? Etenim si di non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo est ratio, qua nihil potest esse praestantibus; esse autem hominem qui nihil in omni mundo melius esse quam se putet desipientis adrogantiae est; ergo est aliquid melius; est igitur profecto deus.'

17 An vero si domum magnam pulchramque videris non possis adduci ut etiamsi dominum non videas muribus illam et mustelis aedificatam putes:— tantum ergo ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum caelestium, tantam vim et magnitudinem maris atque terrarum si tuum ac non deorum inmortalium domicilium putes, nonne plane desipere videare? An ne hoc quidem intellegimus omnia supera esse meliora, terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aër? ut ob eam ipsam causam quod etiam quibusdam regionibus atque urbibus contingere videmus hebetiora ut sint hominum ingenia propter caeli pleniorem

16 VI. "Chrysippus yüksek bir dehaya sahip olmasına rağmen, yine de bu konuda bildiklerini kendisinin keşfetmediğini, hepsini doğadan öğrendiğini belirtir. 'Eğer,' der, 'doğada insan zihninin, aklının, yeteneğinin, gücünün yapamayacağı bir şey varsa, bunu yapan kesin insandan daha üstün bir şeydir; şu göksel cisimleri ve şu sonsuz düzendeki tüm varlıkları bir insanın meydana getirmesi imkânsızdır; o halde hepsi insandan daha üstün bir şey tarafından meydana getirilmiştir. Söyle öyleyse, o şeye *tanrı demeyeceksin* de ne diyeceksin? Tanrılar yoksa, doğada insandan daha üstün ne olabilir ki? Çünkü yalnız insanda akıl var ve hiçbir şey akıldan daha üstün değil. Ama insanın şu koskoca evrende kendisinden daha üstün bir şeyin olmadığını düşünmesi, sadece budalaca bir kibir olur. Bu yüzden insandan daha üstün bir şey vardır, dolayısıyla kesinlikle tanrı vardır.'

17 Sen mimarını görmediğin halde büyük ve güzel bir ev görsen, kimse seni bu evin fareler ve sansarlar tarafından inşa edildiğine inandıramaz; o halde dünyanın bunca süsünün, çeşit çeşit, güzel mi güzel bunca göksel cismin, bu kadar güçlü, bu kadar büyük karanın ve denizin tanrıların değil de senin evin olduğunu düşünürsen, düpedüz aklını kaçırmış sayılmaz mısın? Yoksa yukarıda olan her şeyin daha iyi olduğunu,[166] toprağınsa en altta olup en yoğun havayla çevrelenmiş olduğunu da mı algılayamıyoruz? İşte tam da bu nedenle bazı bölgelerde ve bazı şehirlerde havanın basık olmasından dolayı oralarda yaşayanların zekâca kıt olduklarına tanık olmuşuzdur; işte

naturam, hoc idem generi humano evenerit quod in terra hoc est in crassissima regione mundi
18 conlocati sint. Et tamen ex ipsa hominum sollertia esse aliquam mentem et eam quidem acriorem et divinam existimare debemus. Unde enim hanc homo 'arripuit' (ut ait apud Xenophontem Socrates)? Quin et umorem et calorem qui est fusus in corpore et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem si quis quaerat unde habeamus, apparet quod aliud a terra sumpsimus aliud ab umore aliud ab igni aliud ab aëre eo quem spiritu dicimus. VII. Illud autem quod vincit haec omnia, rationem dico et, si placet pluribus verbis, mentem consilium cogitationem prudentiam, ubi invenimus, unde sustulimus? An cetera mundus habebit omnia, hoc unum quod plurimi est non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo nihil praestabilius nihil pulcrius, nec solum nihil est sed ne cogitari quidem quicquam melius potest. Et si ratione et sapientia nihil est melius, necesse est haec inesse in eo quod optimum
19 esse concedimus. Quid vero, tanta rerum consentiens conspirans continuata cognatio quem non coget ea quae dicuntur a me conprobare? Possetne uno tempore florere, dein vicissim horrere terra, aut tot rebus ipsis se inmutantibus solis accessus discessusque solstitiis brumisque cognosci,

aslında bu durum bir anlamda bütün insanlık için de geçerli, çünkü insanoğlu yeryüzünün en basık bölgesi olan
18 dünyaya yerleşmiş. Yine de insanın zekâsından hareketle evrende bir akıl olduğunu ve bu aklın insanınkinden daha keskin ve tanrısal olduğunu düşünmemiz gerekir. Gerçekten de (Xenophon'un eserinde Socrates'in de sorduğu gibi) insan kendi aklını nereden aldı?[167] Bedenimize nüfuz etmiş bu sıvıyı, bu ısıyı, etimizin şu topraksı katılığını ve içimize çektiğimiz şu nefesi nereden edindik diye soracak olursa biri, cevap açık: Birini topraktan, diğerini sudan, ötekini ateşten ve en sonuncusunu da soluduğumuz havadan edindik.[168] VII. Ama tüm bu öğelerin üstünde olan şeyi, benim akıl dediğim, olmadı zihin, karar verme yetisi, düşünce, sağduyu gibi başka kelimelerle de ifade ettiğim şeyi nerede bulduk, nereden edindik? Dünyada başka her şey olacak da, bir tek bu en değerli şey mi olmayacak yani? Şu kesin ki, şu koca kâinatta dünyadan daha üstün, daha mükemmel, daha güzel bir şey yok; hatta olmadığı gibi daha iyisi de hayal edilemez. Dolayısıyla eğer akıl ve bilgelikten daha iyisi yoksa, bunların en iyi şey olarak düşündüğümüz dünyada da olması
19 tartışmasız bir gerçek. Dahası nesneler arasındaki bu uyumlu, bu bir örnek ve kesintisiz bağlantı, sana benim söylediklerimin doğruluğunu kanıtlamıyor mu? Yoksa toprak nasıl bir mevsim çiçeklenirken bir mevsim yeniden çoraklaşabilirdi; ya da yaz geçip de kış gelirken doğanın kendi içinde meydana gelen onca dönüşüm bize Güneş'in gelişini ve gidişini nasıl haber verebilirdi;

aut aestus maritimi fretorumque angustiae ortu aut obitu lunae commoveri, aut una totius caeli conversione cursus astrorum dispares conservari? Haec ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent nisi ea uno divino et continuato spiritu continerentur.

20 "Atque haec cum uberius disputantur et fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam; cum autem, ut Zeno solebat, brevius angustiusque concluduntur, tum apertiora sunt ad reprendendum. Nam ut profluens amnis aut vix aut nullo modo, conclusa autem aqua facile conrumpitur, sic orationis flumine reprensoris convicia diluuntur, angustia autem conclusae rationis non facile se ipsa tutatur. Haec enim quae dilatantur a
21 nobis Zeno sic premebat: VIII. 'Quod ratione utitur id melius est quam id quod ratione non utitur; nihil autem mundo melius; ratione igitur mundus utitur.' Similiter effici potest sapientem esse mundum, similiter beatum, similiter aeternum; omnia enim haec meliora sunt quam ea quae sunt his carentia, nec mundo quicquam melius. Ex quo efficietur esse mundum deum. Idemque hoc modo:
22 'Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens; mundi autem partes sentientes sunt; non

ya o denizlerdeki gelgitler, o dar boğazlardaki akıntılar Ay'ın doğuşuyla ve batışıyla idare edilebilir miydi, ya da yıldızların birbirinden farklı seyirleri o koskoca gökyüzünün tek bir devinimiyle sürdürülebilir miydi? İşte evreni oluşturan tüm bu parçalar her şeye nüfuz etmiş olan tanrısal, tek bir soluk tarafından birbirlerine kenetlenmemiş olsalardı,[169] aralarında böylesine bir uyumun olması da imkansızlaşırdı.

20 "Bu öğreti, benim amaçladığım şekilde daha geniş ve daha ayrıntılı olarak tartışılırsa, Academiacıların itirazları çok daha kolay savuşturulur; ama Zeno'nun hep yaptığı gibi kısa ve kaçamaklı çıkarımlarla ifade edilirse, eleştiriye daha açık hale gelir. Çünkü akan nehir öyle kolay kirlenmez, ama durgun su kolayca kirlenir; aynı şekilde akıcı bir konuşmada eleştirmenin eleştirileri de akar gider, ama dar kapsamlı bir tartışma kendini öyle hemen savunamaz. Örneğin bizlerin açık açık dile getirdiği
21 düşünceleri Zeno şöyle özetliyordu: VIII. 'Akla sahip olan sahip olmayandan daha üstündür; hiçbir şey evrenden daha üstün değildir; o halde evren akla sahiptir.' Benzer bir çıkarımla evrenin bilge, kutlu ve öncesiz-sonrasız olduğu da kanıtlanabilir, çünkü bu özelliklerin hepsine sahip olanlar, bu özelliklere sahip olmayanlardan daha üstündür; dolayısıyla evrenden daha üstün bir şey yoktur. Bu da bizi evrenin tanrı olduğu sonucuna vardırır. Aynı sonuca Zeno şu şekilde varmıştır: 'Duyumdan
22 yoksun olan bir şeyin herhangi bir parçasının da duyuma sahip olması imkânsızdır; oysa evreni meydana getiren parçalar duyuma sahiptir; o halde evren

igitur caret sensu mundus.' Pergit idem et urget angustius: 'Nihil' inquit 'quod animi quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem compotemque rationis; mundus autem generat animantis compotesque rationis; animans est igitur mundus composque rationis.' Idemque similitudine ut saepe solet rationem conclusit hoc modo: 'Si ex oliva modulate canentes tibiae nascerentur, num dubitares quin inesset in oliva tibicinii quaedam scientia? Quid si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeres in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans sapiensque iudicetur, cum ex se procreet animantis atque sapientis?'

23 IX. "Sed quoniam coepi secus agere atque initio dixeram (negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum deos esse), tamen id ipsum rationibus physicis (id est naturalibus) confirmari volo. Sic enim res se habet ut omnia quae alantur et quae crescant contineant in se vim caloris, sine qua neque ali possent nec crescere; nam omne quod est calidum et igneum cietur et agitur motu suo; quod autem alitur et crescit motu quodam utitur certo et aequabili; qui quam diu remanet in nobis tam diu sensus et vita remanet, refrigerato autem et extincto calore occidimus ipsi
24 et extinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam

duyumdan yoksun değildir.' Ardından bu iddiasını sürdürür ve daha dar bir çerçeveye oturtur: 'Cansız ve akıldan yoksun hiçbir şey, kendisinden canlı ve akıl sahibi bir varlık meydana getiremez; oysa evren canlı ve akıllı varlıklar meydana getirir; o halde evren canlı ve akıllıdır.' Bu iddiasını da her zaman yaptığı gibi bir karşılaştırmayla şu şekilde sonuçlandırır: 'Ahenkli melodiler üfleyen flüt zeytin ağacından yapılmışsa, acaba zeytin ağacının da flüt çalmayı bildiğinden kuşku duyar mıydın? Ya çınar ağaçlarından ritmik sesler çıkaran lirler meydana getirilseydi? Aynı şekilde çınar ağaçlarında da müzik bilgisi olduğunu düşünürdün. Öyleyse evren de kendisinden canlı ve akıllı varlıklar vücuda getirdiğine göre, niçin onun da akıllı ve canlı olduğunu düşünmeyelim?'

23 IX. "Ama konuyu ilk başta söylediğimden daha farklı şekilde ele almaya başladım,[170] (ele aldığım konuların ilk bölümü hakkında başta konuşmaya gerek duymamıştım, çünkü tanrıların varlığı herkesçe aşikârdı), oysa şimdi bu konuyu doğa felsefine uygun çıkarımlarla (yani doğal çıkarımlarla) kanıtlamak istiyorum. Şu bir gerçektir ki, beslenen ve büyüyen her şeyin kendisinde doğal bir ısı vardır, bu olmadan beslenmesi ve büyümesi imkânsızdır; çünkü sıcak ve ateşli olan her şey kendi devinimiyle kımıldar ve canlanır. Ama beslenen ve büyüyen bir şeyin devinimi sabit ve düzenlidir ve bu devinim bizde devam ettiği müddetçe, duyumsama ve hayat da devam eder, ama ısı düşüp de yok oldu mu bizler de
24 ölüp yok oluruz. Cleanthes, bedenlerimizdeki ısının ne

argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore: negat enim esse ullum cibum tam gravem quin is nocte et die concoquatur; cuius etiam in reliquiis inest calor iis quas natura respuerit. Iam vero venae et arteriae micare non desinunt quasi quodam igneo motu, animadversumque saepe est cum cor animantis alicuius evolsum ita mobiliter palpitaret ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur quod vivit, sive animal sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intellegi debet eam caloris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem.

25 "Atque id facilius cernemus toto genere hoc igneo quod tranat omnia subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore fultae sustinentur. Quod primum in terrena natura perspici potest. Nam et lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus et recenti fossione terram fumare calentem, atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, et id maxime fieri temporibus hibernis, quod magna vis terrae cavernis contineatur caloris eaque hieme sit densior ob eamque causam calorem insitum in terris contineat artius. X.

26 Longa est oratio multaeque rationes quibus doceri possit omnia quae terra concipiat semina quaeque ipsa ex se generata stirpibus infixa contineat ea

kadar güçlü olduğu konusunda şu iddiaları öne sürer: Bir günde ve bir gecede sindirilemeyecek kadar ağır bir yiyecek yoktur; hatta bu yiyeceğin doğal olarak dışarı atılanlarında bile bir ısı vardır. Dahası atardamarlar ve toplardamarlar bir ateşin hareketine benzer şekilde hiç durmadan sürekli atar. Çok kez görmüşüzdür, bir canlının kalbi çıkarıldığında, öyle hızlı hızlı atar ki, sanırsın titreyen bir ateş. Öyleyse yaşayan her varlık, ister hayvan olsun, isterse toprağın bir ürünü, kendinde bulunan ısıdan dolayı yaşar. Buradan da anlaşılacaktır ki, ısının doğasında bütün evrene yayılan yaşamsal bir güç mevcuttur.

25 "Hatta ayrıntılı bir açıklama yaparsak, her şeye nüfuz eden bu ateş ilkesini tümüyle çok daha rahat kavrayabiliriz. Evrenin her bir parçasının (ben en önemli olanlarına değineceğim) ısı yardımıyla ayakta kaldığı açıktır. Bunu en başta yeryüzünün kendi doğasında gözlemleyebiliyoruz. Örneğin taşlar birbirine çarptığında ya da sürtündüğünde bir ateş çıktığını görüyoruz, yeni kazılan toprağın ısısından buhar çıktığını görüyoruz, kuyulardan çekilen suyun bile halen sıcak olduğunu görüyoruz, özellikle de kış aylarında; çünkü yeraltının oyuklarında çok güçlü bir ısı mevcut, toprak kışın daha kesif hale geldiğinden kendisindeki bu ısıyı da daha yoğun şekilde emiyor. X.

26 Toprağın bağrına aldığı her tohumun, kendiliğinden hayat verdiği ve köklerini kendi içinde tuttuğu her bitkinin, ondaki ısının yoğunluğuna göre doğup büyüdüğünü gösterebilmek içinse çok daha uzun bir konuşma ve çok

temperatione caloris et oriri et augescere. Atque aquae etiam admixtum esse calorem primum ipse liquor aquae declarat [effusio], quae neque conglaciaret frigoribus neque nive pruinaque concresceret nisi eadem se admixto calore liquefacta et dilapsa diffunderet; itaque et aquilonibus reliquisque frigoribus adiectis durescit umor et idem vicissim mollitur tepefactus et tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt ut intellegi facile possit in tantis illis umoribus esse inclusum calorem; nec enim ille externus et adventicius habendus est tepor sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus, quod nostris quoque corporibus contingit cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris;
27 ille vero et multo quidem calore admixtus est, ipse enim oritur ex respiratione aquarum, earum enim quasi vapor quidam aer habendus est, is autem existit motu eius caloris qui aquis continetur, quam similitudinem cernere possumus in iis aquis quae effervescunt subditis ignibus. Iam vero reliqua quarta pars mundi: ea et ipsa tota natura fervida est et ceteris naturis omnibus salutarem inpertit et vitalem
28 calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate servari, eoque magis quod intellegi debet calidum illud

daha fazla kanıt gerekir. Suya gelince, her şeyden önce akışkan olması zaten ona da ısının karışmış olduğunu gösteriyor, çünkü içine sinmiş olan bu ısıyla eriyerek çözülüp akmasaydı ne soğuk havalarda donabilirdi ne de karda veya buzda katılaşabilirdi. Bu yüzdendir ki sıvılar kuzeyin ayazıyla ya da başka bölgelerden esen soğuk rüzgârlarla katılaşır, havanın ısınmasıyla birlikte de yeniden ılınır, çözülür ve erir. Denizler bile rüzgârlarla dalgalandığında öyle ısınır ki, buradan rahatlıkla bu ısının o engin suların içine kadar sinmiş olduğunu anlarız, çünkü söz konusu sıcaklığın dışsal ya da yabancı bir şey olarak değil de, denizin en derinlerinde meydana gelen çalkantılardan hayat bulduğunu düşünmeliyiz; aynı şey bizim bedenimizde de olur, hareket ettiğimizde ya da idman yapıp ısındığımızda. Havaya gelince, yapısı gereği çok soğuk olmasına rağmen ısıdan da yoksun değildir, tam tersine içinde epeyce ısı söz konusudur. Çünkü hava suların buharlaşmasından doğar, yani havayı oluşturan, sulardan yükselen bir nevi buhardır ve bu buhar sulardaki ısının hareketlenmesi sonucunda oluşur; benzer bir hareketi ateşin üstüne konan suyun fokur fokur kaynamasında da görebiliriz. Geriye evrenin dördüncü öğesinin açıklanması kaldı. Bu öğe doğaca ateşten ibarettir, diğer öğelerin hepsine sağlığı ve yaşamın sıcaklığını bahşeden öğedir. Buradan da anlaşılacaktır ki, evreni oluşturan tüm parçalar ısıyla ayakta duruyorsa, evrenin kendisi de bunun benzeri ya da buna denk bir öğeyle bunca zamandır varlığını koruyor. Hatta daha da anlaşılması gereken

atque igneum ita in omni fusum esse natura ut in eo insit procreandi vis et causa gignendi, a quo et animantia omnia et ea quorum stirpes terra continentur et nasci sit necesse et augescere.

29 XI. "Natura est igitur quae contineat mundum omnem eumque tueatur, et ea quidem non sine sensu atque ratione; omnem enim naturam necesse est quae non solitaria sit neque simplex sed cum alio iuncta atque conexa habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in belua quiddam simile mentis unde oriantur rerum adpetitus; in arborum autem et earum rerum quae gignuntur e terra radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico quod Graeci ἡγεμονικόν vocant, quo nihil in quoque genere nec potest nec debet esse praestantius; ita necesse est illud etiam in quo sit totius naturae principatus esse omnium optumum omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum.

30 Videmus autem in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo quod non pars universi sit) inesse sensum atque rationem. In ea parte igitur in qua mundi inest principatus haec inesse necesse est, et acriora quidem atque maiora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est, naturamque eam quae res omnes conplexa teneat perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum omnemque vim mundi natura divina contineri.

nokta, bu sıcak ve ateşli öğe doğaya öyle yaygındır ki, kendisinde hem doğurtma imkânı bulunur hem de doğurma nedeni; bu yüzden kökleri toprakta olanlar da dahil olmak üzere her canlı mutlak olarak ondan doğar ve ürer.

29 XI. "Öyleyse tüm evreni kucaklayan ve koruyan bir güç söz konusudur, üstelik bu güç ne duyudan ne de akıldan yoksundur. Çünkü kendi başına olmayan ya da tek bir doğaya sahip olmayan, aksine başka bir şeyle birleşik ve bağlantılı olan her varlıkta yönetici bir ilke vardır, örneğin insanda akıl vardır, hayvanda da isteklerinin kaynağı olan akıl benzeri bir şey bulunur. Ağaçlarda ve topraktan biten şeylerde ise yönetici ilkenin onların köklerinde bulunduğuna inanılır. Ben Yunanların *hēgemonikon*[171] dediğine yönetici ilke diyorum ki, varlıkların hiçbir türünde bundan daha üstünü ne olabilir, ne de olmalıdır. Öyleyse bütün doğanın yönetici ilkesini içeren o güç mutlak olarak her şeyin en iyisidir ve tüm evrene hâkim olacak ve onu yönetecek yetidedir.

30 Artık anlıyoruz ki evrenin parçalarında, (şu koca evrende hiçbir şey yoktur ki, bütünün bir parçası olmasın), hem duyum hem de akıl söz konusudur. O halde evrenin yönetici ilkesinin bulunduğu o parçada da bunlar zorunlu olarak vardır, hem de çok daha keskin ve çok daha üstün şekilde. Evrende aklın olması bir zorunluluksa, her şeyi kucaklayıp saran söz konusu gücün en üstün akla sahip olması gerekir. Dolayısıyla evren bir bütün olarak tanrıdır ve evrenin tüm canlılığı tanrısal olan bu güçte bulunur.

"Atque etiam mundi ille fervor purior perlucidior mobiliorque multo ob easque causas aptior ad sensus commovendos quam hic noster calor quo haec quae
31 nota nobis sunt retinentur et vigent. Absurdum igitur est dicere, cum homines bestiaeque hoc calore teneantur et propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu qui integro et libero et puro eodemque acerrimo et mobilissimo ardore teneatur, praesertim cum is ardor qui est mundi non agitatus ab alio neque externo pulsu sed per se ipse ac sua sponte moveatur; nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem
32 eum quo ille teneatur? XII. Audiamus enim Platonem quasi quendam deum philosophorum; cui duo placet esse motus, unum suum alterum externum, esse autem divinius quod ipsum ex se sua sponte moveatur quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno inpulsu sed sua sponte movetur, animus sit necesse est; ex quo efficitur animantem esse mundum.

"Atque ex hoc quoque intellegi poterit in eo inesse intellegentiam, quod certe est mundus melior quam

"Üstelik evrendeki bu hararetli ısı fazlasıyla belirgin, geçirgen ve devingendir; işte bu sebeple de evrenin ısısı duyumları uyarmaya bizim ısımızdan çok daha elverişlidir; evrenin bu ısısı sayesinde bildiğimiz ne varsa
31 korunur ve hayatta kalır. Öyleyse insanlar ve hayvanlar ısıyla hayatta kaldıklarına, hem de hareket etmelerini ve duyumsamalarını ısıya borçlu olduklarına göre evrenin ısıdan yoksun olduğunu söylemek saçma olur; kusursuz, bağımsız, katıksız, en şiddetli ve en devingen ısının evrenin içine nüfuz ettiği göz önüne alınacak olursa. Özellikle evrendeki bu ısı dıştan gelen bir dürtüyle değil, tam tersine kendi başına ve kendiliğinden oluşur. Evrenden başka, kendisinin içine işleyen bu ısıyı etkileyebilecek ve harekete geçirebilecek daha etkin
32 ne olabilir ki? XII. Evet şimdi de Plato'ya kulak verelim, filozoflar arasında adeta bir tanrı gibidir o;[172] ona göre iki türlü hareket vardır: Biri kendi kendine olur, öteki dıştan kaynaklanır; kendiliğinden hareket eden ise başka bir itici güçle hareket edene göre daha tanrısaldır. Diğer yandan Plato bu hareketlerden ilkinin sadece ruhlarda bulunduğunu varsayar ve onların hareketin temel kaynağı olduğuna inanır. Bundan şu sonuç çıkar: Her tür hareket evrenin ısısından kaynaklandığına, bu ısı da başka bir itici güçle değil, kendi başına harekete geçtiğine göre bu ateş mutlaka ruhtur; buradan da anlaşılacaktır ki evren canlıdır.

"Bu çıkarımdan evrende zekâ olduğu da anlaşılacaktır, çünkü evren kesinlikle herhangi bir öğesinden daha

ulla natura; ut enim nulla pars est corporis nostri quae non minoris sit quam nosmet ipsi sumus, sic mundum universum pluris esse necesse est quam partem aliquam universi; quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est, nam ni ita esset, hominem qui esset mundi pars, quoniam rationis esset particeps, pluris esse quam mundum omnem oporteret.

33 "Atque etiam si a primis incohatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Prima enim animadvertimus a natura sustineri ea quae gignantur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius quam ut
34 ea alendo atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum et motum dedit et cum quodam adpetitu accessum ad res salutares a pestiferis recessum; hoc homini amplius quod addidit rationem, qua regerentur animi adpetitus, qui tum remitterentur tum continerentur. XIII. Quartus autem est gradus et altissimus eorum qui natura boni sapientesque gignuntur, quibus a principio innascitur ratio recta constansque, quae supra hominem putanda est deoque tribuenda, id est mundo, in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem.
35 Neque enim dici potest in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite ut in pecude nisi quae vis obstitit videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum

üstündür; nasıl ki bedenimizde bizim tüm varlığımız kadar değerli bir bölüm yoksa, aynı şekilde evrenin bütünü evrenin herhangi bir bölümünden mutlak olarak daha değerlidir; öyleyse dünyanın akıllı olması kaçınılmazdır, çünkü akıllı olmasaydı, dünyanın bir parçası olan insan akıllı olduğuna göre bütün dünyadan daha değerli olurdu.

33 "Ayrıca ilkel ve gelişimini henüz tamamlamamış varlıklardan gelişimini tamamlamış ve en üstün nitelikteki varlıklara bakacak olursak, sonunda mutlaka tanrısal doğaya ulaşırız. Öncelikle topraktan biten şeylerin doğa tarafından korunduğu dikkatimizi çeker; doğa besleyip büyüterek göz kulak olmak dışında
34 bir şey sağlamaz bunlara. Oysa hayvanlara duyum ve hareket etme yetisinin yanı sıra kendilerine yarayan şeylere yaklaşma, zarar veren şeylerden de uzaklaşma içgüdüsünü vermiş; insana ise daha da cömert davranmış ve bir de akıl vermiş; ruh bu akıl sayesinde arzularını yönetebiliyor; arzularının bazılarına boyun eğebiliyor, bazılarını da dizginleyebiliyor. XIII. Dördüncü ve en son aşamada doğa iyi ve akıllı varlıkları doğurur, en başından beri onlarda doğru ve tutarlı bir akıl vardır; bunu insanın üstünde bir varlık olarak düşünmeli ve onu tanrıya, yani kusursuz ve eksiksiz akla mutlaka sahip olan evrene mal etmeliyiz.
35 Çünkü doğa düzeninde her şeyin en son şeklini alıp mükemmelliğe ulaştığını inkâr edemeyiz. Mesela üzüm bağlarına ya da hayvanlara bakalım, bir güç onlara engel olmadıkça doğanın kendi yolunda en son haline ulaştığını

pervenire, atque ut pictura et fabrica ceteraeque artes habent quendam absoluti operis effectum, sic in omni natura ac multo etiam magis necesse est absolvi aliquid ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa quo minus perficiantur possunt obsistere, universam autem naturam nulla res potest impedire, propterea quod omnis naturas ipsa cohibet et continet. Quocirca necesse est esse quartum illum et altissimum
36 gradum quo nulla vis possit accedere. Is autem est gradus in quo rerum omnium natura ponitur; quae quoniam talis est ut et praesit omnibus et eam nulla res possit inpedire, necesse est intellegentem esse mundum et quidem etiam sapientem.

"Quid autem est inscitius quam eam naturam quae omnis res sit conplexa non optumam dici, aut cum sit optuma non primum animantem esse, deinde rationis et consilii compotem, postremo sapientem? Qui enim potest aliter esse optima? Neque enim si stirpium similis sit aut etiam bestiarum, optuma putanda sit potius quam deterruma; nec vero si rationis particeps sit nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius quam humana condicio; homo enim sapiens fieri potest, mundus autem si in aeterno praeteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam consequetur; ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, et sapiens a principio mundus et deus habendus est.

görüyoruz; tıpkı bir resimde, bir mimari eserde ve diğer sanatlarda bitmiş bir eserin gözle görünen son şekli gibi, doğadaki bütün her şey bu şekilde, hatta fazla fazla tamamlanmış ve kusursuzluğa ulaşmış olmalıdır. İşin doğrusu birçok dış etken bütün öteki varlıkların son halini almasına engel olabilir, ama doğaya tamamen engel olabilecek hiçbir şey yoktur, çünkü doğa her varlığı bağrına basar ve bir arada tutar. Bundan da şu sonuç çıkar: Bu dördüncü ve en son aşama mutlaka olmalıdır,
36 hiçbir dış güç onu etkilemeyecektir. Şimdi bu da evrensel doğanın yerleştirildiği aşamadır; bu evrensel doğa mutlaka akıllı ve bilge olmalıdır, çünkü hem her şeyden üstündür hem de hiçbir güç ona engel olamaz.

"Diğer yandan her şeyi kucaklayan bu doğanın en iyi olmadığının ya da en iyi olduğu halde öncelikle canlı olmadığının, sonra akıl ve irade sahibi olmadığının, hatta bilge olmadığının iddia edilmesinden daha budalaca bir şey olabilir mi? Hakikaten bu doğa başka türlü nasıl en iyi olabilirdi ki? Çünkü bu doğa bitkilere ya da hayvanlara bile benzese, onun en kötü doğa olduğundan çok en iyisi olmadığına inanılmalıdır. Evren akıldan pay almış olsa bile başından beri bilge değilse, insandan çok daha kötü bir durumda olurdu. Çünkü insan akıllı olmaya mecburdur, ancak evren geçip giden sonsuz zamanda akıldan yoksun kaldıysa, gerçekten de bilgeliğe asla erişmeyecektir; bu durumda insandan daha aşağı seviyede olacaktır. Bu saçma olduğuna göre, evrenin baştan beri bilge ve tanrı olduğu anlaşılmaktadır.

37 "Neque enim est quicquam aliud praeter mundum quoi nihil absit quodque undique aptum atque perfectum expletumque sit omnibus suis numeris et partibus. XIV. Scite enim Chrysippus, ut clipei causa involucrum vaginam autem gladii, sic praeter mundum cetera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges atque fructus quos terra gignit animantium causa, animantes autem hominum, ut equum vehendi causa arandi bovem venandi et custodiendi canem; ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum et imitandum, nullo modo
38 perfectus, sed est quaedam particula perfecti. Sed mundus quoniam omnia conplexus est neque est quicquam quod non insit in eo, perfectus undique est; qui igitur potest ei deesse id quod est optimum? nihil autem est mente et ratione melius; ergo haec mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens omnia in perfectis et maturis docet esse meliora, ut in equo quam in eculeo, in cane quam in catulo, in viro quam in puero; item quod in omni mundo optimum sit id in perfecto
39 aliquo atque absoluto esse debere; est autem nihil mundo perfectius, nihil virtute melius; igitur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est, et efficitur tamen in homine virtus; quanto igitur in mundo facilius; est ergo in eo virtus. Sapiens est igitur, et propterea deus.

37 "Çünkü evren dışında hem hiçbir şeye gereksinim duymayan hem de tüm ayrıntılarıyla ve tüm bölümleriyle uyum içinde, kusursuz ve son şeklini almış bir şey daha yoktur. XIV. Chrysippus kalkan için kılıfın ve kılıç için kının yapılması gibi evrenin dışında diğer bütün şeylerin başka şeyler için yaratıldığını zekice açıklar, örneğin tohumlar ve toprağın meydana getirdiği ürünler hayvanlar için, hayvanlar ise insanlar için yaratılmıştır; at yük taşısın, öküz toprağı işlesin, köpek avlasın ve bekçilik etsin diye; insan ise evreni incelemek ve taklit etmek üzere doğmuştur;[173] hiçbir biçimde kusursuz
38 değildir, ama kusursuz olanın küçük bir parçasıdır. Evren ise aksine her şeyi kucakladığına ve hiç eksiği olmadığına göre tümüyle kusursuzdur; bu durumda en iyi olan şey nasıl olur da onda olmaz ki? Oysa zihinden ve akıldan daha iyi bir şey yoktur; o halde evren bunlardan yoksun olamaz. Bundan hareketle Chrysippus benzer durumlar arasında karşılaştırma yaparak, atın taydan, köpeğin enikten, yetişkin insanın çocuktan daha üstün olması gibi, kendi türünde olgunluğa ve kusursuzluğa ulaşmış her şeyin bu aşamaya ulaşmamış olandan daha üstün olduğunu ustaca anlatır; keza evrende var olan en iyi şey kusursuzluğa ve son haline ulaşmış
39 olanda da var olmalıdır; ama evrenden daha kusursuz ve erdemden daha iyi bir şey yoktur; demek ki erdem evrene özgüdür. Aslında insan doğası kusursuz değildir, ama yine de erdem insanda ortaya çıkar; dolayısıyla evrende çok daha kolay ortaya çıkar; bu yüzden evrende erdem vardır. Demek ki evren akıllıdır ve neticede tanrıdır.

XV. "Atque hac mundi divinitate perspecta tribuenda est sideribus eadem divinitas; quae ex mobilissima purissimaque aetheris parte gignuntur neque ulla praeterea sunt admixta natura totaque sunt calida atque perlucida, ut ea quoque rectissime et animantia esse et sentire atque intellegere dicantur.
40 Atque ea quidem tota esse ignea duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus et oculorum. Nam solis calor et candor inlustrior est quam ullius ignis, quippe qui inmenso mundo tam longe lateque conluceat, et is eius tactus est non ut tepefaciat solum sed etiam saepe comburat, quorum neutrum faceret nisi esset igneus. 'Ergo' inquit 'cum sol igneus sit Oceanique alatur umoribus quia nullus ignis sine pastu aliquo posset permanere, necesse est aut ei similis sit igni quem adhibemus ad usum atque victum aut et qui corporibus animantium
41 continetur. Atqui hic noster ignis quem usus vitae requirit confector est et consumptor omnium, idemque quocumque invasit cuncta disturbat ac dissipat; contra ille corporeus vitalis et salutaris omnia conservat alit auget sustinet sensuque adficit.' Negat ergo esse dubium horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat ut omnia floreant et in suo quaeque genere pubescant. Quare

XV. "Evrenin tanrısallığını saptadığımıza göre aynı tanrısallığı yıldızlara da bahşetmeliyiz; yıldızlar esirin en hareketli ve en berrak bölümünden doğmuşlar ve başka hiçbir öğeyle birleşmemişlerdir, tümüyle sıcak ve pırıl pırıldırlar. Öyleyse haklı olarak şöyle diyebiliriz: Yıldızlar canlıdır, duyumsama ve algılama yetileri vardır.[174]
10 Cleanthes bu yıldızların tamamen ateşten ibaret olduklarının, şu iki duyumun, yani dokunma ve görme duyumunun bulgularıyla doğrulandığına inanır. Güneş ışınları ateşten ibaret herhangi bir şeyden daha parlaktır, çünkü uçsuz bucaksız dünyaya öylesine uzaktan ve enine boyuna ışık saçar ve bu ışınların etkisi o kadar güçlüdür ki, sadece ısıtmakla kalmaz, çoğu zaman da kavurur. Güneş ateşten ibaret olmasaydı bunların hiçbirini yapamazdı. Cleanthes şöyle açıklar: 'O halde Güneş ateşten ibaret olduğuna ve denizlerden kaynaklanan nemle beslendiğine göre,[175] ayrıca hiçbir ateş beslenmeden sürekliliğini koruyamayacağı için, Güneş'in ya ihtiyaçlarımız ve beslenmemiz için kullandığımız ateşe ya da canlıların bedenlerindeki ateşe benzemesi gerekir.
11 Gündelik yaşamımız için ihtiyacımız olan şu ateş yıkıcıdır ve her şeyi tüketir, içine nüfuz ettiği her şeyi bozar ve dağıtır; bedendeki o yaşamsal ve sağlıklı ateş ise aksine her şeyi korur, besler, büyütür, destekler ve duyumla donatır.' Haliyle Güneş'in bu iki ateşten hangisine benzediği konusunda hiç kuşkusu olmadığını da söyler, çünkü Güneş de her şeyin kendi türünde gelişmesinin ve olgunlaşmasının başlıca nedenidir. Bu durumda

cum solis ignis similis eorum ignium sit qui sunt in corporibus animantium, solem quoque animantem esse oportet, et quidem reliqua astra quae oriantur in ardore caelesti qui aether vel caelum nominatur.

42 Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum, absurdum esse Aristoteli videtur in ea parte quae sit ad gignenda animantia aptissima animal gigni nullum putare. Sidera autem aetherium locum obtinent, qui quoniam tenuissimus est et semper agitatur et viget, necesse est quod animal in eo gignatur id et sensu acerrimo et mobilitate celerrima esse; quare cum in aethere astra gignantur, consentaneum est in iis sensum inesse et intellegentiam. Ex quo efficitur in deorum numero astra esse ducenda. XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia et ad intellegendum aptiora eorum qui terras incolant eas in quibus aër sit purus ac tenuis, quam illorum qui utantur crasso caelo

43 atque concreto; quin etiam cibo quo utare interesse aliquid ad mentis aciem putant; probabile est igitur praestantem intellegentiam in sideribus esse, quae et aetheriam partem mundi incolant et marinis terrenisque umoribus longo intervallo extenuatis alantur. Sensum autem astrorum atque intellegentiam maxume declarat ordo eorum atque constantia; nihil est enim quod ratione et numero moveri possit sine consilio, in quo nihil est temerarium nihil varium nihil fortuitum; ordo autem siderum et in omni aeternitate constantia neque naturam significat (est enim plena

Güneş'teki ateş bedenimizdeki ateşe benziyorsa o zaman Güneş canlı olmalıdır, hatta esir ya da gökyüzü denilen göksel ateşten doğan diğer yıldızlar da. Demek ki
42 canlıların bazıları toprakta, bazıları suda, bazıları da havada doğduğundan Aristoteles'e göre canlıların doğmasına en elverişli olan o bölümde hiçbir canlı varlığın doğmadığına inanmak çok saçmadır.[176] Yıldızlar ise esir tabakasını kaplar; esir son derece ince yapıda, sürekli hareket halinde ve canlı olduğu için burada doğan varlığın da hem çok keskin bir duyumu hem de çok hızlı bir hareket etme yetisi olmalıdır; o halde yıldızlar esirde doğduklarına göre, onların da duyumu ve zekâsı olmalıdır. Buradan da anlaşılacaktır ki, yıldızlar tanrıdır. XVI. Açıkçası havası temiz ve basık olmayan ülkelerde yaşayan insanların çetin ve ağır iklim koşullarına maruz kalan insanlardan daha kıvrak zekâlı olduklarını ve daha
43 çabuk kavradıklarını gözlemleyebiliyoruz. Gerçekten de tüketilen yiyecekle zekânın keskinliği arasında bir bağlantı olduğuna inanılır. Demek ki yıldızların da üstün zekâlı olması olasıdır, çünkü hem evrenin esir tabakasına yerleşmişlerdir hem de denizden ve karadan yükselip o büyük boşlukta giderek seyrelen nemle beslenirler. Ayrıca yıldızlar arasındaki düzen ve uyum onlardaki duyumu ve zekâyı özellikle açığa vurur; çünkü düzenli ve ritmik bir hareket plansız programsız mümkün değildir; bu harekette keyfi, değişken, rastlantısal hiçbir şey yoktur; şimdi yıldızların düzeni ve bütün sonsuzluk içinde sergiledikleri uyum ne doğal akışa (çünkü fazlasıyla akılcıdır)

rationis) neque fortunam quae amica varietati constantiam respuit; sequitur ergo ut ipsa sua
44 sponte suo sensu ac divinitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus est in eo quod omnia quae moventur aut natura moveri censuit aut vi aut voluntate; moveri autem solem et lunam et sidera omnia; quae autem natura moverentur haec aut pondere deorsum aut levitate in sublime ferri, quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur; nec vero dici potest vi quadam maiore fieri ut contra naturam astra moveantur; quae enim potest maior esse? restat igitur ut motus astrorum sit voluntarius.

"Quae qui videat non indocte solum verum etiam impie faciat si deos esse neget. Nec sane multum interest utrum id neget an eos omni procuratione atque actione privet; mihi enim qui nihil agit esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est ut id qui neget vix eum sanae mentis existimem.

45 XVII. "Restat ut qualis eorum natura sit consideremus; in quo nihil est difficilius quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere.

ne de değişkenlikten yana olup istikrardan hoşlanmayan talihe işaret eder. Bundan da çıkan sonuç şudur: Yıldızlar
44 akıllarından ve tanrısallıklarından dolayı kendi özgür iradeleriyle hareket ederler. Aristoteles hareket eden her şeyin hareket nedenini ya doğal bir dürtüye, ya dıştan gelen bir güce ya da özgür iradeye bağlar ve bu görüşünden dolayı övgüyü hak eder.[177] Şimdi Güneş de, Ay da, bütün yıldızlar da hareket halindedirler; doğal bir dürtüyle harekete geçenler ya hafiflikten yukarı çıkarlar ya da ağırlıktan aşağı düşerler. Ama bunlardan hiçbiri göksel cisimler için söz konusu değildir, çünkü onların hareketi daireseldir. Zaten göksel cisimlerin kendi doğalarının aksine daha büyük bir dış güçle hareket ettirildikleri de söylenemez. Hangi dış güç daha büyük olabilir? Anlaşılıyor ki, göksel cisimlerin hareketi iradidir.

"Birisi bu gerçeği görüp de tanrıların varlığını inkâr etmişse sadece cehaletini değil, inançsızlığını da sergilemiş olur; çünkü gerçekten de tanrıların varlığını inkâr etmesiyle, onları her türlü denetim gücünden ve her türlü edimden yoksun bırakması arasında hiçbir fark yoktur; kanımca hiçbir edimde bulunmayan bir varlıktan söz edilemez bile. Sonuçta tanrıların var olduğu öylesine açık seçik ortadadır ki, bunu inkâr eden kişinin aklının başında olduğunu düşünmemin imkânı ihtimali yoktur.

45 XVII. "Bize de tanrıların nasıl bir doğası olduğunu düşünmek kalıyor; bu konuda hiçbir şey zihnin gücünü göz alışkanlıklarından uzaklaştırmaktan daha zor değildir.

Ea difficultas induxit et vulgo imperitos et similes philosophos inperitorum ut nisi figuris hominum constitutis nihil possent de dis inmortalibus cogitare; cuius opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi praesentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit praestantius, ad hanc praesensionem notionemque nostram nihil video quod potius accommodem quam ut primum hunc ipsum mundum quo nihil excellentius fieri potest animantem
46 esse et deum iudicem. His quam volet Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad iocandum minimeque resipiens patriam, et dicat se non posse intellegere qualis sit volubilis et rutundus deus, tamen ex hoc quod etiam ipse probat numquam me movebit: placet enim illi esse deos, quia necesse sit praestantem esse aliquam naturam qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium quin quod animans sit habeatque sensum et rationem et mentem id sit melius quam id quod
47 his careat. Ita efficitur animantem, sensus mentis rationis mundum esse compotem; qua ratione deum esse mundum concluditur.

"Sed haec paulo post facilius cognoscentur ex iis rebus ipsis quas mundus efficit. XVIII. Interea, Vellei, noli quaeso prae te ferre vos plane expertes esse doctrinae. Conum tibi ais et

İşte bu zorluk hem sıradan cahil insanların hem de cahilden farksız filozofların[178] ölümsüz tanrıları insan biçimine koymadıkça onlar üzerine hiçbir şey düşünememelerinin nedenidir. Zaten Cotta bu kanının yüzeyselliğini eleştirdi; böylece benim de bir şey söylememe gerek kalmadı. Zihnimizde beliren kanıyla tanrının ilkin canlı, sonra da bütün doğadaki her şeyden daha üstün olduğunu önceden sezdiğimize göre, bu önsezimize ve kanımıza bir de en çok şu yargıyı eklemeyi uygun buluyorum: Her şeyden üstün olan bu evren
46 canlıdır ve tanrıdır. Öyle nükteden filan anlamayan, hatta kendi vatanına özgü nüktelerin bile tadına varamayan Epicurus bu söylediklerimizle ne kadar alay ederse etsin ve kendi ekseni etrafında dönen, küresel bir tanrının nasıl bir tanrı olduğunu anlayamadığını ne kadar söylerse söylesin, aslında kendisinin de kabul ettiği bu düşünceden beni asla caydıramaz. Zaten o da tanrıların var olduğunu kabul eder, çünkü her şeyden daha iyi olan üstün bir doğa mutlaka olmalıdır. Bu durumda evrenden daha iyi bir şey olmadığı açıktır. Duyumla, akılla ve zekâyla donatılmış canlı bunlardan yoksun olan canlıdan hiç kuşkusuz daha üstündür. Öyleyse bundan şu
47 sonuç çıkar: Evren canlıdır, duyumu, zekâsı ve aklı vardır. Bu çıkarımdan da anlıyoruz ki, evren tanrıdır.

"Biraz sonra evrenden meydana gelen şeyleri anlattığımda demin söylediklerim daha kolay anlaşılacak. XVIII. Aman Velleius, rica ediyorum, okulunuzun bilgiden yoksunluğunu sergilemeyi bir tarafa bırak. Koninin,

cylindrum et pyramidem pulchriorem quam sphaeram videri. Novum etiam oculorum iudicium habetis! Sed sint ista pulchriora dumtaxat aspectu,—quod mihi tamen ipsum non videtur, quid enim pulchrius ea figura quae sola omnis alias figuras complexa continet, quaeque nihil asperitatis habere nihil offensionis potest, nihil incisum angulis nihil anfractibus nihil eminens nihil lacunosum? cumque duae formae praestantes sint, ex solidis globus (sic enim σφαῖραν interpretari placet), ex planis autem circulus aut orbis, qui κύκλος Graece dicitur, his duabus formis contingit solis ut omnes earum partes sint inter se simillumae a medioque tantundem absit <omne>
48 extremum, quo nihil fieri potest aptius—sed si haec non videtis, quia numquam eruditum illum pulverem attigistis, ne hoc quidem physici intellegere potuistis, hanc aequabilitatem motus constantiamque ordinum in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest indoctius quam quod a vobis adfirmari solet: nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis, nam posse fieri ut sit alia figura, innumerabilesque mundos alios aliarum
49 esse formarum. Quae si bis bina quot essent didicisset Epicurus certe non diceret; sed dum palato quid sit optimum iudicat, 'caeli palatum,' ut ait Ennius, non suspexit.

silindirin ve piramidin sana küreden daha güzel göründüğünü söylüyorsun.[179] Gözlerin bile şaşırmış durumda! Bunlar ancak dış görünümleri bakımından daha güzel olabilirler, ama ben böyle düşünmüyorum, gerçekten de tek başına bütün diğer biçimleri kavrayıp bir arada tutan, hiç pürüzü, hiç kusuru olmayan, köşelerinin ya da kıvrımlarının birbirleriyle hiç çakışmadığı, hiç girintisi çıkıntısı olmayan bir biçimden daha güzel ne olabilir? Bütün biçimlerden üstün iki biçim vardır: Hacimsel olanlar arasında küre (*sphaira* kelimesini böyle çevirebiliriz), düzlemsel olanlar arasında da Yunancada *kyklos* denilen daire ya da çember. Sadece bu ikisinin bütün bölümleri birbirine tıpatıp benzer ve merkezinden çevresindeki her noktaya eşit
48 mesafededir, hiçbir biçim bundan daha uygun olamaz –fakat bu öğretici toza[180] hiç elinizi değdirmediğiniz için bunu görmüyor olsanız bile doğa felsefecileri olarak da mı göksel cisimlerin devinimindeki bu eşitliğin ve düzenlerindeki bu tutarlılığın başka bir biçimde korunamadığını anlayamıyorsunuz? Demek ki sizin sürekli ileri sürdüğünüz iddialardan bilime daha aykırı bir şey olamaz: Evrenimizin yuvarlaklığının kesin olmadığını, başka bir biçimde olabileceğini, sayısız dünyaların olduğunu ve bunların da başka başka biçimlerinin olduğunu
49 söylüyorsunuz. Epicurus iki kere ikinin kaç ettiğini bir öğrenseydi bu söylediklerini asla söylemezdi; fakat kendi zevkine göre neyin en iyi olduğuna karar verirken kafasını kaldırıp da Ennius'un 'gökyüzünün damağı' dediği yukarıya bakmamış bile.

XIX. "Nam cum duo sint genera siderum, quorum alterum spatiis inmutabilibus ab ortu ad occasum commeans nullum umquam cursus sui vestigium inflectat, alterum autem continuas conversiones duas isdem spatiis cursibusque conficiat, ex utraque re et mundi volubilitas, quae nisi in globosa forma esse non posset, et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur.

"Primusque sol, qui astrorum tenet principatum, ita movetur ut cum terras larga luce compleverit easdem modo his modo illis ex partibus opacet; ipsa enim umbra terrae soli officiens noctem efficit. Nocturnorum autem spatiorum eadem est aequabilitas quae diurnorum. Eiusdemque solis tum accessus modici tum recessus et frigoris et caloris modum temperant. Circumitus enim solis orbium quinque et sexaginta et trecentorum quarta fere diei parte addita conversionem conficiunt annuam; inflectens autem sol cursum tum ad septem triones tum ad meridiem aestates et hiemes efficit et ea duo tempora quorum alterum hiemi senescenti adiunctum est alterum aestati. Ita ex quattuor temporum mutationibus omnium quae terra marique gignuntur initia causaeque ducuntur.

50 "Iam solis annuos cursus spatiis menstruis luna consequitur, cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum eius species ac forma mutatur tum crescendo tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quae tum est

XIX. "İki çeşit göksel cisim vardır,[181] bunlardan bir tanesi sabit bir mesafede doğudan batıya doğru gidip gelirken kendi seyir yönünü asla değiştirmez, diğeri ise hem kendi ekseninde hem de yörüngesinde kesintisiz iki ayrı devir tamamlar. Bunların her ikisinden de hem evrenin kendi ekseninde dönmesi –bu da evren küre biçimde değilse imkânsızdır–, hem de yıldızların dairesel dönüşleri saptanır.

"Öncelikle göksel cisimler arasında Güneş en başta gelir. Öyle hareket eder ki, dünyayı ışığa boğduktan sonra aynı yerleri bir o yandan bir bu yandan karanlıkta bırakır; dünyanın gölgesi Güneş'in ışığını kestiğinde ise gece olur. Geceyle gündüzün güzergâhları eşit uzunluktadır. Aynı Güneş'in bazen birazcık yaklaşması bazen de birazcık uzaklaşması soğukla sıcağın derecesini dengeler. Güneş dünyanın çevresindeki bir yıllık devrini yaklaşık 365 ve bir çeyrek günde tamamlar;[182] diğer yandan Güneş seyir yönünü bazen kuzeye bazen güneye doğru çevirince yazlar, kışlar ve biri kış bitiminden, diğeri de yaz bitiminden sonra gelen iki mevsim daha oluşur. Mevsim değişimleri karada ve denizde doğan her şeyin var olma nedenidir.

50 "Bundan başka Güneş'in bir yılda tamamladığı seyri Ay aylık güzergâhlarıyla tamamlar; Güneş'e yakınlaştığında ışığı çok azalır, Güneş'ten uzaklaştığında ise ışığı artar. Ay büyüdüğünde ve gözden kaybolup başlangıç noktasına geri geldiğinde, görünümü ve biçimi kadar gökyüzündeki konumu da değişir; bazen kuzeye

aquilonia tum australis. In lunae quoque cursu est et brumae quaedam et solstitii similitudo, multaque ab ea manant et fluunt quibus et animantes alantur augescantque et pubescant maturitatemque adsequantur quae oriuntur e terra.

51 XX. "Maxume vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum quae falso vocantur errantes—nihil enim errat quod in omni aeternitate conservat progressus et regressus reliquosque motus constantis et ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis quas dicimus, quia tum occultantur tum rursus aperiuntur, tum adeunt tum recedunt, tum antecedunt tum autem subsecuntur, tum celerius moventur tum tardius tum omnino ne moventur quidem sed ad quoddam tempus insistunt. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur cum solis et lunae et quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatiis est facta conversio.

52 Quae quam longa sit, magna quaestio est, esse vero certam et definitam necesse est. Nam ea quae Saturni stella dicitur Φαίνωνque a Graecis nominatur, quae a terra abest plurimum, triginta fere annis cursum suum conficit, in quo cursu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo tum retardando, tum vespertinis temporibus delitiscendo tum matutinis rursum se aperiendo, nihil inmutat sempiternis saeclorum aetatibus quin eadem isdem

bazen de güneye gelir. Ay'ın seyrinde de hem kış hem de yaz mevsimlerinin gündönümlerine benzer bir şey vardır. Ay pek çok şey üzerinde etkilidir; canlıların beslenmesini ve gelişmesini, topraktan bitenlerin büyümesini ve olgunlaşmasını sağlar.

51 XX. "Yanlışlıkla gezegen[183] diye adlandırılan şu beş yıldızın da hareketleri olağanüstüdür; çünkü bütün sonsuzluk içinde ilerleyişini, geri dönüşünü, diğer belli başlı hareketlerini koruyan bir şey başıboş gezinmez. Bu durum söz konusu yıldızlarda daha da olağanüstü bir biçimde gerçekleşir, çünkü bazen gizlenirler bazen tekrar görünürler, bazen yaklaşırlar bazen uzaklaşırlar, bazen önden giderler bazen geriden gelirler, bazen daha hızlı bazen daha yavaş hareket ederler, bazen hareket bile etmezler, sadece bir süreliğine duraklarlar. Bunların farklı hareketlerinden matematikçiler Büyük Yılı[184] hesaplamışlardır; Güneş, Ay ve beş gezegenin hepsi bir seferlik seyirlerini tamamlayıp birbirleri arasında eşit mesafedeki konumlarına ulaştıklarında bu Büyük Yıl tamamlanmış olur.

52 Büyük Yılın ne kadar sürede tamamlandığı tartışmalı bir konudur, yine de sabit ve kesin bir süresi olmalıdır. Yunanların Phainon (Aydınlatan) adını verdikleri, Saturnus'un yıldızı denilen şu yıldız dünyaya en uzak yıldızdır, bir seyrini yaklaşık 30 yılda tamamlar; seyri sırasında bazen önden giderek bazen geride kalarak, bazen akşamları kaybolarak bazen sabahları yeniden görünerek olağanüstü bir biçimde birçok şeye yol açarken yüzyılların öncesiz-sonrasız çağlarında hiç değiştirmeden hep

temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Iovis stella fertur quae Φαεθων dicitur, eaque eundem duodecim signorum orbem annis duodecim conficit easdemque quas Saturni stella efficit in cursu varietates.

53 Huic autem proximum inferiorem orbem tenet Πυρόεις, quae stella Martis appellatur, eaque quattuor et viginti mensibus sex ut opinor diebus minus eundem lustrat orbem quem duae superiores. Infra hanc autem stella Mercurii est (ea Στίλβων appellatur a Graecis), quae anno fere vertente signiferum lustrat orbem neque a sole longius umquam unius signi intervallo discedit tum antevertens tum subsequens. Infima est quinque errantium terraeque proxima stella Veneris, quae Φωσφόρος Graece Lucifer Latine dicitur cum antegreditur solem, cum subsequitur autem Ἕσπερος; ea cursum anno conficit et latitudinem lustrans signiferi orbis et longitudinem, quod idem faciunt stellae superiores, neque umquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit tum antecedens tum subsequens.

54 XXI. "Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam variis cursibus in omni aeternitate convenientiam temporum non possum intellegere sine mente ratione consilio. Quae cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere.

aynı zamanlarda aynı şeyleri yapar. Bunun altında ise dünyaya daha yakın olan Phaethon (Işıltılı) adı verilen Iuppiter'in yıldızı hareket eder ve on iki burcun izlediği yörüngeyi on iki yılda tamamlar, seyri sırasında Saturnus yıldızının gösterdiği çeşitliliğin aynısını sergiler. Daha aşağıda yer alan buna en yakın yörüngeyi Mars'ın yıldızı denilen Pyroeis (Ateşli) tutar, daha üstteki iki yıldızın dolaştığı yörüngeyi yirmi dört aydan sanırım altı gün eksik bir sürede dolaşır. Bunun altında ise Mercurius'un yıldızı vardır, (Yunanlar buna Stilbon (Işık saçan) derler), burçlar kuşağını yaklaşık bir yıllık sürede dolaşır ve önünden giderken de gerisinden gelirken de Güneş'ten asla bir burca olan uzaklığından daha fazla uzaklaşmaz. Beş gezegenin en aşağısında yer alan ve dünyaya en yakın olan ise Venus'un yıldızıdır, Güneş'in önünden giderken buna Yunancada Phosphoros (Işık getiren) Latincede Lucifer (Sabah Yıldızı), Güneş'in gerisinden gelirken ise Hesperos (Akşam Yıldızı) denir; seyrini bir yılda tamamlar, burçlar kuşağını zikzak çizerek dolaşırken daha yukarıdaki yıldızların yaptığının aynısını yapar; önünden giderken de gerisinden gelirken de asla iki burca olan uzaklığından daha fazla uzaklaşmaz Güneş'ten.[185]

54 XXI. "Sonuçta yıldızların bu düzenini ve tüm sonsuzlukta öylesine çeşitli seyirleri sırasında gösterdikleri zamanlamayı akla mantığa dayandırmadan anlamam mümkün değil. Sözünü ettiğim bu şeyleri yıldızlarda gözlemliyorsak, onları tanrılar arasında saymadan edemeyiz.

"Nec vero eae stellae quae inerrantes vocantur non significant eandem mentem atque prudentiam, quarum est cotidiana conveniens constansque conversio nec habent aetherios cursus neque caelo inhaerentes, ut plerique dicunt physicae rationis ignari; non est enim aetheris ea natura ut vi sua stellas conplexa contorqueat, nam tenuis ac perlucens et aequabili calore suffusus aether non satis aptus
55 ad stellas continendas videtur; habent igitur suam sphaeram stellae inerrantes ab aetheria coniunctione secretam et liberam. Earum autem perennes cursus atque perpetui cum admirabili incredibilique constantia declarant in his vim et mentem esse divinam, ut haec ipsa qui non sentiat deorum vim habere is nihil omnino sensurus esse videatur.

56 "Nulla igitur in caelo nec fortuna nec temeritas nec erratio nec vanitas inest contraque omnis ordo veritas ratio constantia; quaeque his vacant ementita et falsa plenaque erroris, ea circum terras infra lunam (quae omnium ultima est) in terrisque versantur. Caelestium ergo admirabilem ordinem incredibilemque constantiam, ex qua conservatio et salus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat is ipse mentis expers habendus est.

57 "Haut ergo, ut opinor, erravero si a principe investigandae veritatis huius disputationis

"Dahası sabit yıldızlar denilen yıldızlar da aynı aklı ve bilgeliği sergilerler. Bunların birbirleriyle uyumlu ve bir düzen içindeki dönüşleri gündeliktir, doğa felsefesinden habersiz pek çok kişinin söylediği gibi, bunların seyirleri ne esirdeki yörüngelerinden ne de gök kubbedeki sabit konumlarından kaynaklanır; çünkü esirde kendi gücüyle yıldızları kucaklayıp döndürecek bir yapı yoktur, doğrusunu söylemek gerekirse az basınçlı, geçirgen ve çevresine eşit ısı yayan esir yıldızları kendi içinde barındırmaya da pek uygun değildir. Sonuç olarak sabit yıldızların esirden ayrı ve ondan tamamen bağımsız, kendilerine ait bir küresi vardır.[186] Şimdi bu yıldızlar arasındaki olağanüstü ve inanılmaz uyumun yanı sıra hiç kesintisiz devam ettirdikleri seyirleri bunlardaki tanrısal gücü ve aklı gösterir. Bu yıldızlardaki tanrısal gücü anlayamayan kişi hiçbir şeyi anlayamayacaktır.

56 "Görülüyor ki gökyüzünde şans, rastlantı, yanılgı, değişkenlik diye bir şey yoktur; aksine düzen, doğruluk, akıl ve uyum vardır. Söz konusu niteliklerden yoksun, sahte, yanlış ve yanılgılarla dolu her şey yeryüzü ile Ay (ki bütün göksel cisimlerin en sonuncusudur) arasındaki bölgede ve yeryüzünde bulunur. Sonuçta göksel cisimlerin her şeyin tam bir korunmasını ve güvenliğini sağlayan olağanüstü düzeninde ve inanılmaz uyumunda akıl bulunmadığım zanneden kişinin kendisi akıldan yoksun kabul edilmelidir.

57 "Şimdi bu tartışmanın ilk ilkesini gerçeğin bulunup çıkarılmasına öncülük eden Zeno'dan çıkarırsam, sanırım

principium duxero. XXII. Zeno igitur naturam ita definit ut eam dicat ignem esse artificiosum, ad gignendum progredientem via. Censet enim artis maxume proprium esse creare et gignere, quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat id multo artificiosius naturam efficere, id est ut dixi ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura artificiosa est, quod habet quasi
58 viam quandam et sectam quam sequatur; ipsius vero mundi, qui omnia conplexu suo coërcet et continet, natura non artificiosa solum sed plane artifex ab eodem Zenone dicitur, consultrix et provida utilitatum oportunitatumque omnium. Atque ut ceterae naturae suis seminibus quaeque gignuntur augescunt continentur, sic natura mundi omnes motus habet voluntarios conatusque et adpetitiones quas ὁρμὰς Graeci vocant, et his consentaneas actiones sic adhibet ut nosmet ipsi qui animis movemur et sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit ob eamque causam vel prudentia vel providentia appellari recte possit (Graece enim πρόνοια dicitur), haec potissimum providet et in his maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxume autem ut in eo eximia pulchritudo sit atque omnis ornatus.

59 XXIII. "Dictum est de universo mundo, dictum etiam est de sideribus, ut iam prope modum appareat multitudo nec cessantium deorum nec

yanılmış olmam. XXII. Sonuçta Zeno doğayı şöyle tanımlar: Doğa var etmek üzere kendi yolunda ilerleyen sanatkâr bir ateştir.[187] Ona göre yaratmak ve üretmek özellikle sanatın işidir ve bizim sanat eserlerimizde ellerimizle yaptığımızı doğa çok daha sanatsal bir biçimde yapar, yani demin söylediğim gibi, doğa geri kalan tüm sanatları öğreten sanatkâr bir ateştir. Evet, bu akıl yürütmeye göre bütün doğa sanatçıdır, çünkü âdeta izinden gittiği bir yolu vardır; Zeno'ya göre her şeyi içine alıp kucaklayan evrensel doğa sadece 'sanat' değildir, açıkça bir 'sanatçı'dır, her şeyin işe yaramasını ve uyum içinde olmasını planlar ve öngörür. Diğer tüm varlıklar kendi tohumlarından doğup büyüdüklerine ve birbirlerine kenetlendiklerine göre, o zaman evrensel doğada her türlü isteğe bağlı hareket, itici güç ve Yunanların *hormai* dediği şiddetli arzular söz konusudur; bizim düşünce ve duyularımızla hareket etmemiz gibi, o da bunlar sayesinde iyi işler yapar. Evrensel aklın doğası böyle olduğuna ve bundan ötürü sağduyu ya da öngörü olarak anılmayı hak ettiğine göre (çünkü Yunancada *pronoia* denir), kendisine en uygun düşen şeyi yapar ve özellikle şu konularla ilgilenir: evrenin varlığını sürdürmesi için öncelikle en uygun şartları sağlamakla, sonra hiçbir şeyini eksik bırakmamakla, ama özellikle evreni eşsiz bir güzelliğe ulaştırmakla ve süslemekle.

59 XXIII. "Evreni etraflıca anlattık, hatta yıldızlardan da bahsettik ve şu sonuca vardık: Çok sayıda tanrı vardır, ama bunlar ne boş boş otururlar ne de zahmetli ve

ea quae agant molientium cum labore operoso ac molesto. Non enim venis et nervis et ossibus continentur nec iis escis aut potionibus vescuntur ut aut nimis acres aut nimis concretos umores colligant, nec iis corporibus sunt ut casus aut ictus extimescant aut morbos metuant ex defetigatione membrorum, quae verens Epicurus monogrammos deos et nihil agentes commentus
60 est. Illi autem pulcherrima forma praediti purissimaque in regione caeli collocati ita feruntur moderanturque cursus ut ad omnia conservanda et tuenda consensisse videantur.

"Multae autem aliae naturae deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa et a Graeciae sapientissimis et a maioribus nostris constitutae nominataeque sunt. Quicquid enim magnam utilitatem generi adferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud quod erat a deo natum nomine ipsius dei nuncupabant, ut cum fruges Cererem appellamus vinum autem Liberum, ex quo illud Terentii

sine Cerere et Libero friget Venus,

61 tum autem res ipsa in qua vis inest maior aliqua sic appellatur ut ea ipsa nominetur deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Aemilio Scauro,

yıkıcı bir çalışma içinde didinip dururlar. Tanrılarda damar, sinir sistemi ve kemik yoktur; ne yedikleri ne de içtikleri güçlü olmalarına ya da zayıf düşmelerine neden olur; ne bedensel yapıları sayesinde düşmekten ya da darbe almaktan korkarlar ne de yorgunluktan uzuvlarının güçsüzleşmesi endişesini taşırlar. Epicurus bu saydığım tehlikelerden endişe edip tanrıların belli belirsiz olduklarına ve hiçbir şey yapmadıklarına inanır.
60 Oysa tanrılar çok güzeldirler ve gökyüzünün en berrak bölgesine yerleşmişlerdir, hareketlerini ve seyirlerini bu derece denetim altında tutmalarından anlıyoruz ki, her şeyi koruma ve kollama konusunda işbirliği içindeler.

"Diğer birçok tanrısal varlık ise büyük iyiliklerinden dolayı, yani nedensiz yere değil, hem Yunanistan'daki en bilge kişiler hem de bizim atalarımız tarafından tesbit edilmiş ve adlandırılmıştır. Çünkü insan soyuna yararı dokunan ne varsa, bunun insanlara yönelik tanrısal bir iyiliğe bağlı olmadan oluşmadığına inanılır. Sonuçta insanlar tanrının yarattığı o şeye bir tanrı adı veriyorlardı, örneğin toprağın ürünlerinden bahsederken Ceres, şaraptan bahsederken Liber dememiz gibi. Bundan dolayı Terentius[188] şöyle der:

> Ceres ve Liber olmazsa buz keser Venus.[189]

61 Bazı durumlarda içinde oldukça büyük bir güç barındıran İnanç veya Zihin gibi herhangi bir şey de tanrı adı olur; geçtiğimiz günlerde Marcus Aemilius Scaurus'un Capitolium'da bunlara tapınaklar adadığına tanık olduk;

ante autem ab A. Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis, quid Salutis, quid Concordiae Libertatis Victoriae? quarum omnium rerum quia vis erat tanta ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen optinuit. Quo ex genere Cupidinis et Voluptatis et Lubentinae Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum neque naturalium (quamquam Velleius aliter existimat), sed tamen ea ipsa vitia natura vehementius saepe pulsant.
62 Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ei di qui utilitates quasque gignebant, atque is quidem nominibus quae paulo ante dicta sunt quae vis sit in quoque declaratur deo.

XXIV. "Suscepit autem vita hominum consuetudoque communis ut beneficiis excellentis viros in caelum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules hinc Castor et Pollux hinc Aesculapius hinc Liber etiam (hunc dico Liberum Semela natum, non eum quem nostri maiores auguste sancteque [Liberum] cum Cerere et Libera consecraverunt, quod quale sit ex mysteriis intellegi potest; sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati nominati sunt Liber et Libera, quod in Libera servant, in Libero non item)—hinc etiam Romulus, quem quidem eundem esse Quirinum putant,

daha önce de Aulus Atilius Calatinus İnanç'ı tanrılaştırmıştı. Bir tarafta bakıyorsun Marcus Marcellus'un onarttığı Erdem Tapınağı, bir tarafta yıllar önce Liguria Savaşı'nda Quintus Maximus'un kutsallaştırdığı Onur Tapınağı. Peki ya Zenginlik, Esenlik, Uyum, Özgürlük, Zafer ne olacak? Çünkü bunların her birini tanrı yerine koymazsak, sahip oldukları güçlerle baş edemeyiz. İşte tanrı adını tam da bu gücün kendisine veriyoruz. Bu sınıflandırmaya göre Arzu, Zevk, Tensel Aşk kelimeleri de tanrılaştırıldı, bunlar ahlaka ve doğaya aykırı güçlerdir, (her ne kadar Velleius böyle düşünmese de), ama yine de bu zaaflar çoğunlukla doğal içgüdülerimizi oldukça şiddetli bir biçimde uyarırlar. Sonuçta yaptıkları iyiliklerin büyüklüğü onları tanrı yerine koymamızı sağlıyor ve hangi tanrıda hangi gücün bulunduğunu biraz önce saydığım adlarla belirtiyoruz.[190]

XXIV. "Ayrıca tecrübelerimiz ve yaygın geleneklerimiz ünlü ve minnettarlık duyulan kimseleri tanrı katına yükseltmemize olanak tanır. Hercules, Castor ile Pollux, Aesculapius,Liber (burada kastettiğim atalarımızın Ceres ve Libera'yla birlikte görkemli bir biçimde ve dindarca kutsadıkları Liber değil, Semele'nin oğlu olan Liber'dir; aralarında nasıl bir anlam farkı olduğunu şöyle anlayabiliriz: Ceres'in oğluna Liber ve kızına Libera dendiği için biz de kendi çocuklarımıza *liberi* (çocuklar) deriz; Libera sözcüğünde Ceres'in kızı anlamı varken Liber sözcüğünde Ceres'in oğlu anlamı yoktur),[191] hatta Quirinus'la[192] bir tutulan Romulus da bu duruma birer örnektir.

quorum cum remanerent animi atque aeternitate fruerentur, rite di sunt habiti, cum et optimi essent et aeterni.

63 "Alia quoque ex ratione et quidem physica magna fluxit multitudo deorum qui induti specie humana fabulas poetis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referserunt. Atque hic locus a Zenone tractatus post a Cleanthe et Chrysippo pluribus verbis explicatus est. Nam cum vetus haec opinio Graeciam opplevisset, exsectum Caelum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a
64 filio Iove, physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. Caelestem enim altissimam aetheriamque naturam, id est igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis quae coniunctione alterius egeret ad procreandum. XXV. Saturnum autem eum esse voluerunt qui cursum et conversionem spatiorum ac temporum contineret; qui deus Graece id ipsum nomen habet: Κρόνος enim dicitur, qui est idem χρόνος, id est spatium temporis. Saturnus autem est appellatus quod saturaretur annis; ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit aetas temporum spatia annisque praeteritis insaturabiliter expletur; vinctus autem a Iove ne inmoderatos cursus haberet atque ut eum siderum vinclis alligaret. Sed ipse Iuppiter—id est iuvans pater, quem conversis casibus appellamus a iuvando Iovem,

Bunların ruhları baki kaldığı ve ölümsüzlüğü tattığı için tanrı yerine konmayı hak ederler, çünkü hem mükemmel hem de ölümsüzdürler.

"Başka bir teoriye, üstelik de önemli bir bilimsel teoriye göre ise çok sayıda tanrı vardır. Bu tanrılar insan kılığına girip şairlerin hikâyelerine esin kaynağı oldular ve insanların yaşamını da türlü türlü batıl inançla doldurdular. Zeno'nun ele aldığı bu konuyu sonradan Cleanthes ve Chrysippus daha ayrıntılı bir biçimde açıkladı.[193] Gök'ün, oğlu Saturnus tarafından hadım edildiğine, Saturnus'un ise oğlu Iuppiter tarafından zincire vurulduğuna dair şu eski inanç Yunanistan'da yayılınca, bu ahlaka aykırı hikâyelere titiz bir bilimsel açıklama getirildi. Dolayısıyla her şeyi kendinden doğuran, en üstteki göksel esirden, yani ateşten ibaret olan doğada bedenin doğurmak için başka cinsle birleşmesine yarayan üreme organlarına gerek olmadığını iddia ettiler. XXV. Mevsimlerin dönüşümünü ve zamanın akışını ise Saturnus'un idame ettirdiğini ileri sürdüler; bu tanrının Yunanca adı Kronos'tur, bu da 'zaman dilimi' anlamına gelen *khronos* ile aynı şeydir.[194] Yıllarla doyduğu (*saturaretur*) için de Latincede Saturnus denir. Anlatılanlara göre Kronos kendi çocuklarını sürekli yutarmış; zaman da, zaman dilimlerini yutar ve yılların gelip geçmesiyle bir türlü doymak bilmezmiş. Sonra Iuppiter, seyri sınırsız olmasın ve yıldız kuşaklarıyla engelleyebilsin diye ablukaya almış Saturnus'u. Çekimlenişi nedeniyle *iuvare* (yardım etmek) fiilinden dolayı Iovis adını verdiğimiz Iuppiter'e,

a poetis 'pater divomque hominumque' dicitur, a maioribus autem nostris optumus maxumus, et quidem ante optumus, id est beneficentissimus, quam maximus quia maius est certeque gratius prodesse omnibus quam opes magnas habere—
65 hunc igitur Ennius ut supra dixi nuncupat ita dicens:

> aspice hoc sublime candens quem invocant omnes Iovem,

planius quam alio loco idem:

> cui quod in me est exsecrabor hoc quod lucet quicquid est;

hunc etiam augures nostri cum dicunt 'Iove fulgente, tonante': dicunt enim 'caelo fulgente et tonante.' Eurípides autem ut multa praeclare sic hoc breviter:

> vides sublime fusum immoderatum aethera,
> qui terram tenero circumiectu amplectitur:
> hunc summum habeto divum, hunc perhibeto Iovem.

66 XXVI. "Aër autem, ut Stoici disputant, interiectus inter mare et caelum Iunonis nomine consecratur, quae est soror et coniux Iovis, quod ei similitudo est aetheris et cum eo summa coniunctio; effeminarunt autem eum Iunonique tribuerunt quod nihil est eo

yani yardım eden babaya, şairler 'hem tanrıların hem de insanların babası,' atalarımız ise en iyi, en yüce derler ve gerçekten en iyi, yani en çok iyilik eden sıfatı en yüceden önce söylenir, çünkü herkese yararlı olmak büyük servete sahip olmaktan daha önemli ve kuşkusuz daha güzeldir.

65 Bu yüzden Ennius, daha önce de söylediğim gibi[195] ondan bahsederken şöyle der:

> Bir bak üstümüzde parıldayan şu gök kubbeye, herkes
> ona yakarıyor Iuppiter diye;

Aynı şair bir başka yerde daha açık şekilde şöyle der:

> *Işık saçan şeyle, her neyse o,*
> lanet edeceğim şu adama.

Hatta kâhinlerimiz 'Iovis ışık saçarsa, gürlerse' dediklerinde, aslında 'gökyüzü ışık saçarsa ve gürlerse' demektedir. Euripides ise pek çok özlü sözü gibi buna da kısaca şöyle değinir:

> Bak yukarı sınırsız genişlikteki esire,
> yeryüzünün etrafını hafifçe sarmalayan;
> düşün ki o tanrıların en yücesi,
> söyle Iovis o.[196]

66 XXVI. "Denizle gökyüzü arasında kalan hava, Stoacıların açıkladıklarına göre, Iuppiter'in kız kardeşi ve karısı Iuno'nun adıyla tanrılaştırılmıştır, çünkü Iuno havaya benzer ve ikisi arasında büyük bir bağ vardır; daha yumuşak bir şey olmadığı için havayı kadınsılaştırıp Iuno'ya

mollius. (Sed Iunonem a iuvando credo nominatam.) Aqua restabat et terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur Neptuno alterum, Iovis ut volunt fratri, maritimum omne regnum, nomenque productum ut Portunus a portu sic Neptunus a nando paulum primis litteris immutatis. Terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata est (qui Dives ut apud Graecos Πλούτων), quia et recidunt omnia in terras et oriuntur e terris. Cui nuptam dicunt Proserpinam (quod Graecorum nomen est, ea enim est quae Περσεφονη Graece nominatur)—quam frugum semen esse volunt absconditamque quaeri a matre fingunt.

67 Mater autem est a gerendis frugibus Ceres (tamquam Geres, casuque prima littera itidem immutata ut a Graecis; nam ab illis quoque Δημήτηρ quasi γῆ μήτηρ *nominata* est). Iam qui magna verteret Mavors, Minerva autem quae vel *minueret* vel *minaretur*. XXVII. Cumque in omnibus rebus vim haberent maxumam prima et extrema, principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen est ductum, ex quo transitiones perviae iani foresque in liminibus profanarum aedium

mal ettiler. (Ama kanımca Iuno adı *iuvare* (yardım etmek) fiilinden türemiştir.[197]) Efsaneye göre krallığın üçe bölüştürülmesi sırasında geriye su ve toprak kalmıştı. Bu yüzden ikincisi, yani bütün denizlerin krallığı, Iuppiter'in kardeşi Neptunus'a tahsis edilmiş; Portunus'un adının *portus* (liman) sözcüğünden türetilmesi gibi Neptunus adı da ilk harflerin biraz değiştirilmesiyle *nare* (yüzmek) fiilinden türetilmiştir. Yeryüzünün bütün bereketini ve doğasını baba Dis'e mal ettiler, (Yunancada ona Plouton dendiği için bizim dilimizde de Dives (zenginlik) sözcüğüne yakındır), çünkü her şey topraktan doğar ve toprağa geri döner. Söylediklerine göre Proserpina Dis'le evliymiş, (bu ad Yunancadır, çünkü Yunanca karşılığı Persephone'dir); onu topraktaki ürünlerin tohumu sayar ve gözden kaybolan Proserpina'yı annesinin arayıp durduğuna inanırlar.
67 Annesi ise Ceres'tir, bu ad da toprağın ürünlerini taşımak anlamına gelen *gerere* fiilinden türetilmiştir; (aslı Geres'tir, Yunanların yaptığı gibi ilk harfi yanlışlıkla değiştirilmiştir, çünkü Yunanlar da sanki Ge Meter[198] sözcüğünü bozup Demeter yapmışlardır). Yine aynı biçimde *magna vertere* (büyük karışıklık yaratmak) ifadesinden Mavors,[199] *minuere* (zayıflatmak) ya da *minor* (tehdit etmek) fiillerinden Minerva adı türetilmiştir. XXVII. Her işte başlangıç ve sonuç çok önemlidir, bu nedenle Stoacılar kurban törenlerine Ianus'un önderlik ettiğini ileri sürerler; Ianus adı *ire* (gitmek) fiilinden türetilmiştir, buradan hareketle de geçitlere *iani*, kutsal olmayan binaların *ana kapılarına da*

ianuae nominantur. Iam Vestae nomen a Graecis; ea est enim quae ab illis Εστία dicitur; vis autem eius ad aras et focos pertinet, itaque in ea dea, quod est rerum custos intumarum, omnis et precatio
68 et sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi di Penates sive a penu ducto nomine (est enim omne quo vescuntur homines penus) sive ab eo quod penitus insident, ex quo etiam penetrales a poetis vocantur. Iam Apollinis nomen est Graecum, quem solem esse volunt, Dianam autem et lunam eandem esse putant, cum sol dictus sit vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus vel quia cum est exortus obscuratis omnibus solus apparet, Luna a lucendo nominata sit; eadem est enim Lucina, itaque, ut apud Graecos Dianam eamque Luciferam, sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo invocant. Quae eadem Diana Omnivaga dicitur non a venando sed quod in septem
69 numeratur tamquam vagantibus. Diana dicta quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus quod ii maturescunt aut septem non numquam aut ut plerumque novem lunae cursibus, qui quia mensa spatia conficiunt menses nominantur; concinneque ut multa Timaeus, qui cum in historia dixisset qua nocte natus Alexander esset

tamuae adı verilmiştir. Vesta adı da Yunancadan Latinceye geçmiştir; çünkü Yunanca karşılığı Hestia'dır; Vesta'nın gücü sunaklara ve aile ocaklarına kadar nüfuz eder, bu yüzden bütün dualarda ve kurban törenlerinde en son
68 bu tanrıçanın adı söylenir; çünkü en içsel şeylerimizin bekçisidir. Penates ya da ev tanrılarının gücü de söz konusu bu güce yakındır; Penates adı ya *penus* (besin deposu) sözcüğünden (çünkü insanları besleyen her şey besin deposudur) ya da evin içinde bulundukları için *penitus* (daha içlerde) sözcüğünden türetilmiştir, bundan dolayı şairler onlara *penetrales* (içerdekiler) de derler. Apollo adı da yine Yunancadır, onu Güneş'le bir tutarlar; Diana'yı da Ay'la özdeş sayarlar; *Sol* (Güneş), *solus* (yalnız) sözcüğünden türetilmiştir, çünkü bunca yıldız arasında 'yalnız' Güneş bu kadar büyüktür veya doğduğunda bütün yıldızları gölgede bırakıp 'yalnız' o parlar; Luna (Ay) da *lucere* (ışık saçmak) fiilinden türetilmiştir, çünkü Luna ile Lucina[200] birdir, Yunanların Diana'ya ve ona Lucifera (ışık getiren) demesi gibi, biz de Iuno'ya doğum sırasında Iuno Lucina deriz. Diana'ya Omnivaga (her yerde dolaşan) da denmesi avcılığından değil de yedi gezegenden
69 biri kabul edilmesinden ileri gelir.[201] Geceyi âdeta gündüze çevirdiği için de Diana denir. Doğum sırasında ondan da yardım dilenir, çünkü gebelikler Ay'ın genellikle yedinci ya da daha çok dokuzuncu seyrinde son bulur, Ay'ın bu seyirlerinde 'ölçülü' (*mensa*) süreler tamamlandığı için bunlara *menses* (aylar) denir. Timaeus[202] yazdığı tarih kitabında Büyük İskender'in doğduğu gece

eadem Dianae Ephesiae templum deflagravisse, adiunxit minime id esse mirandum, quod Diana quom in partu Olympiadis adesse voluisset afuisset domo. Quae autem dea ad res omnes veniret Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas quam Venus ex venustate.

70 XXVIII. "Videtisne igitur ut a physicis rebus bene atque utiliter inventis tracta ratio sit ad commenticios et fictos deos. quae res genuit falsas opiniones erroresque turbulentos et superstitiones paene aniles. Et formae enim nobis deorum et aetates et vestitus ornatusque noti sunt, genera praeterea coniugia cognationes, omniaque traducta ad similitudinem inbecillitatis humanae. Nam et perturbatis animis inducuntur: accepimus enim deorum cupiditates aegritudines iracundias; nec vero ut fabulae ferunt bellis proeliisque caruerunt, nec solum ut apud Homerum cum duo exercitus contrarios alii dei ex alia parte defenderent, sed etiam ut cum Titanis ut cum Gigantibus sua propria bella gesserunt. Haec et dicuntur et creduntur stultissime et plena sunt futtilitatis summaeque
71 levitatis. Sed tamen his fabulis spretis ac repudiatis deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras

Diana'nın Efes'teki tapınağının yanıp kül olmasını o her zamanki sade üslubuyla anlatırken buna hayret etmemek gerektiğini de ekler, çünkü Olympias[203] doğum yaparken Diana da kadının yanında olmayı arzu etmiş ve bu sebeple evinden çok uzaklaşmıştı. 'Her durumda gelen' (*venire*) şu tanrıçaya ise bizimkiler Venus[204] adını verdiler; ayrıca Venus, *venustas* (güzellik, cazibe) sözcüğünden türetilmemiş, aksine *venustas* sözcüğü Venus'tan türetilmiştir.

70 XXVIII. "Sahi görüyor musunuz iyi ve yararlı fizik konularından düşsel ve uyduruk tanrılara nasıl gelindiğini? İşte olan oldu, aslı astarı olmayan düşünceler, kafa karışıklıkları, yaşlı kadınların anlattıklarını da bastıran batıl inançlar doğdu. Öyle ki tanrıların biçimlerini, yaşlarını, kılık kıyafetlerini, hatta soyağaçlarını, evliliklerini ve ilişkilerini bile biliyoruz; üstelik tüm bu saydıklarımızın insani zayıflıklar olduğunun da farkındayız. Evet, tanrılar altüst olmuş bir haleti ruhiye içindeler: İhtiraslarını, kederlerini, öfkelerini dinledik onların; hikâyelerde anlatılanlara göre, savaşlardan ve çatışmalardan uzak durmamışlar; Homeros'un anlattığına göre kendi aralarında ikiye ayrılıp iki düşman ordusunun farklı taraflarına destek vermiş, bir taraftan da kendileri savaşmış, mesala Titanlarla ya da Devlerle. Anlatılanlar da, inanılanlar da son derece aptalcadır; üstelik yararsız ve ipe sapa
71 gelmez şeylerle doludur. Ama bu hikâyeleri küçümseyip reddetsek bile, doğa bize ayrı ayrı her bir öğesinin içine nüfuz etmiş tanrıyı gösterir; topraktan Ceres'in,

Ceres per maria Neptunus alii per alia, poterunt intellegi qui qualesque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, hoc eos et venerari et colere debemus. Cultus autem deorum est optimus idemque castissimus atque sanctissimus plenissimusque pietatis ut eos semper pura integra incorrupta et *mente et voce* veneremur. Non enim philosophi solum verum etiam maiores nostri superstitionem a
72 religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur et immolabant ut sibi sui liberi superstites essent superstitiosi sunt appellati, quod nomen patuit postea latius; qui autem omnia quae ad cultum deorum pertinerent diligenter retractarent et tamquam relegerent, <hi> sunt dicti religiosi ex relegendo, ut elegantes ex eligendo ex diligendo diligentes ex intellegendo intellegentes; his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem quae in religioso. Ita factum est in superstitioso et religioso alterum vitii nomen alterum laudis. Ac mihi videor *satis et esse deos et quales essent ostendisse*.

73 XXIX. "Proximum est ut doceam deorum providentia mundum administrari. Magnus sane locus est et a vestris, Cotta, vexatus, ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est quem ad modum

denizden Neptunus'un, başka şeylerden de başka tanrıların neler olduğunu ve *nasıl olduklarını* anlayabiliriz. Geleneğe göre aldıkları adlarla bu tanrılara dua etmek ve tapmak zorundayız. Tanrılara tapınmanın en iyi, en dürüst, en kutsal ve en dindar yolu onlara her zaman dürüst, içten ve masum bir yürekle ve dille dua etmektir. İşin doğrusu filozoflar kadar atalarımız da batıl inançlarla
72 dinsel inançları birbirinden ayırmıştır. Çocukları kendilerinden daha uzun ömürlü olsun (*superstes*) diye bütün gün dua edip kurban kesenlere *superstitiosi* (batıl inançlılar) denmiştir; tabii bu kelimenin kullanımı zamanla daha da yaygınlaşmış. Öte yandan tanrılara tapınmayla alakalı her şeyi dikkatlice gözden geçirip bunları aynen tekrar edenlere *relegere* (tekrar etmek) fiilinden dolayı *religiosi* (dindarlar) denmiştir; tıpkı *eligere*den (seçmek) *elegans*ın (zarif), *diligere*den (değer vermek) *diligens*in (dikkatli) ve *intellegere*den (anlamak) *intellegens*in (akıllı) türetilmesi gibi. Çünkü bu kelimelerin hepsinde de *legere* (toplamak) fiilinin *religiosus* (dindar) sıfatındaki anlamı mevcuttur. Böylece *superstitiosus* (batıl inançlı) sözcüğü olumsuz, *religiosus* (dindar) sözcüğü ise olumlu bir anlam kazanır. Sanıyorum tanrıların varlığı ve doğası konusuna yeterince açıklık getirdim.

73 XXIX. "Şimdi de evrenin tanrısal öngörüyle yönetildiğini ortaya koymam gerek. Kuşkusuz derin bir konu bu, hem de okulunuzun[205] karşı çıktığı bir konu Cotta, elbette bunu seninle tartışacağım. Sana ve senin okulunun mensuplarına gelince Velleius, söylediklerimin ne

quidque dicatur; vestra enim solum legitis, vestra amatis, ceteros causa incognita condemnatis. Velut a te ipso hesterno die dictum est anum fatidicam προνοιαν a Stoicis induci, id est providentiam; quod eo errore dixisti quia existumas ab iis providentiam fingi quasi quandam deam singularem quae mundum omnem gubernet et
74 regat. Sed id praecise dicitur: ut, si quis dicat Atheniensium rem publicam consilio regi, desit illud 'Areopagi,' sic cum dicimus providentia mundum administrari deesse arbitrato 'deorum,' plene autem et perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in inridendis nobis nolitote consumere, et mehercle si me audiatis ne experiamini quidem; non decet, non datum est, non potestis. Nec vero hoc in te unum convenit, moribus domesticis ac nostrorum hominum urbanitate limatum, sed cum in reliquos vestros tum in eum maxime qui ista peperit, hominem sine arte sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo sine
75 auctoritate sine lepore. XXX. Dico igitur providentia deorum mundum et omnes mundi partes et initio constitutas esse et omni tempore administrari; eamque disputationem tris in partes nostri fere dividunt, quarum prima pars est quae ducitur

anlama geldiğini bile anlamazsınız; sadece kendi yazdıklarınızı okur ve beğenirsiniz, diğer okulları ise dinlemeden mahkûm edersiniz. Örneğin dün[206] Stoacıların *pronoia*yı, yani öngörüyü yaşlı bir falcı kadın olarak tanıttıklarını sen kendin söyledin.[207] Stoacılar öngörüyü sanki bütün dünyayı yöneten ve idare eden yegâne tanrıça olarak tahayyül ediyorlar şeklinde bir yanılgıya
74 kapıldığın için böyle dedin. Aslında söyledikleri eksiltili bir ifadedir. Örneğin birisi Atmalıların devleti danışmanlar kuruluyla yönetilir derse burada 'Areopagus'[208] kelimesi eksiktir; aynı şekilde dünyanın öngörüyle yönetildiğini söylediğimizde, burada da 'tanrılar' kelimesinin eksik olduğunu ve bu ifadeyle tam olarak 'Dünya tanrıların öngörüsüyle yönetilir,' dendiğini anlamalısın. Bu yüzden sizin kabilenizin yoksun olduğu şu nüktedanlığı bizimle alay ederek harcamayın ve Heracles aşkına, bana sorarsanız buna kalkışmayın bile; hiç yakışık almaz, beceremezsiniz, elinizden de gelmez zaten. Doğrusunu istersen bunu yapmak hele de sana hiç yakışmaz, çünkü sen aile gelenekleriyle ve Roma halkının gelenek göre-nekleriyle törpülenmiş birisin; ama sizin okulun diğer üyelerine, özellikle de öğretileri üreten, kültürsüz, bilgisiz, herkesi hor gören, anlayışsız, otoritesiz, cazibesiz
75 şu adama gayet güzel yakışır. XXX. O halde şimdi açıklıyorum: Evren ve evrenin tüm bölümleri ta başından beri tanrıların öngörüsüne göre düzenlenmiştir ve her zaman da bu tanrısal öngörüyle yönetilmektedir. Biz Stoacılar bu iddiayı genelde üç bölüme ayırırız: İlk bölüm tanrıların

ab ea ratione quae docet esse deos; quo concesso confitendum est eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem quae docet omnes res subiectas esse naturae sentienti ab eaque omnia pulcherrume geri; quo constituto sequitur ab animantibus principiis ea esse generata. Tertius est locus qui ducitur ex admiratione rerum caelestium atque terrestrium.

76 "Primum igitur aut negandum est esse deos, quod et Democritus simulacra et Epicurus imagines inducens quodam pacto negat, aut qui deos esse concedant iis fatendum est eos aliquid agere idque praeclarum; nihil est autem praeclarius mundi administratione; deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius et maiore vi praeditum quam deus, quale id cumque est, sive inanima natura sive necessitas vi magna incitata haec
77 pulcherrima opera efficiens quae videmus; non est igitur natura deorum praepotens neque excellens, si quidem ea subiecta est ei vel necessitati vel naturae qua caelum maria terrae regantur. Nihil est autem praestantius deo; ab eo igitur mundum necesse est regi; nulli igitur est naturae oboediens aut subiectus deus, omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si

var olduğunu gösteren bir çıkarımdan ibarettir; öyle ya tanrıların var olduğu kabul edilirse, dünyanın tanrıların iradesiyle yönetildiğinin de kabul edilmesi gerekir. İkinci bölümde ise bütün her şeyin duyumsayan bir doğaya[209] boyun eğdiği ve her şeyin o doğa tarafından en güzel biçimde yönetildiği kanıtlanır. Bu kanıtlandığında da doğanın canlı ilkelerden yaratılmış olduğu sonucuna varılır.[210] Üçüncü bölümde anlatılan konu ise gökyüzündeki ve yeryüzündeki şeylere karşı duyulan hayranlıktır.

76 "İlk bölüm için yapılacak iki şey var: Ya Democritus'un görünüşler, Epicurus da imgeler öğretisiyle yaptığı gibi tanrıların var olduğu reddedilmeli ya da tanrıların var olduğunu kabul edenler tanrıların bir şeyler yaptıklarını ve bunları da göz kamaştırıcı bir biçimde yaptıklarını da kabul etmeliler. Şu durumda hiçbir şey evrenin yönetilmesinden daha göz kamaştırıcı değildir; dolayısıyla evren tanrıların iradesiyle yönetilir. Eğer bu böyle değilse, mutlaka tanrıdan daha iyi ve katbekat güçlü bir şey var olmalıdır; ne olursa olsun bu, ister cansız bir doğa isterse de gördüğümüz bu olağanüstü güzellikteki şeyleri sahip
77 olduğu büyük güçle yaratan mutlak bir zorunluluk. Bu durumda tanrıların doğası gökyüzünü, denizleri ve karaları yöneten zorunluluğa veya doğaya tabi olacağından, çok güçlü ve olağanüstü değildir. Halbuki hiçbir şey tanrıdan üstün olamaz; demek ki evrenin tanrı tarafından yönetiliyor olması gerekir; öyleyse tanrı hiçbir doğaya boyun eğmez ve tabi olmaz; bu yüzden de bütün doğayı kendi başına yönetir. İşin doğrusu tanrıların

concedimus intellegentes esse deos, concedimus etiam providentes et rerum quidem maxumarum. Ergo utrum ignorant quae res maxumae sint quoque eae modo tractandae et tuendae, an vim non habent qua tantas res sustineant et gerant? At et ignoratio rerum aliena naturae deorum est et sustinendi muneris propter inbecillitatem difficultas minime cadit in maiestatem deorum. Ex quo efficitur id quod volumus, deorum providentia mundum administrari.

78 XXXI. Atqui necesse est cum sint di (si modo sunt, ut profecto sunt) animantis esse, nec solum animantis sed etiam rationis compotes inter seque quasi civili conciliatione et societate coniunctos, unum mundum ut communem rem publicam atque

79 urbem aliquam regentis. Sequitur ut eadem sit in iis quae humano in genere ratio, eadem veritas utrobique sit eademque lex, quae est recti praeceptio pravique depulsio. Ex quo intellegitur prudentiam quoque et mentem a deis ad homines pervenisse; ob eamque causam maiorum institutis Mens Fides Virtus Concordia consecratae et publice dedicatae sunt, quae qui convenit penes deos esse negare cum earum augusta et sancta simulacra veneremur? Quodsi inest in hominum genere mens fides virtus concordia, unde haec in terram nisi ab superis defluere potuerunt? Cumque sint in nobis consilium ratio prudentia necesse est deos haec ipsa habere maiora,

akıllı olduğunu kabul edersek, tanrısal öngörüyü ve en önemli meselelerdeki öngörülerini de kabul ederiz. Peki, acaba tanrılar en önemli meselelerin neler olduğunu ve bunların nasıl yönetilmesi ve idame ettirilmesi gerektiğini bilmiyorlar mı, yoksa bu kadar büyük meseleleri kontrol edebilecekleri ve yönetebilecekleri güçlerden mi yoksunlar? Bilgisizlik tanrısal doğayla bağdaşmaz; zayıflık yüzünden sorumlulukları yerine getirmede zorlanmak da tanrıların büyüklüğüne yakışmaz. Bundan da anlaşılacaktır ki, evren tanrıların öngörüsüyle yönetilmektedir.

78 XXXI. Tanrılar mutlak olarak varsa, (farz edelim ki varlar, aslına bakarsan öyle zaten), elbette canlıdırlar, canlı oldukları gibi akıllı ve kendi aralarında sanki bir topluluğa ve cemiyete bağlıymışçasına birlik ve beraberlik içindedirler, tek bir evreni ortak devletleri ve kentleri gibi

79 yönetmektedirler. Bundan şu sonuç çıkar: İnsandaki akıl tanrılarda da vardır; aynı hakikat ve doğruyu salık verip yanlıştan men eden aynı yasa her ikisi için de geçerlidir. Bundan da anlıyoruz ki, gerek sağduyu gerekse akıl tanrılardan insanlara geçmiştir; işte bu nedenle ata geleneği olarak Zihin, İnanç, Erdem, Uzlaşım tanrılaştırılmış ve devlet adına kutsanmıştır; peki biz heybetli ve kutsal heykellerine taptığımız halde bunların tanrı olmadıklarını nasıl söyleyebiliriz? Eğer insanoğlunda zihin, inanç, erdem, uzlaşım gibi şeyler varsa bunlar yukarıda sözü edilen tanrılardan değil de nereden yeryüzüne inmiş olabilir ki? Bizde de irade, akıl, sağduyu olduğuna göre tanrılarda bunlar mutlaka katbekat olmalıdır,

nec habere solum sed etiam iis uti in maxumis et
80 optumis rebus; nihil autem nec maius nec melius mundo; necesse est ergo eum deorum consilio et providentia administrari. Postremo cum satis docuerimus hos esse deos quorum insignem vim et inlustrem faciem videremus, solem dico et Iunam et vagas stellas et inerrantes et caelum et mundum ipsum et earum rerum vim quae inessent in omni mundo cum magno usu et commoditate generis humani, efficitur omnia regi divina mente atque prudentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

81 XXXII. "Sequitur ut doceam omnia subiecta esse naturae eaque ab ea pulcherrime geri. Sed quid sit ipsa natura explicandum est ante breviter, quo facilius id quod docere volumus intellegi possit. Namque alii naturam esse censent vim quandam sine ratione cientem motus in corporibus necessarios, alii autem vim participem rationis atque ordinis tamquam via progredientem declarantemque quid cuiusque rei causa efficiat quid sequatur, cuius sollertiam nulla ars nulla manus nemo opifex consequi possit imitando; seminis enim vim esse tantam ut id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem conprendentemque naturam nanctumque sit materiam qua ali augerique possit, ita fingat et efficiat in suo quidque genere, partim ut

hem bunlara sadece sahip olmakla da yetinmezler, en önemli ve en hayırlı işlerinde mutlaka bunlardan
[illegible] yararlanırlar da; ayrıca hiçbir şey evrenden daha büyük ya da daha iyi değildir; demek ki evren mutlak olarak tanrıların iradesiyle ve öngörüsüyle yönetilmektedir. Nihayet üstün güçlerini ve göz kamaştırıcı yüzlerini gördüğümüz bu şeylerin, yani Güneş'in, Ay'ın, gezegenlerin, sabit yıldızların, gökyüzünün, hatta evrenin kendisinin ve bütün evrende insanlığa yararı ve iyiliği dokunan şeylerde bulunan gücün tanrı olduğunu gösterdiğimize göre, bundan şu sonuç çıkar: Evren tanrısal bir akılla ve sağduyuyla yönetilmektedir. İlk bölüm üzerine yeterince konuştum.

[illegible] XXXII. "Şimdi de her şeyin doğaya bağlı olduğunu ve doğa yoluyla en güzel biçimde yönetildiğini göstermeliyim. Ama öncelikle doğanın ne olduğunu kısaca açıklamalıyım ki, ileri sürdüğümüz iddia daha kolay anlaşılsın. Doğa, kimilerine göre cisimlerde zaruri hareketlere yol açan akıldan yoksun bir güçtür; kimilerine göre de kendi yolunda ilerleyen, yaptığı şeyi niçin ve hangi amaçla yaptığını ve neden amaç edindiğini açıklayan, hiçbir sanatın, hiçbir insan elinin, hiçbir zanaatkârın taklit ederek bile ustalığına erişemeyeceği akıllı ve düzenli bir güçtür. Sözgelimi tohum çok küçük olduğu halde gücü öylesine büyüktür ki, kendisini içine alıp sımsıkı tutan bir doğanın içine düşerse, beslenebileceği ve büyüyebileceği cevheri de elde ederse, kendi türündekilere öyle biçim verir ve onları öyle oluşturur ki, sonuçta oluşturduğu bu şeylerden

tantum modo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam et sentire et appetere possint et ex sese
82 similia sui gignere. Sunt autem qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit: omnium quae sint naturam esse corpora et inane quaeque his accidant. Sed nos cum dicimus natura constare administrarique mundum, non ita dicimus ut glaebam aut fragmentum lapidis aut aliquid eius modi sola cohaerendi natura, sed ut arborem ut animal, in quibus nulla temeritas sed ordo apparet et artis quaedam similitudo.

83 XXXIII. "Quodsi ea quae a terra stirpibus continentur arte naturae vivunt et vigent, profecto ipsa terra eadem vi continetur [arte naturae], quippe quae gravidata seminibus omnia pariat et fundat ex sese, stirpes amplexa alat et augeat ipsaque alatur vicissim a superis externisque naturis. Eiusdemque exspirationibus et aër alitur et aether et omnia supera. Ita si terra natura tenetur et viget eadem ratio in reliquo mundo est; stirpes enim terrae inhaerent, animantes autem adspiratione aëris sustinentur, ipseque aër nobiscum videt nobiscum audit nobiscum sonat, nihil enim eorum sine eo fieri potest; quin etiam movetur nobiscum, quacumque enim imus quacumque movemur

bazıları sadece kendi kökleriyle beslenir, bazıları da hareket edebilir, algılayabilir, arzulayabilir ve kendilerinden kendi benzerlerini doğurabilir. Ama Epicurus gibi, var olan her şeye doğa adını verenler de var; hani şöyle bir bölümleme yapar ya Epicurus: Var olan her şeyin doğasında atomlar, boşluk ve bunların öznitelikleri bulunur. Ama biz evrenin doğadan oluştuğunu ve onun tarafından yönetildiğini söylediğimizde, kastettiğimiz evrenin toprak veya taş parçası ya da bu tarzda bir doğayla birleşik herhangi bir şey olduğu ve gelişigüzel bir görünüme sahip olduğu değildir; aksine onun bir ağaç gibi, bir canlı gibi bir düzeni ve sanatı yansıttığını söyleriz açıkça.

XXXIII. "Fakat toprağa kök salanlar doğanın ustalığıyla yaşıyor ve gelişiyorsa, kesinlikle toprak da aynı güçten [doğanın ustalığından] destek alır, tabii ki tohumların ekilmesiyle toprak her şeyi kendisinden üretir ve bolca ürün verir, kökleri kavrayıp besler ve büyütür, kendisi ise yukarıdan gelen ve kendisinde olmayan başka unsurlarla beslenir. Üstelik toprağın soluk alıp vermesiyle hem hava, hem esir hem de bütün göksel cisimler beslenir. Böylece toprak doğayla korunuyor ve geliştiriliyorsa, dünyanın geri kalan bölümlerinde de aynı düzen söz konusudur; çünkü kökler toprağa sıkı sıkıya bağlıdır, canlılar ise havayı soluyarak yaşamlarını sürdürürler; bakarken, dinlerken, konuşurken hava bizimle iç içedir; çünkü hava yoksa bunların hiçbiri yapılamaz; hatta bizimle beraber oradan oraya taşınır durur; nereye gidersek gidelim, nereye hareket edersek edelim

84 videtur quasi locum dare et cedere. Quaeque in medium locum mundi qui est infimus et quae a medio in superum quaeque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt unamque naturam. Et cum quattuor genera sint corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra aqua ex aqua oritur aër ex aëre aether, deinde retrorsum vicissim ex aethere aër, inde aqua, ex aqua terra infima. Sic naturis his ex quibus omnia constant sursus deorsus ultro citro commeantibus mundi partium
85 coniunctio continetur. Quae aut sempiterna sit necesse est hoc eodem ornatu quem videmus, aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum et inmensum paene tempus. Quorum utrumvis ut sit, sequitur natura mundum administrari. Quae enim classium navigatio aut quae instructio exercitus aut, rursus ut ea quae natura efficit conferamus, quae procreatio vitis aut arboris, quae porro animantis figura conformatioque membrorum tantam naturae sollertiam significat quantam ipse mundus? Aut igitur nihil est quod sentiente natura regatur, aut
86 mundum regi confitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes earumque semina contineat qui potest ipse non natura administrari? ut si qui dentes et pubertatem natura dicat existere, ipsum

84 sanki bize yer açar ve boyun eğer gibidir. Dünyanın en içteki bölümü olan merkezine doğru ve merkezinden yukarı doğru hareket eden, dairesel dönüşle merkezinin çevresini dolaşan hava dünyanın yegâne ve sürekli doğasını oluşturur. Dört türlü cevher olduğuna göre, bunların birbirlerine dönüşümü dünyanın doğasını sürekli kılar. Çünkü topraktan su, sudan hava, havadan esir doğar, sonra geriye doğru sırasıyla esirden hava, havadan su, sudan en aşağıdaki toprak. Dünyanın bölümleri arasındaki kaynaşma her şeyi oluşturan, yukarıdan aşağıya, bir yandan öbür yana gidip gelen bu cevherlerle
85 sağlanır. Bu kaynaşma, gördüğümüz bu aynı düzen içinde ya sonsuz ya da kesinlikle çok uzun süreli olmalıdır, kesintisiz ve nerdeyse zaman sınırı tanımadan mutlaka sürmelidir. Hangisi doğru olursa olsun şu sonuç çıkar ortaya: Evren doğa tarafından yönetilmektedir. Donanmaların hangi yolculuğu, ordunun hangi sıralanışı ya da (doğanın oluşturduklarını tekrar ele alırsak) asmanın veya ağacın hangi ürünü, hatta bir canlıya ait uzuvların hangi biçimi, hangi yapısı doğadaki bu büyük ustalığı bizzat evren kadar açık seçik gözler önüne serer? Geriye iki seçenek kalıyor: Ya algılayan doğanın yönettiği hiçbir şey yoktur ya da evrenin onun
86 tarafından yönetildiğini kabul etmek gerekir. Doğrusu doğanın diğer bütün tezahürlerini ve bunların tohumlarını içinde tutan evren nasıl olur da doğa tarafından yönetilemez? Birisi insanın dişlerini ve kıllarını doğa meydana getirmiştir, ama bünyesinde bunlara sahip olan

autem hominem cui ea existant non constare natura, non intellegat ea quae ecferant aliquid ex sese perfectiores habere naturas quam ea quae ex iis ecferantur. XXXIV. Omnium autem rerum quae natura administrantur seminator et sator et parens ut ita dicam atque educator et altor est mundus omniaque sicut membra et partes suas nutricatur et continet. Quodsi mundi partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari. Cuius quidem administratio nihil habet in se quod reprehendi possit; ex iis enim naturis quae erant quod effici
87 optimum potuit effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius; sed nemo umquam docebit, et si quis corrigere aliquid volet aut deterius faciet aut id quod fieri non potuerit desiderabit.

"Quodsi omnes mundi partes ita constitutae sunt ut neque ad usum meliores potuerint esse neque ad speciem pulcriores, videamus utrum ea fortuitane sint an eo statu quo cohaerere nullo modo potuerint nisi sensu moderante divinaque providentia. Si igitur meliora sunt ea quae natura quam illa quae arte perfecta sunt, nec ars efficit quicquam sine ratione, ne natura quidem rationis expers est habenda. Qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum aspexeris, scire adhibitam esse artem, cumque procul cursum navigii videris, non dubitare quin id ratione atque arte

insanı doğa var etmemiştir derse, kendisinden herhangi bir şey meydana getiren şeyin meydana getirdiği şeyden daha üstün bir doğası olduğunu anlamıyor demektir. XXXIV. Diğer yandan doğanın yönettiği her şeyi yaratan, tohumlarını atan ve vücuda getiren, tabiri caizse büyüten ve besleyen evrendir; her şeyi sanki uzuvları ve kendi bölümleriymiş gibi besleyip içinde barındırır. Evrenin bölümleri doğa tarafından yönetiliyorsa, evrenin de doğa tarafından yönetilmesi gerekir. Gerçekten de evrenin yönetiminde uygunsuz kaçan hiçbir şey yoktur; çünkü olabileceğinin en iyisi bu
87 doğalardan var edilmiştir. Göstersin hadi birisi daha iyisinin olabileceğini; ama bunu gösterecek kimse yok ve birisi de herhangi bir şeyi düzeltmeye kalkışırsa ya daha kötü bir hale sokacak ya da yapamayacağı bir işe girişecek.

"Ama evrendeki tüm bölümler öyle inşa edilmişse, bunların hiçbiri ne kullanışlılığı bakımından daha iyi olabilirdi ne de görünüşü bakımından daha güzel. Hadi bir düşünelim bakalım neden? Rastlantı mı, yoksa tam tersi yönetici akıl ve tanrısal öngörü olmazsa uyum içinde olması asla mümkün olmayan evrensel düzen mi? Demek ki doğanın yaratıcılığı sanatın yaratıcılığından daha iyiyse ve sanat da akıl olmadan hiçbir şey üretmiyorsa, o halde doğanın akıldan yoksun olduğu düşünülemez bile. Şimdi söyle, bir heykele ya da bir resme baktığında bunun sanat ürünü olduğunu biliyorsun, uzaktan bir geminin yol aldığını gördüğünde akıl ve sanatla hareket ettiğinden

moveatur, aut cum solarium vel descriptum vel ex aqua contemplere, intellegere declarari horas arte non casu, mundum autem, qui et has ipsas artes et earum artifices et cuncta conplectatur, consilii et rationis esse expertem
88 putare. Quodsi in Scythiam aut in Brittanniam sphaeram aliquis tulerit hanc quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singulae conversiones idem efficiunt in sole et in luna et in quinque stellis errantibus quod efficitur in caelo singulis diebus et noctibus, quis in illa barbaria dubitet quin ea sphaera sit perfecta rarione? XXXV. Hi autem dubitant de mundo ex quo et oriuntur et fiunt omnia, casune ipse sit effectus aut necessitate aliqua an ratlone ac mente divina, et Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaerae conversionibus quam naturam in efficiendis, praesertim cum multis partibus sint illa perfecta quam haec simulata sollertius.
89 Utque ille apud Accium pastor qui navem numquam ante vidisset, ut procul divinum et novum vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans et perterritus hoc modo loquitur:

tanta moles labitur
fremibunda ex alto ingenti sonitu et spiritu:
prae se undas volvit, vertices vi suscitat,
ruit prolapsa, pelagus respergit, reflat;

kuşku duymuyorsun, güneş saatini ya da su saatini gözlemlediğinde saatlerin rastlantı sonucu değil de sanatla ilerlediğini anlıyorsun; peki nasıl oluyor da hem bu sanatları, hem sanatçılarını hem de her şeyi kucaklayan evrenin iradeden ve akıldan yoksun olduğuna
88 inanıyorsun? Şimdi biri çıkıp da dostumuz Posidonius'un geçenlerde yaptığı, hani her bir turunda Güneş'in, Ay'ın ve beş gezegenin gökyüzündeki yirmi dört saatlik devinimlerini aynen tekrarlayan şu küreyi[211] alıp da Scythia'ya ya da Britannia'ya götürse, o medeniyetten uzak topraklarda bu kürenin aklın önderliğinde yapıldığından kuşku duyan birisi çıkabilir mi? XXXV. Bir yandan da bakıyorsun ki her şeyi doğuran ve var eden evrenin bir rastlantı veya zorunlulukla mı, yoksa tanrısal bir akıl ve zihinle mi vücut bulduğuna dair kuşkuları olan felsefeciler var. Archimedes'in küresinde taklit ettiği göksel cisimlerin devinimini doğadakinden daha başarılı bulurlar, gel gör ki aslı pek çok yönüyle taklidinden katbekat üstündür.
89 Tıpkı Accius'un[212] bir eserindeki çoban gibi; daha önce hiç gemi görmemiş bu çoban bulunduğu dağ başından Argo Gemicilerinin o tanrılara özgü, tuhaf aracını görünce önce şaşır, sonra da korkuya kapılıp şöyle der:

> Öylesine büyük bir kütle süzülür,
> gürleyerek derinden büyük bir gürültü ve esintiyle;
> yuvarlar dalgaları önünde, harekete geçirir girdapları var gücüyle,
> ilerleyip savrulur, su sıçrar denizden, gerisin geri gelir,

ita dum interruptum credas nimbum volvier,
dum quod sublime ventis expulsum rapi
saxum aut procellis, vel globosos turbines
existere ictos undis concursantibus,
nisi quas terrestris pontus strages conciet,
aut forte Triton fuscina evertens specus
subter radices penitus undanti in freto
molem ex profundo saxeam ad caelum eruit.

Dubitat primo quae sit ea natura quam cernit ignotam; idemque iuvenibus visis auditoque nautico cantu:

[sicut] inciti atque alacres rostris perfremunt delphini

item alia multa—

Silvani melo

consimilem ad aures cantum et auditum refert.

90 Ergo ut hic primo aspectu inanimum quiddam sensuque vacuum se putat cernere, post autem signis certioribus quale sit id de quo dubitaverat incipit suspicari, sic philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus eius finitos et aequabiles omniaque ratis ordinibus moderata inmutabilique constantia,

sanki parça parça yağmur bulutu patlıyor,
tepelerden rüzgârlarla, fırtınalarla kopan
kaya parçaları yuvarlanıyor ya da peş peşe
gelen dalgaların çarptığı küresel girdaplar oluşuyor,
deniz karaları yıkıma uğratmasa bari,
ya da Triton üç dişli asasıyla oyukları karıştırırken
köklerinin altından dalgalı denizde
kayadan bir kütleyi suyun derinliklerinden gün ışığına
çıkarmasa bari.

İlkin bu gördüğü ve önceden hiç tanımadığı nesnenin ne olduğunu merak eder; savaşçıları gördüğünde ve denizci şarkısını işittiğinde ise şöyle devam eder:

Hızlı ve çevik yunuslar gibi solurlar uzun burunlarından.

Keza başka şeyler de ekler:

Silvanus'un[213] nağmesini andıran bir şarkı çarpar kulaklarıma.

90 Bu yüzden o çoban ilk bakışta cansız ve duygusuz bir şey gördüğüne inanır, daha sonra ise hakkında kuşku duyduğu o şeyin nasıl bir şey olduğunu belli işaretlerden tahmin etmeye başlar, tıpkı felsefecilerin başına geldiği gibi; belki de onları öncelikle evrenin görüntüsü şaşırtmıştı, sonra evrenin sınırlı ve düzenli hareketlerini, her şeyin sabit bir düzenle ve değiştirilemez bir uyumla denetlendiğini görünce, bu göksel ve tanrısal evde

intellegere inesse aliquem non solum habitatorem in hac caelesti ac divina domo sed etiam rectorem et moderatorem et tamquam architectum tanti operis tantique muneris.

XXXVI. "Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem quanta sit admirabilitas caelestium rerum
91 atque terrestrium. Principio enim terra sita in media parte mundi circumfusa undique est hac animali spirabilique natura cui nomen est aer—Graecum illud quidem sed perceptum iam tamen usu a nostris; tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur inmensus aether, qui constat ex altissimis ignibus—mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam aether Latine quam dicitur aer, etsi interpretatur Pacuvius:

> hoc quod memoro nostri caelum, Graii perhibent aethera—

quasi veto non Graius hoc dicat! 'At Latine loquitur.' Si quidem nos non quasi Graece loquentem audiamus; docet idem alio loco:

> Graiugena: de isto aperit ipsa oratio.

92 Sed ad maiora redeamus. Ex aethere igitur innumerabiles flammae siderum exsistunt, quorum est princeps sol omnia clarissima luce conlustrans, multis partibus maior atque amplior quam terra universa, deinde reliqua sidera

birisinin sadece ikamet eden biri olarak bulunmadığını, onun aynı zamanda bir hükümdar, bir yönetici olduğunu ve bu muazzam eserin, böylesine büyük bir yapının âdeta mimarı olduğunu da anladılar.

XXXVI. "Düşünüyorum da, gökyüzünde ve yeryüzünde olanların ne büyük bir hayranlık yarattığından kuşku
91 bile duyulmuyor. Öncelikle evrenin orta yerindeki yerküre dört bir taraftan canlı ve solunabilen bir maddeyle çevrelenmiştir. Bu madde havadır; esasen Yunanca olan bu kelime (*aer*) bugüne dek bizim halkımız tarafından da kullanılagelmiştir, çünkü Latince bir kelime gibi gündelik dilimize yerleşmiştir. Bu havanın etrafını da en tepede yer alan ateşten ibaret uçsuz bucaksız esir (*aether*) çevreler; bu kelimeyi de ödünç almışız ve *aer* kelimesi gibi *aether* kelimesini de sanki Latinceymiş gibi kullanmışız, halbuki Pacuvius[214] onu Latinceye şöyle çevirir:

> Bizim gök kubbe dediğimize Yunanlar 'aether' diyor.

Bunu söyleyen de sanki Yunan değilmiş gibi! 'Ama Latince konuşuyor,' diyeceksin. Sanki onu Yunanca konuşurken dinlememişiz gibi; bir başka yerde de şöyle der:

> Aslım Yunan benim; telaffuzum da açığa vurur bunu.

92 Neyse dönelim asıl konumuza. Esirden sayısız göksel ateş doğar, bunların başında da gayet parlak ışığıyla her şeyi aydınlatan Güneş gelir, üstelik dünyanın tamamından çok daha büyük ve geniştir; ondan sonra gelen diğer

magnitudinibus inmensis. Atque hi tanti ignes tamque multi non modo nihil nocent terris rebusque terrestribus, sed ita prosunt, ut si moti loco sint conflagrare terras necesse sit a tantis ardoribus moderatione et temperatione sublata.

93 XXXVII. "Hic ego non mirer esse quemquam qui sibi persuadeat corpora quaedam solida atque individua vi et gravitate ferri mundumque effici ornatissimum et pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intellego cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formae litterarum vel aureae vel qualeslibet aliquo coiciantur, posse ex iis in terram excussis annales Ennii ut deinceps legi possint effici; quod nescio an ne in uno quidem
94 versu possit tantum valere fortuna. Isti autem quem ad modum adseverant ex corpusculis non calore non qualitate aliqua (quam ποιοτητα Graeci vocant) non sensu praeditis sed concurrentibus temere atque casu mundum esse perfectum, vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci alios interire,—quodsi mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum cur templum cur domum cur urbem non potest, quae sunt minus operosa et multo quidem [faciliora]? Certe ita temere de mundo effutiunt ut mihi quidem numquam hunc admirabilem caeli ornatum (qui locus est proximus) suspexisse videantur. Praeclare ergo Aristoteles

yıldızlar da ölçülemez büyüklüktedir. Böylesine muazzam, böylesine çok ateş kütlesi yeryüzüne ve yeryüzündeki şeylere hiçbir biçimde zarar vermez, tam tersine yararlı olur; ama yerlerinden kımıldatılırlarsa, denetleyici ve düzenleyici güç ortadan kalkacağından yeryüzünün aşırı ısıdan dolayı alev alev yanması kaçınılmazdır.

913 XXXVII. "Şimdi bu noktada katı ve bölünmez atomların kendi ağırlık ve güçleriyle hareket ettiklerine ve rastlantısal çarpışmaları sonucunda bu suslü mü süslü, bu güzeller güzeli evrenin meydana geldiğine kendisini inandıran birinin bulunmasına şaşırmalı mıyım? Bunun olabileceğini düşünen biri, yirmi bir harfin[215] altından ya da hangi maddedense artık, sayısız kopyası fırlatılıp atılsa, yere düşen bu harflerin okunduğunda Ennius'un *Annales*'ini ortaya çıkarabileceğini niçin düşünmez, hiç anlamış değilim. Bunun neredeyse tek bir dizede bile
914 olma şansı yok. Diğer taraftan Epicurusçular nasıl oluyor da dünyanın ısısı, niteliği (Yunanlar buna *poiotes* der) ve duyusu olmayan atomların gelişigüzel çarpışmalarından tesadüfen oluştuğunu ya da her an sayısız başka evrenlerin doğduğunu, başka bazılarının de yok olup gittiğini ısrarla iddia ediyorlar; bir düşünsenize atomların çarpışması evreni var edebiliyorsa, niçin bir kemer altını, niçin bir tapınağı, niçin bir evi, niçin bir kenti var edemesin ki? Üstelik de bunlar gayet küçük ve gerçekten de gayet basit işler. Aslına bakarsanız evren hakkında hiç düşünmeden öyle atıp tutuyorlar ki, dersiniz olağanüstü güzellikteki şu gökyüzünü, (az sonra onu da anlatacağım), sanki hiç seyretmemişler. Sonuçta Aristoteles konuya açıklık getirir

95 'Si essent' inquit 'qui sub terra semper habitavissent bonis et inlustribus domiciliis quae essent ornata signis atque picturis instructaque rebus iis omnibus quibus abundant ii qui beati putantur, nec tamen exissent umquam supra terram, accepissent autem fama et auditione esse quoddam numen et vim deorum, deinde aliquo tempore patefactis terrae faucibus ex illis abditis sedibus evadere in haec loca quae nos incolimus atque exire potuissent: cum repente terram et maria caelumque vidissent, nubium magnitudinem ventorumque vim cognovissent aspexissentque solem eiusque cum magnitudinem pulchritudinemque tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret toto caelo luce diffusa, cum autem terras nox opacasset, tum caelum totum cernerent astris distinctum et ornatum lunaeque luminum varietatem tum crescentis tum senescentis eorumque omnium ortus et occasus atque in omni aeternitate ratos inmutabilosque cursus — quae cum viderent, profecto et esse deos et haec tanta opera deorum esse arbitrarentur.'

96 XXXVIII. Atque haec quidem ille; nos autem tenebras cogitemus tantas quantae quondam eruptione Aetnaeorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret, cum autem tertio die sol inluxisset tum ut revixisse sibi viderentur: quodsi hoc idem ex aeternis tenebris contingeret ut subito lucem aspiceremus, quaenam species caeli videretur? Sed adsiduitate

95 ve der ki: 'Toprağın altında heykellerle ve resimlerle süslü, iyi döşenmiş, rahat ve göz kamaştırıcı evlerde yaşayan insanlar olsa, mutlu olduklarına inanılan bu kimseler asla yerin altından çıkmamış olsalar da kulaktan dolma bilgilerle tanrının ya da tanrısal güçlerin var olduğunu kabul etseler, sonra günün birinde yeryüzünün ağzı açılınca o gizli evlerinden kaçabilseler ve bizim yaşadığımız şu yerlere çıkabilseler; aniden yeryüzünü, denizi ve gökyüzünü görünce, bulutların büyüklüğünü ve rüzgârların gücünü anlayınca ve Güneş'i görüp de onun bütün gökyüzüne yaydığı ışığıyla gündüz olmasını sağladığı için büyüklüğü ve güzelliği kadar gücünü de anlayınca, sonra geceyle birlikte yeryüzüne karanlık çöktüğünde bütün gökyüzünün yıldızlarla süslenip donandığını, Ay'ın kah artan kâh azalan kararsız ışıklarını, bütün bu göksel cisimlerin doğuşlarını ve batışlarını, sonsuzluk içindeki sabit ve değiştirilemez seyirlerini görünce; bunların hepsini görünce kesinlikle hem tanrıların var olduğuna hem de böylesine büyük eserlerin tanrıların işi olduğuna inanırlardı.'[216]

96 XXXVIII. Bu alıntı Aristoteles'ten; biz Stoacılar ise şöyle açıklıyoruz: Zifir gibi bir karanlık hayal edelim, mesela Etna Yanardağı'nın[217] patlamasıyla komşu bölgeleri kapladığı söylenen karanlık gibi, hani iki gün boyunca göz gözü görmemiş, sonra üçüncü gün Güneş çıkınca halk kendisini yeniden dünyaya gelmiş gibi hissetmiş. Aynı şeyin bizim de başımıza geldiğini düşünün bir, uçsuz bucaksız karanlıktan birdenbire gün ışığına çıksak acaba gökyüzünü nasıl algılardık? Her gün göre göre göz

cotidiana et consuetudine oculorum adsuescunt animi, neque admirantur neque requirunt rationes earum rerum quas semper vident, proinde quasi novitas nos magis quam magnitudo rerum debeat
97 ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit qui, cum tam certos caeli motus tam ratos astrorum ordines tamque inter se omnia conexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat quae quanto consilio gerantur nullo consilio adsequi possumus? An, cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram ut horas ut alia permulta, non dubitamus quin illa opera sint rationis, cum autem impetum caeli cum admirabili celeritate moveri vertique videamus constantissime conficientem vicissitudines anniversarias cum summa salute et conservatione rerum omnium, dubitamus quin ea non solum ratione fiant sed etiam excellenti divinaque ratione?

98 "Licet enim iam remota subtilitate disputandi oculis quodam modo contemplari pulchritudinem rerum earum quas divina providentia dicimus constitutas. XXXIX. Ac principio terra universa cernatur, locata in media sede mundi, solida et globosa et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus herbis arboribus frugibus, quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. Adde huc

alışkanlığı oluştuğundan zihnimiz aşinalık kazanır, bundan dolayı da sürekli görüp durduğumuz şeyler karşısında ne şaşırıp kalırız ne de bunların nedenlerini araştırmaya kalkarız; demek ki bizi olayların nedenlerini araştırmaya
97 yönelten, konunun önemi değil de yeniliği. Gökyüzündeki hareketlerin ne kadar düzenli, yıldızlardaki düzenin ne kadar muayyen, her şeyin birbiriyle ne kadar bağlantılı ve uyumlu olduğunu görüp de bunlardaki düzenleyici aklı reddeden ve bizim aklımızla kavrayabileceğimizin ötesinde bir akılla gerçekleştirilen bu şeylerin tesadüfen olduğunu ileri süren birine kim insan diyebilir ki? Küre,[218] saat[219] ve daha pek çok şeyde olduğu gibi, bir şeyin belli bir sistemle hareket ettiğini gördüğümüzde, bunun aklın eseri olduğundan kuşkulanmaz mıyız? Gökyüzündeki dairesel hareketlerin şaşırtıcı bir hızla gerçekleştiğini ve bunun sonucunda da yılın değişik mevsimlerinin birbiri ardı sıra geldiğini ve tam bir emniyet içinde her şeyi koruyup gözettiğini gördüğümüzde tüm bu şeylerin akılla, hem de üstün ve tanrısal bir akılla gerçekleştiğinden kuşkulanmaz mıyız?

98 "Şimdi inceden inceye tartışmayı bir tarafa bırakalım da, tanrısal öngörüyle yaratıldığını söylediğimiz güzelliklere çevirelim gözlerimizi. XXXIX. Öncelikle gözümüze yerküre çarpar. Evrenin tam orta yerindedir, kaskatı küresel bir kütledir, kendi ağırlığı sayesinde her bakımdan yusyuvarlaktır; akla hayale sığmayacak kadar çok ve bitmek tükenmek bilmez çeşitlilikte çiçeklerle, bitkilerle, ağaçlarla, ürünlerle bezenmiştir. Bir de bu

fontum gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, inpendentium montium altitudines inmensitatesque camporum; adde etiam reconditas auri
99 argentique venas infinitimamque vim marmoris. Quae vero et quam varia genera bestiarum vel cicurum vel ferarum! qui volucrium lapsus atque cantus! qui pecudum pastus! quae vita silvestrium! Quid iam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terrae constituti non patiuntur eam nec inmanitate beluarum efferari nec stirpium asperitate vastari, quorumque operibus agri, insulae litoraque collucent distincta tectis et urbibus. Quae si ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens
100 terram de divina ratione dubitaret. At vero quanta maris est pulchritudo! quae species universi! quae multitudo et varietas insularum! quae amoenitates orarum ac litorum! quot genera quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium et innantium beluarum, partim ad saxa nativis testis inhaerentium! Ipsum autem mare sic terram appetens litoribus alludit ut una ex duabus naturis conflata
101 videatur. Exin mari finitumus aer die et nocte distinguitur, isque tum fusus et extenuatus sublime fertur, tum autem concretus in nubes cogitur umoremque colligens terram auget imbribus, tum effluens huc et illuc ventos efficit. Idem annuas

saydıklarımıza buz gibi kaynakları, ırmakların berrak sularını, kıyılarının yemyeşil örtülerini, mağara oyuklarının derinliklerini, sarp kayaları, yalçın dağların yüksekliğini ve ovaların uçsuz bucaksızlığını ekle; hatta gizli altın ve
99 gümüş damarlarını, sınırsız mermer kaynaklarını da ekle! Bir sürü de hayvan türünü, ister evcil, ister yabanıl! Kuşların uçuşlarını ve ötüşlerini! Koyun meralarını! Kırsal yaşamı! Peki insan soyu için ne demeli? Sanki işleri güçleri toprağı ekip biçmektir, ne yabanıl hayvanlarla yabanıllaşmasına ne de verimsiz çalılarla çoraklaşmasına izin verirler; onların çabalarıyla araziler, adalar, sahiller evlerle ve kentlerle bezenip göz kamaştırır. Bunları zihinlerimizde canlandırdığımız gibi gözlerimizle de görebilseydik, bütün dünyayı dikkatle gözlemleyen hiç kimse
100 tanrısal bir aklın varlığından kuşku duyamazdı. Baksana deniz ne kadar da güzel! Ya o engin görüntüsü nasıl! Bir sürü ada çeşit çeşit! Peki ya deniz kıyılarının ve sahillerin güzelliğine ne demeli! Deniz canlıları kaç çeşit, nasıl da birbirlerinden farklı farklı! Kimi dipte yaşıyor, kimi suda yüzüyor, kimi de kabuklarıyla kaya parçacıklarına sımsıkı tutunuyor! Ya denizin kendisi! Karaya hasret, kıyılarla öyle bir oynaşır ki, iki ayrı doğa yekvücut olmuş
101 sanırsın. Sırada denizle sınırdaş hava var; gündüz başka türlü gece başka türlüdür, bazen yoğunluğunu azaltarak dağılıp yukarı çekilir, bazen yoğunlaşarak bulutların içine sıkışıp kalır ve nemi kendi içine toplayıp yağdırdığı yağmurlarla toprağa bereket verir, bazen de hava akımlarıyla rüzgârlara neden olur. Yıl içinde

frigorum et calorum facit varietates, idemque et volatus alitum sustinet et spiritu ductus alit et sustentar animantes. XL. Restat ultimus et a domiciliis nostris altissimus omnia cingens et coercens caeli complexus, qui idem aether vocatur, extrema ora et determinatio mundi, in quo cum admirabilitate maxima igneae formae
102 cursus ordinatos definiunt. E quibus sol, cuius magnitudine multis patribus terra superarur, circum eam ipsam volvitur, isque oriens et occidens diem noctemque conficit, et modo accedens tum autem recedens binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit, quarum in intervallo tum quasi tristitia quadam contrahit terram, tum vicissim laetificat ut
103 cum caelo hilarata videatur. Luna autem, quae est, ut ostendunt mathematici, maior quam dimidia pars terrae, isdem spatiis vagatur quibus sol, sed tum congrediens cum sole tum degrediens et eam lucem quam a sole accepit mittit in terras et varias ipsa lucis mutationes habet, atque etiam tum subiecta atque opposita soli radios eius et lumen obscurat, tum ipsa incidens in umbram terrae, cum est e regione solis, interpositu interiectuque terrae repente deficit. Isdemque spatiis eae stellae quas vagas dicimus circum terram feruntur eodemque modo oriuntur et occidunt, quarum motus tum incitantur, tum retardantur,
104 saepe etiam insistunt. Quo spectaculo nihil potest

ısının artıp azalmasını, kuşların uçmasını, solunduğunda canlıların beslenip büyümesini ve yaşamasını sağlar. XL. Bizim yaşam alanımızın çok uzağında ve çok yüksekler-de her şeyi kuşatan ve gökyüzünü sarıp sarmalayan bir öğe daha vardır; buna da esir denir, burası dünyanın en uç kenarı ve sınırıdır; burada bulunan ateşten cisimler,
102 belirlenmiş seyirlerinde şaşırtıcı bir şekilde gidip gelirler. Bunların arasında dünyadan katbekat büyük olan Güneş dünyanın etrafında döner. Güneş doğduğunda gündüz, battığında ise gece olur. Dünyaya önce yaklaşıp sonra tekrar geriye çekildiğinde bir yıl içinde ulaştığı en uzak noktadan ters yöne doğru iki dönüş tamamlar; bu dönüş-ler sırasında dünyayı kâh hüzünlendirir kâh sevindirir,
103 hem de gökyüzüyle birlikte sevince boğulacak kadar. Ay ise matematikçilerin hesaplarına göre dünyanın yarısın-dan daha büyüktür,[220] Güneş'le aynı güzergâhta dolaşır, ama bazen Güneş'e yaklaşır, bazen de ondan uzaklaşır ve Güneş'ten aldığı ışığı dünyaya yollar; çeşit çeşit değişken ışığı vardır; bazen Güneş'in altında ve aksi yönünde kalıp ışınlarına ve ışığına engel olur, bazen de dünyanın gölge-sinde kalıp da Güneş'in aydınlattığı bölgenin dışına çıkınca araya dünyanın girip ışığına engel olmasıyla aniden göz-den kaybolur. Bizim gezegen dediğimiz yıldızlar da dün-yanın çevresini aynı yörüngelerde dolaşırlar; aynı biçimde doğup batarlar; bazen hızlı bazen yavaş hareket ederler,
104 çoğunlukla da sabit dururlar. Bundan daha olağanüstü

admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo, quarum ita descripta distinctio est ut ex notarum figurarum similitudine nomina invenerint." XLI. Atque hoc loco me intuens "Utar," inquit, "carminibus Arateis, quae a te admodum adulescentulo conversa ita me delectant quia Latina sunt ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis adsidue videmus, sine ulla mutatione aut varietate

cetera labuntur celeri caelestia motu
cum caeloque simul noctesque diesque feruntur,

105 quorum contemplatione nullius expleri potest animus naturae constantiam videre cupientis;

extremusque adeo duplici de cardine vertex
dicitur esse polus.

Hunc circum Arctoe duae feruntur numquam occidentes;

ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,
altera dicitur esse Helice,

cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

quas nostri Septem soliti vocitare Triones;

106 paribusque stellis similiter distinctis eundem caeli verticem lustrat parva Cynosura:

ve daha güzel bir manzara olamaz. Ayrıca yıldızlar belli şekillerde kümeler oluşturur ve hepsi de adını benzediği şeyden alır." XLI. Bu sırada Balbus bana bakıp konuşmasına şöyle devam etti: "Aratus'un[221] şiirlerinden yararlanacağım,[222] hani sen delikanlılık yıllarında bunları Latinceye çevirmiştin. Öyle güzel bir Latinceyle çevirmişsin ki birçoğu hâlâ ezberimde. Gözlerimizi dikip baktığımızda gördüğümüz gibi, herhangi bir değişiklik veya farklılık olmadan,

kayıp gider hızla diğer gök cisimleri
dolanırken gece gündüz gökyüzünde.

105 Doğadaki uyuma hayran biri bunları incelemekten kendini alamaz;

eksenden en uzak iki noktaya
kutup denir.

Hiç batmayan iki takımyıldız, yani Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızları kutup çevresinde döner durur;

Yunanlar birisine Küçükayı,
diğerine Büyükayı der.

Büyükayı takımyıldızının gerçekten de en parlak yıldızlarını gece boyunca görürüz,

halkımız bunlara Yedi Triones der.

106 Eşit sayıda yıldızla benzer biçimde gruplaşan Küçükayı takımyıldızı gökyüzünde aynı kutup etrafında döner:

hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto;
sed prior illa magis stellis distincta refulget
et late prima confestim a nocte videtur,
haec vero parva est, sed nautis usus in hac est;
nam cursu interiore brevi convertitur orbe.

XLII. Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,

has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
torvus Draco serpit supter superaque revolvens
sese conficiensque sinus e corpore flexos.

107 Eius cum totius est praeclara species, <tum> in primis aspicienda est figura capitis atque ardor oculorum:

huic non una modo caput ornans stella relucet,
verum tempora sunt duplici fulgore notata
e trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant
atque uno mentum radianti sidere lucet;
opstipum caput ac tereti cervice reflexum
optutum in cauda maioris figere dicas.

108 Et relicum quidem corpus Draconis totis noctibus cernimus:

hoc caput hic paulum sese subito aequore condit,
ortus ubi atque obitus partem admiscetur in unam.

Geceleyin derinden güven verir onun önderliği Fenikeli denizcilere,
diğer yıldızlardan daha az ışık saçsa da,
her yerden görülür alacakaranlıkta bile,
küçüktür, ama yararlıdır denizcilere,
dolaşır daha içerlek, daha kısa bir yörüngede.

XLII. Bu yıldızların görünümünü daha da olağanüstü yapansa,

aralarında dolu dizgin akan bir nehir gibi,
kıvrım kıvrım dolanan yabanıl Ejderha takımyıldızı
yılan gibi büklüm büklüm bedeniyle.

107 Göz kamaştıran görünümü, özellikle de başının biçimi ve gözlerinin parlaklığı görülmeye değerdir:

Süslü püslü başında sadece parlak bir yıldız yoktur,
çifte parıltı vardır şakaklarında;
saçar zalim gözlerinden iki ateş topu ışık,
çenesinde pırıl pırıl tek bir yıldız;
atmış başını arkaya, eğmiş zarif boynunu,
sanki kenetlenmiş bakışları Büyükayı takımyıldızının kuyruğuna.

108 Ejderha takımyıldızının bedenindeki diğer bölümleri de *gece boyunca* görürüz:

O baş aniden kayboluverir ufukta,
birbirine karışır doğuşuyla batışı orada.

Id autem caput

attingens defessa velut maerentis imago
vertitur,

quam quidem Graeci

Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.
hic illa eximio posita est fulgore Corona.

Atque haec quidem a tergo, propter caput autem Anguitenens,

quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii.
hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
atque eius ipse manet religatus corpore torto,
namque virum medium serpens sub pectora cingit.
ille tamen nitens graviter vestigia ponit
atque oculos urget pedibus pectusque Nepai.

Septentriones autem sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes,
quod quasi temoni adiunctam prae se quatit Arctum.

Dein quae sequuntur: huic enim Booti

subter praecordia fixa videtur
stella micans radiis, Arcturus nomine claro,

cuius <pedibus> subiecta fertur

Bu baş ise,

yas tutan birinin bezgin görüntüsü gibi
dolanır durur.

Aslında Yunanlar buna

Engonasin[223] derler, dizlerinin üstünde dolaşır çünkü,
işte orda olağanüstü parlaklığıyla Taç yıldızı.[224]

Taç yıldızı hemen arkasındadır, başının yanında ise Yılan Taşıyıcı takımyıldızı,[225]

Yunanlar Ophiuchus derler, ne anlı şanlı bir ad!
İki elinin arasında tutar Yılan takımyıldızını,[226]
sarmalanıp kalmış onun kıvrım kıvrım bedeniyle,
insanın beline dolanmış yılan.
Yine sımsıkı basıyor yere, ayaklarının izi kalıyor,
eziyor ayaklarıyla Akrep takımyıldızının gözlerini, göğsünü.

Ardından Yedi yıldız kümesi[227]

Arctophylax,[228] halk dilinde Bootes,
sanki boyunduruğa vurulmuş Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızlarını kutba sürüklediği için.

Sonra Bootes,

göğsünün altındaki sabit yıldız
pırıl pırıl parlıyor, adı da anlı şanlı Arcturus.

Ve onun ayaklarının altında dolaşır

spicum inlustre tenens splendenti corpore Virgo.

XLIII. Atque ita demetata signa sunt ut in tantis discriptionibus divina sollertia appareat:

et natos Geminos invisses sub caput Arcti,
subiectus mediaest Cancer, pedibusque tenetur
magnus Leo tremulam quatiens e corpore flammam.

Auriga

sub laeva Geminorum obductus parte feretur;
adversum caput huic Helicae truculenta tuetur,
at Capra laevum umerum clara obtinet.

[Tum quae sequuntur:]

verum haec est magno atque inlustri praedita signo,
contra Haedi exiguum iaciunt mortalibus ignem.

Cuius sub pedibus

corniger est valido conixus corpore Taurus.

111 Eius caput stellis conspersum est frequentibus:

has Graeci stellas Hyadas vocitare suërunt,

a pluendo (ὑειν enim est pluere), nostri imperite Suculas, quasi a subus essent, non ab imbribus

pırıl pırıl bedeniyle Başak burcu, ışıltılı bir başak tutar elinde.

XLIII. Öylesine düzenli ki yıldızların sıralanışı, tanrısal yaratıcılığı gösteriyor açıkça:

Göreceksin Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızının başlarının altında İkizler burcunu,
bunun da belinin altında Yengeç burcu, ayaklarına tutunmuş
koca Aslan burcu, yayar bedeninden titrek pırıltılarını.

Arabacı takımyıldızı

gizlenip süzülür İkizler burcunun solundan alta;
karşısında korkunç suratıyla Büyükayı takımyıldızı,
sol omzuna ise asılıp kalmış parlak Capra.[229]

[Sonra da şunlar gelir:]

Koskocaman pırıl pırıl bir yıldız,
Oğlaklar[230] ise tam tersi, azıcık ışık saçar ölümlülere.

Onun ayaklarının dibinde,

çömelmiş boynuzlu Boğa burcu güçlü bedeniyle.

111 Başı sıkış tıkış yıldızlarla bezenmiş:

Yunanlar Hyades derdi bu yıldızlara.

Bunlar adlarını yağmurdan alır (çünkü *hyein* fiili Yunancada yağmurun yağması anlamına gelir), bizim halkımız ise bu yıldızların adı sanki yağmur sözcüğünden değil de domuz (*sus*) sözcüğünden türetilmiş gibi cahillik edip

nominatae. Minorem autem Septentrionem Cepheus passis palmis a tergo subsequitur:

namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur Arcti.

Hunc antecedit

obscura specie stellarum Cassiepia.
hanc autem inlustri versatur corpore propter
Andromeda aufugiens aspectum maesta parentis.
huic Equus ille iubam quatiens fulgore micanti
summum contingit caput alvo, stellaque iungens
una tenet duplices communi lumine formas
aeternum ex astris cupiens conectere nodum.
exin contortis Aries cum cornibus haeret:

quem propter

Pisces, quorum alter paulum praelabitur ante
et magis horriferis Aquilonis tangitur auris.

112 XLIV. Ad pedes Andromedae Perseus describitur,

quem summa <a> regione aquilonis flamina pulsant;

cuius

propter laeum genus omni ex parte locatas
parvas Vergilias tenui cum luce videbis.
inde Fides posita et leviter convexa videtur,
inde est ales Avis lato sub tegmine caeli.

bunlara Suculae[231] der.[232] Öte yandan Cepheus[233] ise Küçükayı takımyıldızını ellerini açmış arkadan takip eder;

Ayı takımyıldızlarından Küçükayının peşi sıra döner.

Cepheus'un da önünde

belli belirsiz yıldızlarıyla Cassiepia.[234]
Dolanır durur onun yanında pırıl pırıl bedeniyle
kederli Andromeda[235] annesinin bakışlarından kaçarcasına.
Sallarken At takımyıldızı[236] yelesini titrek parıltısıyla,
dokunur karnıyla da onun başına ve kaynaşıp tek bir yıldız olup yakalar ışığıyla ikizini,
arzular aralarında yıldızlarıyla sonsuz bir bağ oluşsun,
hemen ardında Koç burcu durur kıvrımlı boynuzlarıyla.

Yanında da

Balık burcu, bir tanesi biraz önden süzülür
ve daha açıktır Kuzey rüzgârının ürpertici esintilerine.

112 XLIV. Andromeda'nın ayaklarına doğru da Perseus çizilivermiş,

çarpar dondurucu Kuzey rüzgârları başucuna;

onun

sol dizinin yanında, çepeçevre yerleşmiş
küçük Ülker burcunu[237] göreceksin ölgün ışığıyla,
yanında da Şilyak takımyıldızı hafiften kavisiyle,
sonra da gökyüzünün engin gök kubbesinin altında kanatlı kuş.[238]

Capiti autem Equi proxima est Aquarii dextra totusque deinceps Aquarius.

tum gelidum valido de pectore frigus anhelans
corpore semifero magno Capricornus in orbe;
quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,
brumali flectens contorquet tempore currum.

113 Hic autem aspicitur

ut sese ostendens emergit Scorpios alte
posteriore trahens plexum vi corporis Arcum,
quem propter nitens pinnis convolvitur Ales,
at propter se Aquila ardenti cum corpore portat.

Deinde Delphinus,

exinde Orion obliquo corpore nitens.

114 Quem subsequens

fervidus ille Canis stellarum luce refulget.

Post Lepus subsequitur

curriculum numquam defesso corpore sedans;
at Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
hanc Aries tegit et squamoso corpore Pisces
Fluminis inlustri tangentem corpore ripas.

At takımyıldızının başının yanında ise Su Taşıyıcı takımyıldızının sağ kolu, sonra da bütünüyle Su Taşıyıcı takımyıldızı.

Ardında güçlü kalbinden dondurucu hava soluyan
yarı insan yarı hayvan bedeniyle Oğlak takımyıldızı büyük yörüngenin içinde;
donatır Güneş onu sürekli ışığıyla,
iki büklümdür döndürürken arabasını kış dönencesine.

113 İşte şimdi

Akrep burcu gösterirken kendini nasıl da çıkar tepelere tepelere,
güçlü kuyruğuyla çeker iki büklüm Yay burcunu,
yanında döner durur kanat çırpan Kuş takımyıldızı,
onun da yanında uçar Kartal takımyıldızı alev alev bedeniyle.

Sonra Yunus takımyıldızı,

çırpınır durur sonra Orion[239] eğri büğrü bedeniyle.

114 Onun peşi sıra gelir

o azgın Köpek yıldızı[240] ışıltılı yıldızlarıyla pırıl pırıl.

Arkasından Yabanıl Tavşan takımyıldızı gelir,

yorulup da asla pes etmez koşudan,
süzülmektedir yavaşça Köpek yıldızının kuyruğuna doğru Argo;[241]
dokunduğunda pırıltılı bedeniyle nehrin[242] kıyılarına
kapatır Koç burcu, onu da pullu Balık burcunu da.

Quem longe serpentem et manantem aspicies,

proceraque Vincla videbis,
quae retinent Pisces caudarum a parte locata . . .
inde Nepae cernes propter fulgentis acumen
Aram, quam flatu permulcet spiritus Austri.

Propterque Centaurus

cedit Equi partis properans subiungere Chelis.
hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur,
tendit et inlustrem truculentus cedit ad Aram;
hic sese infernis e partibus erigit Hydra,

cuius longe corpus est fusum,

in medioque sinu fulgens Cratera relucet,
extremam nitens plumato corpore Corvus
rostro tundit; et hic Geminis est ille sub ipsis
Ante-Canem, Προκυων Graio qui nomine fertur.

115 Haec omnis discriptio siderum atque hic tantus caeli ornatus ex corporibus huc et illuc casu et temere cursantibus potuisse effici cuiquam sano

Uzun uzun sürüklendiğini ve aktığını göreceksin,

ve göreceksin upuzun Zincir takımyıldızlarını,
tutar Balık burcunu takılıp kuyruklarına . . .
Göreceksin orada, parlak Akrep takımyıldızının iğnesinin yanında
Sunak takımyıldızını, Güney rüzgârının usulca yalayıp geçtiği.

Ve yanında Centaurus,[243]

Atın uzuvlarını yakalama telaşı içinde takılır Akrep takımyıldızının kıskaçlarına,
kocaman sağ elini uzattığında tutuverir dört ayaklıyı,[244]
devam eder yoluna ve ulaşır parlak Sunak takımyıldızına acımasızca;
orada yukarı çıkar yeraltı dünyasından, Yedi Başlı Su Yılanı.[245]

Sere serpe yayılıp uzanmış

ışık saçar tam orta kıvrımında pırıl pırıl Şarap Kabı takımyıldızı,
kuyruğuna basan, tüylü Karga takımyıldızı
gagalar gagasıyla ve işte orada İkizler burcunun altında,
Küçük Köpek takımyıldızının en büyük yıldızı,
Prokyon'dur Yunancada karşılığı.

115 Hangi aklı başında insan yıldızlardaki bu düzenin, şu muazzam göksel güzelliğin, bir o yana bir bu yana gelişigüzel ve rastlantısal hareket eden atomlardan oluştuğuna

videri potest? an vero alia quae natura mentis et rationis expers haec efficere potuit? quae non modo ut fierent ratione eguerunt sed intellegi qualia sint sine summa ratione non possunt.

XLV. "Nec vero haec solum admirabilia, sed nihil maius quam quod ita stabilis est mundus atque ita cohaeret, ad permanendum ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. Omnes enim partes eius undique medium locum capessentes nituntur aequaliter. Maxime autem corpora inter se iuncta permanent cum quasi quodam vinculo circumdato colligantur; quod facit ea natura quae per omnem mundum omnia mente et ratione conficiens funditur
116 et ad medium rapit et convertit extrema. Quocirca si mundus globosus est ob eamque causam omnes eius partes undique aequabiles ipsae per se atque inter se continentur, contingere idem terrae necesse est, ut omnibus eius partibus in medium vergentibus (id autem medium infimum in sphaera est) nihil interrumpat quo labefactari possit tanta contentio gravitatis et ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terrae locum expetens conglobatur undique aequabiliter neque
117 redundat umquam neque effunditur. Huic autem continens aër fertur ille quidem levitate sublimis, sed tamen in omnes partes se ipse fundit; itaque et mari continuatus et iunctus est et natura fertur ad caelum, cuius tenuitate et calore temperatus

inanabilir? Yoksa gerçekten zihinden ve akıldan yoksun başka bir varlık bunları yaratabilir miydi? Bunların yaratımı bir akıl olmadan mümkün olamayacağı gibi doğalarını da üstün bir akıl olmadan anlamak mümkün değildir.

XLV. "Evet, bu saydıklarımızın hepsi olağanüstü, ama hiçbiri evrendeki uyumdan ve dengeden üstün değil; sonuçta yaşamın devamlılığı için evrenden daha elverişli bir şey hayal bile edilemez. Evrenin bütün bölümleri merkezine her taraftan eşit mesafededir. Sanki bir çeşit zincirle bağlanmışçasına bütün bölümler bir araya geldiklerinde birbirlerine bağlanıp sürekli böyle kalır; işte bunu yapan, her şeyi zihin ve akılla meydana getiren, bütün evrene nüfuz eden, en uçtaki parçacıkları bir
116 merkeze çeken ve yönelten doğadır. Dolayısıyla evren yuvarlaksa ve bu nedenle onun bütün bölümleri her yönden kendi içlerinde ve kendi aralarında eşit bir dengede tutuluyorsa, bu durum yerküre için de mutlaka geçerlidir; çünkü onun da bütün bölümleri merkeze yöneldiğinde (merkez ise kürenin en alt noktasıdır) çekim gücünün ve kütlesinin bu denli birbirine örülmüş yapısını hiçbir şey zayıflatıp bozamaz. Aynı ilkeye göre deniz, yeryüzünün üstünde olsa da, her yandan aynı biçimde yeryüzünün merkezine yönelince küre şeklini alır,
117 ne sınırlarının dışına akar ne de taşar. Denize bitişik hava ise hafifliğinden dolayı yukarı çıkar, ama yine de her yana yayılır; böylece denizle bağını koparmadan onunla bütünleşirken doğası yüzünden de gökyüzüne doğru yükselir; gökyüzünün hafifliği ve ısısıyla

vitalem et salutarem spiritum praebet animantibus. Quem complexa summa pars caeli, quae aetheria dicitur, et suum retinet ardorem tenuem et nulla admixtione concretum et cum aëris extremitate coniungitur. XLVI. In aethere autem astra volvuntur, quae se et nisu suo conglobata continent et forma ipsa figuraque sua momenta sustentant; sunt enim rotunda, quibus formis, ut ante dixisse videor,
118 minime noceri potest. Sunt autem stellae natura flammeae, quocirca terrae maris aquarum vaporibus aluntur iis qui a sole ex agris tepefactis et ex aquis excitantur; quibus altae renovataeque stellae atque omnis aether refundunt eadem et rursum trahunt indidem, nihil ut fere intereat aut admodum paululum quod astrorum ignis et aetheris flamma consumit. Ex quo eventurum nostri putant id de quo Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum umore consumpto neque terra ali posset nec remearet aër, cuius ortus aqua omni exhausta esse non posset; ita relinqui nihil praeter ignem, a quo rursum animante ac deo renovatio
119 mundi fieret atque idem ornatus oreretur. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum quae errare dicuntur; quarum

yumuşayan hava canlılara sağlıklı yaşam soluğu verir. Havayı ise gökyüzünün en yüksek bölümü sarıp sarmalar, buna 'esir tabakası' denir, kendi halis ılık sıcaklığını muhafaza eder ve havanın yüzeyiyle birleşir. XLVI. Esirde ise yıldızlar kendi yörüngelerinde dönüp dururlar, bunlar hem kendi çekim güçleriyle küre biçimini alırlar hem de kendilerine özgü biçimleri ve orantılı yapıları sayesinde devinimlerini sürdürürler; çünkü bunlar yuvarlaktır, önceden de söylediğim gibi,[246] yuvarlak olan biçimlere
118 en ufak bir zarar verilemez. Yıldızların doğası ateşlidir, işte bu yüzden de topraktan, denizlerden ve nehirlerden çıkan buharlarla beslenirler; bu buharlar Güneş'in ısıttığı topraklardan ve sulardan yükselir; işte yıldızlar ve esir bu buharlarla beslenip can bulur; sonra bu buharlar aynı biçimde geldikleri yere geri dönerler, sonra bir kez daha aynı kaynaklardan yıldızlara ve esire ulaşırlar, bu sırada da miktarlarında neredeyse hiç azalma olmaz ya da yıldızların ateşi ve esirin alevi çok az bir kısmını tüketip azaltır. Bizim Stoacılar bu anlattıklarımızdan, söylediklerine göre Panaetius'un kuşkuyla karşıladığı şu sonucun çıkacağına inanırlar: Su buharı tükenince toprak beslenemeyeceği, su tamamen bitince de yükselemeyen hava deveran edemeyeceği için bütün evren en nihayetinde büyük bir yangınla tutuşur,[247] böylece geriye ateşten başka hiçbir şey kalmaz; bu canlı ve tanrısal ateşten de
119 yeniden bir evren doğar ve tekrar önceki halini alır.[248] Yıldızları, özellikle de şu gezegen adını verdiklerimizi anlatırken aşırıya kaçtığımı düşünmenizi istemem;

tantus est concentus ex dissimillimis motibus ut, cum summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interiecta Iovis inlustret et temperet infraque Martem duae soli oboediant, ipse sol mundum omnem sua luce compleat ab eoque luna inluminata graviditates et partus adferat maturitatesque gignendi. Quae copulatio rerum et quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturae quem non movet, hunc horum nihil umquam reputavisse certo scio.

120 XLVII. "Age ut a caelestibus rebus ad terrestres veniamus, quid est in his in quo non naturae ratio intellegentis appareat? Principio eorum quae gignuntur e terra stirpes et stabilitatem dant iis quae sustinent et e terra sucum trahunt quo alantur ea quae radicibus continentur; obducunturque libro aut cortice trunci quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. Iam vero vites sic claviculis adminicula tamquam manibus adprehendunt atque ita se erigunt ut animantes. Quin etiam a caulibus, si propter sati sint, ut a pestiferis et nocentibus refugere dicuntur nec eos ulla ex parte contingere.

121 Animantium vero quanta varietas est, quanta ad eam rem vis ut in suo quaeque genere permaneat! Quarum aliae coriis tectae sunt aliae villis vestitae aliae spinis hirsutae; pluma alias alias

bunların farklı farklı devinimlerinden kaynaklanan muazzam bir uyum söz konusudur; beş gezegenin en üstündeki Saturnus dondururken, ortadaki Mars kavurur, bunların arasında kalan Iuppiter ise hem aydınlatır hem de sıcak soğuk dengesini sağlar. Mars'ın altındaki iki gezegen Güneş'e tabidir; Güneş bütün evreni ışığa boğar, onun aydınlattığı Ay da gebelik, doğum ve yetişkinlik nedenidir. Bütün bu şeylerin birbirleriyle kurdukları bağdan ve âdeta evrenin güvenliği için doğada meydana gelen uyumdan etkilenmeyen biri varsa, o kişi kesinlikle bu konuların hiçbiri üzerine kafa yormamıştır.

120 XLVII. "Şimdi gökyüzündekileri bırakalım da yeryüzündekilere gelelim. Bunlarda da akıllı bir varlığın tasarımını açık seçik göstermeyen ne var ki? Önce topraktan biten bitkilere bakalım: Beslendikleri yere kök salarlar ve oraya çakılıp kalırlar, kökleriyle toprağa sımsıkı tutunup kendilerini besleyen besi suyunu oradan çekerler; soğuktan ve sıcaktan daha iyi korunmaları için gövdeleri ince ya da kalın bir kabukla kaplıdır. Sonra asmalara gelelim, âdeta el gibi kullandıkları filizleriyle hereklere tutunurlar ve canlılar gibi dik dururlar. Söylendiğine göre, lahanalara yakın dikilmişlerse, bulaşıcı hastalıktan ya da zararlı bir şeyden kaçarcasına kaçarlar onlardan ve onlara hiçbir şekilde değmezler.[249]

121 Peki ya hayvanlar, ne kadar da cins cins! Her biri ne kadar da azimli kendi türünü devam ettirmeye! Kimisi deriyle kaplı, kimisi post geçirmiş üzerine, kimisinin de kılları var diken diken; bir bakıyorsun bazıları tüylü

squama videmus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pinnarum. Pastum autem animantibus large et copiose natura eum qui cuique aptus erat comparavit. Enumerare possum ad eum pastum capessendum conficiendumque quae sit in figuris animantium et quam sollers subtilisque descriptio partium quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata atque ita locata sunt ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam
122 non necessarium. Dedit autem eadem natura beluis et sensum et appetitum, ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. Iam vero alia animalia gradiendo alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando alia nando, cibumque partim oris hiatu et dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum, alia sugunt alia carpunt alia vorant alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas ut cibum terrestrem rostris
123 facile contingant; quae autem altiora sunt, ut anseres ut cygni ut grues ut cameli, adiuvantur proceritate collorum; manus etiam data elephanto est, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebat ad pastum. XLVIII. At quibus bestiis erat is cibus ut alius generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quaedam atque sollertia, ut in araneolis

bazıları da pullu, bazıları boynuzla silahlanmış, bazıları da kanatlı uçup kaçabilsin diye. Doğa da canlılara cömert davranmış, türlerine göre bol bol yiyecek vermiş. Şimdi tek tek sayabilirim, besinlerini bulup yesinler diye canlıların nasıl tasarlandığını, organlarının ne kadar ustaca ve dikkatlice yerleştirildiğini, uzuv yapılarının ne kadar da olağanüstü olduğunu. Bütün iç organları öyle oluşturulmuş ve yerleştirilmiştir ki, bunların hiçbiri gereğinden fazla, hiçbiri yaşamın devamlılığı için gereksiz
122 değildir. Aynı doğa ayrıca hayvanlara hem duyum hem de iştah bahşetmiş; biriyle doğalarına uygun yiyecekleri bulmaya yönelsinler, diğeriyle de zararlıyı zararsızdan ayırt etsinler diye. Bazı hayvanlar yiyeceklerine yürüyerek, bazıları sürünerek, bazıları uçarak, bazıları yüzerek yaklaşır; kimisi yemeğini ağzını açarak dişleriyle kapar, kimisi pençeleriyle kavrar, kimisi de kıvrımlı gagasıyla yakalar, sonra bazıları emer, bazıları koparır, bazıları yutar, bazıları da çiğner. Ayrıca bazıları kısa boyludur, böylece ağızlarıyla yerdeki yiyeceğe kolayca
123 ulaşabilirler; buna karşın kaz, kuğu, turna, deve gibi bazı türler ise uzun boyludur; onlar da uzun boylu olmanın avantajlarından yararlanırlar; file ise bir el[250] bahşedilmiş, çünkü gövdesi o kadar iri ki, yiyeceğine başka türlü ulaşması zor. XLVIII. Daha başka hayvanlar da var, bunlar da başka hayvan türlerini yiyerek beslenirler; bunun için de doğa onlara ya kuvvet ya da çeviklik vermiştir. Bazı türlere de maharet ve kurnazlık; mesela bazı örümcek türleri ağ örer, sırf oraya yapışan canlı ölsün diye;

aliae quasi rete texunt, ut si quid inhaeserit conficiant, aliae autem ut . . . ex inopinato observant et si quid incidit arripiunt idque consumunt. Pina vero (sic enim Graece dicitur) duabus grandibus patula conchis cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi, itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverunt, tum admonita <a> squilla pina morsu conprimit conchas; sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quaeritur.

124 In quo admirandum est congressune aliquo inter se an iam inde ab ortu natura ipsa congregatae sint. Est *etiam admiratio* non nulla in bestiis aquatilibus iis quae gignuntur in terra: veluti crocodili fluviatilesque testudines quaedamque serpentes ortae extra aquam simul ac primum niti possunt aquam persequuntur. Quin etiam anitum ova gallinis saepe supponimus, e quibus pulli orti primo aluntur ab iis ut a matribus a quibus exclusi fotique sunt, deinde eas relinquunt et effugiunt sequentes, cum primum aquam quasi naturalem domum videre potuerunt: tantam ingenuit animantibus conservandi sui natura custodiam. XLIX. Legi etiam scriptum esse avem quandam quae platalea nominaretur; eam sibi cibum quaerere advolantem ad *eas avis quae se in mari mergerent*, quae cum emersissent piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus dum illae captum amitterent, in quod ipsa invaderet.

bazıları da pusuya yatıp . . . için ağlarını örer[251] ve ağın içine bir şey düşer düşmez onu yakalayıp yutuverir. İki geniş kabuğu olan midye de (Yunancası da Latincesiyle aynıdır) küçük karidesle âdeta işbirliği içindedir; midye yiyeceğini yakalamak için kabuklarını açık tutar, küçük balıklar bu açık duran kabukların içine girdiklerinde karides midyeyi uyarır, o da kabuklarını kapatır, böylece birbirlerine benzemeyen iki küçük hayvan yemeklerini birlikte arar.

L.24 Bu olayda şu nokta merak uyandırıyor: Acaba aralarında bir ortaklık anlaşması mı var, yoksa var oldukları andan itibaren doğa mı onları birbirlerine kenetlemiş? Elbette karada doğup suda yaşayan canlılar da merak uyandırır: Örneğin timsahlar, su kaplumbağaları ve suyun dışında doğan bazı yılan türleri, daha sürünmeye başlar başlamaz suya yönelirler. Yalnız bu da değil, evet bir de ördekler var; yumurtalarını genellikle tavukların altına koyarız, yumurtalardan doğan yavrular önce kendilerini yumurtadan çıkaran ve kendilerine analık eden tavuklar tarafından beslenir, ama sonra bu yavrular âdeta doğal yuvaları olan suyu gördükleri anda, peşlerinden gelen tavukları terk edip kaçarlar. İşte doğa canlılara böylesine güçlü bir kendini koruma içgüdüsü bahşetmiş. XLIX. Hatta bir kitapta kaşıkçı kuşu denilen bir kuş olduğunu okumuştum; bu kuş yiyeceğini aramak için, denize dalıp yakaladıkları balıklarla su yüzüne çıkan diğer kuşların arkasından uçuyor ve yiyeceklerini düşürtünceye kadar o kuşların kafalarını gagalıyor, sonra da bu yiyeceğe kendisi konuyormuş. Yine bu kitapta yazdığına göre, bu aynı kuş midesini

Eademque haec avis scribitur conchis se solere complere easque cum stomachi calore concoxerit evomere, atque ita eligere ex iis quae sunt
125 esculenta. Ranae autem marinae dicuntur obruere sese harena solere et moveri prope aquam, ad quas quasi ad escam pisces cum accesserint confici a ranis atque consumi. Miluo est quoddam bellum quasi naturale cum corvo; ergo alter alterius ubicumque nanctus est ova frangit. Illud vero (ab Aristotele animadversum a quo pleraque) quis potest non mirari, grues cum loca calidiora petentes maria transmittant trianguli efficere formam? eius autem summo angulo aër ab iis adversus pellitur, deinde sensim ab utroque latere tamquam remis ita pinnis cursus avium levatur; basis autem trianguli, quam efficiunt grues, ea tamquam a puppi ventis adiuvatur; eaeque in tergo praevolantium colla et capita reponunt; quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat ut ipse quoque quiescat, in eius locum succedit ex iis quae adquierunt, eaque vicissitudo in omni cursu conservatur.
126 Multa eius modi proferre possum, sed genus ipsum videtis. Iam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus delitiscant. L. Atque illa mirabilia,

kabuklu deniz canlılarıyla doldurup duruyormuş, sonra bunları mide sıcaklığıyla sindirip kusuyor, böylece
125 yenilebilir kısımları bunların arasından seçiyormuş. Sonra su kurbağalarının üzerlerini hep kumla örttükleri ve hep su kenarına yöneldikleri, kendilerine yaklaşan ve yem olarak gördükleri balıkları öldürüp yedikleri anlatılır. Ayrıca kargayla çaylak arasında âdeta doğal karşılanan bir savaş vardır, bu yüzden biri diğerinin yumurtalarını bulduğu yerde kırıverir. Pek çok konuda Aristoteles'ten alıntılar yaptım; onun dikkat çektiği şu konu, yani daha sıcak yerler arayan turnaların denizleri geçerken üçgen şekli oluşturmaları kimde merak uyandırmaz? Bu üçgenin ucuyla, karşı karşıya kaldıkları havayı delip geçerler, sonra aşama aşama her iki yanlarındaki kanatları sanki kürek görevi görür gibi uçuşlarını kolaylaştırır; diğer yandan turnaların oluşturduğu bu üçgenin tabanı sanki gemi pupası gibi rüzgârların yardımına açıktır; turnalar boyunlarını ve başlarını önlerindeki kuşların sırtlarına dayarlar; baştaki kuş bunu yapamaz, çünkü önünde dayanabileceği başka bir kuş yoktur, o da dinlenmek için arkaya geçer, dinlenenlerden birisi de onun yerini alır; bu değiş tokuş bütün uçuş boyunca sürdürülür.
126 Bu tarzda birçok örnek ileri sürebilirim, ama ana fikri anladınız. Hatta daha iyi bilinen örnekler de var; örneğin hayvanlar kendilerini nasıl da büyük bir dikkatle korurlar, beslenirken etraflarına bakınırlar, yuvalarında pusuya yatarlar. L. Hayret verici daha başka şeyler de var:

quod—ea quae nuper, id est paucis ante saeclis, medicorum ingeniis reperta sunt—vomitione canes, purgando autem alvo se ibes Aegyptiae curant. Auditum est pantheras, quae in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere quo cum essent usae non morerentur, capras autem in Creta feras, cum essent confixae venenatis sagittis, herbam quaerere quae dictamnus vocaretur, quam cum gustavissent sagittas excidere dicunt e corpore.
127 Cervaeque paulo ante partum perpurgant se quadam herbula quae seselis dicitur. Iam illa cernimus, ut contra vim et metum suis se armis quaeque defendat cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones; aliae fuga se aliae occultatione tutantur, atramenti effusione sepiae torpore torpedines, multae etiam insectantis odoris intolerabili foeditate depellunt.

LI. "Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia deorum ut semper essent et bestiarum genera et arborum omniumque rerum quae a terra stirpibus continerentur. Quae quidem omnia eam vim seminis habent in se ut ex uno plura generentur, idque semen inclusum est in intuma parte earum bacarum quae ex quaque stirpe funduntur; isdemque seminibus et homines adfatim vescuntur et terrae eiusdem generis stirpium renovatione

Mesela köpekler kusarak, Mısır'daki çeltik kargaları ise bağırsaklarını temizleyerek kendi kendilerini tedavi ederler; bu tedavi yöntemleri yakın bir tarihte, yakın dediysem birkaç yüzyıl önce, hekimlerin dehası sayesinde keşfedilmiş ancak. *Anlatıldığına göre, yabancı* ülkelerde zehirli etle ele geçirilen panterlerin kendilerini ölümden kurtarmak için uyguladıkları tedavi yöntemleri varmış; Girit'teki yaban keçileri ise zehirli oklarla delik deşik edildiklerinde geyikotu denilen bir ot ararlarmış, dediklerine bakılırsa bu otu yiyince oklar bedenlerinden
1.?? düşermiş. Dişi geyikler de doğum yapmadan hemen önce *seselis* denilen bir otla kendilerini baştan aşağı temizler. Yine açıkça gördüğümüz gibi hayvanlar şiddete ve tehlikelere karşı kendilerini kendi silahlarıyla korurlar; mesela boğalar boynuzlarıyla, yabandomuzları da dişleriyle. Bazı hayvanlar kaçarak, bazıları da gizlenerek kendilerini korur, mesela mürekkep balıkları simsiyah bir sıvı akıtarak, torpil balığı uyuşturarak; bazıları da dayanılmaz iğrenç kokular çıkararak peşlerine düşenleri uzaklaştırır.

LI. "Doğrusunu isterseniz tanrısal öngörü, dünya düzeninin sürekliliğini korumak için bütün hayvan, ağaç ve kökleriyle toprağa tutunan bitki türlerinin daima var olmasına büyük özen göstermiştir. Gerçekten de bütün bitkilerde kendisinden pek çok bitkiyi üretecek tohum vardır ve bu tohum her bir bitkiden fışkıran o meyvelerin en iç kısmında bulunur; aynı tohumlarla hem insanlar yeteri kadar beslenirler hem de toprak aynı türden yeni

128 conplentur. Quid loquar quanta ratio in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? Nam primum aliae mares aliae feminae sunt, quod perpetuitatis causa machinata natura est, deinde partes corporis et ad procreandum et ad concipiendum aptissimae, et in mare et in femina commiscendorum corporum mirae libidines. Cum autem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese eoque saeptum fingit animal; quod cum ex utero elapsum excidit, in iis animantibus quae lacte aluntur omnis fere cibus matrum lactescere incipit, eaque quae paulo ante nata sunt sine magistro duce natura mammas appetunt earumque ubertate saturantur. Atque ut intellegamus nihil horum esse fortuitum et haec omnia esse opera providae sollertisque naturae, quae multiplices fetus procreant, ut sues ut canes, iis mammarum data est multitudo, quas easdem paucas habent eae bestiae quae pauca gignunt.
129 Quid dicam quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis quae procreaverunt, usque ad eum finem dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut aiunt, ova cum genuerunt relinquunt, facile enim illa aqua et sustinentur et fetum fundunt. LII. Testudines autem et crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere; ita et nascuntur et educantur

128 bitkilerle donanır. Hayvanlara gelince, türlerinin devamlılığını sağlamak için ne kadar akıllı olduklarını gösteriyorlar zaten, bilmem anlatmama gerek var mı? Doğada devamlılığı sağlamak üzere kurulu bir düzen olduğundan, bir defa hayvanların bazıları erkek, bazıları dişidir; sonra bedenlerindeki uzuvlar hem üremeye hem de gebe kalmaya pek elverişlidir, hatta hem erkekte hem de dişide çiftleşmek için olağanüstü bir arzu vardır. Tohum ise yerini bulduğunda, nerdeyse bütün besini kendine çeker ve orada yuvalanıp canlı bir varlığa dönüşür; bu canlı varlık rahimden kayıp çıkınca, sütle beslenen bu canlıların annelerinin nerdeye bütün yedikleri süt olmaya başlar ve yeni doğan yavrular kimse öğretmeden, içgüdüyle annelerinin memelerine yönelir ve süt dolu memelerle karınlarını doyururlar. Anlıyoruz ki bunların hiçbiri rastlantı sonucu olmamıştır, aksine bütün her şey öngörülü ve hünerli bir doğanın eseridir; mesela domuz gibi, köpek gibi, bir batında çok sayıda yavrulayan hayvanların memeleri de fazladır, az sayıda yavrulayanların ise memeleri azdır.

129 Hayvanların, kendilerini savunabilecekleri duruma gelinceye kadar yavrularını koruyup kollama konusunda ne kadar güçlü bir arzuları olduğunu söylememe gerek var mı? Söylenene bakılırsa balıklar yumurtladıktan sonra yumurtalarını terk etseler de, su bu yumurtaları korur ve yavrular yumurtalardan kolayca çıkar. LII. Yine dediklerine göre kaplumbağalar ve timsahlar yumurtalarını karaya bırakıp gömüyor, sonra da onları terk edip gidiyorlarmış; böylece yavrular hem kendi kendilerine

ipsa per sese. Iam gallinae avesque reliquae et quietum requirunt ad pariendum locum et cubilia sibi nidosque construunt eosque quam possunt mollissume substernunt, ut quam facillume ova serventur; e quibus pullos cum excuderunt, ita tuentur ut et pinnis foveant ne frigore laedantur et si est calor a sole se opponant. Cum autem pulli pinnulis uti possunt, tum volatus eorum matres
130 prosequuntur, reliqua cura liberantur. Accedit ad non nullorum animantium et earum rerum quas terra gignit conservationem et salutem hominum etiam sollertia et diligentia. Nam multae et pecudes et stirpes sunt quae sine procuratione hominum salvae esse non possunt.

"Magnae etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam aliae aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus inrigat et, cum tota aestate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit mollitosque et oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates, in quam quotannis quasi novos agros invehit. Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laetificat et mitigat sed eos etiam conserit; magnam enim vim seminum secum frumenti similium
131 dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis

doğuyorlar hem de kendi kendilerine büyüyorlarmış. Ayrıca tavuklar ve diğer kuşlar yavrulamak için sakin bir yer arar, kendilerine yatacak yer ve yuva yapar, üstelik yumurtalarını rahatlıkla koruyabilmek için de yuvalarının altını mümkün mertebe yumuşak otlarla örterler; civcivlerini yumurtalarından çıkarttıklarında ise onları öyle korurlar ki, soğuktan incinmesinler diye onları kanatlarıyla ısıtır, hava sıcaksa kendileri Güneş'e geçip onları gölgede bırakırlar. Civcivler minik kanatlarını kullanmaya başladıklarında, işte o zaman anneleriyle birlikte uçarlar, böylece anneleri de yavruları için
130 endişelenmeyi bırakır. Tüm bu anlattıklarımıza ilaveten insanların becerisi ve gayreti de kimi canlıların ve topraktan biten şeylerin korunup gözetilmesine katkıda bulunur. Çünkü insanlar ilgilenmezse nice hayvan ve bitki türü yok olur gider.

"Dünyanın dört bir yanında insanların toprağı işlemesine ve bereketli kılmasına yarayacak büyük olanaklar var. *Nil Nehri Mısır'ı sular*; sularını taşırıp yaz boyunca toprakların susuz kalmamasını sağlar, sularını geri çektiği zaman da çamura bulanıp yumuşamış toprağı ekip biçmeye hazır hale getirir. Fırat Nehri de Mezopotamya'ya bereket verir; her yıl sanki yepyeni toprakları Mezopotamya'ya taşır. Dünyanın en büyük nehri Indus[252] ise suyuyla sadece toprakları gübrelemekle ve yumuşatmakla kalmaz, tohum da saçar. Çünkü rivayete göre çok miktarda tahıl benzeri tohumu
131 beraberinde sürükler. Başka yerlerdeki kayda değer

commemorabilia proferre possum, multos fertiles agros alios aliorum fructuum. LIII. Sed illa quanta benignitas naturae, quod tam multa ad vescendum, tam varia et tam iucunda gignit, neque ea uno tempore anni, ut semper et novitate delectemur et copia! Quam tempestivos autem dedit, quam salutares non modo hominum sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus quae oriuntur e terra, ventos Etesias! quorum flatu nimii temperantur calores, ab isdem etiam maritimi cursus celeres et certi deriguntur. Multa praetereunda sunt [et
132 tamen multa dicuntur]. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, aestus maritimi multum† accedentes et recedentes, montes vestiti atque silvestres, salinae ab ora maritima remotissimae, medicamentorum salutarium plenissimae terrae, artes denique innumerabiles ad victum et ad vitam necessariae. Iam diei noctisque vicissitudo conservat animantes tribuens aliud agendi tempus aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur mente consilioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque admirabiliter administrari.

133 "Hic quaeret quispiam, cuiusnam causa tantarum rerum molitio facta sit? Arborumne et herbarum, quae quamquam sine sensu sunt tamen a natura sustinentur? At id quidem absurdum est. An bestiarum?

örnekleri de sayabilirim, mesela değişik türde ürünler veren diğer bereketli topraklar gibi. LIII. Doğanın ne büyük lütfu bu! Yememiz için böylesine çok, böylesine çeşitli, böylesine lezzetli ürünleri kendinden verir ve bunları yılın sadece tek bir zamanın da vermez, öyle ki her mevsim bu tazeliğin ve bolluğun keyfini süreriz. Şimdi bir bak, doğa nasıl da mevsimine uygun, nasıl da sıhhat getiren meltemler vermiş, bunu sadece insanlara değil, hayvanlara ve topraktan biten bitkilere de vermiş. Bu rüzgârların esmesiyle bunaltıcı sıcakların etkisi azalır, bir de bu rüzgârlar gemilerin denizde hızlı ve güvenli bir şekilde yol almasını sağlar. Birçok örneği atlamam gerekiyor
132 [ama yine de birçoğunu anlattım] [253] Çünkü nehirlerin yararlarını, denizin yaklaşıp geri çekilmesiyle oluşan gelgitleri, ormanlarla örtülü dağları, deniz kıyısından çok uzaktaki tuz yataklarını, şifalı otlarla dolup taşan toprakları, son olarak beslenme ve yaşam için gerekli olan sayısız yöntemi saymama imkân yok. Ayrıca gece ve gündüzün birbirini izlemesi canlıların sağlığını korur; gündüz çalışma zamanıdır, gece de dinlenme. Tüm bu değerlendirmelerden varılan sonuç şudur: Tanrısal bir zihin ve irade, esenlik vermek ve koruyup gözetmek amacıyla bu dünyadaki her şeyi hayret verici bir biçimde yönetmektedir.

133 "Şimdi birisi çıkıp şunu sorabilir: Bu muazzam düzen kim için kuruldu? Duyumdan yoksun olsalar da doğadan beslendiklerine göre ağaçlar ve bitkiler için mi? Ama bu gerçekten de çok saçma. Yoksa hayvanlar için mi?

Nihilo probabilius deos mutorum et nihil intellegentium causa tantum laborasse. Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium quae ratione utuntur; hi sunt di et homines, quibus profecto nihil est melius, ratio est enim quae praestet omnibus. Ita fit credibile deorum et hominum causa factum esse mundum quaeque in eo [mundo] sint omnia.

LIV. "Faciliusque intellegetur a dis inmortalibus hominibus esse provisum si erit tota hominis fabricatio perspecta omnisque humanae naturae figura
134 atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo potione spiritu, ad haec omnia percipienda os est aptissimum, quod adiunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur atque ab iis extenuatur et mollitur cibus. Eorum adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt qui genuini vocantur, quae confectio
135 etiam a lingua adiuvari videtur. Linguam autem ad radices eius haerens excipit stomachus, quo primum inlabuntur ea quae accepta sunt ore. Is utraque ex parte tosillas attingens palato extremo atque intimo terminatur. Atque is agitatione et motibus linguae cum depulsum et quasi detrusum cibum accepit, depellit: ipsius autem partes eae quae sunt infra quam id quod devoratur dilatantur, quae autem supra
136 contrahuntur. Sed cum aspera arteria—sic enim a medicis appellatur—ostium habeat adiunctum

Konuşma yetisinden ve akıldan yoksun hayvanlar için tanrıların bu kadar zahmete katlanması olacak iş değil. Peki, dünyanın kimler için var edildiğini kim söyleyebilir? Hiç şüphesiz aklını kullanan canlılar için. Bu canlılarsa tanrılar ve insanlardır, sahiden de hiçbir şey onlardan daha iyi olamaz, çünkü akıl her şeyden üstündür. Bu yüzden dünyanın ve dünyadaki her bir şeyin tanrılar ve insanlar için var edildiğine inanabiliriz.

LIV. "İnsanın bütün yapısını, insan doğasının biçimini ve mükemmelliğini incelersek, tanrıların insanlara özenip
134 bezendiği daha iyi anlaşılacaktır. Canlıların yaşaması üç şeye bağlıdır: yeme, içme ve soluk alıp verme. Bunların hepsi için en uygun organ ağızdır, burun delikleri de daha fazla havanın içeri çekilmesine yardımcı olur. Ağızdaki dişlerle yemekler çiğnenir, ufalanır ve yumuşatılır. Öndeki dişler keskindir, yiyecekleri ısırıp bir lokma alırlar, gerideki dişlerse azı dişleridir, çiğneme işini yaparlar; tabii bu
135 çiğneme işinde dil de onlara yardım eder. Dilden sonra onun köklerine bağlı yemek borusu gelir, ağza alınanlar ilkin buradan geçer. Her iki taraftan bademciklere bitişik olan yemek borusu damağın gerisine ya da en iç kısmına kadar uzanır. Yemek borusu dilin etkinlik ve hareketiyle aşağı sürüklenen ve âdeta aşağı itilen yiyeceği alınca onu daha da aşağı iteler. Yutulan yiyecekler yemek borusundan aşağı inerken yiyeceğin altında kalan bölüm genişler, üstünde kalan bölümse
136 daralır. Soluk borusunun ya da sert atardamarın (çünkü hekimler böyle adlandırır), yemek borusunun dile

linguae radicibus paulo supra quam ad linguam stomachus adnectitur, eaque ad pulmones usque pertineat excipiatque animam eam quae ducta est spiritu, eandemque a pulmonibus respiret et reddat, tegitur quodam quasi operculo, quod ob eam causam datum est ne si quid in eam cibi forte incidisset spiritus impediretur. Sed cum alvi natura subiecta stomacho cibi et potionis sit receptaculum, pulmones autem et cor extrinsecus spiritum ducant, in alvo multa sunt mirabiliter effecta, quae constat fere e nervis, est autem multiplex et tortuosa, arcetque et continet sive illud aridum est sive umidum quod recepit, ut id mutari et concoqui possit, eaque tum astringitur tum relaxatur, atque omne quod accepit cogit et confundit, ut facile et calore, quem multum habet, et terendo cibo et praeterea spiritu omnia cocta atque confecta in reliquum corpus dividantur. LV. In pulmonibus autem inest raritas quaedam et adsimilis spongiis mollitudo ad hauriendum spiritum aptissima, qui tum se contrahunt adspirantes, tum in respiratu dilatantur, ut frequenter ducatur cibus
137 animalis quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem et alvo secretus a reliquo cibo sucus is quo alimur permanat ad iecur per quasdam a medio intestino usque ad portas iecoris (sic enim appellantur) ductas et derectas vias, quae pertinent ad iecur eique adhaerent; atque inde aliae <alio> pertinentes sunt, per quas cadit cibus a iecore dilapsus. Ab eo cibo cum est secreta bilis eique umores qui e renibus profunduntur, reliqua se in sanguinem vertunt ad easdemque portas iecoris

bağlandığı noktanın biraz üstünde dilin köklerine bağlı bir girişi vardır; soluk borusu akciğerlere kadar uzanır; solumakla içeri çekilen havayı alır, sonra bu havayı dışarı verir ve akciğerlerden atar; soluk borusu âdeta bir kapakla kapatılmıştır, sanki kazara buraya yiyecek kaçmasına ve solunumun kesilmesine engel olsun diye. Akciğerler ve kalp havayı dışarıdan içeri çekerken, yemek borusunun altında yer alan mide yiyecek ve içecek deposudur. Midede olağanüstü işler gerçekleşir; tamamen kaslı liflerden oluşur; çok katlı ve sarmal bir yapısı vardır; aldığı katı ya da sıvı besini özümseyebilsin ve sindirebilsin diye içine hapseder ve orada tutar. Bir kasılıp bir gevşeyerek içindeki her şeyi sıkıştırıp karıştırır, sonuçta fazlasıyla sahip olduğu ısıyla, yiyeceklerin öğütülmesiyle, bir de solunumun etkisiyle sindirip hazır hale getirdiği her şeyi bedendeki diğer uzuvlara kolayca dağıtır. LV. Akciğerlerde ise nefes alıp vermeye çok uygun yumuşak ve süngerimsi bir doku vardır, nefes alırken genişler, verirken büzülür; sonuçta canlıların yaşam kaynağı
137 olan hava tekrar tekrar alınıp verilir. Yiyeceklerin salgıladığı özsu ise mide yoluyla bağırsaklardan karaciğere akar; orta bağırsaktan[254] karaciğere uzanıp ona bağlanan belli kanalların ve düz geçitlerin içinden geçerek karaciğerin kapılarına (çünkü böyle adlandırılır) kadar ulaşır. Karaciğerden de uzanan başka kanallar vardır, karaciğerden dağılan besin de bunların içinden geçer. Safra ve böbrekten süzülen sıvılar bu besinden ayrıştırılınca, geriye kalanlar kana dönüşür ve karaciğerin bütün

confluunt, ad quas omnes eius viae pertinent; per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eam venam quae cava appellatur confunditur perque eam ad cor confectus iam coctusque perlabitur; a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas in omnes partes corporis pertinentes.

138 Quem ad modum autem reliquiae cibi depellantur tum astringentibus se intestinis tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est, sed tamen praetereundum est ne quid habeat iniucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturae: nam quae spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ipso ab spiritu, deinde contagione pulmonum, ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam quam ventriculum cordis appellant, cui similis alter adiunctus est in quem sanguis a iecore per venam illam cavam influit; eoque modo ex his partibus et sanguis per venas in omne corpus diffunditur et spiritus per arterias; utraeque autem crebrae multaeque toto corpore intextae vim quandam incredibilem artificiosi operis divinique testantur.

139 Quid dicam de ossibus? quae subiecta corpori mirabiles commissuras habent et ad stabilitatem aptas et ad artus finiendos adcommodatas et ad motum et ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur, eorumque inplicationem corpore toto pertinentem,

kanallarının ulaştığı söz konusu kapılara akar. Bu kapıların içinden kayan besin tam da bu yerde *cava vena*[255] olarak adlandırılan o toplardamara geçer, sonra bu damar aracılığıyla artık tam anlamıyla işlenmiş ve sindirilmiş olarak kalbe gider; kalpten de bedenin her yanına uzanan pek çok damar sayesinde bütün bedene dağılır.

138 Bağırsakların kasılıp gevşeyerek besinden artakalanları nasıl dışarı attığını anlatmak elbette zor değil, ama anlattıklarım içimizi kaldırmasın diye bu konuyu geçiyorum. Bunun yerine doğanın o akıl almaz ustalığını açıklayayım: Örneğin solunumla akciğerlere çekilen hava önce solukla, sonra akciğerlere temas ederek ısınır, bu havanın bir kısmı solunumla gerisin geri dışarı verilir, bir kısmı da kalbin kalp karıncığı denilen bölümünde toplanır; sayesinde kanın karaciğerden aktığı *cava vena* denen söz konusu toplardamara benzeyen bir başka damar da kalp karıncığına bağlıdır. Böylece hem toplardamarlar aracılığıyla kan hem de atardamarlar aracılığıyla soluk bu uzuvlardan tüm bedene yayılır. Her iki[256] damardan da çok sayıda bulunur, ayrıca bütün bedene bir ağ gibi örülmüştür her ikisi de, ustalıkla yapılmış tanrısal bir eserin olağanüstü gücünü kanıtlarcasına.

139 Peki, ya kemikler hakkında ne demeli? Bedenin iskeletidir onlar; hayret verici kıkırdak yapıları hem denge sağlamaya uygundur, hem eklemlerin birbirlerine bağlanmasına hem de hareket etmeye ya da her tür bedensel etkinliğe. Buna bir de eklemleri birleştiren sinirleri ve bu sinirlerin bütün bedene yayılan karmaşık yapısını ekle;

qui sicut venae et arteriae a corde tracti et profecti in corpus omne ducuntur.

140 LVI. "Ad hanc providentiam naturae tam diligentem tamque sollertem adiungi multa possunt e quibus intellegatur quantae res hominibus a dis quamque eximiae tributae sint. Quae primum eos humo excitatos celsos et erectos constituit, ut deorum cognitionem caelum intuentes capere possent. Sunt enim ex terra homines non ut incolae atque habitatores sed quasi spectatores superarum rerum atque caelestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem interpretes ac nuntii rerum in capite tamquam in arce mirifice ad usus necessarios et facti et conlocati sunt. Nam oculi tamquam speculatores altissimum locum obtinent, ex quo plurima conspicientes fungantur suo
141 munere; et aures, cum sonum percipere debeant qui natura in sublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatae sunt; itemque nares et quod omnis odor ad supera fertur recte sursum sunt et quod cibi et potionis iudicium magnum earum est non sine causa vicinitatem oris secutae sunt. Iam gustatus, qui sentire eorum quibus vescimur genera debet, habitat in ea parte oris qua esculentis et potulentis iter natura patefecit. Tactus autem

tıpkı kalpten çıkıp bütün bedene yayılan toplardamarlarda ve atardamarlarda olduğu gibi.[257]

140 LVI. "Doğanın bu akıllı ve kılı kırk yaran öngörüsüne pek çok örnek verilebilir; bu örneklerin hepsi de tanrıların insanlara ne kadar anlamlı, ne kadar müstesna şeyler bahşettiğini gösterir. Doğa öncelikle yerden kaldırıp ayaklarının üzerinde dimdik durmalarını sağlamış insanların, gökyüzüne bakıp tanrı kavramına ulaşabilsinler diye. Evet, topraktan neşet eden insan burada âdeta yukarıdaki göksel cisimlerin gösterisini, hani başka hiçbir canlı türünün ilgisini çekmeyen o gösteriyi seyre gelen bir seyirci gibidir; toprağa ait, toprakta yaşayan bir canlı gibi değil. Bir de duyularımız var, etrafımızda olup biteni yorumlayan, haber veren; zorunlu ihtiyaçlarımızı gidermek için olağanüstü bir biçimde oluşturulup sanki bir kaleye yerleştirilir gibi yerleştirilmişler başımıza. Gözler âdeta bir gözcü gibi en yukarıda, buradan pek çok şeyi açıkça görüp görevlerini
141 yerine getirsinler diye; kulaklar da uygun olarak bedenin üst tarafına yerleştirilmiş, çünkü doğal olarak yukarı doğru yükselen sesi algılamaları gerekiyor. Keza burun deliklerinin de yukarıda olması uygun, çünkü her türlü koku yukarı doğru yükselir. Ayrıca burun deliklerinin ağza yakın olması da nedensiz değil, çünkü yiyecek ve içecekleri seçmede büyük rol oynarlar. Görevi yediğimiz yiyeceklerin türlerini ayırt etmek olan tat duyusunun yeri ise yüzde, doğanın yenilip içilen şeylerin girişine mahsus bir yol açtığı bölümdür. Dokunma duyusu tüm

toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus omnesque minimos et frigoris et caloris adpulsus sentire possimus. Atque ut in aedificiis architecti avertunt ab oculis naribusque dominorum ea quae profluentia necessario taetri essent aliquid habitura, sic natura res similis procul amandavit a sensibus.

142 LVII. "Quis vero opifex praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam sollertiam persequi potuisset in sensibus? quae primum oculos membranis tenuissimis vestivit et saepsit, quas primum perlucidas fecit ut per eas cerni posset, firmas autem ut continerent; sed lubricos oculos fecit et mobiles, ut et declinarent si quid noceret et aspectum quo vellent facile converterent; aciesque ipsa qua cernimus, quae pupula vocatur, ita parva est ut ea quae nocere possint facile vitet, palpebraeque, quae sunt tegmenta oculorum, mollissimae tactu ne laederent aciem, aptissime factae et ad claudendas pupulas ne quid incideret et ad aperiendas, idque providit ut identidem fieri posset cum maxima celeritate.

143 Munitaeque sunt palpebrae tamquam vallo pilorum, quibus et apertis oculis si quid incideret repelleretur et somno coniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus,† ut qui tamquam involuti quiescerent. Latent praeterea utiliter et excelsis undique partibus saepiuntur;

bedene eşit ölçüde yayılmıştır, hem her türlü teması hem de sıcak ve soğuğun en küçük etkisini bile duyumsayabilelim diye. Nasıl ki mimarlar binalarından akan pis suları ev sahiplerinin gözlerinden ve burunlarından uzaklaştırırlarsa, aynı biçimde doğa da benzer şeyleri duyu organlarımızdan uzak tutar.

142 LVII. "Her şeyden daha usta olan doğa dışında hangi zanaatkâr duyuların oluşturulmasında bu kadar büyük bir ustalık sergileyebilirdi? Doğa gözleri ilkin ipincecik zarlarla giydirip korumaya aldı, bu zarların içinden görebilelim diye bunları saydamlaştırdı, gözler içinde kalsın diye de sağlam yaptı; ayrıca gözleri, kendilerine zarar verebilecek şeylerden korunmaları ve bakışlarını istedikleri yere kolayca çevirmeleri için kaygan ve hareketli kıldı. Aslında görmemizi sağlayan organın adı gözbebeğidir, o kadar ufaktır ki, kendisine zarar verebilecek şeylerden kolayca kaçabilir. Göz kapakları gözlerin örtüsüdür, çok yumuşak bir dokuları vardır; göz bebeklerine değdiklerinde onlara zarar vermesinler diye. Göze bir şey kaçmaması için de kapatıp açmaya çok uygun bir şekilde oluşturulmuşlar ve bunu da son derece süratli bir şekilde art arda yapabilmeleri sağlanmış.

143 Göz kapakları sanki kıllı bir siperle korunur. Gözlerimiz açıkken içine herhangi bir şey kaçarsa bunların sayesinde geri itilir ve gözlerimiz uykuya geçerken artık görmek için onlara ihtiyacımız kalmayınca sanki göz kapaklarıyla örtünüp dinlenirler. Gözler kullanımlarına uygun biçimde korunurlar, etrafları çıkıntılarla çevrilmiştir.

primum enim superiora superciliis obducta sudorem a capite et fronte defluentem repellunt; genae deinde ab inferiore parte tutantur subiectae leniterque eminentes; nasusque ita locatus est ut quasi murus oculis interiectus esse
144 videatur. Auditus autem semper patet, eius enim sensu etiam dormientes egemus, a quo cum sonus est acceptus etiam e somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit si simplex et derectum pateret; provisum etiam ut si qua minima bestiola conaretur inrumpere in sordibus aurium tamquam in visco inhaeresceret. Extra autem eminent quae appellantur aures, et tegendi causa factae tutandique sensus et ne adiectae voces laberentur atque errarent prius quam sensus ab iis pulsus esset. Sed duros et quasi corneolos habent introitus multisque cum flexibus, quod his naturis relatus amplificatur sonus; quocirca et in fidibus testudine resonatur aut cornu, et ex tortuosis locis et inclusis <soni> referuntur
145 ampliores. Similiter nares, quae semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas quod noceat possit pervadere; umoremque semper habent ad pulverem multaque alia depellenda non inutilem. Gustatus praeclare saeptus est, ore enim continetur et ad usum apte et ad incolumitatis custodiam.

Bir defa üstteki çıkıntılarda kaşlar var, baştan ve alından gözlere terin akmasına engel olurlar; sonra altta hafifçe çıkık elmacık kemikleri var, bunlar da gözleri aşağıdan korurlar; ve nihayet burun, o da öyle yerleştirilmiştir ki, gözleri birbirinden ayıran bir duvar
144 sanırsın. İşitme organı ise her an hazır bekler, çünkü bu duyuya uyurken bile ihtiyacımız var; bir ses duyduk mu hemen uykudan uyanırız. İşitme organında yılankavi bir yol vardır, içine herhangi bir şey kaçmasın diye; bu dümdüz ve basit bir yol olsaydı, içine her şey girebilirdi, oysa minicik bir böcek bile içeri girmeye kalkışsa sanki ökse otuna yapışmış gibi kulak kirine yapışıp kalması önceden planlanmıştır. Dışa doğru da kulak adını verdiğimiz organlar uzanır; bunlar hem işitme organlarını örtmek ve korumak amacıyla hem de çıkan sesler geçip gitmesin ve işitme organlarına çarpmadan etrafa yayılmasın diye oluşturulmuş. Dış kulak serttir, sanki boynuza benzer ve kıvrım kıvrımdır, çünkü ses bu nitelikte bir şeye çarpınca artar; kaplumbağa kabuğu ya da boynuzdan yapılan lirde sesin yüksek perdeden çıkması bu yüzdendir, bir de dolambaçlı ve kapalı yerlerden çıkan ses daha güçlü bir
145 şekilde yankılanır. Burun delikleri de vazgeçilmez yararları yüzünden kulaklar gibi hep hazır bekler, burun deliklerinden girişler de dardır, zararlı olabilecek şeyler içeri girmesin diye. Bir de orada tozu ve diğer pek çok şeyi uzak tutmaya yarayan nem vardır sürekli. Tat duyusu da mükemmel biçimde korunmuştur, çünkü ağızda bulunur; burası da hem işini yapması hem de korunması için gayet uygundur.

LVIII. "Omnesque sensus hominum multo antecellunt sensibus bestiarum. Primum enim oculi in iis artibus quarum iudicium est oculorum, in pictis fictis caelatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius, colorum eniam et figurarum [tum] venustatem atque ordinem et ut ita dicam decentiam oculi iudicant; atque etiam alia maiora, nam et virtutes et vitia cognoscunt, iratum propitium, laetantem dolentem, fortem ignavum,
146 audacem timidumque [cognoscunt]. Auriumque item est admirabile quoddam artificiosumque iudicium, quo iudicatur et in vocis et in tibiarum nervorumque cantibus varietas sonorum intervalla distinctio, et vocis genera permulta, canorum fuscum, leve asperum, grave acutum, flexibile durum, quae hominum solum auribus iudicantur. Nariumque item et gustandi et <quadam ex> parte tangendi magna iudicia sunt. Ad quos sensus capiendos et perfruendos plures etiam quam vellem artes repertae sunt. Perspicuum est enim quo conpositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint.

147 LIX. "Iam vero animum ipsum mentemque hominis rationem consilium prudentiam qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputarem tuam mihi dari vellem, Cotta, eloquentiam.

LVIII. "İnsanların bütün duyuları hayvanlarınkinden kat kat üstündür.[258] İlk sırada gözlerimiz gelir; resim, heykel, oyma gibi sanatlarda gözlerin izlenimi söz konusudur, bedensel hareketler ve jestlerde de; gözlerimiz birçok şeyi oldukça hassas bir biçimde algılar, doğruyu söylemek gerekirse renklerin ve şekillerin güzelliğine, düzenine ve uygunluğuna, hatta daha önemli başka şeylere onlar karar verir; çünkü hem erdemleri hem de kusurları bilirler; öfkeli, cana yakın, neşeli, kederli, dayanıklı,
146 güçsüz, cesur, korkak insanları anlarlar. Aynı biçimde kulaklarımızın da gerek seslerdeki gerekse üflemeli ve yaylı çalgıların ezgilerindeki tınıların çeşitliliğini, perdesini, farklılığını ayırt etmesi olağanüstü ve sanatsaldır. Sesin de bir hayli niteliği, ezgilerin boğukluğu, inceliği, kalınlığı, yüksekliği, alçaklığı, yumuşaklığı, kabalığı sadece insan kulağıyla anlaşılır. Aynı biçimde burun deliklerimizin, tat alma duyumuzun ve bir ölçüye kadar dokunma duyumuzun da izlenimleri önemlidir. Benim tasavvur edebileceğimden çok daha fazla sanat bu duyuları uyarmak ve etkilemek için icat edilmiştir. Bu durum koku karışımlarının, yiyecek baharatlarının, insanların cicili bicili süslerinin ortaya çıkışıyla da kendini açıkça belli eder.

147 LIX. "Şimdi zihnin kendisini ve insanın zekâsını, aklını, iradesini ve sağduyusunu ele alalım; bunların mükemmelliğinin tanrısal bir özene bağlı olduğunu göremeyen biri bana göre bunlardan yoksundur da. Bu konuyu tartışırken Cotta, sendeki konuşma yeteneği ben de olsaydı keşke.

Quo enim tu illa modo diceres quanta primum intellegentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio et conprehensio esset in nobis; ex quo videlicet iudicamus quid ex quibusque rebus efficiatur idque ratione concludimus, singulasque res definimus circumscripteque complectimur; ex quo scientia intellegitur quam vim habeat qualis<que> sit, qua ne in deo quidem est res ulla praestantior. Quanta vero illa sunt, quae vos Academici infirmatis et tollitis, quod et sensibus et animo ea quae extra sunt percipimus
148 atque conprendimus; ex quibus conlatis inter se et conparatis artes quoque efficimus partim ad usum vitae partim ad oblectationem necessarias. Iam vero domina rerum, ut vos soletis dicere, eloquendi vis quam est praeclara quamque divina: quae primum efficit ut et ea quae ignoramus discere et ea quae scimus alios docere possimus; deinde hac cohortamur hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes conprimimus hac cupiditates iracundiasque restinguimus, haec nos iuris legum urbium societate devinxit,
149 haec a vita inmani et fera segregavit. Ad usum autem *orationis incredibile est, si diligenter attenderis,*

Çünkü sen her şeyden önce zekâmızın ne kadar güçlü olduğunu nasıl da iyi ifade ederdin, sonra da idrak ettiğimiz şeylerin öncülleriyle sonuçlarını birbirine bağlayabilme yetimizi; bu yeti sayesinde hangi önermelerden hangi sonucun çıkacağına karar veririz, bu sonuca da akılla varırız ve kesin bir tanım getirerek tek tek terimlerle açıklarız bunları; buradan hareketle bilginin gücünün ve doğasının nasıl olduğu anlaşılır, ki tanrıda bile bilgiden daha üstün bir şey yoktur. Siz Academiacıların çürütüp ortadan kaldırdıkları bu şeyler gerçekten ne kadar da önemlidir, çünkü hem duyularla hem de düşünceyle bizim dışımızda olup biteni algılar
148 ve kavrarız. Bunları kendi aralarında gruplandırıp algılarımızla karşılaştırarak da kısmen yaşama faydası dokunan kısmen de zevke yönelik olmazsa olmaz sanatları yaratırız. Örneğin sizin hep sanatların kraliçesi diye bahsettiğiniz şu konuşma yetisinin ne kadar muhteşem, ne kadar tanrısal olduğuna bir bakın! Bir defa bu sanat hem bilmediğimiz şeyleri öğrenebilmemizi hem de bildiklerimizi başkalarına öğretebilmemizi sağlar; sonra bu sanatla insanları yüreklendiririz biz, bu sanatla onları ikna ederiz, bu sanatla üzüntülüleri teselli ederiz, bu sanatla korkuya kapılanları korkularından kurtarırız, bu sanatla heyecanlıları yatıştırırız, bu sanatla arzularımızı ve öfkemizi bastırırız. Bizi adalet, hukuk ve toplum bağıyla bağlayan işte bu konuşma sanatıdır;
149 işte bu konuşma sanatı bizi vahşi ve uygar olmayan yaşamdan ayırır. Dikkatlice düşünürsen, konuşma yetisinin

quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet, per quam vox principium a mente ducens percipitur et funditur. Deinde in ore sita lingua est finita dentibus; ea vocem inmoderate profusam fingit et terminat atque sonos vocis distinctos et pressos efficit cum et dentes et alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, chordarum dentes, nares cornibus iis qui ad nervos resonant in cantibus.

150 LX. "Quam vero aptas quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit. Digitorum enim contractio facilis facilisque porrectio propter molles commissuras et artus nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, <ad> fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos ac tibiarum apta manus est admotione digitorum. Atque haec oblectationis, illa necessitatis, cultus dico agrorum extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta vel suta omnemque fabricam aeris et ferri; ex quo intellegitur ad inventa animo, percepta sensibus adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti ut vestiti ut salvi esse possemus, urbes
151 muros domicilia delubra haberemus. Iam vero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam varietas invenitur et copia. Nam et agri multa efferunt manu quaesita quae vel statim

kullanımı için doğanın ne büyük işler gerçekleştirdiğini akıl sır almaz. Bir defa soluk borusu akciğerlerden ağzın iç tarafına kadar uzanır, zihinden kaynaklanan ses buradan çıkar ve etrafa yayılır. Sonra ağzın içinde etrafı dişlerle çevrili dil var, bu da ölçüsüzce çıkan sesi düzenler ve ona son halini verir, hem dişlere hem de ağzın içine çarpan sesin tonunu ayarlar ve onu anlaşılır hale getirir. İşte bu yüzden bizim Stoacılar dilin mızraba, dişlerin müzik aletlerinin tellerine, burun deliklerinin de sesi yansıtan şu boynuzlara[259] benzediklerini söyler dururlar.

150 LX. "Evet, doğa insana eller de vermiş; nasıl da kullanışlı, nasıl da sanat erbabı o eller! Çünkü parmaklardaki eklem ve boğumlar kolayca bükülüp açılmalarını sağlar, böylece her hareketi hiç zorlanmadan yapabilirler. İşte bu şekilde parmakların hareket etmesiyle el resim yapmaya, bir şeye biçim vermeye, oymacılığa, lir ve flüt çalmaya uygun hale gelir. Zevke yönelik bu sanatların yanında bir de ihtiyaca yönelik olanlar var, ziraat, inşaat, dokuma ve terzilik, bakır ya da demir işçiliği gibi zanaatkârlıkları kastediyorum. Buradan da anlıyoruz ki, bizim rahatımızı sağlayan her şey zanaatkarın zihninde yarattıklarını ve duyularıyla algıladıklarını el becerisiyle birleştirmesinden kaynaklanıyor, bu sayede barınabiliyor, giyinebiliyor ve korunabiliyoruz; şehirlerimiz,
151 surlarımız, evlerimiz ve tapınaklarımız oluyor. Şimdi insanların çalışmalarıyla, yani elleriyle yiyecekler çeşitleniyor ve bollanıyor. Çünkü ellerin toprağı işlemesiyle toprak da pek çok ürün verir, bu ürünler ya hemen

consumantur vel mandentur condita vetustati, et praeterea vescimur bestiis et terrenis et aquatilibus et volantibus partim capiendo partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadripedum vectiones, quorum celeritas atque vis nobis ipsis adfert vim et celeritatem; nos onera quibusdam bestiis nos iuga inponimus, nos elephantorum acutissumis sensibus nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur, nos e terrae cavernis ferrum eligimus rem ad colendos agros necessariam, nos aeris argenti auri venas penitus abditas invenimus et ad usum aptas et ad ornatum decoras. Arborum autem consectione omnique materia et culta et silvestri partim ad calficiendum corpus igni adhibito et ad mitigandum cibum utimur, partim ad aedificandum ut tectis saepti frigora
152 caloresque pellamus; magnos vero usus adfert ad navigia facienda, quorum cursibus subpeditantur omnes undique ad vitam copiae; quasque res violentissimas natura genuit earum moderationem nos soli habemus, maris atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam, plurimisque maritimis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus: nos campis nos montibus fruimur, nostri sunt amnes nostri lacus, nos fruges serimus nos arbores, nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus, nos flumina arcemus derigimus avertimus, nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur.

tüketilir ya da ileride tüketilmek üzere saklanır. Bir de hayvanlarla besleniriz; kara hayvanları, deniz canlıları, kuşlar, tabii bunların bir kısmını avlayarak bir kısmını da yetiştirerek. Dört ayaklı hayvanları evcilleştirerek onlara yük taşıtırız; onların hızı ve gücü bizim de gücümüze güç, hızımıza hız katar. Birtakım hayvanlara yük yükleriz, boyunduruk vururuz, menfaatimiz için fillerin çok keskin duyularından, köpeklerin koku almalarından yararlanırız; tarlaları ekip biçmek için gerekli olan demiri toprak oyuklarından çıkartırız, toprağın derinliklerinde gizli bakır, gümüş ve altın damarlarını buluruz; bu madenler hem ihtiyaçlarımızı karşılamamıza hem de süs eşyaları yapmamıza yarar. Ağaçları keseriz; kütüğü hem işlenmiş hem de doğal olarak her haliyle kullanırız, ateş yakıp ısınalım veya yemek pişirelim ya da evler yapıp sıcaktan
152 ve soğuktan korunalım diye. Gemilerin yapımında da kütüğün gerçekten büyük önemi vardır; sonra o gemiler sefere çıktıklarında dünyanın dört bir tarafından yaşantımıza zenginlik getirirler. En şiddetli doğa olaylarıyla, deniz ve rüzgârlarla sadece biz insanlar baş ederiz, denizcilik bilgisi sayesinde denizle ilgili pek çok şeyden yarar sağlarız ve bunları kullanırız. Keza toprak ürünleri de insanın denetimindedir: Ovalık arazilerden ve dağlardan kendimize yarar sağlarız, nehirler de göller de bizim malımızdır, toprağa tohum ekeriz, ağaç dikeriz, sulayarak bereketini arttırırız, nehirlere set çekeriz, akışlarını düzenleriz, yönlerini başka tarafa çevirirız; kısaca doğada âdeta ellerimizle başka bir doğa yaratmaya çalışırız.

153 LXI. "Quid vero? hominum ratio non in caelum usque penetravit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus obitus cursusque cognovimus, ab hominum genere finitus est dies mensis annus, defectiones solis et lunae cognitae praedictaeque in omne posterum tempus, quae quantae quando futurae sint. Quae contuens animus accedit ad cognitionem deorum, e qua oritur pietas, cui coniuncta iustitia est reliquaeque virtutes, e quibus vita beata exsistit par et similis deorum, nulla alia re nisi immortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens caelestibus. Quibus rebus expositis satis docuisse videor hominis natura quanto omnis anteiret animantes; ex quo debet intellegi nec figuram situmque membrorum nec ingenii mentisque vim talem effici potuisse fortuna.

154 "Restat ut doceam atque aliquando perorem, omnia quae sint in hoc mundo quibus utantur homines hominum causa facta esse et parata.

LXII. "Principio ipse mundus deorum hominumque causa factus est, quaeque in eo sunt ea parata ad fructum hominum et inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque; soli enim ratione utentes iure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est

153 LXI. "Dahası mı? İnsan aklı gökyüzüne bile nüfuz etmedi mi? Çünkü bütün canlılar içinde sadece biz insanlar yıldızların doğuşunu, batışını ve yörüngelerini öğrendik; günü, ayı, yılı insan belirledi; Güneş ve Ay tutulmalarını öğrendi ve ileride hangisinin olacağını, ne kadar süreceğini, ne zaman olacağını önceden söyledi. Akıl göksel olayları gözlemlerken tanrı bilgisine ulaşır, tanrı bilgisinden de dindarlık doğar, adalet ve diğer erdemler de ona katılır, bunların hepsinden de tanrıların yaşayışına eş değer ve ona benzer kutlu bir yaşam ortaya çıkar; bu yaşamın, iyi yaşamakla herhangi bir ilgisi olmayan ölümsüzlük hariç, hiçbir bakımdan tanrıların yaşamından aşağı kalır yanı yoktur. Bu konuları da açıkladığıma göre, sanıyorum insan doğasının bütün canlılardan kat kat üstün olduğunu yeterince anlattım. Bundan da çıkarılması gereken sonuç şudur: Ne organların biçimleri ve yerleri ne de böyle bir zihin ve akıl gücü rastlantı sonucu oluşabilir.

154 "Şimdi bir sonuca varırken, geriye bu evrende insanların işine yarayan her şeyin insanlar için yaratıldığını ve tasarlandığını ispatlamam kaldı.

LXII. "Her şeyden önce evren tanrılar ve insanlar için yaratılmıştır, evrende her ne varsa insanların memnuniyeti için hazırlanmış ve tasarlanmıştır. Evet, evren sanki tanrılarla insanların ortak evi ya da her ikisinin ortak kenti gibidir; evet, sadece tanrılar ve insanlar akıllarını kullanırlar, adalet ve yasaya göre yaşarlar. Nasıl Atina'nın Atınalılar, Sparta'nın da Spartalılar için kurulduğunu

conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, sic quaecumque sunt in omni mundo deorum atque
155 hominum putanda sunt. Iam vero circumitus solis et lunae reliquorumque siderum, quamquam etiam ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen et spectaculum hominibus praebent; nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior et ad rationem sollertiamque praestantior; eorum enim cursus dimetati maturitates temporum et varietates mutationesque cognovimus; quae si hominibus solis nota sunt, hominum
156 facta esse causa iudicandum est. Terra vero feta frugibus et vario leguminum genere, quae cum maxuma largitate fundit, ea ferarumne an hominum causa gignere videtur? Quid de vitibus olivetisque dicam, quarum uberrumi laetissumique fructus nihil omnino ad bestias pertinent? Neque enim serendi neque colendi nec tempestive demetendi percipiendique fructus neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est, earumque omnium rerum
157 hominum est et usus et cura. LXIII. Ut fides igitur et tibias eorum causa factas dicendum est qui illis uti possent, sic ea quae dixi iis solis confitendum est esse parata qui utuntur, nec si quae bestiae furantur aliquid ex iis aut rapiunt, illarum quoque causa ea

düşünmek gerekiyorsa ve haklı olarak bu kentlerdeki her şeyin de onların halklarına ait olduğu söyleniyorsa, o halde evrende de her ne varsa hepsinin tanrılarla insanlara
155 ait olduğunu düşünmek gerekir. Hatta Güneş'in, Ay'ın ve diğer yıldızların seyirleri evrendeki uyumla alakalı olsa da, bunlar gökteki gösterilerini insanlara sunarlar; çünkü bu görüntüye bakmaya doyum olmaz; bundan daha güzel bir manzara yoktur, aklı ve ustalığı daha çarpıcı sergileyen de. Göksel cisimlerin seyir sürelerini ölçerek mevsimlerin zamanını, mevsimler arasındaki farklılıkları ve mevsim değişimlerini öğreniriz. Bunları sadece insanlar biliyorsa, bundan çıkarılması gereken sonuç şudur: Bunların hepsi
156 insanlar için yaratılmıştır. Toprak çeşit çeşit sebze meyveyle dolu; bütün bunları toprak o kadar bolca sunuyor ki, acaba bu ürünleri vahşi hayvanlar için mi, yoksa insanlar için mi üretiyor? Peki, ya üzüm bağları ve zeytinliklerle ilgili ne demeli? Onların en bereketli ve en çok sevilen meyvelerine hayvanlar hiç ilgi duymaz. Çünkü hayvanların ne tohum ekme, ne toprağı işleme, ne tam zamanında ekin biçme ve ürün toplama ne de bunları saklama ve uygun yere koyma konusunda bilgileri vardır; bütün bu işleri yerine getirmek de, bunların keyfini
157 sürmek de insana mahsustur. LXIII. Nasıl ki lir ve flütün onları kullanabilecek kişiler için yapıldığını söylüyoruz, aynı şekilde sadece demin bahsettiğim şeylerin de onları kullanan kişiler için tasarlandığını söylemeliyiz. Hayvanlar bunların bazılarını gizlice alıyor ya da kapıp götürüyorsa, bunların bu hayvanlar için yaratıldığını

nata esse dicemus. Neque enim homines murum aut formicarum causa frumentum condunt sed coniugum et liberorum et familiarum suarum; itaque bestiae furtim ut dixi fruuntur, domini
158 palam et libere. Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas fatendum est, nisi forte tanta ubertas et varietas pomorum eorumque iucundus non gustatus solum sed odoratus etiam et aspectus dubitationem adfert quin hominibus solis ea natura donaverit. Tantumque abest ut haec bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud adferunt nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? quae quidem neque ali neque sustentari neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum et curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia tamque amans dominorum adulatio tantumque odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium tanta alacritas in venando quid significat aliud nisi se ad hominum commoditates esse generatos?
159 Quid de bubus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata, cervices autem natae ad iugum, tum vires umerorum et latitudines ad aratra [ex]trahenda. Quibus cum terrae subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poetae loquuntur, vis nulla umquam adferebatur;

söylemeyeceğiz. Çünkü insanlar erzakı fareler ya da karıncalar için değil, eşleri, çocukları ve aileleri için saklarlar; ama dediğim gibi hayvanlar gizlice kullanır bunları,
158 ev sahipleri ise rahat rahat, özgürce. Kabul edilmelidir ki, söz konusu bu şeylerin bol bol hazırlanmış olmasının nedeni insanlardır; meyvelerin bu kadar bol bol, çeşit çeşit olması, lezzetleri kadar kokularının ve görünümlerinin de farklı farklı olması rastlantı değilse, doğanın bunları sadece insanlara armağan ettiği kuşkusu uyanır. Bunların hayvanlar için tasarlanmış olması uzak bir ihtimaldir; bizzat hayvanların insanlar için yaratıldıklarını görünce. Evet, koyunların bize ne yararı var, postlarını işleyip dokuduktan sonra giyinmemiz dışında? Doğrusu insanlar bakmazsa, ilgilenmezse bunlar kendi başlarına ne beslenebilirler, ne korunabilirler ne de kendilerinden bir şey üretebilirlerdi. Bir düşün bakalım, köpeklerin öylesine sadık bekçiliği, sahiplerine karşı öylesine sevgi dolu bir biçimde yaltaklanmaları, yabancılara karşı öylesine büyük nefret duymaları, iz sürmek için burunlarının öylesine inanılmaz keskinlikte koku alması ve avcılıkta öylesine çevik olmaları insanların yararına yaratılmış olmaları dışında başka neye işaret eder?
159 Peki öküzler hakkında ne demeli? Sırtlarından yük taşımak için tasarlanmadıkları anlaşılır, ama boyunları boyunduruğa vurulmak, güçlü ve geniş omuzları da saban çekmek için yaratıldıklarını gösterir. Öküzler toprağı kesek kesek altüst ettikleri için, şairlerin de söylediği gibi, Altın Çağ[260] insanları onlara asla kötü davranmamışlar;

ferrea tum vero proles exorta repente est,
ausaque funestum prima est fabricarier ensem
et gustare manu vinctum domitumque iuvencum.

Tanta putabatur utilitas percipi e bubus ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.

LXIV. "Longum est mulorum persequi utilitates et asinorum, quae certe ad hominum usum paratae
160 sunt. Sus vero quid habet praeter escam? cui quidem ne putesceret animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus; qua pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius. Quid multitudinem suavitatemque piscium dicam? quid avium, ex quibus tanta percipitur voluptas ut interdum Pronoea nostra Epicurea fuisse videatur? atque eae ne caperentur quidem nisi hominum ratione atque sollertia;—quamquam avis quasdam, et alites et oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natas
161 putamus. Iam vero immanes et feras beluas nanciscimur venando, ut et vescamur iis et exerceamur *in venando* ad *similitudinem bellicae* disciplinae, et utamur domitis et condocefactis, ut elephantis, multaque ex earum corporibus remedia morbis et vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus et herbis quarum utilitates longinqui temporis usu et periclitatione percepimus.

işte o zaman türeyiverdi aniden Demir Soy
ilk defa bu soy cüret etti öldürücü kılıcı yapmaya
ve tadına bakmaya elleriyle bağlayıp evcilleştirdiği genç
öküzün.[261]

Sonuçta öküzlerden o kadar büyük yararlar sağlandığına inanılıyordu ki, onların etlerini yemek suç sayılıyordu.

LXIV. "Sahiden de insanların yararlanması için yaratılan katırların ve eşeklerin yararlarını sayıp dökmek uzun
160 sürer. Evet, domuzun ne yararı var, yenmesi dışında? Chrysippus domuza kokuşmasın diye tuz yerine ruh verildiğini söyler; bu hayvan insanların beslenmesine uygun olduğundan, doğa hiçbir hayvanı ondan daha doğurgan yaratmamıştır. Balıkların çokluğunu ve lezzetini ne diye anlatayım ki? Peki ya kuşları? Bunlar o kadar büyük haz kaynağıdır ki, zaman zaman bizim Pronoea'mız Epicurusçu bir öğretiymiş gibi görünür. İnsan aklını ve kabiliyetini işe karıştırmadan bu hayvanların yakalanması bile imkânsızdır; ama bazı kuşların, hani kâhinlerimizin dediği gibi, uçan ve öten kuşların[262] gelecekte olacakları haber versinler diye yaratıldıklarına
161 inanırız. Koskocaman vahşi hayvanları da avlayarak yakalarız, hem bunlarla beslenelim, hem av sırasında savaş talimine benzer talimler yapalım hem de evcilleştirip eğittikten sonra, fillerden yararlandığımız gibi bunlardan da yararlanalım, hastalıklar ve yaralar için tıpkı uzun süre kullanarak ve deneyerek yarar sağladığımız belli bazı köklerden ve otlardan elde ettiğimiz ilaçlar gibi onların bedenlerinden de birçok ilaç elde edelim diye.

Totam licet animis tamquam oculis lustrare terram mariaque omnia: cernes iam spatia frugifera atque inmensa camporum vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum
162 incredibili cursus maritimos celeritate. Nec veto supra terram sed etiam in intumis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas quae ad usum hominum orta ab hominibus solis invenitur.

LXV. "Illud vero, quod uterque vestrum arripiet fortasse ad reprendendum, Cotta quia Carneades lubenter in Stoicos invehebatur, Velleius quia nihil tam inridet Epicurus quam praedictionem rerum futurarum, mihi videtur vel maxume confirmare deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio, quae multis locis rebus temporibus apparet cum [in] privatis tum maxume
163 publicis. Multa cernunt haruspices, multa augures provident, multa oraclis declarantur, multa vaticinationibus multa somniis multa portentis; quibus cognitis multae saepe res ex hominum sententia atque utilitate partae, multa etiam pericula depulsa sunt. Haec igitur sive vis sive ars sive natura ad scientiam rerum futurarum homini profecto est nec alii cuiquam a dis inmortalibus data.

"Quae si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se conexa atque coniuncta movere debebunt.

Hadi, bütün yeryüzünü ve bütün denizleri gözünün önünde bir bir canlandır: Uçsuz bucaksız verimli ovaları, sık ormanlarla örtülü dağları, hayvan sürüleriyle dolu otlakları, sonra da denizlerde inanılmaz bir hızla yol
162 alan gemileri göreceksin. İnsanların kullanması için yaratılan ve sadece insanların bulup çıkardığı pek çok yararlı şey yerin üstünde olduğu kadar en derinindeki karanlıklarda da gizlidir.

LXV. "Muhtemelen her ikinizin de eleştirmekten kaçınmayacağı şu konu benim düşünceme göre özellikle tanrısal öngörünün insan işleriyle ilgilendiğini kanıtlar; oysa Cotta, sen bunu Carneades Stoacılara saldırmaktan zevk aldığı için, Velleius sen de Epicurus gelecekteki olayların önceden haber verilmesi kadar hiçbir şeyle alay etmediği için yapıyorsun. Elbette kehanet konusundan bahsediyorum; birçok yerde ve durumda, kişisel işlerde olduğu kadar kamusal işlerde de karşımıza çıkan
163 kehanetten. *Haruspex*ler[263] birçok şeyin farkına varır, *augur*lar birçok şeyi önceden görür; birçok şey kehanetle, tahminle, rüyalarla, alametlerle haber verilir. Bunlar öğrenildikten sonra çoğu defa pek çok şey insanların isteğine ve çıkarına göre gerçekleşmiştir, hatta birçok tehlike savuşturulmuştur. Sonuç olarak bu güç veya sanat ya da doğal yetenek gelecekte olacakların bilinmesi için tanrılar tarafından sadece insanlara bahşedilmiştir, başka canlılara değil.

"Belki bunlar tek başlarına inandırıcı gelmiyor size, ama bütün olarak aralarındaki ilişki ve bağlantı kesinlikle inandırı gelecektir.

164 "Nec vero universo generi hominum solum sed etiam singulis a dis inmortalibus consuli et provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. LXVI. Nam si omnibus hominibus qui ubique sunt quacumque in ora ac parte terrarum ab huiusce terrae quam nos incolimus continuatione distantium deos consulere censemus ob eas causas quas ante diximus, his quoque hominibus consulunt qui has nobiscum terras ab
165 oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt qui quasi magnam quandam insulam incolunt quam nos orbem terrae vocamus, etiam illis consulunt qui partes eius insulae tenent, Europam Asiam Africam. Ergo et earum partes diligunt, ut Romam Athenas Spartam Rhodum, et earum urbium separatim ab universis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium Fabricium Coruncanium, primo Punico Calatinum Duellium Metellum Lutatium, secundo Maxumum Marcellum Africanum, post hos Paulum Gracchum Catonem, patrumve memoria Scipionem Laelium; multosque praeterea et nostra civitas et Graecia tulit singulares viros, quorum neminem nisi iuvante deo talem fuisse credendum
166 est. Quae ratio poetas maxumeque Homerum inpulit ut principibus heroum, Ulixi Diomedi

164 "Ölümsüz tanrılar sadece tüm insanlığı değil, tek tek her bir bireyi dikkate alır ve gözetir. Öyle ya bütün insanlığı derece derece önce küçük gruplara, sonra da tek tek bireylere indirerek daraltabiliriz. LXVI. Sonuçta tanrıların bizim şu an yerleşik olduğumuz topraklardan uzakta yer alan filan sahilde, filan kara parçasında yaşayan insanların hepsiyle ilgilendiklerini düşünüyorsak, o zaman yukarıda belirtmiş olduğumuz nedenlere dayanarak söyleyecek olursak, onlar doğudan batıya her kıtada
165 bizimle birlikte yaşayan insanlarla da ilgilenirler. Öyleyse bizim dünya dediğimiz şu koskoca ada görünümündeki yerde yaşayanlarla da ilgilenirler, bu adanın kıtalarında, yani Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşayanlarla da. O halde bu kıtalardaki ülkeleri de koruyup kollarlar, tıpkı *Roma*'yı, *Atina*'yı, *Sparta*'yı, Rodos'u ve onların her bir şehrini, toplumundan tek tek bireylerine kadar koruyup kolladıkları gibi; tıpkı Pyrrhus Savaşı'nda Curius'u,[264] Fabricius'u,[265] Coruncanius'u,[266] I. Kartaca Savaşı'nda Calatinus'u,[267] Duellius'u,[268] Metellus'u,[269] Lutatius'u,[270] II. Kartaca Savaşında Maxumus'u,[271] Marcellus'u,[272] Africanus'u,[273] sonra Paulus'u,[274] Gracchus'u, Cato'yu[275] ya da atalarımızın hafızalarına kazınmış Scipio'yu,[276] Laelius'u,[277] ayrıca hem bizim ülkemizin hem de Yunanistan'ın yetiştirdiği diğer birçok seçkin şahsiyeti koruyup kolladıkları gibi. Çünkü tanrıların yardımı olmasaydı, bu insanların hiçbiri bulundukları konumda
166 olmazdı. Zaten şairler, özellikle de Homeros böyle düşündüğünden, maceralarında ve karşılaştıkları tehlikeli

Agamemnoni Achilli, certos deos discriminum et periculorum comites adiungeret. Praeterea ipsorum deorum saepe praesentiae, quales supra commemoravi, declarant ab iis et civitatibus et singulis hominibus consuli. Quod quidem intellegitur etiam significationibus rerum futurarum quae tum dormientibus tum vigilantibus portenduntur; multa praeterea ostentis multa extis admonemur, multisque rebus aliis, quas diuturnus usus ita notavit ut artem
167 divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo adflatu divino umquam fuit. Nec vero <id> ita refellendum est ut, si segetibus aut vinetis cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e vitae commodis casus abstulerit, eum cui quid horum acciderit aut invisum deo aut neglectum a deo iudicemus. Magna di curant, parva neglegunt. Magnis autem viris prosperae semper omnes res, siquidem satis a nostris et a principe philosophiae Socrate dictum est de ubertatibus virtutis et copiis.

168 LXVII. "Haec mihi fere in mentem veniebant quae dicenda putarem de natura deorum. Tu autem, Cotta, si me audias, eandem causam agas teque et principem civem et pontificem esse cogites et,

durumlarda belli tanrıları yoldaş olarak başkahramanlarının, yani Ulixes'in, Diomedes'in, Agamemnon'un, Achilles'in yanına katmak zorunda kalmıştır. Dahası, yukarıda da belirttiğim gibi, tanrıların böyle sık sık yeryüzünde bulunuşları onların hem toplumlarla hem de tek tek bireylerle ilgilendiklerinin kanıtıdır. Aslında bunun böyle olduğu insanın gerek uyurken gerekse uyanıkken gelecekte olacak olanlara ilişkin işaretler almasından da anlaşılır. Sahiden de gerek mucizelerden, gerek kurbanların iç organlarından, gerekse uzun tecrübeler sonucunda kehanet sanatını oluşturan başka belirtilerden birçok
167 uyarı alırız. Bu yüzdendir ki tanrısal ilhamdan yoksun hiç kimse önemli bir adam olmamıştır. Fırtına birinin buğdaylarını, bağlarını yerle bir ederse, şans eseri biri yaşamındaki konfordan yoksun kalırsa, bu talihsizlikleri yaşayan kişileri tanrının kıskandığını ya da ihmal ettiğini söyleyerek bu görüşe karşı çıkamayız. Tanrılar büyük işlere önem verir, küçük işleri ise önemsemezler. Bu yüzden hem bizimkilerin hem de felsefenin babası Socrates'in erdemin bahşettiği zenginlik ve bolluk konusunda söylediklerine kulak verecek olursak, büyük adamların her işi her zaman yolunda gider.

168 LXVII. "İşte tanrıların doğası hakkında söylenmesi gerektiğini düşündüğüm, ilk elde aklıma gelen şeyler, üç aşağı beş yukarı böyle. Sana gelince Cotta, bana kulak verip de aynı davayı savunursan, hem önde gelen bir vatandaş hem de bir din adamı olduğunu hiç aklından çıkarmamış olursun. Zaten sizin okulunuz bir konuyu hem

quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas, eamque facultatem disserendi quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia potius huc conferas. Mala enim et impia consuetudo est contra deos disputandi, sive ex animo id fit sive simulate."

lehte hem de aleyhte tartışmaya müsait, o halde sen de daha çok benden yana tavır alıp hitabet alıştırmalarından edindiğin ve Academia'nın zenginleştirdiği tartışma yeteneğini bu davada kullanabilirsin. Çünkü tanrılar aleyhine tartışma yapmak, ister iyi niyetle olsun ister tarafgirlikle, sonuçta yanlış ve dini zedeleyici bir tutumdur."

LIBER TERTIUS

1 I. Quae cum Balbus dixisset, tum adridens Cotta "Sero" inquit "mihi Balbe praecipis quid defendam; ego enim te disputante quid contra dicerem mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causa quam ea quae minus intellegebam requirendi. Cum autem suo cuique iudicio sit utendum, difficile factu est me id sentire quod tu velis."

2 Hic Velleius "Nescis" inquit "quanta cum exspectatione Cotta sim te auditurus. Iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit; praebebo igitur ego me tibi vicissim attentum contra Stoicos auditorem. Spero enim te ut soles bene paratum venire."

3 Tum Cotta "Sic mehercule" inquit "Vellei; neque enim mihi par ratio cum Lucilio est ac tecum fuit."

"Qui tandem?" inquit ille.

"Quia mihi videtur Epicurus vester de dis inmortalibus non magnopere pugnare: tantum modo negare deos esse non audet ne quid invidiae subeat aut criminis. Cum vero deos nihil agere nihil curare confirmat, membrisque humanis esse praeditos sed eorum membrorum usum nullum habere, ludere

III. KİTAP

1 I. Balbus bunları söyleyince Cotta gülümsedi ve "Bana neyi savunacağımı söylemekte geç kaldın sevgili Balbus," dedi. "Çünkü sen düşünceni açıklarken ben buna karşılık ne söylerim diye kendi kendime düşünüp duruyordum; seni çürütmek için değil tabii, daha çok anlamakta güçlük çektiğim bu meseleyle ilgili bana bir açıklama yapman için. Herkesin kendince bir görüşü olduğuna göre, benim de senin kastettiğin şeyi anlamam öyle kolay değil."

2 O sırada Velleius lafa karışıp "Seni dinlemek için nasıl sabırsızlandığımı bilemezsin Cotta," dedi. "Çünkü Epicurus'a getirdiğin eleştiri dostumuz Balbus'un epey hoşuna gitti. Öyleyse şimdi sıra bende, Stoacılara getireceğin eleştirileri cankulağıyla dinleyeceğim. Umarım her zamanki gibi iyice hazırlanıp gelmişsindir."

3 Bunun üzerine Cotta, "İnan ki doğru Velleius," diye cevap verdi. "Sonuçta Lucilius'la tartışmam seninle tartışmam kadar kolay bir iş değil."

"Nasıl yani?" dedi Velleius.

"Çünkü üstadımız Epicurus'un ölümsüz tanrılar konusunda öyle ciddi tartışmalara girmediğini düşünüyorum. Sırf kendisine karşı bir nefret uyanmasın ya da suçlamada bulunulmasın diye tanrıların varlığını inkâr etmeye kalkışmıyor. Gerçekten de tanrıların hiçbir şey yapmadıklarını, hiçbir şeyle ilgilenmediklerini, insanlar gibi uzuvları olduğu halde bu uzuvlarını hiç kullanmadıklarını ileri

videtur, satisque putare si dixerit esse quandam
4 beatam naruram et aeternam. A Balbo autem animadvertisti credo quam multa dicta sint, quamque etiamsi minus vera tamen apta inter se et cohaerentia. Itaque cogito ut dixi non tam refellere eius orationem quam ea quae minus intellexi requirere. Quare Balbe tibi permitto, responderene mihi malis de singulis rebus quaerenti ex te ea quae parum accepi, an universam audire orationem meam."

Tum Balbus "Ego vero si quid explanari tibi voles respondere malo, sin me interrogare non tam intellegendi causa quam refellendi, utrum voles faciam: vel ad singula quae requires statim respondebo vel cum peroraris ad omnia."

5 Tum Cotta "Optime" inquit; "quam ob rem sic agamus ut nos ipsa ducet oratio. II. Sed ante quam de re, pauca de me. Nom enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea quae me in perorando cohortabatur ut meminissem me et Cottam esse et pontificem; quod eo credo valebat, ut opiniones quas a maioribus accepimus de dis inmortalibus, sacra caerimonias religionesque defenderem. Ego vero eas defendam semper semperque defendi, nec me ex ea opinione quam a maioribus accepi de cultu deorum inmortalium ullius umquam oratio aut docti aut indocti movebit.

sürerken bana kalırsa işi alaya vuruyor; üstelik kutlu ve
1 ezeli-ebedi bir doğanın varlığını kabul ettiğine göre, bu konuya fazlasıyla kafa yorduğu açık. Ama Balbus'un bu konuda söylediği onca söz eminim dikkatinden kaçmamıştır; gerçi pek doğru sayılmazlar, ama kendi içlerinde doğru ve tutarlılar. Bu yüzden, dediğim gibi, niyetim onun konuşmasını çürütmek değil de pek anlamadığım bu şeyleri sorgulamak. Öyleyse tercih senin Balbus, anlamakta güçlük çektiğim noktaları sana sorarken ister bana tek tek cevap ver, istersen bekle konuşmamı tamamlayayım."

Bunun üzerine Balbus şöyle dedi: "Açıklamamı istediğin herhangi bir şey varsa, tabii cevap veririm. Ama sorgulamanın maksadı meseleyi anlamak değil de beni çürütmekse, o zaman senin istediğin gibi yaparım, yani istersen sorularına anında tek tek cevap veririm ya da istersen konuşman bitene kadar beklerim."

5 Cotta bunun üzerine şöyle cevap verdi: "Öyleyse en iyisi konuşmayı akışına bırakalım. II. Ancak esas konuya geçmeden önce kendimle ilgili birkaç şey söyleyeyim. Çünkü Balbus, senin bilginden ve benim hem Cotta hem de bir din adamı olmamı anımsatan konuşmandan epeyce etkilendim. Sanırım ölümsüz tanrılarla ilgili atalarımızdan edindiğimiz fikirleri, dinsel törenlerimizi ve inançlarımızı korusan iyi olur, demek istiyorsun bana. Evet, bunları hep korumuşumdur zaten, daima da koruyacağım; eğitimli ya da eğitimsiz hiç kimsenin konuşması, ölümsüz tanrılara tapım konusunda atalarımızdan edindiğimiz fikirlerden beni asla caydıramaz.

Sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium P. Scipionem P. Scaevolam pontifices maximos, non Zenonem aut Cleanthen aut Chrysippum sequor, habeoque C. Laelium augurem eundemque sapientem, quem potius audiam dicentem de religione in illa oratione nobili quam quemquam principem Stoicorum. Cumque omnis populi Romani religio in sacra et in auspicia divisa sit, tertium adiunctum sit si quid praedictionis causa ex portentis et monstris Sibyllae interpretes haruspicesve monuerunt, harum ego religionum nullam umquam contemnendam putavi, mihique ita persuasi, Romulum auspiciis Numam sacris constitutis fundamenta iecisse nostrae civitatis, quae numquam profecto sine summa placatione deorum
6 inmortalium tanta esse potuisset. Habes Balbe quid Cotta quid pontifex sentiat; fac nunc ego intellegam tu quid sentias. A te enim philosopho rationem accipere debeo religionis, maioribus autem nostris etiam nulla ratione reddita credere."

III. Tum Balbus "Quam igitur a me rationem" inquit "Cotta, desideras?"

Et ille "Quadripertita" inquit "fuit divisio tua, primum ut velles docere deos esse, deinde

Zaten din konusunda ben Zeno'nun, Cleanthes'in ya da Chrysippus'un değil,[278] Titus Coruncanius'un, Publius Scipio'nun, Publius Scaevola'nın, yani en üst düzeydeki din adamlarımızın izinden gidiyorum. Hem bir kuşbilici hem de bir felsefeci olan Gaius Laelius'a da saygım büyük; keşke herhangi bir Stoacı önderi değil de onun din üzerine verdiği şu ünlü söylevi dinleyebilseydim. Roma halkının dini, genel anlamda dinsel ayinler ve kuşbilicilerin kehanetlerinden oluşur; ancak Sibylla yorumcularının[279] ve kurbanların iç organlarına bakıp kehanette bulunan kâhinlerin alamet ve mucizelerden yola çıkarak bizi gelecekte olacak bir olaydan haberdar etmeleri durumunda, bu da dinin üçüncü bir alanı sayılır. Ben dinimizin hiçbir alanında küçümsenecek bir şey olmadığını düşünmüşümdür ve Romulus'un kehanet kurumuyla, Numa'nın da dinsel ayinleri bir kurala oturtarak devletimizin temellerini attığına inanmışımdır, yoksa ölümsüz tanrıların ulu himmeti olmasaydı devletimiz kesinlikle bu kadar büyüyemezdi. İşte Balbus, hem Cotta hem de bir din adamı olarak benim ne düşündüğümü anlamış oldun, şimdi izin ver ben de senin ne düşündüğünü anlayayım. Çünkü hiçbir kanıt sunmamış olsalar da atalarımıza inanmam gerekir, ama sen bir felsefecisin ve bu yüzden bana dinle ilgili bir kanıt sunmalısın."

III. Bunun üzerine Balbus, "Benden nasıl bir kanıt bekliyorsun Cotta?" diye sordu.

Cotta şöyle cevap verdi: "Sen konuşmanı dört bölüme ayırmıştın; ilkin tanrıların var olduğunu gösterdin,

quales essent, tum ab iis mundum regi, postremo consulere eos rebus humanis: haec, si recte memini, partitio fuit."

"Rectissume" inquit Balbus, "sed expecto quid requiras."

7 Tum Cotta "Primum quidque videamus" inquit, "et si id est primum quod inter omnis nisi admodum impios convenit, mihi quidem ex animo exuti non potest esse deos, id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate maiorum, cur ita sit, nihil tu me doces."

"Quid est" inquit Balbus, "si tibi persuasum est, cur a me velis discere?"

Tum Cotta "Quia sic adgredior" inquit "ad hanc disputationem quasi nihil umquam audierim de dis inmortalibus nihil cogitaverim; rudem me et integrum discipulum accipe et ea quae requiro doce."

8 "Dic igitur" inquit "quid requiras."

"Egone? primum illud, cur, quom [perspicuum in] istam partem ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum et inter omnis constaret <deos esse>, de eo ipso tam multa dixeris."

"Quia te quoque" inquit "animadverti, Cotta, saepe cum in foro diceres quam plurimis posses argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem et philosophi faciunt et ego ut potui feci.

sonra nasıl bir doğaya sahip olduklarını, ardından dünyayı yönettiklerini, son olarak da insanların işlerine karıştıklarını söyledin. Doğru hatırlıyorsam konuşmanı bu şekilde bölümlemiştin."

"Çok doğru" dedi Balbus, "ama hâlâ soracağın soruyu bekliyorum."

7 Bunun üzerine Cotta, "Öncelikle her birini tek tek inceleyelim," dedi. "İlk iddianı tanrıtanımazlar hariç herkes kabul ediyorsa eğer, tanrıların var olduğunu benim de kafamdan silip atmam mümkün değil; ama ben atalarımızın fikrine dayanarak buna inandım, sen bunun niçin böyle olduğunu bana öğretmiyorsun ki."

"Nasıl yani?" dedi Balbus. "Zaten inanmışsan, niçin bir de benden öğrenmek istiyorsun?"

Bunun üzerine Cotta, "Çünkü bu tartışmaya sanki ölümsüz tanrılar hakkında evvelce hiçbir şey duymamışım, hiçbir şey düşünmemişim gibi giriyorum; bu yüzden beni bilgisiz ve toy bir öğrenci olarak kabul et ve bilmek istediklerimi bana öğret," dedi.

8 "Söyle o halde, nedir bilmek istediğin," dedi Balbus.

"Sahi mi? Peki, ilk sorum şu o zaman: Tanrıların var olduğu açıktır ve bu da herkesçe kabul edilir diye bu konuyu tartışmaya bile gerek olmadığını söylediğin halde niçin tam da bu konu hakkında bu kadar çok şey söyledin?"

"Çünkü dikkat ettim de Cotta," dedi, "sen de mahkemede konuşurken, davanın el verdiği ölçüde, olabildiğince çok iddiayla hâkimin karşısına çıkabiliyorsun.[280] İşte aynısını felsefeciler de yapar ve ben de elimden geldiğince

Tu autem quod quaeris similiter facis ac si me roges cur te duobus contuear oculis et non altero coniveam, cum idem uno adsequi possim."

9 IV. Tum Cotta "Quam simile istud sit" inquit "tu videris. Nam ego neque in causis, si quid est evidens de quo inter omnis conveniat, argumentari soleo (perspicuitas enim argumentatione elevatur), nec si id facerem in causis forensibus idem facerem in hac suptilitate sermonis. Cur coniveres autem altero oculo causa non esset, cum idem obtutus esset amborum, et cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas tam esse id perspicuum quam tu velles, propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unum sat erat, ita nobis maioris nostros tradidisse. Sed tu
10 auctoritates contemnis, ratione pugnas; patere igitur rationem meam cum tua ratione contendere.

"Adfers haec omnia argumenta cur di sint, remque mea sententia minime dubiam argumentando dubiam facis. Mandavi enim memoriae non numerum solum sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum caelum suspexissemus, statim nos intellegere esse aliquod numen quo haec regantur. Ex hoc illud etiam:

böyle yaptım. Öte yandan sorduğun bu soru, bir tanesiyle de görebilecekken neden sana iki gözümle bakıyorum da, diğerini kapatmıyorum gibi bir soruyla eş değer."

IV. Buna karşılık Cotta şöyle dedi: "Bunların birbirine ne kadar benzediğini sen takdir edersin artık. Aslına bakarsan ben savunmalarımda herkesçe kabul edilen apaçık düşünceleri kanıtlamaya çalışmam, (çünkü uzun uzadıya kanıtlamalar apaçık düşünceleri bile bulandırır), kaldı ki mahkemelerdeki duruşmalarda böyle yapmış olsam bile bu yöntemi şimdiki gibi hassas bir konuşmaya uygulamam. Ayrıca madem iki gözün de aynı şeyi görüyor, madem akıllı olduğunu söylediğin doğa zihnimizden gözlerimize açılacak iki pencere olmasını uygun görmüş, öyleyse bir gözünü kapaman için hiçbir sebep yok. Ancak bu konudaki iddianın seni tatmin edecek kadar açık olmadığını düşündüğünden, tanrıların varlığını bir sürü iddiayla kanıtlamak istedin. Ama sırf biz atalarımızdan böyle öğrendik demiş olsaydın, bu benim için yeterli olacaktı. Oysa sen onların fikirlerini küçümsüyorsun ve aklınla meydan okuyorsun; o zaman benim aklımın da senin aklınla çekişmesine hazırlan.

"Sen tüm bu iddiaları tanrıların varlığını kanıtlamak için ileri sürüyorsun ve kanıtlamaya çalışırken de bana göre çok açık olan bir konuyu kuşkulu hale getiriyorsun. Çünkü ben kanıtlarının yalnızca sayısını değil, sırasını da belleğime kazıdım. İlk kanıtın şuydu: Gökyüzüne baktığımız anda onu yöneten tanrısal bir güç olduğunu anlarız. Ardından da şu alıntıyı yapmıştın:[281]

aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem;

11 quasi vero quisquam nostrum istum potius quam Capitolinum Iovem appellet, aut hoc perspicuum sit constetque inter omnis, eos esse deos quos tibi Velleius multique praeterea ne animantis quidem esse concedant. Grave etiam argumentum tibi videbatur quod opinio de dis inmortalibus et omnium esset et cottidie cresceret: placet igitur tantas res opinione stultorum iudicari, vobis praesertim qui illos insanos esse dicatis? V. 'At enim praesentis videmus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatinius'; nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram proelio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines homine natos, et quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone, eos tu cantheriis albis nullis calonibus ob viam Vatinio venisse existimas et victoriam populi Romani Vatinio potius homini rustico quam M. Catoni qui tum erat princeps nuntiavisse? Ergo et illud in silice quod hodie apparet apud Regillum tamquam vestigium ungulae,

12 Castoris equi credis esse? Nonne mavis illud credere quod probari potest, animos praeclarorum hominum, quales isti Tyndaridae fuerunt, divinos

Bir bak üstümüzde parıldayan şu gök kubbeye, herkes ona yakarıyor Iuppiter diye;

11 sanki içimizden biri Capitolium'daki Iuppiter'e değil de şu gök kubbeye Iuppiter adını vermiş gibi; sanki Velleius ve daha başkalarının canlıdan bile saymadıkları şu göksel cisimlerin tanrı olduğu herkesçe kabul edilen apaçık bir gerçekmiş gibi. Ölümsüz tanrıların varlığına inanmanın genelgeçer oluşu ve gün geçtikçe bu inancın yaygınlaşması da önemli bir kanıttı senin için. Ayrıca bu kadar önemli bir konuda budalaların görüşünü ölçüt almak hoşuna mı gidiyor herkesin, özellikle bu budalalara deli gözüyle bakan sizlerin? V. 'Ama biz tanrıları gözlerimizle gördük, tıpkı Postumius'un Regillus Gölü'nde, Vatinius'un da Salaria Yolu'nda gördüğü gibi.' Locri halkının Sagra Nehri civarında yürüttüğü muharebeyle ilgili olarak da böyle bir hikâye anlatılır. Sahi sen şimdi Tyndareusoğulları diye adlandırdığın, hani onlardan kısa bir zaman sonra yaşayan Homeros'un Sparta'da gömülü olduklarını söylediği o insandan doğma insanların[282] yanlarında hizmetkârları olmadan beyaz beygirlerinin sırtında giderken yolda Vatinius'la karşılaşınca Roma halkının zaferini dönemin baş *senator*u olan Marcus Cato'ya değil de[283] onun yerine bir köylüye, yani Vatinius'a bildirdiklerini mi sanıyorsun? Bu yüzden mi Regillus Gölü kıyısındaki bir kayada bugün hâlâ bir toynak izi gibi duran izin
12 Castor'un atına ait olduğuna inanıyorsun? Şu Tyndareusoğulları gibi ünlü insanların ruhlarının tanrısal ve ölümsüz olduğuna inanmak bu kadar kolayken, sen tutup çoktan

esse et aeternos, quam eos qui semel cremati essent equitare et in acie pugnare potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet quo modo, nec fabellas aniles proferas."

13 Tum Lucilius "An tibi" inquit "fabellae videntur? Nonne ab A. Postumio aedem Castori et Polluci in foro dedicatam, nonne senatus consultum de Vatinio vides? Nam de Sagra Graecorum etiam est volgare proverbium, qui quae adfirmant certiora esse dicunt quam illa quae apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri?"

Tum Cotta "Rumoribus" inquit "mecum pugnas, Balbe, ego autem a te rationes requiro . . .

14 VI. ". . . sequuntur quae futura sunt; effugere enim nemo id potest quod futurum est. Saepe autem ne utile quidem est scire quid futurum sit; miserum est enim nihil proficientem angi nec habere ne spei quidem extremum et tamen commune solacium, praesertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia, quod autem semper ex omni aeternitate verum fuerit id esse fatum: quid igitur iuvat aut quid adfert ad cavendum scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? Unde porro ista divinatio? Quis invenit fissum iecoris, quis cornicis cantum notavit,

yanıp kül olmuş insanların at binip cephede savaşabildiklerine inanmayı mı seçiyorsun? Yok diyorsan ki böyle bir şey mümkündür, o zaman bunun *nasıl olabileceğini* kocakarı masalları anlatmadan açıklaman gerekiyor."

13 O sırada Lucilius lafa karıştı ve şöyle dedi: "Yoksa sen bunların sahiden masal olduklarını mı sanıyorsun? Aulus Postumius tarafından *forum*da Castor ile Pollux'a adanan tapınaktan veya Vatinius hakkındaki *Senatus* kararından haberin var, değil mi? Sagra'daki savaşla ilgili olarak Yunanların dillerinden düşmeyen bir deyim vardır; bir iddia ortaya attıklarında onun 'Sagra'da olanlardan daha kesin' olduğunu söylerler. Bu yüzden onların bilgisine güvenmek gerekmez mi?"

Bunun üzerine Cotta, "Sen söylentilere bakarak bana karşı çıkıyorsun *Balbus*," dedi, "*bense* senden kanıtlar bekliyorum. . . .[284]

14 VI. ". . . gelecekte olacaklar peş peşe gerçekleşir; çünkü kimse gelecekte olacaklardan kaçamaz. Ama çoğu defa gelecekte ne olacağını bilmek öyle faydalı bir şey de değildir; ne de olsa boş yere acı çekmek, hepimizin ortak tesellisi olan o son umudu da yitirmek üzücü bir durumdur, özellikle de siz Stoacılar her şeyin yazgıya bağlı olarak gerçekleştiğini, çünkü ezelden beri yazgının tek gerçeklik olduğunu söylediğinize göre. Öyleyse gelecekte olacak olanı bilmenin ya da olacağı kesin olan bir şeyden kaçmanın ne anlamı var? Dahası şu kehanet sanatının kökeni neye dayanıyor? Karaciğeri bölmek ilk kimin aklına geldi, kuzgunun çığlığını ilk kim fark etti,

quis sortis? Quibus ego credo, nec possum Atti Navii quem commemorabas lituum contemnere; sed qui ista intellecta sint a philosophis debeo discere, praesertim cum plurimis
15 de rebus divini isti mentiantur. 'At medici quoque' (ita enim dicebas) 'saepe falluntur.' Quid simile medicina, cuius ego rationem video, et divinatio, quae unde oriatur non intellego? Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. Quae fuit eorum tanta iniquitas ut placari populo Romano non possent nisi viri tales occidissent? Consilium illud imperatorium fuit, quod Graeci στρατηγημα appellant, sed eorum imperatorum qui patriae consulerent vitae non parcerent; rebantur enim fore ut exercitus imperatorem equo incitato se in hostem inmittentem persequeretur, id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem numquam audivi: tibi si audivisse te dicis credam, etsi Faunus omnino quid sit nescio. VII. Non igitur adhuc, quantum quidem in te est, Balbe, intellego deos esse; quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici.

16 "Nam Cleanthes ut dicebas quattuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. Unus ex his is modus est de quo satis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum;

ilk kurayı kim çekti? Ben şahsen bütün bunlara inanıyorum ve senin de sözünü ettiğin[285] Attus Navius'un kâhinlik sopasını alaya almıyorum, ama özellikle şu kâhinleriniz birçok konuda uydurma şeyler söyledikleri
15 için doğrularını felsefecilerden öğrenmek zorundayım. 'İyi ama çoğu kez hekimler de yanılıyor,' (öyle demiştin hani).[286] Mantığını kavradığım hekimlik ile nereden kaynaklandığını hiç anlamadığım kâhinlik arasında nasıl bir benzerlik var ki? Dahası sen de Deciuslar'ın kendilerini kurban ederek tanrıları yatıştırdıklarını düşünüyorsun. Tanrılar bu kadar mı insafsızdı da, Roma halkına karşı duydukları öfke ancak böylesi seçkin adamların ölümüyle yatışabildi? Oysa Deciuslar'ın yaptığı Yunanların *taktik* adını verdikleri askeri bir karardı, yani vatanlarının kurtuluşu için hayatlarını feda etmekten sakınmayan komutanlara özgü bir karar. Çünkü bir komutan atını mahmuzlayıp düşmanın üzerine yürürse, askerlerinin de peşi sıra geleceği düşünülürdü, öyle de oldu. Ben şahsen Faunus'un sesini hiç duymadım, ama sen duyduğunu söylüyorsan, Faunus'un tam olarak ne olduğunu bilmesem bile yine de sana inanırım. VII. O halde Balbus, şimdiye dek yaptığın açıklamalardan tanrıların var olduğunu çıkaramıyorum. Ben zaten onların var olduğuna inanıyorum, ama Stoacılar bu konuda bana hiçbir şey öğretmiyor.

16 "Çünkü senin de bahsettiğin gibi,[287] Cleanthes insanların zihninde tanrı fikrinin dört nedenle oluştuğuna inanır. İlki gelecekteki olayları önceden sezinlemeye dayanır, ki bunun üzerinde yeterince durdum; ikincisi

alter ex perturbationibus tempestatum et reliquis motibus; tertius ex commoditate rerum quas percipimus et copia; quartus ex astrorum ordine caelique constantia. De praesensione diximus. De perturbationibus caelestibus et maritimis et terrenis non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos qui illa metuant
17 et a dis inmortalibus fieri existument; sed non id quaeritur, sintne aliqui qui deos esse putent: di utrum sint necne sint quaeritur. Nam reliquae causae quas Cleanthes adfert, quarum una est de commodorum quae capimus copia, altera de temporum ordine caelique constantia, tum tractabuntur a nobis cum disputabimus de providentia deorum, de qua plurima
18 a te, Balbe, dicta sunt; eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura quod ab homine effici non posset, esse aliquid homine melius, quaeque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, et cum totius mundi convenientiam consensumque adferebas; Zenonisque brevis et acutulas conclusiones in eam partem sermonis quam modo dixi differemus, eodemque tempore illa omnia quae a te physice dicta sunt de vi ignea deque eo calore ex quo omnia generari dicebas, loco suo quaerentur; omniaque quae a te nudius tertius dicta sunt,

fırtınaların ya da benzer türde hava koşullarının yarattığı karmaşalara; üçüncüsü elde ettiğimiz maddi rahatlık ve bolluğa; dördüncüsü ise yıldızların düzenine ve gökyüzünün değişmez yapısına dayanır. Önsezi üzerine konuşmuştuk. Gökyüzünde, denizlerde ve karalarda yaşanan karmaşalara gelince, böyle olaylar olduğunda bunlardan korkan ve bunların ölümsüz tanrıların işi olduğunu
17 düşünen pek çok insandan söz etmemiz mümkün. Ama biz tanrıların var olduğunu düşünen birileri var mı diye araştırmıyoruz; tanrılar var mı yok mu, onu araştırıyoruz. Cleanthes'in ileri sürdüğü diğer nedenleri, yani elde ettiğimiz rahatlık ve bollukla ilgili neden ile mevsimlerin düzeni ve göğün değişmez yapısıyla ilgili nedeni tanrıların öngörüsü üzerine tartıştığımız zaman ele alacağız, ki sen zaten bu konuda uzun uzadıya
18 konuşmuştun Balbus. Aynı şekilde Chrysippus'tan aktardığın sözü, yani doğada insanın yaratamayacağı bir şey var olduğuna göre insandan daha üstün bir şeyin var olması gerektiği sözünü de sonraya bırakalım; ayrıca senin bir evin içindeki güzellikleri evrenin güzellikleriyle kıyaslamanı ve evrenin bütünsel uyumu ve birliğiyle ilgili düşünceni de. Bunun yanı sıra Zeno'nun vardığı kısa ve öz sonuçları da,[288] dediğim gibi, konuşmamızın o bölümüne erteleyeceğiz; ayrıca yine o sırada bütün her şeyin kendisinden türediğini söylediğin şu ateş ve ısı hakkında bir doğa filozofu gibi ileri sürdüğün bütün düşünceleri de zamanı geldiğinde ele alacağız; yine iki gün önce tanrıların varlığını kanıtlamaya çalışırken söylediğin her şeyi,

cum docere velles deos esse, quare et mundus universus et sol et luna et stellae sensum ac mentem
19 haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam atque etiam quaeram, quibus *rationibus tibi persuadeas deos esse.*"

VIII. Tum Balbus: "Equidem attulisse rationes mihi videor, sed eas tu ita refellis ut, cum me interrogaturus esse videare et ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem nec des respondendi locum. Itaque maximae res tacitae praeterierunt, de divinatione de fato, quibus de quaestionibus tu quidem strictim nostri autem multa solent dicere, sed ab hac ea quaestione quae nunc in manibus est separantur; quare si videtur noli agere confuse, ut hoc explicemus hac disputatione quod quaeritur."

20 "Optime" inquit Cotta. "Itaque quoniam quattuor in partes totam quaestionem divisisti de primaque diximus, consideremus secundam; quae mihi talis videtur fuisse, ut, cum ostendere velles quales di essent, ostenderes nullos esse. A consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas; sed, cum deo nihil praestantius esset, non dubitabas quin mundus esset deus, quo nihil in rerum natura

yani hem bir bütün olarak evrenin hem de Güneş'in, Ay'ın ve yıldızların duyum ve akla sahip olduğu yönündeki
19 bütün sözlerini de o vakte bırakacağız. Ama bu arada aynı soruyu sana tekrar tekrar sormadan da edemeyeceğim: Hangi gerekçelerle kendini tanrıların varlığına inandırdın?"

VIII. Bunun üzerine Balbus şunları söyledi: "Ben şahsen düşüncelerimi gerekçeleriyle ortaya koyduğumu düşünüyorum, ama sen bu düşüncelerime karşı öyle şeyler söylüyorsun ki, ne zaman bana bir soru sorar gibi yapsan, ne zaman ben de tam cevap vermeye kalksam, konuşmayı birden başka yöne çeviriyorsun ve cevaplamama fırsat vermiyorsun. Zaten bu yüzden kehanet ve yazgı gibi çok önemli konular hiç konuşulmadan kaldı. Senin kısaca geçiştirdiğin bu konular hakkında bizimkiler uzun uzadıya konuşmayı severler; gerçi şimdi ele aldığımız meseleyle bir alakası yok bunların. Bu yüzden lütfen konuyu saptırma da tartıştığımız meseleyi açıklığa kavuşturabilelim."

20 "Pekâlâ," dedi Cotta. "Bütün meseleyi dört bölüme ayırdığına ve ilk bölüm hakkında zaten konuştuğumuza göre artık ikinci bölüm üzerine düşünebiliriz. Bana kalırsa sen tanrıların doğasını açıklayacağım derken, aslında onların hiç var olmadıklarını ortaya koydun. Çünkü zihni gözün gördüğünden ayırmanın *çok zor olduğunu* söyledin. Ama tanrıdan daha üstün bir şey olmadığına göre, evrenin de tanrı olduğunu söylemekte tereddüt etmedin; çünkü tüm doğada evrenden daha mükemmel

melius esset. Modo possemus eum animantem cogitare, vel potius ut cetera oculis sic animo hoc
21 cernere! Sed cum mundo negas quicquam esse melius, quid dicis melius? Si pulchrius, adsentior; si aptius ad utilitates nostras, id quoque adsentior; sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius, nullo modo prorsus adsentior, non quod difficile sit mentem ab oculis sevocare, sed quo magis sevoco eo minus id quod tu vis possum mente comprendere. IX. 'Nihil est mundo melius in rerum natura.' Ne in terris quidem urbe nostra: num igitur idcirco in urbe esse rationem cogitationem mentem putas, aut, quoniam non sit, num idcirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrumae urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus sed etiam mens ratio memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur,
22 non te ipsum quod velis sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis et ut tibi videbatur acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit: 'Quod ratione utitur id melius est quam id quod ratione non utitur; nihil autem mundo

bir şey yoktur, dedin. Eğer evrenin canlı olduğunu düşünebilseydik, dahası nesneleri nasıl görüyorsak bu hakikati de zihnimizle öyle kavrayabilseydik, o zaman
21 dediğin doğru olurdu. Peki sen evrenden daha üstün bir şey olmadığını söylerken, daha üstün bir şeyle neyi kastediyorsun? Daha güzel bir şeyi kastediyorsan, katılıyorum; bizim çıkarlarımıza daha uygun bir şeyi kastediyorsan, ona da katılıyorum. Ama evrenden daha akıllı bir şey olmadığını kastediyorsan, işte buna asla katılmıyorum; zihnimi gözlerimden ayırmak bana zor geldiğinden değil tabii, tam tersine onları ne kadar çok ayırırsam kastettiğin şeyi zihnimle kavramam o kadar imkânsız olduğundan. IX. 'Tüm doğada evrenden daha üstün bir şey yoktur,' diyorsun. Yeryüzünde de bizim kentimizden daha üstün bir şey yoktur; buradan hareketle kentimizin de akla, düşünceye ve zihne sahip olduğunu mu düşünürsün? Yoksa bütün bunlara sahip olmadığına göre, dünyanın bu en güzel kentinin bir karıncadan daha aşağı görülmesi gerektiğini mi düşünürsün; öyle ya kentimizde duyum diye bir şey yok, ama bir karıncada sırf duyum değil, aynı zamanda zihin, akıl ve hafıza da var. Nasıl bir sonuca vardığını artık görmen
22 gerekiyor Balbus, ileri sürdüğün şeyi sen bile onaylamıyorsun. Aslında senin dile getirdiğin bütün bu konuları Zeno eskiden beri bilinen o kısa ve senin de zekice bulduğun çıkarımında özetlemişti. Zeno'nun çıkarımı şöyleydi: 'Akla sahip olan, akla sahip olmayana göre üstündür; evrenden daha üstün bir şey yoktur,

23 melius; ratione igitur mundus utitur.' Hoc si placet, iam efficies ut mundus optime librum legere videatur; Zenonis enim vestigiis hoc modo rationem poteris concludere: 'Quod litteratum est id est melius quam quod non est litteratum; nihil autem mundo melius; litteratus igitur est mundus.' Isto modo etiam disertus et quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus. Saepe dixisti nihil fieri nisi ex eo, nec illam vim esse naturae ut sui dissimilia posset effingere: concedam non modo animantem et sapientem esse mundum sed fidicinem etiam et tubicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur? Nihil igitur adfert pater iste Stoicorum quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus; et tamen nihil est eo melius, nihil est enim eo pulchrius, nihil salutarius nobis, nihil ornatius aspectu motuque constantius.

"Quodsi mundus universus non est deus, ne stellae quidem, quas tu innumerabilis in deorum numero reponebas. Quarum te cursus aequabiles aeternique delectabant, nec mehercule iniuria, sunt
24 enim admirabili incredibilique constantia. Sed non omnia, Balbe, quae cursus certos et constantis habent ea deo potius tribuenda sunt quam naturae. X. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando

23 o halde evren akla sahiptir.' Bunu kabul ediyorsan, o zaman evrenin mükemmel şekilde kitap okuyabildiğini de kabul etmen gerekir, hatta Zeno'nun izinden gidip şöyle bir sonuca da ulaşabilirsin: 'Eğitimli olan eğitimli olmayandan daha üstündür; hiçbir şey evrenden daha üstün değildir, o halde evren eğitimlidir.' Bu gidişle evren hatip de olacak, matematikçi de, müzisyen de; kısaca her alanda bilgili olacak, hatta en sonunda da bir filozof olacak. Ayrıca her şeyin evrenden kaynaklandığını, çünkü doğanın kendisine benzemeyen şeyleri meydana getirme imkânı bulunmadığını defalarca söyledin. Öyleyse bundan evrenin canlı ve akıllı olmakla kalmayıp bir de lavta ve borazan çaldığını mı anlamalıyım, bu sanatların erbabı olan kişiler evrenden doğduklarına göre? Görülüyor ki şu Stoacıların babası evrenin bir akla sahip olduğunu, hatta canlı olduğunu neden düşünmemiz gerektiği konusunda bize hiçbir şey söylememiş. Öyleyse evren tanrı değildir, ama ondan daha üstün, daha güzel ve bize onun kadar şifalı da hiçbir şey yoktur; dahası görünümü onun kadar şaşaalı, devinimi onun kadar düzenli hiçbir şey yoktur.

"Ama evren bütünüyle tanrı değilse, o zaman senin tanrılar arasında saydığın nice yıldız da tanrı değildir. Onların bir örnek ve sonsuz seyirleri seni büyülüyor; inan hiç de haksız sayılmazsın, çünkü öyle şahane ve
24 inanılmaz bir düzenleri var ki. Ama belirli ve düzenli seyirleri var diye hepsini doğa yerine tanrıya atfedemezsin ki Balbus. X. Suları sürekli yükselip alçalan Chalcis'teki[289]

putas fieri posse constantius, quid freto Siciliensi, quid Oceani fervore illis in locis

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid? aestus maritimi vel Hispanienses vel Britannici eorumque certis temporibus vel accessus vel recessus sine deo fieri nonne possunt? Vide, quaeso, si omnis motus omniaque quae certis temporibus ordinem suum conservant divina dicimus, ne tertianas quoque febres et quartanas divinas esse dicendum sit, quarum reversione et motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda
25 est; quod vos cum facere non potestis, tamquam in aram confugitis ad deum.

"Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus et callidus (versutos eos appello quorum celeriter mens versatur, callidos autem quorum tamquam manus opere sic animus usu concalluit); is igitur 'Si aliquid est' inquit 'quod homo efficere non possit, qui id efficit melior est homine; homo autem haec quae in mundo sunt efficere non potest; qui potuit igitur is praestat homini; homini autem praestare quis possit nisi deus? est igitur deus.' Haec omnia in eodem quo illa Zenonis errore
26 versantur; quid enim sit melius, quid praestabilius, quid inter naturam et rationem intersit, non

Euripus[290] boğazından daha düzenli bir şey düşünebilir misin, ya da Sicilya boğazından veya

> açgözlü dalgaların Europa'yı Libya'dan ayırdığı yerlerde[291]

fokur fokur kaynayan Okyanus'tan? Ne yani? İspanya ve Britannia açıklarında yaşanan gelgitler ve suların belli zamanlarda yükselip alçalması tanrı olmadan gerçekleşemez mi? Rica ediyorum bir düşün, her devinimin ve belirli aralıklarla kendi düzenini sürdüren her şeyin tanrısal olduğunu söylüyorsak, üç veya dört günde bir gelen sıtma nöbetlerinin de mi tanrısal olduğunu söyleyeceğiz, çünkü onlar kadar düzenli nükseden daha ne olabilir? Oysa bütün bu olayların mutlak bir açıklaması
25 var, ama sizler bunu başaramayınca bir melceye sığınır gibi kaçıp tanrıya sığınıyorsunuz.

"Chrysippus'un konuşmalarını da akıllıca bulduğunu söylüyordun; evet, onun kıvrak zekâlı ve mahir bir insan olduğuna hiç şüphe yok, (ben çabuk kavrayan insanlara kıvrak zekâlı diyorum; elleri işten, kafaları da kullanmaktan bilenenlereyse mahir). Neyse, sonuçta o şöyle demiş: 'İnsanın meydana getiremeyeceği türde bir şey varsa, bu şeyi meydana getiren, insandan daha üstündür; insan şu dünyadaki şeyleri meydana getiremez; demek ki bunları meydana getirebilen, insandan üstündür; iyi de tanrı dışında insandan daha üstün ne olabilir? Öyleyse tanrı vardır.' Tüm bu çıkarım Zeno'nun iddiasıyla aynı
26 hataya düşmüştür. Çünkü neyin daha iyi, neyin daha üstün olduğu ve doğa ile akıl arasında ne fark olduğu

distinguitur. Idemque, si dei non sint, negat esse in omni natura quicquam homine melius; id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summae adrogantiae censet esse. Sit sane adrogantis pluris se putare quam mundum; at illud non modo non adrogantis sed potius prudentis, intellegere se habere sensum et rationem, haec eadem Orionem et Caniculam non habere. Et 'Si domus pulchra sit, intellegamus eam dominis' inquit 'aedificatam esse, non muribus; sic igitur mundum deorum domum existimare debemus.' Ita prorsus existimarem, si illum aedificatum esse, non quem ad modum docebo a natura conformatum putarem.

27 XI. "At enim quaerit apud Xenophontem Socrates unde animum arripuerimus si nullus fuerit in mundo. Et ego quaero unde orationem unde numeros unde cantus; nisi vero loqui solem cum Iuna putamus cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum ut Pythagoras existimat. Naturae ista sunt, Balbe, naturae non artificiose ambulantis ut ait Zeno, quod quidem quale sit, iam videbimus, sed omnia cientis et
28 agitantis motibus et mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia consensuque naturae, quam quasi cognatione continuata

açıklanmamıştır. Benzer şekilde yine Chrysippus, tanrılar yoksa, doğada insandan daha üstün bir şey yoktur, demiş, ama insandan daha üstün bir şey yoktur, diye düşünmeyi de tam bir kibir işareti saymış. Ama insanın kendisini sadece evrenden daha değerli görmesi bir kibir işareti sayılabilir, yoksa insanın kendisini bilinç ve akıl varlığı olarak görmesi ve bunların hiçbirine Orion'un ve Canicula'nın sahip olmadığını bilmesi bir kibir işareti değil de daha çok bilgelik işareti sayılmalı. Ayrıca demiş ki, 'Güzel bir ev gördüğümüzde, bu evin fareler için değil de sahipleri için inşa edildiğini biliriz; o halde evrenin de tanrıların evi olduğunu düşünmeliyiz.' Kesinlikle böyle düşünebilirdim, tabii eğer dünyanın inşa edilmiş olduğuna ve az sonra göstereceğim gibi doğa tarafından meydana getirilmemiş olduğuna inansaydım [292]

27 XI. "Şimdi diyeceksin ki, ama Xenophon'un eserinde Socrates 'evrende hiç akıl yoksa, biz onu nereden edindik' diye sorar. Ben de aynı şekilde bu hitabeti, bu sayıları, bu müziği nereden öğrendik diye sorarım o zaman, tabii sahiden birbirlerine yanaştıklarında Güneş'in Ay'la konuştuğuna ya da Pythagoras'ın düşündüğü gibi evrenin ahenkli şarkılar söylediğine inanmıyorsak. Evet Balbus, bütün bunlar doğanın işi, ama Zeno'nun dediği gibi, sanatçı edasında yürüyen bir doğanın işi değil, (bunun ne anlama geldiğini az sonra göreceğiz); her şeyi kendi
28 devinimleriyle ve değişimleriyle uyandırıp harekete geçiren doğanın işi. Bu yüzden doğadaki birlik ve uyum hakkındaki konuşmanı beğendim, sen bu birlik ve uyumun

conspirare dicebas: illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse nisi ea uno divino spiritu contineretur. Illa vero cohaeret et permanet naturae viribus, non deorum, estque in ea iste quasi consensus, quam συμπάθειαν Graeci vocant, sed ea quo sua sponte maior est eo minus divina ratione fieri existimanda est.

29 XII. "Illa autem, quae Carneades adferebat, quem ad modum dissolvitis? Si nullum corpus inmortale sit, nullum esse corpus sempiternum; corpus autem inmortale nullum esse, ne individuum quidem nec quod dirimi distrahive non possit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est quasi ferendi et patiendi, necessitatem, et si omne animal tale est inmortale nullum est. Ergo itidem, si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum aeternum; atqui omne animal ad accipiendam vim externam et ferundam paratum est; mortale igitur omne animal et dissolubile et dividuum
30 sit necesse est. Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum quod commutari non posset, item nihil argenteum nihil aeneum si commutabilis esset natura argenti et aeris — similiter igitur, si omnia [quae sunt] e quibus cuncta constant

âdeta kesintisizce süregelen bir akrabalık bağına benzediğini söylüyorsun. Ama doğa tanrısal bir solukla bir arada tutulmadıkça bu sürekliliğin gerçekleşmeyeceğini söylemeni onaylamıyorum. Doğanın uyumunu ve sürekliliğini sağlayan tanrıların gücü değil, kendi gücüdür; doğada Yunanların *doğal çekim* dedikleri tarzda bir uyum söz konusudur ve bu uyumu doğa kendiliğinden gerçekleştirdiği sürece tanrısal aklın müdahalesinin de azalacağını bilmek gerekir.

XII. "Bu arada Carneades'in ileri sürdüğü şu iddiaları nasıl çürütüyorsunuz? Hiçbir nesne ölümsüz değilse, hiçbir nesnenin sürekliliği yoktur; ama hiçbir nesne ölümsüz değildir, çünkü ayrılamaz ve parçalanamaz olmadığından bölünemez de değildir. Ayrıca her canlının duyarlı bir doğası olduğundan, hiçbiri dış etkilere maruz kalmaktan, yani bir anlamda zorunlu olarak katlanmaktan ve dayanmaktan sakınamaz; her canlı böyle olduğuna göre, hiçbiri ölümsüz değildir. Benzer şekilde her canlı ayrılabilir ve bölünebilir olduğuna göre, hiçbiri bölünemez değildir, hiçbiri sonsuz değildir; o halde her canlı dış etkilere maruz kalmaya ve katlanmaya yazgılıdır; öyleyse ölümlü olan her canlı zorunlu olarak çözülür ve bölünür. Örneğin balmumunun değişebilir bir yapısı varsa, balmumundan yapılmış bütün şeyler de değişebilir nitelikte olur; aynı şekilde gümüş ve bakırın yapısı değişebilir nitelikteyse gümüş ya da bakırdan yapılmış hiçbir nesne değişimden kaçamaz. Benzer şekilde bütün her şeyi meydana getiren öğeler değişebilir

mutabilia sunt, nullum corpus esse potest non mutabile; mutabilia autem sunt illa ex quibus omnia constant, ut vobis videtur; omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. Ita efficitur ut omne corpus mortale sit. Etenim omne corpus aut aqua aut aër aut ignis aut terra est, aut id quod est concretum ex his aut ex aliqua parte eorum; horum autem nihil est quin
31 intereat; nam et terrenum omne dividitur, et umor ita mollis est ut facile premi conlidique possit, ignis vero et aër omni pulsu facillime pellitur naturaque cedens est maxume et dissupabilis; praetereaque omnia haec tum intereunt cum in naturam aliam convertuntur, quod fit cum terra in aquam se vertit et cum ex aqua oritur aër, ex aëre aether, cumque eadem vicissim retro commeant; quodsi ea intereunt e quibus constat omne animal, nullum est animal
32 sempiternum. XIII. Et ut haec omittamus, tamen animal nullum inveniri potest quod neque natum umquam sit et semper sit futurum; omne enim animal sensus habet; sentit igitur et calida et frigida et dulcia et amara nec potest ullo sensu iucunda accipere, non accipere contraria; si igitur voluptatis sensum capit; doloris etiam capit; quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est; omne

nitelikteyse, o zaman hiçbir cisim değişemez değildir; zira de kabul ettiğiniz gibi, değişebilir nitelikte olan şeylerden çıkan her şey değişebilir niteliktedir, öyleyse cisim değişebilir niteliktedir. Öte yandan bir cisim geçici olmasaydı, asla değişebilir nitelikte olmayacaktı. Bundan da açıkça anlaşılıyor ki, her cisim geçicidir. Aslında her cisim ya sudan ya havadan ya ateşten ya topraktan oluşur, ya da bu öğelerin hepsinin veya birkaçının bileşiminden. Ama bu öğelerin hiçbiri yok olmaktan
VI kurtulamaz. Öyle ki topraktan meydana gelen her şey bölünebilir, sıvılar öyle yumuşaktır ki, tazyikle kolayca sıkıştırılabilir, ateş ve hava da herhangi bir basınçla yön değiştirebilir, çünkü bunların yapısı çok kolay bel verir ve kolayca dağıtılabilir. Dahası bütün bu öğeler başka bir yapıya dönüştüğünde yok olur; örneğin toprak suya dönüştüğünde, sudan hava meydana geldiğinde ve havadan da esir oluştuğunda, sonra aynı şekilde hepsi tekrar eski haline dönüştüğünde olduğu gibi. Bütün her şeyin kendisinden meydana geldiği öğeler yok oluyorsa, hiçbir canlının
VII sürekliliği yok demektir. XIII. Bu görüşleri bir tarafa bıraktık diyelim, yine de şu yeryüzünde hiç doğmamış ya da her zaman var olacak bir canlının bulunma ihtimali hiç yok. Çünkü her canlının duyuları vardır; bu yüzden hem sıcağı, hem soğuğu, hem tatlıyı hem de acıyı hisseder; duyuları olmasaydı ne hoşuna giden şeyleri algılayabilirdi ne de hoşuna gitmeyen şeyleri; dolayısıyla bir canlı zevk duygusunu tadabiliyorsa, acıyı da tadar; acıyı tadıyorsa, yok oluşu tatması da kaçınılmazdır. Öyleyse

33 igitur animal confitendum est esse mortale. Praeterea, si quid est quod nec voluptatem sentiat nec dolorem, id animal esse non potest, sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat; et quod ea sentit non potest esse aeternum; et omne animal sentit; nullum igitur animal aeternum est. Praeterea nullum potest esse animal in quo non et adpetitio sit et declinatio naturalis; appetuntur autem quae secundum naturam sunt, declinantur contraria; et omne animal adpetit quaedam et fugit a quibusdam, quod autem refugit, id contra naturam est, et quod est contra naturam, id habet vim interimendi; omne ergo animal intereat necesse est.

34 Innumerabilia sunt ex quibus effici cogique possit nihil esse quod sensum habeat quin id intereat; etenim ea ipsa quae sentiuntur, ut frigus ut calor ut voluptas ut dolor ut cetera, cum amplificata sunt interimunt; nec ullum animal est sine sensu; nullum igitur animal aeternum est. XIV. Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit vel ignea vel animalis vel umida, quod quale sit ne intellegi quidem potest; aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quaeque locum habeat quo naturae vi feratur, alia infimum alia summum alia medium: haec ad quoddam tempus cohaerere possunt, semper autem nullo modo possunt, necesse est enim in suum quaeque locum natura rapiatur; nullum igitur animal est sempiternum.

her canlının ölümlü olduğunu kabul etmek zorundayız. Öte yandan ne haz ne de acı hisseden bir varlık olmuş olsaydı, o zaten bir canlı olamazdı; çünkü bir canlıysa tüm bu duyguları hissetmek zorundadır; bunları hisseden bir canlının da ölümsüz olması imkânsızdır; her canlı bunları hisseder, o halde hiçbir canlı ölümsüz değildir. Bunun yanı sıra içgüdüsel anlamda arzusu ve sakınma hissi olmayan hiçbir canlı yoktur; ancak arzulanan şeyler doğaya uygun şeylerdir, sakınılanlarsa doğaya aykırı şeyler; her canlı bazı şeylerin peşinden gider, bazı şeylerdense kaçınır; kaçındığı şeyler doğaya aykırı şeylerdir; doğaya aykırı şeylerinse yok etme gücü vardır; öyleyse her canlının yok olması kaçınılmazdır.

Duyuları olup da ölmeyecek olan bir canlının var olmayacağı sonucuna ulaşabileceğimiz sayısız kanıt mevcuttur. Gerçekten de soğuk, sıcak, haz, acı ve benzeri duyulur şeyler, yoğunlukları arttıkça zarar verici olurlar; duyusu olmayan hiçbir canlı olamaz; o halde hiçbir canlı ölümsüz değildir. XIV. Çünkü her canlının topraktan, ateşten, havadan veya sudan oluşan basit bir yapısı vardır (gerçi bunun nasıl olduğu tasavvur bile edilemez) ya da bir veya birkaç öğenin bileşiminden oluşan karmaşık bir yapısı; üstelik bu öğelerin her birinin doğal bir güç tarafından belirlenmiş bir yeri vardır; buna göre kimi en altta, kimi en üstte, kimi de ortada yer alır. Bu öğeler belirli bir süre bir arada kalır, ama hep böyle kalmaları imkânsızdır, çünkü doğa zorunlu olarak onların her birini kendi yerlerine götürür; öyleyse hiçbir canlının sürekliliği yoktur.

35 "Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre Heraclitum ut opinor sequentes, quem ipsum non omnes interpretantur uno modo; qui quoniam quid diceret intellegi noluit, omittamus; vos autem ita dicitis, omnem vim esse igneam, itaque et animantis cum calor defecerit tum interire et in omni natura rerum id vivere id vigere quod caleat. Ego autem non intellego quo modo calore extincto corpora intereant, non intereant umore aut spiritu amisso,
36 praesertim cum intereant etiam nimio calore; quam ob rem id quidem commune est de calido; verum tamen videamus exitum. Ita voltis opinor, nihil esse animal intrinsecus in natura atque mundo praeter ignem: qui magis quam praeter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo animal dicitur? Quo modo autem hoc quasi concedatur sumitis, nihil esse animum nisi ignem? probabilius enim videtur tale quiddam esse animum ut sit ex igni atque anima temperatum. Quodsi ignis ex sese ipse animal est nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus, non potest ipse esse sine sensu. Rursus eadem dici possunt: quidquid est enim quod sensum habeat, id necesse est sentiat et voluptatem et dolorem, ad quem autem dolor veniat ad eundem etiam interitum venire; ita fit ut ne ignem quidem efficere possitis aeternum.

35 "Ama Balbus, sizin okulunuz her şeyi ateşin yaratıcı gücüne bağlama eğilimindedir; kanımca bu konuda Heraclitus'un izinden gidiyorlar,[293] her ne kadar hepsi ona farklı farklı yorumlar getirmiş olsa da. Gerçi Heraclitus da söylediklerinin anlaşılması taraftarı olmadığından, bu konuyu geçelim. Sizler her şeyin kaynağının ateş olduğunu söylüyorsunuz, ısısı tükendiğinde canlıların yok olacağını ve doğada ancak ısısı olan şeylerin yaşadığını ve güçlendiğini de. Ama ben anlamıyorum, cisimler ısısını kaybedince yok oluyorlar da, nasıl oluyor da nemlerini ve soluklarını kaybedince, hatta
36 özellikle ısıları çok fazla arttığında yok olmuyorlar. Aslında sizin ısıyla ilgili iddianız diğer öğeler için de geçerlidir. Ama önce vardığınız sonucu bir görelim. Bana kalırsa sizler doğada ve evrende ateşten başka canlandırıcı bir güç olmadığını söylüyorsunuz. Peki, ama niçin ateş de canlıların ruhunun kaynağı olan can değil, üstelik canlıya bu yüzden canlı denmişken? Sanki kesin bir sonuçmuş gibi ruhun ateşten başka bir şey olmadığını nasıl söylersiniz? Çünkü bana göre ruhun ateş ve candan ibaret olması akla daha uygun. Ama ateş diğer öğeler olmadan sırf kendinden ibaret bir canlıysa, duyumdan yoksun olamaz; çünkü onun bedenimizde olması bizim hissetmemizi sağlıyor. Burada da aynı şeyi tekrarlayabiliriz: Duyuma sahip herhangi bir şey, hem hazzı hem de acıyı tatmak zorundadır; dahası acıya maruz kalan aynı zamanda yok olmaya da mahkûmdur. Demek ki sizler ateşin bile sonsuz olduğunu kanıtlayamıyorsunuz.

37 Quid enim? non eisdem vobis placet omnem ignem pastus indigere, nec permanere ullo modo posse nisi alatur? ali autem solem, lunam, reliqua astra aquis, alia dulcibus, alia marinis? Eamque causam Cleanthes adfert

> cur se sol referat nec longius progrediatur
> solstitiali orbi,

itemque brumali, ne longius discedat a cibo. Hoc totum quale sit mox: nunc autem concludatur illud: quod interire possit id aeternum non esse natura; ignem autem interiturum esse nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

38 XV. "Qualem autem deum intellegere nos possumus nulla virtute praeditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuemus, quae constat ex scientia rerum bonarum et malarum et nec bonarum nec malarum? cui mali nihil est nec esse potest, quid huic opus est dilectu bonorum et malorum? Quid autem ratione, quid intellegentia? quibus utimur ad eam rem ut apertis obscura adsequamur; at obscurum deo nihil potest esse. Nam iustitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas et communitas, ut vos dicitis, iustitiam procreavit. Temperantia autem constat ex praetermittendis voluptatibus corporis,

37 Neden mi? Ateşin beslenmeye ihtiyacı olduğunu, beslenmezse asla varlığını sürdüremeyeceğini iddia eden siz değil misiniz? Dahası Güneş'in, Ay'ın ve bütün öteki gök cisimlerinin kâh tatlı suyla kâh deniz suyuyla beslendiklerini iddia eden siz değil misiniz?[294] Cleanthes de

> Güneş'in yaz kış yörüngesinden çıkıp da daha ötelere gitmemesini

aynı nedene bağlar, yani besin kaynağından uzaklaşmak istememesine.[295] Bütün bunların nasıl olageldiğini az sonra açıklayacağım. Ama şimdilik şu çıkarıma bakalım: Yok olabilen bir şey, doğası bakımından sonsuz değildir; ateş beslenmezse yok olacaktır, demek ki ateş doğası bakımından sonsuz değildir.

38 XV. "Ama nasıl olur da biz hiçbir şeye kudreti olmayan bir tanrı düşünebiliriz? Ne yani? İyilerin, kötülerin ya da ne iyi ne de kötülerin bilgisinden ibaret olan sağduyuyu tanrıya mı atfedeceğiz? İçinde kötülük olmayan, olması da mümkün olmayan bir varlık iyilerin ve kötülerin ayrımını yapmakla neden uğraşsın ki? Akla neden ihtiyaç duysun, neden zekâya ihtiyaç duysun? Sonuçta biz bilinenlerden bilinmeyenlere varmak için kullanırız bu yetileri, ama tanrının bilmediği bir şey olamaz ki. Adalete gelelim, herkese tek tek hakkını veren adaletin tanrılarla ne ilgisi olabilir? Çünkü, sizin de söylediğiniz gibi, adalet insanların birlikteliğinden ve bir arada yaşamalarından doğmuştur. Bedensel hazların denetlenmesinden ibaret olan özdenetime gelelim;

cui si locus in caelo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intellegi qui potest? in dolore? an in labore? an in periculo? quorum deum nihil attingit.
39 Nec ratione igitur utentem nec virtute ulla praeditum deum intellegere qui possumus?

"Nec vero volgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero quae dicuntur a Stoicis. Sunt enim illa imperitorum: piscem Syri venerantur, omne fere genus bestiarum Aegyptii consecraverunt; iam vero in Graecia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandis, Tenedii Tennen, Leucotheam quae fuit Ino et eius Palaemonem filium cuncta Graecia, Herculem Aesculapium, Tyndaridas; Romulum nostri aliosque compluris, quos quasi novos et adscripticios cives in
40 caelum receptos putant. XVI. Haec igitur indocti; quid vos philosophi? qui meliora? Omitto illa, sunt enim praeclara: sit sane deus ipse mundus—hoc credo illud esse

sublime candens, quem invocant omnes Iovem.

Quare igitur pluris adiungimus deos? Quanta autem est eorum multitudo! Mihi quidem sane multi videntur; singulas enim stellas numeras deos eosque

gökyüzünde buna yer varsa, o zaman zevkler de söz konusu. Sonra tanrının cesur olduğu nasıl anlaşılabilir? Acı çekerken mi? Emek harcarken mi? Ya da tehlike içindeyken mi? Bunların hiçbiri tanrıya tesir etmez ki.
39 Peki aklını kullanmayan, hiçbir kudreti olmayan bir tanrı düşünebilir miyiz?

"Doğrusu Stoacıların iddialarını düşündükçe, artık avamın ya da cahillerin budalalığına bir şey diyemem. Nitekim cahiller de şöyle şeyler söylüyor: Syrialılar bir balığa tapıyorlar,[296] Mısırlılar neredeyse her tür hayvanı kutsal saymışlar; hatta Yunanistan'da bir zamanlar insan olan nice tanrı var; örneğin Alabanda'da[297] Alabandus, Tenedos'ta[298] Tenes ve Yunanistan'ın tamamında adı bir zamanlar Ino olan Leucothea, hatta onun oğlu Palaemon, sonra Hercules, Aesculapius ve Tyndareusoğulları. Bizimkilerin de Romulus'u ve başka pek çok tanrısı var; hepsini de sanki gökyüzü nüfusuna yeni kaydedilmiş
40 vatandaşlar olarak görüyorlar. XVI. İşte bunlar bilgisiz insanların inançları; ama ya siz felsefeciler? Sizin inançlarınız sanki daha mı iyi? Hepsini geçiyorum, çünkü bunlar malum şeyler. Ama yine de evrenin tanrı olduğunu kabul edelim. Sanırım bu yüzden şöyle söylenmiş:

> Üstümüzde parıldayan şu gök kubbe, herkes ona yakarıyor Iuppiter diye.

Peki öyleyse neden daha fazla tanrıyı işin içine katıyoruz? Ne de çok sayıları! En azından benim için çok fazlalar; çünkü sen her bir yıldızı tanrı yerine koyuyorsun

aut beluarum nomine appellas, ut Capram ut Nepam ut Taurum ut Leonem, aut rerum inanimarum,
41 ut Argo ut Aram ut Coronam. Sed ut haec concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi sed omnino intellegi possunt? Cum fruges Cererem, vinum Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato, sed ecquem tam amentem esse putas qui illud quo vescatur deum credat esse? Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu reddes rationem quem ad modum id fieri potuerit aut cur fieri desierit, et ego discam libenter; quo modo nunc quidem est, non video quo pacto ille cui 'in monte Oetaeo illatae lampades' fuerint, ut ait Accius, 'in domum aeternam patris' ex illo ardore pervenerit; quem tamen Homerus apud inferos conveniri facit ab Ulixe, sicut ceteros qui excesserant vita.

42 "Quamquam quem potissimum Herculem colamus scire sane velim; pluris enim tradunt nobis ii qui interiores scrutantur et reconditas litteras, antiquissimum Iove natum sed item Iove antiquissimo—nam Ioves quoque pluris in priscis Graecorum litteris invenimus: ex eo igitur et Lysithoe est is Hercules quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo

ve onlara ya hayvan adlarını yakıştırıp Keçi, Akrep, Boğa, Aslan diyorsun ya da onları Argo, Sunak, Taç gibi cansız
41 şeylerin adlarıyla anıyorsun. Hadi bunları kabul ettik, ötekileri nasıl kabul edeceğiz, üstelik bir de anlayabileceğiz? Buğdaya Ceres, şaraba Liber dediğimizde alışıldık bir dil kullanıyoruz diyelim, ama sen yediğinin içtiğinin tanrı olduğunu sanacak kadar kafasız biri olabileceğini nasıl düşünebiliyorsun? İnsanken tanrı katına yükselmiş olduğunu söylediğin kişilere gelince,[299] sen böyle bir şeyin nasıl olabildiğini ya da artık neden olamadığını açıklayacaksın ki ben de öğrenmekten mutluluk duyacağım. Çünkü şu anki aklımla henüz kavrayamıyorum; nasıl oldu da, Accius'un dediği gibi, cenazesi için 'Oeta Dağı'nda[300] meşaleler yakılan' o kişi o alevlerin içinden çıkıp da 'babasının ezeli-ebedi evine' ulaştı; çünkü Homeros'un anlatımına göre Ulixes yeraltında onunla da karşılaşmış, tıpkı bu dünyadan göçüp giden başkalarıyla karşılaştığı gibi.

42 "Bu arada gerçekten hangi Hercules'e tapacağımızı da özellikle bilmek istiyorum. Çünkü çok derin ve anlaşılması çok güç metinleri ince eleyip sık dokuyarak araştıranlar bize birkaç Hercules'ten bahsediyor;[301] en eskisinin Iuppiter'in oğlu olduğu söyleniyor, tabii yine aynı şekilde en eski Iuppiter'in; çünkü Yunanların ilk dönem metinlerinde Iuppiter'in de birden çok olduğunu görüyoruz. Demek ki o en eski Iuppiter ile Lysithoe'den doğmuş olan Hercules bu, hani bize üçayaklı tabure için Apollo ile dövüştüğü anlatılan. İkinci Hercules'in Mısırlı olduğu

natus Aegyptius, quem aiunt Phrygias litteras conscripsisse. Tertius est ex Idaeis Digitis, cui inferias adferunt. Quartus Iovis est <et> Asteriae Latonae sororis, qui Tyri maxime colitur, cuius Karthaginem filiam ferunt. Quintus in India qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcmena quem Iuppiter genuit, sed tertius Iuppiter quoniam ut iam docebo pluris Ioves etiam accepimus.

43 XVII. "Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo meliora me didicisse de colendis dis inmortalibus iure pontificio et more maiorum capedunculis iis quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Laelius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic quid ei respondeam qui me sic roget: 'Si di sunt, suntne etiam Nymphae deae? si Nymphae, Panisci etiam et Satyri; hi autem non sunt; ne Nymphae [deae] quidem igitur. At earum templa sunt publice vota et dedicata; ne ceteri quidem ergo di, quorum templa sunt dedicata? Age porro: Iovem et Neptunum deos numeras; ergo etiam Orcus frater eorum deus; et illi qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron Cocytus Pyriphlegethon, tum Charon tum Cerberus

söylenir, hani Nil'in oğlu olan; derler ki bu Hercules Phrygia metinlerini derlemiş. Üçüncü Hercules Cybele rahiplerinden doğmuş, Giritli kadınlar mezarına kurbanlar sunarmış. Dördüncüsü ise Iuppiter'in, Latona'nın[302] kız kardeşi Asteria'dan doğma oğlu, kendisine özellikle Tyrus şehrinde[303] tapınılır ve Kartaca da onun kızı sayılır. Beşincisi Hindistan'da tapım görür ve Belus adıyla anılır. Altıncısını Alcmena doğurmuştur, babası ise Iuppiter'dir, yani üçüncü Iuppiter; çünkü aşağıda da açıklayacağım gibi, biz birçok Iuppiter olduğunu da öğrendik.

43 XVII. "Mademki konuşmam dönüp dolaşıp beni buralara kadar getirdi, o zaman ben de tanrılara tapınma konusundaki en iyi bilgileri Stoacıların açıklamalarından çok, rahiplik yasaları ve atalarımızın gelenek ve görenekleri ışığında, Numa'nın bize miras bıraktığı ve Laelius'un da o paha biçilmez konuşmasında bahsettiği şu küçücük kurban kaplarından edindiğimi göstereceğim. Çünkü siz Stoacıların peşinden gidersem, o zaman şöyle bir soru sorulduğunda ne cevap vereceğimi söyle bana: 'Eğer bunlar tanrıysa, Su Perileri de tanrıça mı? Su Perileri tanrıçaysa, Panlar ve Satyruslar da tanrı mı?[304] Ama bunlar tanrı değil; o halde Su Perileri de tanrıça değil. Ne var ki devletimiz onlara tapınaklar dikmiş ve onları kutsamış. Bu durumda kendilerine tapınaklar dikilen diğerleri de tanrı olmuyor mu? Başka bir örnek verelim: Madem Iuppiter ve Neptunus'u tanrı yerine koyuyorsun, öyleyse kardeşleri Orcus[305] da, yeraltı dünyasına aktıkları söylenen Acheron,[306] Cocytus[307] ve Pyriphlegethon[308] nehirleri de tanrı sayılmalı, hatta Charon[309] ve Cerberus[310]

44 di putandi. At id quidem repudiandum; ne Orcus quidem igitur; quid dicitis ergo de fratribus?' Haec Carneades aiebat, non ut deos tolleret (quid enim philosopho minus conveniens?) sed ut Stoicos nihil de dis explicare convinceret; itaque insequebatur: 'Quid enim?' aiebat 'si hi fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest, quem volgo maxime colunt ad occidentem? Qui si est deus, patrem quoque eius Caelum esse deum confitendum est. Quod si ita est, Caeli quoque parentes di habendi sunt, Aether et Dies, eorumque fratres et sorores, qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor Dolus Metus Labor Invidentia Fatum Senectus Mors Tenebrae Miseria Querella Gratia Fraus Pertinacia Parcae Hesperides Somnia, quos omnis Erebo et Nocte natos ferunt.' Aut igitur haec monstra probanda sunt aut prima illa
45 tollenda. XVIII. Quid? Apollinem Volcanum Mercurium ceteros deos esse dices, de Hercule Aesculapio Libero Castore Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur aeque atque illi, apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi dei sunt habendi

44 bile. Ama bunları tanrı olarak göremeyiz, o zaman Orcus'un da tanrı olarak görülmemesi gerekir. Bu durumda kardeşleri için ne diyeceksin?' Carneades'in iddiaları bunlar, ama o bunları tanrıları ortadan kaldırmak için değil, (zaten böyle bir şey bir filozofa hiç yakışır mı?), Stoacıların tanrılar hakkında hiçbir açıklama yapmadıklarını kanıtlamak için öne sürüyordu ve iddiasını şöyle sürdürüp 'Dahası,' diyordu, 'şu söz konusu kardeşler tanrı sayılıyorsa, özellikle dünyanın batısındaki halkların huşu içinde taptığı babaları Saturnus'un da tanrı olduğu inkâr edilemez, değil mi? Ama Saturnus tanrıysa, onun babası Gök'ün de tanrı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu durumda Gök'ün ana babasını, yani Esir ve Gün'ü, ayrıca erkek kardeşleriyle kız kardeşlerini de tanrı yerine koymak gerekir. Eskinin şecerecileri bu kardeşleri şöyle adlandırmışlar: Aşk, Kurnazlık, Evham, Emek, Kıskançlık, Yazgı, Yaşlılık, Ölüm, Karanlık, Hüzün, Yas, Kayırma, Hile, İnatçılık, Yazgı tanrıçaları, Hesperus kızları, Düşler. Bunların hepsinin Erebus[311] ile Gece'nin çocukları olduğunu söylüyorlar.' Buna göre ya bunları birer canavar olarak kabul etmemiz gerekecek ya da baştaki
45 iddiaları toptan reddetmemiz. XVIII. Ne yani? Apollo'nun, Vulcanus'un, Mercurius'un ve diğerlerinin tanrı olduğunu söyleyeceksin, ama Hercules'in, Aesculapius'un, Liber'in, Castor ile Pollux'un tanrı olduğundan kuşku duyacaksın, öyle mi? Üstelik bu sonunculara en az birinciler kadar, hatta bazı yörelerde çok daha fazla tapınılmakta. Dahası ölümlü analardan doğma bu çocukları

mortalibus nati matribus? Quid? Aristaeus, qui olivae dicitur inventor, Apollinis filius, Theseus Neptuni, reliqui quorum patres di, non erunt in deorum numero? Quid quorum matres? Opinor etiam magis; ut enim iure civili qui est matre libera liber est, item iure naturae qui dea matre est deus sit necesse est. Itaque Achillem Astypaleenses insulani sanctissume colunt; qui si deus est, et Orpheus et Rhesus di sunt, Musa matre nati; nisi forte maritumae nuptiae terrenis anteponuntur. Si hi di non sunt, quia nusquam
46 coluntur, quomodo illi sunt? Vide igitur ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus; quod tu quoque, Balbe, visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, Hecatam non putare, quae matre Asteria est, sorore Latonae? An haec quoque dea est? vidimus enim eius aras delubraque in Graecia. Sin haec dea est, cur non Eumenides? Quae si deae sunt, quarum et Athenis fanum est et apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinae, Furiae deae sunt, speculatrices credo et vindices
47 facinorum et sceleris. Quodsi tales dei sunt ut

tanrı yerine koymalı mı? Ne yani? Apollo'nun oğlu, hani zeytini bulduğu söylenen Aristaeus,[312] Neptunus'un oğlu Theseus ve babaları tanrı olan diğerleri tanrı sayılmayacak mı? Peki ya anneleri tanrıça olanlar? Bana göre haydi haydi tanrı sayılmalılar; çünkü vatandaşlık hukukuna göre nasıl ki özgür bir anadan doğan çocuk özgür sayılıyorsa, aynı şekilde doğal hukuka göre de tanrıça bir anadan doğan çocuğun tanrı sayılması gerekir. Zaten bu yüzden Astypalaea adası[313] halkı Achilles'e huşu içinde tapmakta. Ama eğer Achilles tanrıysa, birer Esin Perisinden doğan Orpheus ve Rhesus[314] da tanrıdır, tabii denizdeki evlilikler[315] karadaki evliliklere göre daha değerli sayılmıyorsa. Ama bu sonunculara sırf hiçbir yerde tapınılmıyor diye tanrı gözüyle
46 bakılmıyorsa, öncekiler nasıl tanrı oluyor? Öyleyse anla artık, bu onurlar onlara ölümsüzlüklerinden dolayı değil, insani erdemlerinden dolayı verilmekte. Galiba sen de böyle demiştin Balbus. Sonra, eğer Latona'nın tanrıça olduğunu düşünüyorsan, Latona'nın kız kardeşi Asteria'nın kızı olan Hecate'nin de tanrıça olabileceğini nasıl düşünemezsin? Hecate sahiden de bir tanrıça mı? Evet, çünkü Yunanistan'da ona ait sunaklar ve tapınaklar görmüştük. Hecate tanrıçaysa, Eumenides[316] niçin tanrıça olmasın? Bunlar tanrıçaysa, ki öyleler, çünkü hem Atina'da tapınakları hem de bizde Furina Korusu var, (adından dolayı böyle yorumluyorum), o zaman Furialar da tanrıça; ben bunların suçların ve ahlaksızlıkların izini
47 sürüp intikam aldıklarını düşünüyorum. Ancak insanların

rebus humanis intersint, Natio quoque dea putanda est, cui, cum fana circumimus in agro Ardeati rem divinam facere solemus; quae quia partus matronarum tueatur a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est, di omnes illi qui commemorabantur a te, Honos Fides Mens Concordia, ergo etiam Spes Moneta omniaque quae cogitatione nobismet ipsi possumus fingere. Quod si verisimile non est, ne illud quidem est haec unde fluxerunt. XIX. Quid autem dicis, si di sunt illi quos colimus et accepimus, cur non eodem in genere Serapim Isimque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? Boves igitur et equos, ibis accipitres aspidas crocodilos pisces canes lupos faelis multas praeterea beluas in deorum numerum reponemus. Quae si reicimus,
48 illa quoque unde haec nata sunt reiciemus. Quid deinde? Ino dea ducetur et Λευκοθεα a Graecis a nobis Matuta dicetur cum sit Cadmi filia, Circe autem et Pasiphaë et Aeeta e Perseide Oceani filia nati patre Sole in deorum numero non habebuntur? quamquam Circen quoque coloni nostri Cercienses religiose colunt. Ergo hanc deam duces: quid Medeae respondebis, quae duobus avis Sole et Oceano, Aeeta patre matre Idyia procreata est? quid huius Absyrto fratri (qui est apud Pacuvium

işlerine karışan böyle tanrılar varsa, Ardea şehrinde[317] tapınaklarını ziyaret ettiğimizde kendisine kurbanlar sunduğumuz Natio[318] da tanrıça sayılmalıdır. Bu tanrıça kadınların doğumuna yardımcı olduğundan, Natio adını 'doğanlar' anlamına gelen kelimeden[319] almıştır. Eğer o da tanrıçaysa, senin saydıklarının hepsi, yani Onur, İnanç, Zihin, Uzlaşım, hatta Umut ve Para[320] gibi sadece zihnimizde canlandırabildiğimiz bütün kavramlar da tanrıçadır. Bu çıkarım yanlışsa, o zaman bizi bu çıkarıma götüren iddialar da yanlıştır. XIX. Sonra taptığımız ve kabul ettiğimiz bu varlıkların hepsi tanrıysa, Serapis ve Isis'i[321] aynı sınıfa koymayışımızın nedenini nasıl açıklayacaksın? Bunların tanrı olduklarını kabul ediyorsak, neden yabancı halkların tanrılarını reddedelim? Öyleyse öküzleri, atları, çeltikkargalarını, şahinleri, engerek yılanlarını, timsahları, balıkları, köpekleri, kurtları, kedileri ve daha pek çok hayvanı da tanrı yerine koyacağız. Bunların tanrı olduğuna itiraz edersek, bunlardan
48 doğanların da tanrı olduğuna itiraz edeceğiz. Dahası? Yunanların Leucothea, bizimse Matuta dediğimiz Ino Cadmus'un[322] kızı olduğu için tanrıça olarak kabul görüyorsa, Oceanus'un kızı Perseis ile Güneş'in çocukları Circe, Pasiphae ve Aeetes[323] de tanrı olarak kabul görmeyecek mi? Oysa Circeiili[324] çiftçilerimiz Circe'ye gönülden tapıyorlar. Buna göre eğer onu tanrıça olarak kabul edeceksen, dedeleri Oceanus ve Güneş, babası Aeetes, annesi de Idyia olan Medea için ne diyeceksin? Peki (Pacuvius'ta adı Aegialeus olarak geçen, ama eski metinlerde Absyrtus

Aegialeus, sed illud nomen veterum litteris usitatius)? qui si di non sunt, vereor quid agat
49 Ino; haec enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiaraus erit deus et Trophonius? Nostri quidem publicani, cum essent agri in Boeotia *deorum inmortalium excepti lege censoria*, negabant inmortalis esse ullos qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi di, est certe Erechtheus, cuius Athenis et delubrum vidimus et sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus aut de ceteris qui pugnantes pro patriae libertate ceciderunt? quod si probabile non est, ne illa quidem superiora unde
50 haec manant probanda sunt. Atque in plerisque civitatibus intellegi potest augendae virtutis gratia, quo libentius rei publicae causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis filiaeque eius in numero deorum sunt: itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Λεωκοριον nominatur. *Alabandenses quidem sanctius* Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum; apud quos non inurbane Stratonicus ut multa, cum quidam ei molestus Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret, 'Ergo' inquit

adı daha yaygın olarak kullanılan) erkek kardeşi için ne diyeceksin? Bunların da tanrı olmadığını söyleyeceksen, Ino'ya ne diyeceksin acaba, çok merak ediyorum;
49 çünkü tüm bu iddialar aynı kaynaktan çıkma. Yoksa Amphiaraus[325] ve Trophonius[326] da mı tanrı sayılacak? Bizim vergi tahsildarları, *censor*larla[327] yapılan sözleşme uyarınca vergiden muaf tutulan ölümsüz tanrılara ait Boeotia[328] topraklarındayken, vaktiyle insan olup da şimdi ölümsüz olan hiç kimseye rastlamadıklarını açıklamışlardı. Ama Amphiaraus ve Trophonius tanrıysa, Atina'da tapınak ve rahiplerini gördüğümüz Erechtheus[329] da kesinlikle tanrıdır. Bunu tanrı sayarsak, Codrus'un[330] ya da vatanlarının özgürlüğü uğruna savaşırken ölen diğerlerinin de tanrı olduklarından nasıl kuşku duyabiliriz? Bu olası değilse, o zaman bizi bu sonuca ulaştıran önceki iddialar da
50 olası değil. Pek çok toplumda sırf yüreklendirmek amacıyla cesur insanların hatırasının ölümsüz tanrıların katına çıkartılıp kutsallaştırılması anlaşılabilir bir durumdur, çünkü böylece iyi insanlar ülkeleri adına tehlikelere daha bir şevkle göğüs gererler. İşte bu yüzden Atina'da Erechtheus ve kızları tanrılar katında sayılır; yine Atina'da Leocorion adıyla anılan Leonaticum tapınağı vardır.[331] Alabanda halkı kentin kurucusu Alabandus'a bilindik tanrılardan herhangi birine taptıklarından daha içtenlikle tapar. Alabandus'un tanrı olduğunu, ama Hercules'in tanrı olmadığını söyleyip canını sıkan bir adama Stratonicus her zamanki alaycı üslubuyla halkın önünde şöyle demiş: 'Öyleyse

51 'mihi Alabandus tibi Hercules sit iratus.' XX. Illa autem, Balbe, quae tu a caelo astrisque ducebas, quam longe serpant non vides? Solem deum esse lunamque, quorum alterum Apollinem Graeci alteram Dianam putant. Quodsi luna dea est, ergo etiam Lucifer ceteraeque errantes numerum deorum obtinebunt; igitur etiam inerrantes. Cur autem Arqui species non in deorum numero reponatur? est enim pulcher et ob eam causam quia speciem habeat admirabilem Thaumante dicitur <Iris> esse nata. Cuius si divina natura est, quid facies nubibus? Arcus enim ipse e nubibus efficitur quodam modo coloratis; quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quodsi nubes rettuleris in deos, referendae certe erunt tempestates, quae populi Romani ritibus consecratae sunt. Ergo imbres nimbi procellae turbines dei putandi. Nostri quidem duces mare ingredientes inmolare hostiam
52 fluctibus consuerunt. Iam si est Ceres a gerendo (ita enim dicebas), terra ipsa dea est (et ita habetur; quae est enim alia Tellus?) Sin terra, mare etiam, quem Neptunum esse dicebas; ergo et flumina et fontes. Itaque et Fontis delubrum Masso ex Corsica dedicavit, et in augurum precatione Tiberinum

51 Alabandus'un gazabı benim üzerime olsun, Hercules'inki de senin üzerine.' XX. Sonra gökyüzünden ve yıldızlardan verdiğin örneklerin nerelere kadar uzandığını görmüyor musun Balbus? Güneş'in ve Ay'ın tanrı olduğunu söyledin, Yunanlar bunlardan birinin Apollo, diğerinin Diana olduğuna inanır. Ama Ay bir tanrıçaysa, o zaman Lucifer ve diğer gezegenler de tanrı sayılmalı; o halde sabit yıldızlar da tanrı sayılacak. Bu durumda Gökkuşağı niçin tanrı sayılmasın ki? Sonuçta gayet güzeldir o ve olağanüstü görünüşünden dolayı Thaumas'ın[332] kızı <Iris>[333] olduğu söylenir. Gökkuşağının tanrısal bir doğası varsa, o zaman bulutlar için ne diyeceksin? Öyle ya gökkuşağı bir bakıma rengârenk bulutlardan oluşur. Ayrıca bu bulutlardan birinin Centaurusları doğurduğu da söylenir. Ama bulutları da tanrılar arasına koyacaksan, o zaman kuşkusuz Roma halkının ayinlerle kutsadığı hava olaylarını da tanrı yerine koyman gerekecek. Bu durumda yağmurun, sağanağın, fırtınanın ve kasırganın da tanrı olarak düşünülmesi gerekir. Hoş, denize açıldıklarında, amirallerimizin
52 dalgalara kurban kesmesi de âdet olmuştur. Zaten, (senin de dediğin gibi), Ceres adını *gerere* (ürün vermek) fiilinden alıyorsa, toprak da (*terra*) bir tanrıçadır; öyle de sayılır, (sonuçta Tellus[334] topraktan başka bir şey değil ki!) Toprak tanrısalsa, Neptunus adını verdiğin deniz de tanrısaldır; o halde nehirler ve pınarlar da tanrısaldır. Demek ki Maso'nun Corsica'da kazandığı zaferden dolayı Fons'a (Pınar) bir tapınak adaması bu yüzdenmiş, demek ki bu yüzden kuşbilicilerin dualarında Tiber'in,

Spinonem Almonem Nodinum alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in inmensum serpet, aut nihil horum recipiemus; nec illa infinita ratio superstitionis probabitur; nihil ergo horum probandum est.

53 XXI. "Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam qui hos deos ex hominum genere in caelum translatos non re sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. . . . Principio Ioves tres numerant ii qui theologi nominantur, ex quibus primum et secundum natos in Arcadia; alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt et Liberum, alterum patre Caelo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem et inventricem belli ferunt, tertium Cretensem Saturni filium; cuius in illa insula sepulcrum ostenditur. Διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur: primi tres, qui appellantur Anaces Athenis, ex rege Iove antiquissimo et Proserpina nati, Tritopatreus Eubuleus Dionysus, secundi Iove tertio nati et Leda Castor et Pollux, tertii dicuntur a non nullis Alco et Melampus et Tmolus, Atrei filii, qui Pelope
54 natus fuit. Iam Musae primae quattuor Iove altero natae, Thelxinoë Aoede Arche Melete, secundae

Spino'nun, Almo'nun, Nodinus'un ve Roma'ya komşu diğer nehirlerin adlarına rastlamışız. Öyleyse bu ya böyle sonsuza dek sürüp gidecek ya da bunların hiçbirini kabul etmeyeceğiz. Biz de bu sonu gelmez batıl inanç silsilesini onaylamayacağız elbette, dolayısıyla bunların hiçbiri kabul edilebilir değil.

53 XXI. "Bu yüzden Balbus, içtenlikle ve huşu içinde tapındığımız tanrıların hakiki anlamda değil de fikren insani dünyadan gök kubbeye taşındığını iddia edenlere de karşı çıkmamız gerektiğini belirtelim. . . . En başta tanrıbilimci olarak adlandırılan kişiler üç Iuppiter olduğunu ve birinci Iuppiter ile ikinci Iuppiter'in Arcadia'da[335] doğduğunu söylüyorlar. Birincisinin babası olan Esir, aynı zamanda Proserpina ve Liber'in de babasıdır; ikincisinin babası olan Gök, aynı zamanda savaşların önderi ve yaratıcısı olduğu kabul edilen Minerva'nın da babasıdır; üçüncü Iuppiter ise Saturnus'un Giritli oğludur, mezarının da bu adada olduğu söylenir. Iuppiter'in oğulları da Yunanlar arasında birden fazla adla anılır; şöyle ki: Atina'da Kral diye anılan ilk üçü, en eski kral Iuppiter ile Proserpina'nın çocuklarıdır ve adları da Tritopatreus, Eubuleus ve Dionysus'tur; ikinci gruptakiler, üçüncü Iuppiter ile Leda'nın çocukları olan Castor ile Pollux'tur; üçüncü gruptakilere bazıları Alco, Melampus ve Tmolus der, bunlar Pelopsoğlu Atreus'un
54 oğullarıdır. Esin Perilerine gelince, ilk grupta dört tane Esin Perisi vardır, bunlar ikinci Iuppiter'in kızlarıdır ve adları da Thelxinoe, Aoede, Arche ve Melete'dir; ikinci

Iove tertio et Mnemosyne procreatae novem, tertiae Piero natae et Antiopa, quas Pieridas et Pierias solent poëtae appellare, isdem nominibus et eodem numero quo proximae superiores. Cumque tu Solem quia solus esset appellatum esse dicas, Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur. Unus eorum Iove natus nepos Aetheris, alter Hyperione, tertius Volcano Nili filio, cuius urbem Aegyptii volunt esse eam quae Heliopolis appellatur, quartus is quem heroicis temporibus Acantho Rhodi peperisse dicitur, <pater> Ialysi Camiri Lindi Rhodi, quintus qui Colchis fertur Aeetam et Circam procreavisse.

55 XXII. Volcani item complures: primus Caelo natus, ex quo et Minerva Apollinem eum cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt, secundus Nilo natus, Phthas ut Aegyptii appellant, quem custodem esse Aegypti volunt, tertius ex tertio Iove et Iunone, qui Lemni fabricae traditur praefuisse, quartus Memalio natus, qui tenuit insulas propter

56 Siciliam quae Volcaniae nominabantur. Mercurius unus Caelo patre Die matre natus, cuius obscenius excitata natura traditur quod aspectu Proserpinae commotus sit; alter Valentis et Phoronidis filius is qui sub terris habetur idem

gruptakiler üçüncü Iuppiter ile Mnemosyne'den doğan dokuz Esin Perisidir; üçüncü gruptakiler Pierus ile Antiopa'nın kızlarıdır, şairler arasında genellikle Pierides ve Pieriae diye adlandırılan bu Esin Perilerinin adları ve sayıları ikinci gruptakilerle aynıdır. Sen tek (*solus*) olduğu için Güneş'in adına Sol dendiğini söylüyordun, oysa tanrıbilimciler pek çok Güneş olduğunu iddia ediyor. Bunların ilki Iuppiter'in oğlu, Esir'in torunudur; ikincisi Hyperion'un[336] oğludur; üçüncüsü Nil'in oğlu Vulcanus'tan olmadır[337] ve Mısırlılar Heliopolis olarak adlandırılan kentin ona ait olduğuna inanır; dördüncüsünün kahramanlar çağında Rodos'ta Acantho'dan doğduğu ve Ialysus, Camirus, Lindus ve Rhodus'un babası olduğu söylenir; beşincisinin de Colchis'te[338] Aeetes ve Circe'yi peydahladığı anlatılır.

55 XXII. Aynı şekilde birçok da Vulcanus var. İlki Gök'ün oğludur ve eski tarihçilerin Atina'nın koruyucusu saydıkları Apollo'yu Minerva bundan doğurmuştur; ikincisi Nil'in oğludur, Mısırlılar bunu Phthas diye anar ve Mısır'ın koruyucusu sayarlar; üçüncüsü üçüncü Iuppiter ile Iuno'nun oğludur ve rivayete göre Lemnos'taki demircilik işlerine öncülük etmiştir; dördüncüsü Menalius'un[339] oğludur ve Vulcanus Adaları diye

56 adlandırılan Sicilya yakınlarındaki adaların hâkimidir.[340] Mercuriuslardan birinin babası Gök, annesi Gün'dür; Proserpina'nın güzelliğiyle büyülendiğinden, cinsel organı uyarılmış şekilde betimlenir; diğeri Valens ile Phoronis'in oğludur, yeraltı dünyasının hâkimi olarak

Trophonius, tertius Iove tertio natus et Maia, ex quo et Penelopa Pananatum ferunt; quartus Nilo patre, quem Aegyptii nefas habent nominare, quintus quem colunt Pheneatae, qui Argum dicitur interemisse ob eamque causam Aegyptum profugisse atque Aegyptiis leges et litteras tradidisse: hunc Aegyptii Theuth appellant, eodemque nomine anni primus mensis apud eos
57 vocatur. Aesculapiorum primus Apollinis, quem Arcades colunt, qui specillum invenisse primusque volnus dicitur obligavisse, secundus secundi Mercurii frater: is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynosuris; tertius Arsippi et Arsinoae, qui primus purgationem alvi dentisque evolsionem ut ferunt invenit, cuius in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et lucus ostenditur. XXIII. Apollinum antiquissimus is quem paulo antea e Volcano natum esse dixi custodem Athenarum, alter Corybantis filius natus in Creta, cuius de illa insula cum Iove ipso certamen fuisse traditur, tertius Iove tertio natus et Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse, quartus in Arcadia, quem Arcades Νόμιον appellant quod ab eo se leges ferunt accepisse.
58 Dianae item plures: prima Iovis et Proserpinae, quae pinnatum Cupidinem genuisse dicitur; secunda notior, quam Iove tertio et Latona

Trophonius'la bir tutulur; üçüncüsü üçüncü Iuppiter ile Maia'nın oğludur, söylenceye göre Penelope'yle birleşmesinden Pan doğmuştur; dördüncünün babası Nil'dir[341] ve Mısırlılar bunun adını anmayı günah sayarlar; Pheneos[342] halkının tapındığı beşincisinin ise Argus'u[343] öldürdüğü, bu nedenle Mısır'a sığındığı ve Mısırlılara yasaları ve yazıyı öğrettiği anlatılır; hatta Mısırlılar ona Theuth der ve yılın ilk ayına da bu adı verirler.

57 Aesculapius'a gelince, bunların ilki Apollo'nun oğludur, Arcadialılar tapınır ona, sondayı bulduğu ve ilk defa yaraları sargıladığı söylenir; ikincisi ikinci Mercurius'un erkek kardeşidir, yıldırım çarpması sonucu öldüğü ve Cynosurae'da[344] gömülü olduğu söylenir; üçüncüsü Arsippus ile Arsinoa'nın oğludur, söylenene göre bağırsak boşaltımıyla ilgili uygulamaları ve diş çekimini ilk o bulmuştur; mezarı ve kutsal korusu Arcadia'da Lusius Nehri civarına yer almaktadır. XXIII. Apollo'ya gelince bunlardan ilkinin Vulcanus'un oğlu ve Atinalıların koruyucusu olduğunu az önce söylemiştim; ikincisi Corybas'ın oğludur ve Girit'te doğmuştur, hatta rivayete göre bu ada uğruna Iuppiter'le savaşmıştır; üçüncüsü üçüncü Iuppiter ile Latona'nın oğludur, Hyperborei'in[345] yaşadığı ülkeden Delphi'ye geldiği söylenir; dördüncüsü Arcadia'dadır ve Arcadialılar ona Nomios derler, çünkü yasalarını ondan aldıklarını söylerler.

58 Aynı şekilde pek çok Diana vardır: İlki Iuppiter ile Proserpina'nın kızıdır, kanatlı Cupido'yu doğurduğu söylenir; ikincisi daha ünlüdür, bunun üçüncü Iuppiter

natam accepimus; tertiae pater Upis traditur Glauce mater: eam saepe Graeci Upim paterno nomine appellant. Dionysos multos habemus: primum Iove et Proserpina natum, secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse, tertium Cabiro patre, eumque regem Asiae praefuisse dicunt, cui Sabazia sunt instituta, quartum Iove et Luna, cui sacra Orphica putantur confici; quintum Niso natum et Thyone, a quo trieterides
59 constitutae putantur. Venus prima Caelo et Die nata, cuius Elide delubrum vidimus; altera spuma procreata, ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus, tertia Iove nata et Diona, quae nupsit Volcano, sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur; quarta Syria Cyproque concepta, quae Astarte vocatur, quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus, secunda orta Nilo, quam Aegyptii Saïetae colunt; tertia illa quam a Iove generatam supra diximus, quarta Iove nata et Coryphe Oceani filia, quam Arcades Κορίαν nominant et quadrigarum inventricem ferunt, quinta Pallantis, quae patrem dicitur interemisse virginitatem suam violare conantem, cui pinnarum

ile Latona'nın kızı olduğunu kabul ederiz; söylenene göre üçüncüsünün babası Upis, annesi Glauce'dir, Yunanlar onu çoğunlukla babasının adıyla anar, yani ona Upis der. Birçok da Dionysus'umuz var: İlki Iuppiter ile Proserpina'nın oğludur; ikincisi Nil'in oğludur ve Nysa'yı[346] öldürdüğü söylenir; üçüncüsünün babası Cabirus'tur, söylenene göre kral olarak Asya'nın başına geçmiş, ayrıca onuruna Sabazia Şenlikleri düzenlenmiştir; dördüncüsü Iuppiter ile Ay'ın oğludur ve Orpheus ayinlerinin onun adına düzenlendiği düşünülür; beşincisi Nisus ile Thyone'nin oğludur ve Trieteris Şenliklerini[347]
59 başlattığına inanılır. Venus'a gelince, bunların ilki Gök ile Gün'ün kızıdır, Elis'te[348] ona adanmış bir tapınak gördüm; ikincisi deniz köpüğünden doğmuştur, Mercurius'la birleşip ikinci Cupido'yu doğurduğuna inanırız; üçüncüsü Iuppiter ile Dione'nin kızıdır, Vulcanus'la evlenmiştir, ama rivayete göre Mars'la birleşip Anteros'u doğurmuştur; dördüncüsü Syria ile Cyprus'tan doğmuştur, Astarte adıyla anılır ve Adonis'le evli olduğu söylenir. Minerva'ya gelince, bunların ilki yukarıda Apollo'nun annesi olduğunu söylediğimiz Minerva'dır; ikincisi Nil'den doğmuştur, Sais'te[349] yaşayan Mısırlılar ona tapınır; üçüncüsü yukarıda Iuppiter'den doğduğunu söylediğimiz Minerva'dır; dördüncüsü Iuppiter ile Oceanus'un kızı Coryphe'nin birleşmesinden doğmuştur, Arcadialılar bu Minerva'ya Koria adını verir ve onun dört atlı arabanın mucidi olduğunu söylerler; beşincisi Pallas'ın kızıdır, bekaretini bozmaya kalkan babasını öldürdüğü söylenir ve ayak bileklerinde

60 talaria adfigunt. Cupido primus Mercurio et Diana prima natus dicitur, *secundus Mercurio* et Venere secunda, tertius qui idem est Anteros Marte et Venere tertia. Atque haec quidem aliaque eius modi ex vetere Graeciae fama collecta sunt, quibus intellegis resistendum esse ne perturbentur religiones; vestri autem non modo haec non refellunt verum etiam confirmant interpretando quorsum quidque pertineat. Sed eo iam unde huc digressi sumus revertamur.

61 XXIV. " . . . Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? Nam mentem fidem spem virtutem honorem victoriam salutem concordiam ceteraque eius modi rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens ut spes ut fides ut virtus ut concordia, aut optandae nobis sunt, ut honos ut salus ut victoria; quarum rerum utilitatem video, video etiam consecrata simulacra, quare autem in iis vis deorum insit tum intellegam cum cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda, quam nemo ab inconstantia et temeritate seiunget, quae digna certe non sunt deo.

62 "Iam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum et enodatio nominum? Exsectum a filio Caelum, vinctum itidem a filio Saturnum, haec et

60 kanatlarla betimlenir. Cupido'ya gelince, ilkinin Mercurius ile birinci Diana'nın oğlu, ikincisininse Mercurius ile ikinci Venus'un oğlu olduğu söylenir; Anteros'la aynı olan üçüncüsünün Mars ile üçüncü Venus'un oğlu olduğu anlatılır. İşte bu ve buna benzer başka hikâyeler Yunanistan'ın eski söylencelerinden derlenmiştir ve dini inançlarımızın altüst olmaması için bunların aksini ispat etmemiz gerektiğini anlıyorsundur. Ama sizinkiler karşı çıkmak bir yana, her birinin ne anlama geldiğini yorumlayıp akli hale getiriyor bunları. Neyse şimdi bıraktığımız asıl konuya geri dönelim.

61 XXIV. ". . .[350] Yoksa bunları çürütmek için çok daha ince bir akıl yürütmeye gereksinim olduğunu mu düşünüyorsun? Çünkü zihin, inanç, umut, erdem, onur, zafer, esenlik, uzlaşım ve benzeri değerlerin tanrı değil, soyut kavramlar olduğunu görüyoruz. Bunlar ya zihin, umut, inanç, erdem, uzlaşım gibi bizde var olan ya da onur, esenlik, zafer gibi arzularımıza konu olan değerlerdir. Bu değerlerin yararlı olduğunun farkındayım, hatta onlara adanmış heykelcikleri de görüyorum, ama onlarda niçin tanrısal bir gücün bulunması gerektiğini ancak öğrenirsem anlayabilirim. Özellikle Talih'i bunların arasında saymak gerekir, çünkü hiç kimse talihi değişkenlik ve rastlantıdan ayrı düşünmez, bunlar da tanrıya uygun düşmeyen niteliklerdir.

62 "Ayrıca söylencelerin akli hale getirilmesi ve adların kökeni neden sizi bu kadar cezbediyor? Gök'ün oğlu tarafından hadım edilmesini, yine Saturnus'un oğlu tarafından

alia generis eiusdem ita defenditis ut ii qui ista finxerunt non modo non insani sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus quod miserandum sit laboratis: 'Saturnus quia se saturat annis, Mavors quia magna vertit, Minerva quia minuit aut quia minatur, Venus quia venit ad omnia, Ceres a gerendo.' Quam periculosa consuetudo; in multis enim nominibus haerebitis: quid Veiovi facies, quid Volcano? quamquam quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen quod non possis una littera explicare unde ductum sit; in quo quidem magis tu
63 mihi natare visus es quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit et minime necessariam primus Zeno post Cleanthes deinde Chrysippus, commenticiarum fabularum reddere rationem, vocabulorum cur quidque ita appellatum sit causas explicare. Quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter se rem habere atque hominum opinio sit; eos enim qui di appellantur rerum naturas esse non figuras deorum. XXV. Qui tantus error fuit ut perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur sed etiam sacra constituerentur; Febris enim fanum in Palatio et <Orbonae ad> aedem Larum et aram Malae Fortunae Exquiliis consecratam

zincire vurulmasını ve bu türden başka masalları öyle savunuyorsunuz ki, bunları uyduranları deli değil de bilge gibi gösteriyorsunuz. Öte yandan adların kökeniyle ilgili çalışmalarımız da içler acısı: 'Yıllarla dolu olduğu için (*saturare*) Saturnus'a bu ad verilmiş; Mavors büyük karışıklıklar yarattığı için (*magna vertere*) bu adı almış, Minerva da zayıflattığı (*minuere*) ya da tehdit ettiği (*minor*) için; Venus'a her yere geldiği (*venire*) için bu ad verilmiş; Ceres'in adı da taşımaktan (*gerere*) geliyormuş.' Ne riskli bir iş bu; çünkü başınızı ağrıtacak öyle çok ad var ki! Örneğin Veiovis[351] için ne diyeceksin, peki ya Vulcanus için? Neptunus adının yüzmek (*nare*) fiilinden geldiğini düşünüyorsun, ama nereden türediğini tek bir kelimeyle açıklayamayacağın hiçbir ad yok ki senin; bu durumda bana
63 öyle geliyor ki, Neptunus'tan çok sen denizlerde yüzüyorsun. Söylencelere mantıklı bir yorum getirmek ve adların niye öyle konulduğunu açıklamak gibi şu çok zahmetli, ama bir o kadar da gereksiz işe ilkin Zeno kalkıştı, ardından Cleanthes, sonra da Chrysippus. Böyle yapmakla, aslında meselenin insanların kabulünden çok farklı olduğunu teslim ediyorsunuz demektir; çünkü tanrı olarak adlandırdığınız şeylerin tanrısal kişilikler değil, doğal varlıklar[352] olduğu anlaşılıyor. XXV. Bu öyle büyük bir yanılgıya yol açtı ki, zararlı şeylere bile tanrıların adı verilir oldu, üstüne üstlük onlar için kutsal törenler düzenlendi. Örneğin Palatium'da[353] Febris (Hastalık Ateşi) için bir tapınak olduğunu biliyoruz; ayrıca Lares[354] tapınağı civarında Matem'in bir tapınağı olduğunu ve Esquiliae'da[355] Kara Talih'e adanmış bir sunak

64 videmus. Omnis igitur talis a philosophia pellatur error ut cum de dis inmortalibus disputemus dicamus indigna dis immortalibus; de quibus habeo ipse quod sentiam, non habeo autem quod tibi adsentiar. Neptunum esse dicis animum cum intellegentia per mare pertinentem, idem de Cerere; istam autem intellegentiam *aut maris aut terrae* non modo comprehendere animo sed ne suspicione *quidem possum attingere*. Itaque *aliunde* mihi quaerendum est ut et esse deos et quales sint di discere possim; qualis tu eos esse vis <vide ne esse
65 non possint. Nunc> videamus ea quae sequuntur, primum deorum<ne> providentia mundus regatur, deinde consulantne di rebus humanis. Haec enim mihi ex tua partitione restant duo; de quibus si vobis videtur accuratius disserendum puto."

"Mihi vero" inquit Velleius "valde videtur; nam *et maiora exspecto et iis quae dicta sunt* vehementer adsentior."

Tum Balbus "Interpellare te" inquit "Cotta, nolo, sed sumemus tempus aliud; efficiam profecto ut fateare. Sed . . .

* * * * * *

nequaquam istuc istac ibit; magna inest certatio.
nam ut ego illi supplicarem tanta blandiloquentia,
ni ob rem—

bulunduğunu da. O halde böyle yanılgılar felsefeden uzak olsun ki, ölümsüz tanrılar üzerine tartışırken onlara yaraşan sözler söyleyebilelim. Tanrılar konusunda benim kendi düşüncelerim var, ama bunlar seninkilerle uyuşmuyor. Neptunus'un denize sinen akıl sahibi bir ruh olduğunu söylüyorsun, Ceres için de benzer bir şey söylüyorsun. Ama ben denizin ya da toprağın bu aklını hiç anlayamadığım gibi, bununla ilgili en ufak bir şey sezdiğimi bile söyleyemem. Bu yüzden tanrıların varlığını ve doğasını öğrenebilmem için başka bir kaynağa bakmam gerekiyor; senin dediğin gibi bir doğaları olması <imkânsız, anla artık. Şimdi>[356] sıradaki konulara geçelim, yani ilkin evrenin tanrıların öngörüsüyle yönetilip yönetilmediğine, ardından da tanrıların insanların işlerine karışıp karışmadıklarına. Senin yaptığın bölümlemeden bu ikisini kendime ayırdım; sizler için de uygunsa, bunlar üzerine daha ayrıntılı tartışmak gerektiğini düşünüyorum."

"Benim için gayet uygun," dedi Velleius, "çünkü hem daha önemli şeyler söylemeni bekliyorum hem de söylemiş olduklarına içtenlikle katılıyorum."

Bunun üzerine Balbus, "Sözünü kesmek istemiyorum Cotta," dedi, "ama bunu başka bir zamana bırakalım; seni kesinlikle ikna edeceğim, bak gör. Ama . . [357]

* * * * * *

Bu iş böyle gitmeyecek; mesele ateşten gömlek.
Ona yaranmak için ne çok dil döktüm,
bir işe yaramadığı halde.[358]

66 XXVI. Parumne ratiocinari videtur et sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud vero quam callida ratione:

> qui volt quod volt, ita dat se res ut operam dabit—

qui est versus omnium seminator malorum.

> ille traversa mente mi hodie tradidit repagula
> quibus ego iram omnem recludam atque illi pernicieem dabo,
> mihi maerores illi luctum, exitium illi exilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent;
67 videsne igitur quanto munere deorum simus adfecti? Atque eadem Medea patrem patriamque fugiens,

> postquam pater
> adpropinquat iamque paene ut conprehendatur parat,
> puerum interea obtruncat membraque articulatim dividit
> perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia
> ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
> ipsa interea effugeret, illum ut maeror tardaret sequi,
> sibi salutem ut familiari pareret parricidio.

66 XXVI. Medea'nın enine boyuna düşünmediği ve o korkunç felaketi kendisinin hazırladığı açıkça görülmüyor mu? Şu dizede ne kadar kurnazca dile getirmiş bunu:

> İstediğini gerçekten isteyen kişi kendisini işine öyle verir ki, arkası çorap söküğü gibi gelir.[359]

İşte şu dize tüm kötülüklerin başlangıcıdır:

> Allak bullak bir kafayla teslim etti anahtarları bugün bana,
> öfkemin bütün sürgülerini açacağım onlarla, bela olacağım başına,
> bana dert, ona matem; ona ölüm, bana sürgün.[360]

İşte bu akıl sahiden hayvanlarda yok, zaten siz de tanrıların lütfuyla sadece insanlara bahşedildiğini söylüyorsunuz.

67 O halde tanrıların bize bahşetmiş olduğu bu armağanın ne yüce olduğunun farkında mısın? Yine Medea babasından ve vatanından kaçarken,

> babası yaklaştığında yamacına, tam yakalanacaktı ki ona,
> kesiverdi kafasını çocuğun, lime lime doğradı kolunu bacağını,
> cesedini fırlatıp atıverdi rastgele kırlara: bundan maksadı,
> toplarken babası oğlunun oraya buraya saçılan parçalarını,
> o da kaçıp gidebilirdi o ara, engel olabilirdi o kahır,
> babasının gelmesine ardı sıra,
> böylece kurtulmuş olurdu kendisi de, girerek kardeşinin kanına.[361]

68 Huic ut scelus sic ne ratio quidem defuit. Quid? ille funestas epulas fratri conparans nonne versat huc et illuc cogitatione rationem?

> maior mihi moles, maius miscendumst malum,
> qui illius acerbum cor contundam et conprimam.

XXVII. Nec tamen ille ipse est praetereundus

> qui non sat habuit coniugem inlexe in stuprum,

de quo recte et verissume loquitur Atreus:

> . . . quod re in summa summum esse arbitror
> periclum, matres coinquinari regias,
> contaminari stirpem admisceri genus.

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio quaereret:

> adde (inquit) huc, quod mihi portento caelestum pater
> prodigium misit, regni stabilimen mei,
> agnum inter pecudes aurea clarum coma
> quondam Thyestem clepere ausum esse e regia,
> qua in re adiutricem coniugem cepit sibi.

69 Videturne summa inprobitate usus non sine summa esse ratione? Nec vero scaena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis paene

68 Medea'da canilik de var, akıl da. Dahası? Erkek kardeşine ölümcül bir ziyafet hazırlığında olan o adam da[362] bir şekilde planını kafasında kurmuyor mu?

> Daha büyük bela açmalıyım başına, daha büyük kötülük
> getirmeliyim ki,
> acımasız kalbini hizaya getirebileyim, dizginleyebileyim,[363]

XXVII. Gerçi Thyestes'in yaptığını da geçiştiremeyiz, çünkü

> evli bir kadını ayartıp iffetsizliğe sürüklemesi yetmedi ona.

Bu konuda Atreus ne doğru, ne gerçekçi konuşmakta:

> . . . mesele büyükse, tehlike de büyüktür bana göre,
> saraylı kadınların iffetine leke sürülmüşse,
> oğulları kirlenmiş, soy sop lekelenmişse.

Ama ne kurnazca bir fikir sahiden, zina işleyip krallığı ele geçirmek:

> Dahası, dedi Atreus, tanrıların babası bana uğurlu bir işaret
> yollamıştı bir de,
> saltanatımın güvencede olacağına dair;
> sürünün gözdesi, altın postu parıl parıl parlayan bir kuzu,
> günün birinde Thyestes sarayımdan çalmaya kalkıştı onu,
> karımı da alet etti kendisine bu işte.

69 Bu büyük kötülüğü işlerken Thyestes'in aklını da çok iyi kullandığı belli olmuyor mu? Bu tür canilikler sırf tiyatro sahnelerinde sunulmuyor ki bizlere, günlük hayatımızda da karşılaşıyoruz bunlarla, hatta neredeyse daha

maioribus. Sentit domus unius cuiusque, sentit forum, sentit curia campus socii provinciae, ut quem ad modum ratione recte fiat sic ratione peccetur, alterumque et a paucis et raro, alterum et saepe et a plurimis, ut satius fuerit nullam omnino nobis a dis inmortalibus datam esse rationem quam tanta cum pernicie datam. Ut vinum aegrotis, quia prodest raro nocet saepissime, melius est non adhibere omnino quam spe dubiae salutis in apertam perniciem incurrere, sic haud scio an melius fuerit humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari
70 omnino quam tam munifice et tam large dari. Quam ob rem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus quod iis est Iargita rationem, iis solis consuluit, quos bona ratione donavit, quos videmus si modo ulli sunt esse perpaucos. Non placet autem paucis a dis inmortalibus esse consultum; sequitur ergo ut nemini consultum sit.

XXVIII. "Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optume nobis a dis esse provisum quod multi eorum beneficio perverse uterentur; etiam patrimoniis multos male uti, nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quisquamne istuc negat? aut quae

büyükleriyle. Evlerimizde, mahkemelerde, mecliste, seçim meydanlarında, müttefiklerle ilişkilerde, eyaletlerde aklı kullanarak doğru işler yapıldığı da olur, yanlış işler yapıldığı da; gel gör ki pek az kişi aklını kullanıp doğru işler yapar, o da nadiren, ama çoğu kişi genelde yanlış işler yapar. Öyle ya ölümsüz tanrıların bize hiç akıl bahşetmemiş olması, onu bunca kötülükle birlikte bahşetmesinden daha iyi olurdu. Tıpkı şarap gibi, nadiren yararlı, ama genelde zararlı olduğu için tedavi amacıyla hastalara hiç verilmemesi, belki iyileştirir umuduyla verilip hastaları felakete sürüklenmesinden daha iyidir; benzer biçimde bizim akıl dediğimiz zekânın bu çabukluğu, bu kıvraklığı ve yaratıcılığı birçokları için yıkıcı, birkaç kişi yararlı olduğuna göre, eminim ki insan soyuna hiç verilmemesi böylesine cömertçe, böylesine
70 çokça verilmesinden daha iyi olurdu. Bundan dolayı tanrısal zihin ve irade insanlara akıl verdiği için onlarla ilgileniyorsa sadece iyi akılla donattıklarıyla ilgilenir, böyle kimselerin hiç yok değilse de çok az olduklarını görüyoruz. Öte yandan ölümsüz tanrıların birkaç kişiyle ilgilenmeleri uygun değildir; o halde bundan hiç kimseyle ilgilenmedikleri sonucu çıkar.

XXVIII. "Sizler bu iddiaya hep şu şekilde karşı çıkıyorsunuz: Çoğu insanın tanrıların lütfunu kötüye kullanması, tanrıların bize gereken özeni göstermediği anlamına gelmez. Çoğu insan miraslarını da kötüye kullanıyor, ama bu demek değil ki insanlar babalarından hiç iyilik görmeyecek. Buna karşı çıkacak biri olabilir mi? Bu iki

est in collatione ista similitudo? Nec enim Herculi nocere Deianira voluit cum ei tunicam sanguine Centauri tinctam dedit, nec prodesse Pheraeo Iasoni is qui gladio vomicam eius aperuit quam sanare medici non potuerant. Multi enim et cum obesse vellent profuerunt et cum prodesse obfuerunt; ita non fit ex eo quod datur ut voluntas eius qui dederit appareat, nec si is qui accepit bene utitur, idcirco is qui dedit amice dedit.
71 Quae enim libido quae avaritia quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto aut sine animi motu et cogitatione, id est ratione, perficitur? Nam omnis opinio ratio est, et quidem bona ratio si vera, mala autem si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus, bonam autem rationem aut non bonam a nobis. Non enim ut patrimonium relinquitur sic ratio est homini beneficio deorum data; quid enim potius hominibus dedissent si iis nocere voluissent? iniustitiae autem intemperantiae timiditatis quae semina essent, *si his vitiis ratio non* subesset?

XXIX. "Medea modo et Atreus commemorabatur a nobis, heroicae personae, inita subductaque
72 ratione nefaria scelera meditantes. Quid? levitates comicae parumne semper in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunucho:

örnekteki benzerlik nedir? Ne Deianira,[364] Centaurus'un kanına bulanmış giysiyi Hercules'e verdiğinde ona zarar vermek istemişti ne de Pheraeli Iason'un hekimlerin bile iyileştiremediği çıbanını kılıcıyla deşen o adam ona iyilik yapmak istemişti. Gerçekten de çoğu insan zarar vermek isterken iyilik yapar, iyilik yapmak isterken de zarar verir. Bu nedenle verilen armağan bu armağanı verenin niyetini açığa vurmadığı gibi, armağanı alanın bunu iyi şekilde kullanması da bu armağanı ona verenin dostça verdiğini göstermez.
71 Çünkü insan kararını vermeden ya da önceden düşünüp taşınmadan, yani aklına danışmadan hangi tutkuya, hangi hırsa kapılabilir, hangi suçu işleyebilir? Sonuçta her düşünce bir akıl yürütmedir; düşünce doğruysa akıl da doğru yürütülmüştür, düşünce yanlışsa, akıl da yanlış yürütülmüştür. Tanrı bize salt akıl vermiştir ve bizim sahiden bir aklımız varsa, bunu doğru kullanmak ya da doğru kullanmamak bize bağlıdır. Kaldı ki tanrıların lütfuyla insanlara bahşedilen akıl öyle babadan kalan mirasa benzemez; tanrılar insanlara zarar vermek istemiş olsaydı, zaten onlara akıldan daha iyi ne verebilirlerdi ki? Çünkü adaletsizliğin, ölçüsüzlüğün ve korkaklığın tohumlarını eken akıl değilse, peki bu kusurlar nereden çıktı?

XXIX. "Akıllarını işleyecekleri o korkunç cinayetlerin kendilerine kazandıracaklarına, kaybettireceklerine harcayan söylence kahramanları Medea'dan ve Atreus'tan
72 az önce söz ettik. E, peki! O sıradan komedyalarda da hiç akıl yürütme yok mu? *Eunuchus*[365] komedyasındaki o karakter şu şekilde ayrıntılı düşünmüş olmuyor mu:

quid igitur faciam? . . .
exclusit, revocat; redeam? non si me obsecret.

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui 'in amore summo' 'summaque inopia' suave esse dicit

parentem habere avarum, inlepidum, in liberos
difficilem, qui te nec amet nec studeat tui—

73 atque huic incredibili sententiae ratiunculas suggerit:

aut tu illum fructu fallas aut per litteras
avertas aliquod nomen aut per servolum
percutias pavidum; postremo a parco patre
quod sumas, quanto dissipes libentius!

Idemque facilem et liberalem patrem incommodum esse amanti filio disputat:

quem neque quo pacto fallam nec quid inde auferam
nec quem dolum ad eum aut machinam commoliar
scio quicquam: ita omnes meos dolos fallacias
praestrigias praestrinxit commoditas patris.

Ne yapayım peki? . . .
Hem kapı dışarı attı beni hem de geri çağırıyor; dönsem mi?
Hayır, yalvarmadıkça asla.

Synephebi oyunundaki o karakter de Academiacılar gibi toplumun ortak düşüncesine aklıyla meydan okumaktan hiç çekinmiyor ve diyor ki, ister 'aşkın doruklarında' olsun, ister 'büyük dara düşmüş' olsun, ne büyük mutluluktur

babanın cimri, kaba saba olması, evlatlarına sert
davranması,
seni hiç sevmemesi, seninle hiç ilgilenmemesi.

73 Bu inanılmaz düşüncesini şöyle ufak hesaplarla da besliyor:

Onun parasını dolandırırsın, ya uyduruk belgelerle
borca batırırsın ya da köleciğini gönderip yüreğine korku
salarsın; sonra da cimri babandan
paraları aşırıp nasıl da gönlünce har vurup harman
savurursun!

Bu aynı karakter iyi huylu ve cömert bir babanın, aşka tutulmuş bir oğul için baş belası olacağından da şöyle dem vuruyor:

Hiçbir şekilde kandıramam onu, tek metelik bile
koparamam,
ne dolandırabilirim onu, ne de bir dolap çevirebilirim
arkasından.
Tek bildiğim şu: Baltaladı benim bütün yalan dolanlarımı,
babamın bu kadar iyi oluşu.

Quid ergo isti doli, quid machinae, quid fallaciae praestrigiaeque num sine ratione esse potuerunt? O praeclarum munus deorum, ut Phormio possit dicere:

> cedo senem; iam instructa sunt mi in corde consilia omnia!

74 XXX. "Sed exeamus e theatro, veniamus in forum. Sessum it precor. Quid tu iudicetur? Qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius? at se Q. Sosius splendidus eques Romanus ex agro Piceno fecisse confessus est. Qui transscripserit tabulas publicas. Id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum sex primorum imitatus est: quid hoc homine sollertius? Cognosce alias quaestiones, auri Tolossani, coniurationis Iugurthinae; repete superiora, Tubuli de pecunia capta ob rem iudicandam, posteriora, de incestu rogatione Peducaea, tum haec cotidiana, sicae veneni peculatus, testamentorum etiam, lege nova quaestiones. Inde illa actio 'ope consilioque tuo furtum aio factum esse,' inde tot iudicia de fide

O halde akıl işin içine karışmadıkça bu yalan dolanlar, bu kandırmacalar, bu dolaplar nasıl işleyecekti? Ah, tanrıların nasıl yüce bir armağanıdır Phormio'nun[366] şöyle diyebilmesi:

> *Görelim bakalım ihtiyarı; onun için düşündüklerim çoktan kafamda yazılı.*

74 XXX. "Hadi tiyatroyu bir tarafa bırakıp mahkemelere bakalım: Yargıç yerini almak için kürsüsüne doğru ilerliyor. Hangi davaya bakacak dersin? Arşivleri kundaklayan birinin davasına.[367] Bundan daha sinsice işlenmiş bir suç olabilir mi? Ama Roma süvari sınıfından ünlü Picenumlu[368] Quintus Sosius bu suçu kendisinin işlediğini itiraf etti. Sıradaki, sicil belgelerinde oynama yapan biri. Bunu da Lucius Alenus yapmıştı, üst düzey memurlardan altısının el yazısını taklit ederek; bu adamdan daha marifetlisi var mı? Şimdi de başka davaları getir gözünün önüne; Tolossa'daki altın davasını mesela[369] ya da Iugurtha'nın[370] komplosunu. Daha öncekileri de bir düşün; Tubulus'un bir davayı karara bağlamak üzere rüşvet aldığı için açılan davayı mesela. Sonra daha yakın zamana gel, Peducaeus'un ensest ilişki üzerine sunduğu yasa tasarısını hatırla.[371] Dahası şu tür davalarla da hergün karşılaşabilirsin: Adam öldürme, zehirleme, zimmete para geçirme, hatta yenilerde yürürlüğe giren bir yasanın[372] konusu olan sahte vasiyet düzenleme. Sonra 'soygunun senin tavsiyelerin ve desteğinle yapıldığını söylüyorum' türündeki suçlamalar yüzünden açılan davalar da var;

mala, tutelae, mandati, pro socio, fiduciae, reliqua quae ex empto aut vendito aut conducto aut locato contra fidem fiunt, inde iudicium publicum rei privatae lege Plaetoria, inde everriculum malitiarum omnium iudicium de dolo malo, quod C. Aquillius familiaris noster protulit, quem dolum idem Aquillius tum teneri putat cum aliud sit simulatum
75 aliud actum. Hanc igitur tantam a dis inmortalibus arbitramur malorum sementim esse factam? Si enim rationem hominibus di dederunt, malitiam dederunt; est enim malitia versuta et fallax ratio nocendi; iidem etiam di fraudem dederunt, facinus ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat

ne in nemore Pelio securibus
caesae accidissent abiegnae ad terram trabes,

sic istam calliditatem hominibus di ne dedissent! qua perpauci bene utuntur, qui tamen ipsi saepe a male utentibus opprimuntur, innumerabiles autem improbe utuntur, ut donum hoc divinum rationis et consilii ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse videatur.

vasiliklerde, komisyonlarda, ortaklıklarla, teminat konularında güvenin kötüye kullanılmasıyla, dahası alım-satım ya da kiraya verme veya kiralama işlerinde sözleşmeye uyulmamasıyla ilgili onca yasa da; Plaetoria yasası[373] uyarınca şahsi davalar için kurulan kamu mahkemeleri var; dostumuz Gaius Aquillius'un[374] yürürlüğe koyduğu kasıtlı dolandırıcılıkla ilgili her tür yanlış hareketi kovuşturan yasa da var; Aquillius'a göre bu tür dolandırıcılık, yapılan bir işin başka türlü gösterilmesidir. O halde bu kadar büyük kötülüklerin tohumunun ölümsüz tanrılar tarafından mı ekildiğini düşüneceğiz? O zaman tanrılar insanlara akıl verirken kötü niyet de verdiler. Çünkü kötü niyet kurnazlıktır, zarar vermeye yönelik aldatıcı düşüncedir. Tanrılar hileyi de bahşettiler o halde, bunun gibi diğer kötü davranışları da, yani aklı işe karıştırmadıkça planlanması ve yapılması olanaksız davranışları da. Keşke o ihtiyar kadının şu dileği gerçekleşseydi de,[375]

> Pelion korusundaki köknarlar
> baltayla kesilip de,
> gemi olup ulaşamasalardı karaya,

böylece tanrılar insanlara kurnazlık yetisini kazandırmamış olsaydı! Çünkü çok az insan kurnazlığını iyiye kullanır, zaten onlar da çoğunlukla kötüye kullananlar tarafından ezilir. Bu yetiyi ahlaksızca kullananların sayısı ise sınırsızdır, sanırsın mantık ve düşünceden oluşan bu tanrısal armağan insanlara iyilik yapsınlar diye değil de hile yapsınlar diye sunulmuş.

76 XXXI. "Sed urgetis identidem hominum esse istam culpam, non deorum — ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset; etsi hi quidem homunculi, sed tamen ridiculi: 'Quis enim te adhibuisset' dixerit quispiam 'si ista non essent?' Contra deum licet disputare liberius: 'In hominum vitiis ais esse culpam: eam dedisses hominibus rationem, quae vitia culpamque excluderet.' Ubi igitur locus fuit errori deorum? Nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus, qua possumus falli; deus falli qui potuit? An ut Sol in currum cum Phaethontem filium sustulit, aut Neptunus cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre
77 habuisset potestatem? Poetarum ista sunt, nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque hi tamen ipsi di poetici si scissent perniciosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Ut si verum est quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis qui bene dicta male interpretarentur (posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire), prorsus, si qui audierunt vitiosi essent discessuri quod

76 XXXI. "Ama sizler sürekli bunun tanrıların değil de insanların suçu olduğunda ısrar ediyorsunuz; hekimin suçu hastalığın ağırlığına, dümencinin de fırtınanın şiddetine yüklemesi gibi bir şey bu. Ama sonuçta bu ikisi zavallı birer insan, buna rağmen gülünçler. Şimdi biri çıkıp onlara şöyle sorabilir: 'Hastalık ya da fırtına olmasaydı, sana kim başvururdu ki?' Tanrıya karşı çıkmak konusundaysa daha serbestiz: 'Suçun insanların kusurlarında olduğunu söylüyorsun; o zaman insanlara kusur ve suç işlemeyecek türde bir akıl verseydin.' O halde tanrılar nerede hata yaptı? Biz insanlar iyi beklentilerle gelecek kuşaklara miras bırakırız, ama beklentilerimiz konusunda aldanabiliriz. Peki, bir tanrı nasıl aldanabildi? Acaba Güneş'in, oğlu Phaethon'u arabasına bindirdiğinde aldandığı gibi mi ya da Neptunus'un, oğlu Theseus'a üç dileğinin gerçekleşmesi için fırsat verip de torunu Hippolytus'un ölümüne neden olduğunda
77 aldandığı gibi mi?[376] Bunlar şairlerin uydurmaları, bizimse masallarla işimiz yok; gerçekleri araştıran felsefeciler olmak istediğimize göre. Ancak şiirlerde geçen bu tanrılar yaptıklarının oğullarının felaketi olacağını bilselerdi, işte o zaman iyilik ederken kötülük ettikleri düşünülebilirdi. Chioslu Aristo'nun hep söylediği gibi, eğer filozoflar iyi sözlerini kötü yorumlayan öğrencilerine zarar veriyorlarsa, (çünkü kendisi Aristippus'un[377] okulundan çıkan öğrencilerin havai, Zeno'nun[378] okulundan çıkanlarınsa dikbaşlı olabileceğini söyler), dahası eğer o öğrenciler filozofların sözlerini kötü yorumladıkları

perverse philosophorum disputationem interpretarentur, tacere praestaret philosophos quam iis qui
78 se audissent nocere: sic, si homines rationem bono consilio a dis immortalibus datam in fraudem malitiamque convertunt, non dari illam quam dari humano generi melius fuit. Ut, si medicus sciat eum aegrotum qui iussus sit vinum sumere meracius sumpturum statimque periturum, magna sit in culpa, sic vestra ista providentia reprehendenda, quae rationem dederit iis quos scierit ea perverse et inprobe usuros. Nisi forte dicitis eam nescisse. Utinam quidem! sed non audebitis, non enim ignoro quanti eius nomen putetis.

79 XXXII. "Sed hic quidem locus concludi iam potest. Nam si stultitia consensu omnium philosophorum maius est malum quam si omnia mala et fortunae et corporis ex altera parte ponantur, sapientiam autem nemo adsequitur, in summis malis omnes sumus quibus vos optume consultum a dis inmortalibus dicitis. Nam ut nihil interest utrum nemo valeat an nemo possit valere, sic non intellego quid intersit utrum nemo sit sapiens an nemo esse possit.

"Ac nos quidem nimis multa de re apertissuma; Telamo autem uno versu locum totum conficit cur di homines neglegant:

> nam si curent, bene bonis sit, male malis; quod nunc abest.

için okuldan ahlaksız birer insan olarak çıkacaksa, o zaman filozoflar kendilerini dinleyen öğrencilerine kötülük
78 etmektense hiç konuşmasalar daha yerinde olurdu. Aynı şekilde insanlar da ölümsüz tanrıların kendilerine iyi niyetle verdikleri aklı hileye ve kötülüğe kullanıyorsa, insanoğluna akıl verileceğine keşke hiç verilmeseydi. Bir hekim şarabı susuz içmesini önerdiği hastasının bu şarabı içince hemen öleceğini biliyorsa, bu yaptığı büyük bir suç sayılır, benzer şekilde şu sizin tanrısal öngörünüz aklı sapıkça ve ahlaksızca kullanacaklarını bildiği kimselere veriyorsa, o da suçlanmalıdır. Belki tanrısal öngörünün bunu bilmediğini söyleyeceksiniz. Ah keşke söyleyebilseniz! Ama buna cesaret edemezsiniz, çünkü onun adının sizin için ne kadar önemli olduğunu çok iyi bilirim.

79 XXXII. "Ama artık bu konuyu kapatalım. Bütün filozofların dediği gibi budalalık insanın hem yazgısından hem de bedeninin her bir parçasından kaynaklanan kötülükten bile daha kötüyse ve bilgeliğe de hiç kimse erişemiyorsa, demek ki hepimiz çok büyük kötülüklerin içindeyiz, oysa sizler hâlâ ölümsüz tanrıların bizi çok önemsediklerini söylüyorsunuz. Çünkü kimsenin sağlıklı olmaması ile sağlıklı olamaması arasında bir fark yoksa, kimsenin akıllı olmaması ile akıllı olamaması arasında neden bir fark olsun, hiç anlamıyorum doğrusu.

"Ama son derece açık olan bu konu üzerinde fazlasıyla durduk. Oysa Telamo tanrıların insanları niçin önemsemediklerini tek bir dizeyle şöyle özetlemiş:[379]

> Tanrılar insanlarla ilgilenseler, iyilere iyi şeyler olurdu kötülere de kötü şeyler; ama böyle olmuyor.

Debebant illi quidem omnis bonos efficere, siquidem
80 hominum generi consulebant; sin id minus, bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortissimos et optimos viros, in Hispania Poenus oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Hannibal interemit? cur Paulum Cannae sustulerunt? cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est praebitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed haec vetera et alia permulta; propiora videamus. Cur avunculus meus vir innocentissumus idemque doctissumus P. Rutilius, in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suae Drusus? cur temperantiae prudentiaeque specimen ante simulacrum Vestae pontifex maximus est Q. Scaevola trucidatus? cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna interempti? cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum praestantissuma dignitate virum mori potuit
81 iubere? Dies deficiat si velim enumerare quibus bonis male evenerit, nec minus si commemorem quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter septimum consul domi suae senex est mortuus? cur omnium crudelissumus tam diu Cinna regnavit? At dedit poenas. XXXIII. Prohiberi melius fuit impedirique ne tot summos viros interficeret quam ipsum aliquando poenas dare. Summo cruciatu supplicioque Q. Varius, homo

Tanrılar gerçekten insan soyuyla ilgilenselerdi, herkesi
80 iyi yapmak ya da en azından iyilere ilgi göstermek zorunda kalırlardı. O halde niçin Kartacalılar o çok cesur, o çok iyi insanları, Scipioları İspanya'da yendi? Maximus niçin daha *consul*ken oğlunu toprağa verdi? Niçin Hannibal Marcellus'u öldürdü? Niçin Paulus'u Cannae'da[380] öldürdüler? Niçin Regulus Kartacalılardan işkence gördü? Niçin evinin duvarları Africanus'u korumadı?[381] Ama bunlar epeyce eski örnekler ve bunlar gibi daha niceleri var; şimdi de daha yakın tarihteki örneklere bakalım! Masumiyet abidesi ve aydın bir insan olan amcam Publius Rutilius şimdi niçin sürgünde? Niçin yoldaşım Drusus kendi evinde öldürüldü? Nefse hâkimiyet ve sağduyunun timsali olan başrahip Quintus Scaevola, niçin Vesta heykelinin önünde boğazlandı? Öncesinde niçin onca seçkin vatandaşımız Cinna tarafından hunharca katledildi? Kalleşlerin kalleşi bir adam olan Gaius Marius, son derece saygıdeğer bir zat olan Quintus Catulus'un öldürülmesini nasıl oldu da
81 emredebildi?[382] İyilerin başına gelen kötülükleri saymaya ve kötülerin başına gelen iyilikleri anlatmaya kalksam günler yetmez. Evet, niçin Marius yedinci kez *consul* seçilmenin mutluluğuyla yaşlanıp kendi evinde eceliyle öldü?[383] İnsanların en acımasızı olan Cinna niçin öyle uzun süre saltanat sürdü?[384] Ama cezasını da çekti, diyorsun. XXXIII. Onca seçkin insanı öldürmesinin önüne geçilip engellenmiş olsaydı, sonradan cezasını çekmiş olmasından daha hayırlı olurdu. Son derece zorba bir insan olan Quintus Varius[385] ağır işkencelere uğrayıp

importunissumus, periit; si quia Drusum ferro Metellum veneno sustulerat, illos conservari melius fuit quam poenas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta annos Dionysius tyrannus fuit opulentissumae et beatissumae
82 civitatis; quam multos ante hunc in ipso Graeciae flore Pisistratus! 'At Phalaris, at Apollodorus poenas sustulit.' Multis quidem ante cruciatis et necatis. Et praedones multi saepe poenas dant, nec tamen possumus dicere non pluris captivos acerbe quam praedones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus, Zenonem Eleatem in tormentis necatum; quid dicam de Socrate, cuius morti inlacrimare soleo Platonem legens? Videsne igitur deorum iudicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?
83 XXXIV. Diogenes quidem Cynicus dicere solebat Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos testimonium dicere quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinae Locris expilavisset navigabat Syracusas; isque cum secundissumo vento cursum teneret, ridens 'Videtisne' inquit, 'amici, quam bona a dis inmortalibus navigatio sacrilegis detur?'

kıvrana kıvrana öldü; ölümünün nedeni Drusus'u kılıçtan geçirip Metellus'u da zehirleyerek öldürmesiyse, onların yaşamlarının bağışlanması Varius'un işlediği suçun cezasını çekmesinden daha hayırlı olurdu. Dionysius otuz sekiz yıl şu çok zengin, şu refah dolu kentin
82 tiranıydı; Yunanistan'ın o müreffeh kentinde kendisinden önce de Pisistratus uzun yıllar tiranlık yaptı! Hâlâ diyorsun ki, 'Ama Phalaris[386] ve Apollodorus[387] cezalarını çekti.' Evet, işkence edip pek çok insanı katlettikten sonra.Çoğu haydut da yeri geldiğinde cezalarını çekmiştir, ama hunharca öldürdükleri esirlerinin sayısının bu haydutlarınkinden daha az olduğunu söyleyemeyiz. Kıbrıslı tiranın Democritus'un öğrencisi olan Anaxarchus'un[388] etlerini söktüğünü, Elealı Zeno'nun da işkenceler içinde öldüğünü işitmişizdir; ya Plato'yu her okuduğumda ölümüne gözyaşları döktüğüm Socrates için ne demeliyim? O halde tanrılar insanların yaptıklarını göz önünde tutuyorlarsa, insanlar arasında hiç fark gözetmediklerini anlamıyor musun?
83 XXXIV. Kinik filozof Diogenes[389] zamanının şanslı haydutlarından sayılan Harpalus'unuzun ömrünü hep mutlu mesut geçirmiş olmasının tanrılar aleyhine bir kanıt olduğunu söyler dururdu. Az önce bahsettiğim Dionysius Locri'deki Proserpina tapınağını yağmalamış ve Syracusae'a doğru yelken açmıştı, elverişli rüzgârlar eşliğinde yol alırken gülerek 'Görüyor musunuz dostlarım,' demişti, 'ölümsüz tanrıların tapınak hırsızlarına deniz yolculuğu için nasıl da uygun şartlar sağladığını?'

Idque homo acutus cum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat; qui cum ad Peloponnesum classem appulisset et in fanum venisset Iovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iovem ornarat e manubiis Karthaginiensium tyrannus Gelo, atque in eo etiam cavillatus est aestate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum, eique laneum pallium iniecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. Idemque Aesculapii Epidauri barbam auream demi iussit, neque enim convenire barbatum esse filium cum in
84 omnibus fanis pater inberbis esset. Etiam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri, in quibus cum more veteris Graeciae inscriptum esset 'bonorum deorum,' uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas et pateras coronasque quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur sine dubitatione tollebat, eaque se accipere non auferre dicebat, esse enim stultitiam a quibus bona precaremur ab iis porrigentibus et dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt haec quae dixi sublata de fanis in forum protulisse et per praeconem vendidisse, exactaque pecunia edixisse ut quod quisque a sacris haberet id ante

Zeki bir adam olduğundan, durumu iyiden iyiye ve ayrıntısıyla kavramıştı, bu yüzden de bu fikrinde ısrarcı davrandı; donanmasını Peloponnesus'a yanaştırdıktan sonra, Olympuslu Iuppiter tapınağına vardı ve Iuppiter heykelinin üstünde bulunan, tiran Gelo'nun[390] Kartacalılardan elde ettiği ganimetlerle süslediği, altından yapılma gülle gibi ağır pelerini çekip aldı; altın bir pelerinin yazın bunaltıcı, kışın da dondurucu olacağını söyleyip alay etti ve her mevsime uygundur diyerek heykelin üstüne yünlü bir harmani attı. Bir gün de Epidaurus'taki[391] Aesculapius heykelinden altın sakalın çıkarılmasını emretti; ona göre Aesculapius'un babasının heykelleri bütün tapınaklarda sakalsızken oğlunun heykelinin sakallı olması
84 yakışık almıyordu.[392] Hatta bütün tapınaklardan gümüş masaların da kaldırılmasını emretmişti, çünkü bu masaların üzerine Eski Yunan'da âdet olduğu üzere 'İyi tanrılara aittir,' diye yazılmıştı; o ise tanrıların iyiliğinin kendi işine yaramasını istediğini söylüyordu. Benzer şekilde Zafer tanrıçasının altından minyatür heykellerini ve bu heykellerin bize doğru uzanan ellerindeki çanakları ve çelenkleri de hiç tereddüt etmeden alıp götürdü; bir de aslında onları alıp götürmediğini, sadece kabul buyurduğunu söyledi, çünkü ona göre kendilerine iyi şeyler için yakardığımız tanrıların sunduklarını kabul etmemek budalalık olurdu. Ayrıca dedikodulara bakılırsa, yukarıda tapınaklardan çaldığını söylediğim eşyaları *foruma* getirtmiş ve orada açık arttırmayla satmış, paraları da topladıktan sonra kutsal yerlerden bir şey alınmışsa kısa

diem certam in suum quidque fanum referret; ita ad impietatem in deos in homines adiunxit iniuriam. XXXV. Hunc igitur nec Olympius Iuppiter fulmine percussit nec Aesculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit, atque in suo lectulo mortuus in † tyrannidis rogum inlatus est, eamque potestatem quam ipse per scelus erat nanctus quasi iustam et legitimam
85 hereditatis loco filio tradidit. Invita in hoc loco versatur oratio, videtur enim auctoritatem adferre peccandi: recte videretur, nisi et virtutis et vitiorum sine ulla divina ratione grave ipsius conscientiae pondus esset. Qua sublata iacent omnia; ut enim nec domus nec res publica ratione quadam et disciplina dissignata videatur si in ea nec recte factis praemia extent ulla nec supplicia peccatis, sic mundi divina [in homines] moderatio profecto nulla est si in ea discrimen nullum est bonorum et malorum.

86 " 'At enim minora di neglegunt, neque agellos singulorum nec viticulas persequuntur, nec si uredo aut grando quippiam nocuit, id Iovi animadvertendum fuit; ne in regnis quidem reges omnia minima curant': sic enim dicitis. Quasi ego paulo ante de fundo Formiano P. Rutilii sim questus, non de amissa salute.

bir süre içinde ait olduğu yere geri götürülmesi gerektiğini *buyurmuş; anlayacağınız*, tanrılara yaptığı saygısızlığa bir de insanlara yaptığı haksızlığı eklemiş. XXXV. Ama sonuçta ne Olympuslu Iuppiter onu yıldırımıyla çarptı ne de Aesculapius onun *sinsi* bir hastalıktan acı içinde inleye inleye ölmesine neden oldu. Kendi yatağında eceliyle öldü ve kralların[393] yakıldığı odun yığınının üzerine kondu. Suç işleyerek ele geçirdiği bu egemenliği de sanki hakkıyla ve yasal yollardan edinmiş gibi miras
85 olarak oğluna bıraktı. Bu konuda yaptığım konuşma ister istemez zihinleri kurcalıyor, çünkü günahkârlığa çanak tuttuğum düşünülüyor. Şayet tanrısal aklı işin içine katmadan hem erdemlere hem de kusurlara karşı vicdanımızın sesi ağır basmasaydı, doğru da düşünülüyor olabilirdi. Vicdan ortadan kalkınca her şey anlamsızlaşır; bir evde ya da devlette doğru davranışlar ödüllendirilmiyor, kabahatler de cezalandırılmıyorsa, akla ve kurallara dayalı bir düzen olmadığı görülür; bu durumda dünyanın yönetiminde iyilerle kötüler arasında hiç fark gözetilmiyorsa, *kesinlikle tanrısal bir yönetimden* de söz edilemez.

86 " 'Ama tanrılar küçük şeyleri önemsemezler, tek tek bireylerin ne ufacık arazileriyle ne de üzüm bağlarıyla ilgilenirler. Hastalık ya da dolu fırtınası mahsule zarar verdiyse, Iuppiter'in bu olayı dikkatle izlemesi gerekmez; krallar bile krallıklarındaki ufak tefek olaylarla ilgilenmezler.' Bunlar sizlerin düşüncesi; sanki ben az önce Publius Rutilius'un güvenliğini yitirmesinden değil de *onun Formiae*'daki[394] çitliğinden şikayetçiymişim gibi.

XXXVI. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta segetes oliveta, ubertatem frugum et fructuum, omnem denique commoditatem prosperitatemque vitae a dis se habere; virtutem autem nemo umquam
87 acceptam deo rettulit. Nimirum recte; propter virtutem enim iure laudamur et in virtute recte gloriamur, quod non contingeret, si id donum a deo non a nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti aut re familiari aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni aut depulimus mali, tum dis gratias agimus, tum nihil nostrae laudi adsumptum arbitramur. Num quis quod bonus vir esset gratias dis egit umquam? at quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Iovemque optimum et maximum ob eas res appellant, non quod nos iustos temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos incolumis opulentos copiosos.
88 Neque Herculi quisquam decumam vovit umquam si sapiens factus esset —quamquam Pythagoras cum in geometria quiddam novi invenisset Musis bovem immolasse dicitur; sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit ne aram sanguine aspergeret. Ad rem autem ut redeam, iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Quamvis licet Menti delubra et Virtuti et Fidei consecremus, tamen

XXXVI. Bütün ölümlüler kendilerine dışarıdan gelen iyilikleri, örneğin üzüm bağlarını, mısır tarlalarını, zeytinlikleri, bereketli buğdayları, meyveleri, kısacası yaşamlarını rahatlatacak ve onlara yararı dokunacak her şeyi kendilerine tanrıların sağladığına inanırlar, ama kimse
87 kendisindeki erdemi tanrıya mal etmez. Çok da haklılar, çünkü bizler erdemli olduğumuz için haklı olarak övülürüz ve erdemimizden dolayı da haklı olarak gururlanırız; eğer erdemimiz kendimizden değil de tanrıdan gelen bir armağan olsaydı, böyle yapmazdık. Öte yandan mevkiler ya da mal mülk açısından zenginleştiğimizde, rastlantı eseri daha başka iyilikler elde ettiğimizde veya herhangi bir kötülüğü bertaraf ettiğimizde, tanrılara şükrederiz ve kendimizi övmeyi bile aklımıza getirmeyiz. Acaba iyi bir insan olduğu için tanrılara hiç şükreden olmuş mudur? Ama zengin olduğu için, onur kazandığı için, sağlıklı olduğu için şükretmiştir. Iuppiter'e en iyi ve en yüce dememizin nedeni, bizi adil, ılımlı, akıllı kıldığı için değil, sağlıklı, esenlikli, güçlü ve zengin kıldığı içindir.
88 Hiç kimse akıllıyım diye kazancının onda birini Hercules'e adamamıştır –gerçi Pythagoras'ın geometride yeni bir şey bulduğunda Musalara bir öküz kurban ettiği söylenir, ama ben buna gerçekten de inanmıyorum; çünkü o, sunağı kanla lekelenmesin diye Deloslu Apollo'ya bile kurban kesmek istememişti. Neyse, esas konumuza dönecek olursam, bütün ölümlülerin vardığı kanı şudur: Talih tanrılardan istenmelidir, bilgelik ise insanın kendi içinden gelmelidir. Zihin'e, Erdem'e, İnanç'a tapınaklar adasak da,

haec in nobis ipsis sita videmus; spei salutis opis victoriae facultas a dis expetenda est. Inproborum igitur prosperitates secundaeque res redarguunt, ut Diogenes dicebat, vim omnem
89 deorum ac potestatem. XXXVII. 'At non numquam bonos exitus habent boni.' Eos quidem arripimus attribuimusque sine ulla ratione dis inmortalibus. At Diagoras cum Samothracam venisset, ἄθεος ille qui dicitur, atque ei quidam amicus 'Tu, qui deos putas humana neglegere, nonne animadvertis ex tot tabulis pictis quam multi votis vim tempestatis effugerint in portumque salvi pervenerint?' 'Ita fit' inquit, 'illi enim nusquam picti sunt qui naufragia fecerunt in marique perierunt.' Idemque, cum ei naviganti vectores adversa tempestate timidi et perterriti dicerent non iniuria sibi illud accidere qui illum in eandem navem recepissent, ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantis quaesivitque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet ut ad prosperam adversamve fortunam qualis sis aut quem ad modum vixeris nihil intersit.

90 " 'Non animadvertunt' inquit 'omnia di, ne reges quidem.' Quid est simile? Reges enim, si scientes praetermittunt, magna culpa est; XXXVIII. at deo ne excusatio quidem est inscientiae. Quem vos praeclare defenditis, cum dicitis eam vim

bunların kendi içimizde olduğunu bilmeliyiz; umut, güvenlik, zenginlik ve zafer içinse tanrılara bel bağlamalıyız. Bu yüzden Diogenes hep der ki, ahlaksızların huzur içinde olmaları ve talihlerinin *yaver gitmesi* tanrıların
89 bütün gücünü ve hâkimiyetini çökertir. XXXVII. 'Fakat iyi insanların da ara sıra iyi akıbetleri olur.' Evet olur, ama biz bu akıbetleri hiç düşünüp taşınmadan tanrılara yorarız. Oysa *tanrıtanımaz* olarak bilinen Diagoras Samothracia'ya geldiğinde tam tersi olmuştu: Bir arkadaşı ona, 'Tanrıların insan işlerine karışmadığını söyleyen sen, ne kadar çok insanın dualar edip fırtınaların gazabından kurtulduğunu ve sağ salim limana ulaştığını resimleyen şu tabloları da mı görmüyorsun?' demişti. O da, 'Görüyorum, ama deniz kazasına uğrayıp da denizde boğulup gidenlerin hiç resmi yok,' diye karşılık vermişti. Kendisi de bir gün gemiyle seyahat halindeyken fırtına kopmuştu. Mürettebatı panik halindeydi ve o panikle bunun boşuna olmadığını, onu gemiye aldıkları için bu olayın başlarına geldiğini söyleyip duruyorlardı. Bunun üzerine Diagoras onlara aynı güzergâhı takip eden ve aynı felaketi yaşayan başka gemileri işaret edip o gemilerde de Diagoras'ın olduğunu mu sanıyorsunuz, diye sordu. Çünkü işin aslı, talihinin iyi ya da kötü olması kişinin karakterine ya da sürdürdüğü hayat tarzına bağlı değildir.
90 " 'Tanrılar her şeyi dikkate almazlar, krallar da öyle,' diyor. Bunların arasında nasıl bir benzerlik var? Krallar bildikleri halde aldırış etmiyorlarsa, çok büyük suç işlerler; XXXVIII. ama tanrının bilmemek gibi bir mazereti olamaz. Oysa insan öldüğünde işlediği suçların

deorum esse ut etiamsi quis morte poenas sceleris effugerit expetantur eae poenae a liberis a nepotibus a posteris. O miram aequitatem deorum: ferretne civitas ulla latorem istius modi legis, ut condemnaretur filius aut nepos, si pater aut avus deliquisset?

> quinam Tantalidarum internecioni modus
> paretur, aut quaenam umquam ob mortem Myrtili
> poenis luendis dabitur satias supplici?

91 Utrum poetae Stoicos depravarint an Stoici poetis dederint auctoritatem non facile dixerim; portenta enim ab utrisque et flagitia dicuntur. Neque enim quem Hipponactis iambus laeserat aut qui erat Archilochi versu volneratus, a deo inmissum dolorem, non conceptum a se ipso continebat, nec cum Aegisthi libidinem aut cum Paridis videmus a deo causam requirimus, cum culpae paene vocem audiamus, nec ego multorum aegrorum salutem non ab Hippocrate potius quam ab Aesculapio datam iudico, nec Lacedaemoniorum disciplinam dicam umquam ab Apolline potius Spartae quam a Lycurgo datam. Critolaus inquam evertit Corinthum, Karthaginem Hasdrubal: hi duo illos oculos orae maritumae effoderunt, non iratus aliqui quem omnino irasci posse negatis, deus.

cezasını çekmekten kurtulsa bile, tanrıların gücü onun cezasını çocuklarından, torunlarından, torunlarının torunlarından çıkarmaya yeter de artar dediğinizde, tanrıyı açıkça haklı çıkarmış oluyorsunuz. Ah tanrıların muhteşem adaleti! Bir devlet, babası ya da dedesi bir suç işledi diye, oğlunun ya da torununun da mahkûm edilmesini yasalaştırmak isteyen birine hiç göz yumar mı?

> Tantalus'un torunlarını nereye kadar katledeceksin
> ya da Myrtilus'un ölümü yüzünden dövünüp duran
> yakınını, çekilecek onca ceza teselli edecek mi?[395]

91 Şairler mi Stoacıları baştan çıkardı, yoksa Stoacılar mı şairlere yetki verdi, bunu öyle hemen söyleyemem; çünkü her iki taraf da akıl almaz ve rezalet hikâyeler anlatır. Hipponax'ın[396] *iambus*larıyla paramparça olmuş ya da Archilochus'un şiirleriyle delik deşik olmuş kişinin çektiği acının nedeni tanrı değildir, doğuştan kendisidir. Aegisthus'un ya da Paris'in şehvetine tanık olduğumuzda, buna tanrı neden oldu diyemeyiz, çünkü işledikleri suçun çığlığı neredeyse kulaklarımızda çınlıyor. Ben birçok insanın sağlığına kavuşmasının nedenini Aesculapius'a değil de Hippocrates'e bağlıyorum. Lacedaemonii[397] kanunlarını Sparta'ya Lycurgus[398] değil de Apollo verdi hiç diyemem. Bana göre Corinthus'u[399] Critolaus,[400] Kartaca'yı Hasdrubal yıktı. Sahil şeridinin bu gözde kentlerinin altını üstüne getiren bu iki adamdı, öfkeli bir tanrı değil; zaten sizler de bir tanrının öfkelenmesi mümkün değil, diyorsunuz.

92 At subvenire certe potuit et conservare urbis tantas atque talis; XXXIX. vos enim ipsi dicere soletis nihil esse quod deus efficere non possit, et quidem sine labore ullo; ut enim hominum membra nulla contentione mente ipsa ac voluntate moveantur, sic numine deorum omnia fingi moveri mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter sed physica constantique ratione; materiam enim rerum, ex qua et in qua omnia sint, totam esse flexibilem et commutabilem, ut nihil sit quod non ex ea quamvis subito fingi convertique possit; eius autem universae fictricem et moderatricem divinam esse providentiam; hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse quicquid velit. Itaque aut nescit quid possit, aut neglegit res humanas, aut quid sit optimum non
93 potest iudicare. 'Non curat singulos homines.' Non mirum: ne civitates quidem. Non eas? Ne nationes quidem et gentes. Quodsi has etiam contemnet, quid mirum est omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed quo modo iidem dicitis non omnia deos persequi, iidem voltis a dis inmortalibus hominibus dispertiri ac dividi somnia? idcirco haec tecum quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere?

92 Ama tanrı bu kadar büyük ve böylesine gözde şehirlerin
en azından yardımına gelebilirdi ve onları koruyabilirdi;
XXXIX. çünkü sizler her zaman tanrının gerçekleştire-
meyeceği hiçbir şey olmadığını söyler durursunuz; hatta
bunu hiç zahmet çekmeden başaracağını da. Nasıl ki in-
san düşüncesine ve *iradesine göre* kollarını bacaklarını
oynatabilir, aynı şekilde her şey tanrı kudretiyle biçim-
lenebilir, hareket edebilir ve değişebilir dersiniz. Üstelik
bunu batıl inançlara, kocakarı masallarına dayandırarak
değil, aklın değişmez doğasına uygun olarak söylersi-
niz;[401] çünkü size göre her şeyi oluşturan ve kapsayan
ana maddenin esnek ve değişmez bir yapısı var, öyle ki
o olmadan şeylerin var olması, birdenbire biçim alıp yok
olması olanaksız. Diyorsunuz ki işte bütün bu madde-
yi biçimlendiren ve yönlendiren tanrısal öngörüdür; ve
tanrısal öngörü ne yöne hareket ederse etsin, istediği
her şeyi gerçekleştirebilir. *Öyleyse tanrısal öngörü ya*
neler yapabileceğinin farkında değil, ya insanların işine
hiç karışmıyor ya da insanlar için neyin en iyi olduğuna
93 karar veremiyor. Diyeceksiniz ki 'Tanrısal öngörü in-
sanlarla tek tek ilgilenmez.' Hiç şaşırtıcı değil; kentlerle
de ilgilenmez ki. Kentler ne ki? Ne uluslarla ilgilenir, ne
soylarla. Bunları bile küçümsüyorsa, *insanoğlunu* kü-
çümsemiş çok mu? Peki, tanrıların hem hiçbir şeye al-
dırmadığını söylüyorsunuz hem de insanlara tanrıların
düşler dağıttığını ve paylaştırdığını söylüyorsunuz, bu
olacak iş mi? Düşlerin gerçek olduğu sizin okulun görü-
şü olduğuna göre, bu soruyu sana soruyorum. Bir de tan-
rılara adaklar adanması gerektiğini mi söylüyorsunuz?

Nempe singuli vovent: audit igitur mens divina etiam de singulis; videtis ergo non esse eam tam occupatam quam putabatis? Fac esse distentam, caelum versantem terram tuentem maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere et cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos praeficit qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt?

"Haec fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem sed ut intellegeretis quam esset obscura et quam difficiles explicatus haberet."

94 XL. Quae cum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem "Vehementius" inquit, "Cotta, tu quidem invectus es in eam Stoicorum rationem quae de providentia deorum ab illis sanctissume et providentissume constituta est. Sed quoniam advesperascit, dabis nobis diem aliquem ut contra ista dicamus. Est enim mihi tecum pro aris et focis certamen et pro deorum templis atque delubris proque urbis muris, quos vos pontifices sanctos esse dicitis diligentiusque urbem religione quam ipsis moenibus cingitis; quae deseri a me, dum quidem spirare potero, nefas iudico."

İnsanlar birey olarak tanrılara adaklar adarlar ve tanrısal zihin de bireyleri işitir; öyleyse onun sizin sandığınız kadar meşgul olmadığını görüyorsunuz, değil mi? Diyelim ki tanrısal zihin çok meşgul, bir yandan göğü devindiriyor, bir yandan yeryüzünü koruyor, bir yandan da denizleri yönetiyor; peki, niçin onca tanrının hiçbir şey yapmadan boş boş oturmasına katlansın? Niçin işsiz güçsüz tanrıların bazılarını insanların işlerinin başına getirmesin ki Balbus, üstelik sen onların sayısız olduğunu da söylemişken?

"Tanrıların doğası üzerine söyleyeceklerim hemen hemen bunlar. Niyetim tanrıların varlığını reddetmek değil, sadece bu konunun ne kadar bulanık olduğunu ve açıklamada ne kadar zorlanacağımızı size anlatmak."

94 XL. Cotta bunları söyleyip konuşmasına son verdi. Lucilius ise ona şöyle karşılık verdi: "Stoacıların tanrıların öngörüsü üzerine son derece ciddiyetle ve sağduyulu bir biçimde oluşturdukları öğretilerine oldukça şiddetli saldırdın Cotta. Ama artık akşam olmakta, bu yüzden bu söylediklerine cevap vermemiz için bize bir gününü daha ayıracaksın. Seninle sunaklarımız, evlerimizdeki ocaklarımız, tanrıların tapınakları ve kutsal yerleriyle, ayrıca kentimizin surlarıyla ilgili tartışmak istediğim konular var, çünkü siz din adamları buraların kutsal olduğunu ve kentimizin onu çevreleyen surlarla değil de dini inancıyla korunacağını söylüyorsunuz. Zaten hayatta olduğum sürece kutsal yerlerimizden vazgeçmeyi kendi adıma dine saygızlık olarak kabul ederim."

95 Tum Cotta: "Ego vero et opto redargui me, Balbe, et ea quae disputavi disserere malui quam iudicare, et facile me a te vinci posse certo scio."

"Quippe" inquit Velleius "qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Iove, quae ipsa tamen tam levia non sunt quam est Stoicorum de natura deorum oratio."

Haec cum essent dicta, ita discessimus ut Velleio Cottae disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

95 Bunun üzerine Cotta şöyle dedi: "Ben de sahiden yanıldığımı bana kanıtlamanı isterim Balbus. Bu yüzden düşüncelerimi haklı çıkarmak yerine tartışmaya sunmayı yeğledim ve senin beni kolayca yenebileceğinden de kesinlikle eminim."

"Hiç kuşkusuz," dedi Velleius, "çünkü Balbus düşlerimizin bile bize Iuppiter tarafından gönderildiğini düşünüyor; ama bu düşler Stoacıların tanrıların doğası hakkında söyledikleri kadar sıradan değil."

Sohbet sona erdiğinde fikren ayrıldık, çünkü Cotta'nın söyledikleri Velleius'a daha doğru görünüyordu, bense Balbus'un söylediklerinin gerçeğe daha yakın olduğunu düşünüyordum.

FRAGMENTA

EX LIBRO DE NATURA DEORUM TERTIO

1. *Lactant. Inst. div.* ii.3.2: *Intellegebat Cicero falsa esse quae homines adorarent. Nam cum multa dixisset quae ad eversionem religionum valerent, ait tamen* non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat.

2. *Ib.* ii.8.10: *Cicero de natura deorum disputans sic ait*: Primum igitur non est probabile eam materiam rerum unde orta sunt omnia esse divina providentia effectam, sed habere et habuisse vim et naturam suam. Ut igitur faber cum quid aedificaturus est non ipse facit materiam sed ea utitur quae sit parata, fictorque item cera, sic isti providentiae divinae materiam praesto esse oportuit non quam ipsa faceret sed quam haberet paratam. Quodsi non est a deo materia facta, ne terra quidem et aqua et aër et ignis a deo factus est.

3. *Maii vett. Interpr. Virg. p.* 45 *ed. Med. apud Ciceronem de natura deorum LT, ubi de* Cleomene Lacedaemonio . . .

4. *Diomedes* i. *p.* 313.10 *Keil. Cicero de deorum natura tertio*: homines omnibus bestiis antecedunt.

Tanrıların Doğası Adlı Eserin Üçüncü Kitabından Kalan

FRAGMANLAR

1. Lactantius, *Divinae Institutiones,* II.3.2: *Cicero insanların tapındıkları şeylerin uydurma şeyler olduklarının farkındaydı. Çünkü dinsel inançları yıkacak güçte birçok şey söylediği halde* böyle bir tartışmanın resmen tanınan dinsel inançları ortadan kaldırmaması için bunların açıkça tartışılmaması gerektiğini *söyler.*

2. *Aynı yapıt,* II.8.10: *Cicero tanrıların doğası üzerine tartışırken şöyle söyler:* O halde öncelikle her şeyin kendisinden çıktığı ana maddenin tanrısal öngörü tarafından yaratılması olası değildir, ancak bu ana maddenin kendine özgü bir gücü ve doğası vardır ve var olmuştur. O halde bir işçinin bir şeyi inşa etmek üzereyken ana maddeyi kendisinin yapmaması, ancak hazırlanmış olandan yararlanması gibi, tıpkı heykeltıraşın balmumunu kullanması gibi, tanrısal öngörünün kendisinin yapmadığı, ancak hazır bulduğu bir ana maddenin olması gerekiyordu. Fakat ana madde tanrı tarafından yaratılmamışsa, toprak da, su da, hava da, ateş de tanrı tarafından yaratılmamıştır.

3. *Vergilius'un antikçağ yorumcusu Maius'un kitabının 45. sayfasında, ed. Milano. Cicero, De Natura Deorum* III, Spartalı Cleomenes'ten . . .

4. *Diomedes i. p. 313.10: Keil. Cicero, De Natura Deorum,* III: İnsanlar bütün hayvanlardan üstündür.

5. *Serv. ad Verg. Aen.* iii.284: *Tullius in libro de natura deorum* tria milia annorum *dixit* magnum annum tenere.

6. *Serv. ad Verg. Aen.* iii.600: *spirabile . . . est sermo Ciceronis, quanquam ille* spiritabile *dixerit in libris de deorum natura.*

7. *Serv. ad Verg. Aen.* vi.894: *Per portam corneam oculi significantur, qui et cornei sunt et duriores ceteris membris, nam frigus non sentiunt sicut etiam Cicero dixit in libris de natura deorum.*

5. Servius, *ad Vergilii Aeneam*, III.284: *Tullius De Natura Deorum başlıklı kitabında* Büyük Yılın üç bin yılı kapsadığını *söyler*.

6. Servius, *ad Vergilii Aeneam*, iii.600: *Cicero De Natura Deorum'da 'spiritabile' (solunabilir) demişse de, 'spirabile' sözcüğü Cicero'nun üslubuna daha uygun düşer.*

7. Servius, *ad Vergilii Aeneam*, vi.894: *'Boynuzlu kapı' göz anlamına gelir, bunlar hem boynuzlu bir yapıya sahiptirler hem de bedenin diğer bölümlerinden daha serttirler, çünkü Cicero'nun da tanrıların doğası hakkındaki kitaplarında söylediği gibi soğuğu hissetmezler.*[402]

NOTLAR

1 İÖ 44 yılında Iulius Caesar'a karşı düzenlenen suikastın planlayıcılarındandır. Roma'nın entelektüel çevresinde saygın bir yeri vardır. Felsefi anlamda Academia okuluna bağlıdır. Cicero'nun mektuplarından anladığımız kadarıyla aralarında yakın bir dostluk vardır. Cicero ayrıca *De Finibus* ve *Tusculanae Disputationes* adlı eserlerini ona ithaf etmiştir.

2 Antikçağın en önemli sofist düşünürü, aynı zamanda retorik ve siyaset hocası (İÖ yak. 490-420).

3 Democritus'un öğrencisi; dinsel inanca karşı çıktığı için İÖ 411 yılında Atina'dan sürülür.

4 Aristippus'un kurduğu Cyrene okulunun taraftarı. Tanrıtanımazlığı nedeniyle Atina'dan sürülünce İskenderiye'ye yerleşir.

5 Yani kutsallık (*sanctitas*) ve din (*religio*).

6 Cicero, *De Natura Deorum*, 2.151 vd.

7 Başlangıçta Diogenes'in öğrencisi olarak Stoa felsefisine yönelen, ancak sonradan bu felsefeden uzaklaşıp Atina'da Stoacılara karşı Yeni Academia Okulunu kuran ve kuşkuculuğun en önemli temsilcilerinden biri haline gelen filozof (İÖ yak. 214-129).

8 Cicero, *De Natura Deorum*'u yazdığı sırada *Hortensius, Academica, De Finibus ve Tusculanae Disputationes*'ı yazmış bulunmaktadır. Burada bunlara karşı getirilen eleştiriler vurgulanmaktadır.

9 Burada sözü edilen filozoflar Stoa ve Academia öğretisini benimsemişlerdir. Stoacı Diodotus İÖ 84'ten 59'a kadar Cicero'nun evinde yaşar. Larissalı Philo, İÖ 1. yüzyılda Academia okulunun başına geçip Eski ve Yeni Academia öğretilerini uzlaştırmaya çalışır. I. Mithradates Savaşı sırasında Roma'ya sığınır. Cicero İÖ 81 yılında Roma'da onun derslerine katılır. Stoacı Posidonius'un Rodos'ta kurduğu okul Stoa öğretisinin önde gelen merkezi olur. Burada Pompeius, Cicero gibi Roma'nın nüfuzlu kimselerine ders verir. Academiacı Antiochus, Philo'nun öğrencisidir. Academiacı, Stoa-

cı ve Peripatetik öğretilerden oluşan eklektik bir öğretiyi Platocu öğretinin temeline oturtur. Cicero İÖ 79 yılında Atina'da onun derslerine katılır. (Walsh, 1998: 148; 160; Güçlü, vd. 2002: 44).

10 Cicero iç savaşlar sırasında Caesar'a karşı Pompeius'un önderliğinde toplanan *senator*lardan oluşan cumhuriyetçi tarafı destekler. İç savaşlar sona erdikten sonra Caesar kendisine dost elini uzatsa da Cicero kamu yaşamından uzaklaşıp felsefeye yönelir.

11 İÖ Şubat 45'te kızı Tullia'nın ölümü nedeniyle duyduğu üzüntü.

12 Yani fizik, etik ve mantık.

13 Orta Academia'nın temsilcisi; kuşkuculukta en uç noktaya ulaşır.

14 Cicero, *Academica*, 2.32.103 vd.

15 Caecilius Statius'un Menandros'tan uyarladığı komedya oyunu.

16 Bu kurgusal söyleşinin tarihi İÖ 76'dır.

17 İÖ 61 yılı *consul*u olan Marcus P. Piso Calpurnianus siyasi görüşlerinden dolayı Cicero'ya düşmanlık besler. Cicero'nun *De Natura Deorum*'u yazmaya başladığı İÖ 44 yılında hayatta olmayan Marcus, buradaki tartışmanın taraflarından biri olsaydı, Aristoteles'in Atina'da kurduğu Peripatetik okulu temsil edecekti.

18 Academiacıların her konuya kuşkuyla yaklaşması vurgulanıyor.

19 Epicurus tanrıların dünyalar arasındaki boşlukta (*intermundia*) yaşadığına ve bu yüzden dünyevi işlere karışmadığına inanır.

20 Plato'nun Pyhtagorasçı kuramdan yola çıkarak ortaya attığı bu beş biçim piramit, küp, sekizyüzlü, yirmiyüzlü ve onikiyüzlüdür. Bunlardan ilk dördü sırasıyla toprağa, ateşe, havaya ve suya özgü parçacıklardır. Evrenin yaratıcısı beşinci biçimden, yani onikiyüzlüden yıldızlar kuşağını yaratmıştır (Dyck 2003: 78; Walsh 1998: 149-151; Rackham 2000: 22, dip not: a).

21 İlk defa burada karşımıza çıkan *coagmentatio* kavramı Epicurus'un atomların birlikteliği için kullandığı *synkrisis* kelimesine karşılık olarak türetilmiş olabilir (Dyck 2003: 79).

22 Stoacı tanrısal takdir.

23 Plato'ya göre dünyanın bir yaratıcısı olduğu görüşü.

24 Cicero burada bir kelime oyunu yaparak *signum* kelimesini hem

'heykel' anlamında tapınaktaki süs olarak hem de 'takımyıldız' anlamında *luminibus* kelimesiyle anlam bütünlüğü oluşturacak şekilde dünyadaki tanrısal süslemeyi belirtmek amacıyla kullanmış olabilir (Dyck 2003:81).

25 Stoa okulu.

26 Burada Epicurusçu bir karşı çıkış söz konusudur; bu nedenle ifade iki çizgi arasına alınmıştır. İnsanların zihinlerine sokulan temel kanılardan biri tanrıların *beati* (mutlu) oldukları yönündedir. Epicurusçular için mutluluğa ulaşmak demek olan haz ancak duyularla anlaşılabildiğinden tanrıların duyulardan yoksun olması, onların 'mutlu oldukları' yönündeki önseziyle çelişir (Dyck 2003: 85).

27 Pythagoras'ın öğrencisi (İÖ 5. yy.). Özellikle hekimlik konusunda çalışmalar yapan Alcmaeo ruhun ölümsüz olduğunu ve Güneş gibi sürekli devindiğini kabul eder.

28 Homeros ve Hesiodos'un ortaya koyduğu insanbiçimli tanrı anlayışını şiddetle eleştiren filozof (İÖ yak. 560-475).

29 Alcmaeo. Karş. Cicero, *De Natura Deorum*, 1.27.

30 İÖ 495-435 yılları arasında yaşamış Agrigentumlu doğa filozofu.

31 İÖ yak. 460-370 yılları arasında yaşamış Abderalı filozof; atomcu görüşün öncülerinden Leucippus'un öğrencisi.

32 Latincedeki *imagines* kelimesi Yunan felsefesinde atomcuların *eidōla* adını verdikleri kavrama işaret eder.

33 İÖ 5. yy.da yaşamış Ionialı filozof, Anaximenes'in öğrencisi.

34 İÖ yak. 445-365 yılları arasında yaşamış filozof; Socrates'in öğrencisi ve Kinik okulun kurucusu.

35 Plato'nun, kendisinden sonra Academia'nın başına geçen yeğeni.

36 Olumsuzluk eki olasılıkla metne ait bir düzeltmedir (Rackham 2000: 34-35, dip not c).

37 Aristoteles gezegenlerin açıkça görünen düzensiz devinimlerini, zıt yönlerdeki farklı yörüngelerin çevresini dönmelerine bağlayarak açıklar ve ters deveran için *aneiliksis* terimini kullanır. Latince metindeki *replicatio* kelimesi olasılıkla bu terimin Latince karşılığı

olarak kullanılmıştır. Ancak bu deveranın evren için nasıl düşünülebildiği belirsizdir (Rackham 2000: 36-37, not: a; ayrıca karş. Dyck 2003: 101).

38 *Aether*.

39 Chalcedonlu Yunan filozofu ve Aristoteles'in öğrencisi (İÖ yak. 396-314).

40 İÖ 4. yy.da yaşamış Academiacı filozof.

41 Plato ve Aristoteles'in öğrencisi; Lyceum'un Aristoteles'ten sonraki başkanı.

42 Theophrastus'un ardından Lyceum'un başına geçen Lampsacuslu Peripatetik filozof (İÖ yak. 287-269).

43 İnsanın doğaya uygun yaşayarak erdeme ulaşabileceği öğretisini savunan Stoacılığın kurucusu Kıbrıslı filozof (İÖ yak. 334-262).

44 Evreni çevreleyen ve göksel cisimleri besleyen bütün elementlerin en hafifi, *aether*.

45 Zeno'nun dostu ve öğrencisi (İÖ 3. yy.).

46 Stoa öğretisini benimseyen Persaeus'un bu görüşü Eski Yunan düşünürü Messeneli Euhemerus'un öğretisini yansıtır. Bu öğretiye göre tanrılar sadece büyük insanlar, kahramanlar, savaşçılar gibi tanrılaştırılmış insanlardır ve bu kişilere karşı duyulan hayranlık, korku ve saygı insanların kendi tanrılarını yaratmasına neden olmuştur.

47 İÖ yak. 280-207 yılları arasında yaşamış Stoacı filozof.

48 Apollo ile bir Musa'nın oğlu olan şair ve müzisyen.

49 Orpheus'un oğlu veya öğrencisi sayılan efsanevi ozan.

50 İÖ yak. 240-152 yılları arasında yaşamış Stoacı filozof. İÖ 155 yılında Roma'ya gelir ve Stoacılığın Roma'da yaygınlaşmasında önemli rol oynar.

51 Epicurusçu bilgi kuramında gerçeğin tek bir ölçütü vardır, o da duyumdur; ancak duyumların yardımıyla oluşan imgeler de gerçeğe ulaşmada yardımcı bir ölçüt olarak kabul edilir. Epicurus bu imgeleri *prolepsis* (Diogenes Laertius 10.31), Lucretius ise *notitia* (Lucretius, 4.476) şeklinde tanımlar. *Prolepsis* Stoacı bilgi

kuramındaki *katalepsis* ile eşdeğerdir. *Prolepsis* aynı türden bir nesnenin tekrarlanan duyu izlenimlerinin zihinde beliren imgesine işaret eder ve böylece insan etki kaynakları ortadan kalksa bile o nesneyle ilgili genel bir kanıya sahip olur. Ayrıca Epicurus duyumsal algılar sonucu oluşan ön kavrayışları birbirleri içinde ilişkilendirerek tanrı, adalet, iyilik gibi kavramlara ulaşır. Bu bağlamda Stoacılar da *prolepsisi* Epicurusçularla aynı anlamda, özellikle tanrıların insan zihninde beliren imgesi için kullanır. Bu kavram Türkçede 'ön fikir/ön kavrayış' ya da 'sezinlemek/önde(yi) lemek' olarak karşılanabilir (Peters 1967:164; Arslan 2008: 53, 62, 110; Güçlü, vd. 2002: 1184). Cicero bu Yunanca kavrama Latince karşılık olarak *anticipatio* kelimesini kullanır (*De Natura Deorum*, 1.44). Ancak Cicero bu kavramı imgelerin duyulara ulaşmadan önce insan zihninde oluşan önbilgisi olarak yorumlar. Böylece *prolepsis* kavramının gerçek anlamını çarpıtır (Walsh 1998: 158).

52 Epicurusçu bilgi teorisinin ele alındığı bu kitap günümüze ulaşamamıştır.

53 Cicero burada Epicurus'un *Ratae Sententiae* (*Kyriai Doksai*) adlı eserinden Latinceye çeviri yapar.

54 *Primae notiones*: Bir şey hakkında akıl yoluyla bilgi edinmeden önce doğadan elde ettiğimiz fikirler.

55 Bu parantez içine alınmış ifadede Academiacıların duruma göre çeşitli yargılara varmalarını sağlayan olasılık öğretisine alaycı bir yaklaşım hissedilmektedir.

56 *Steremnia*: Katı gerçekler, algılanabilir nesneler. "Bunlar maddenin duyularca algılanamayan formlarından farklıdır, akış halinde bulunan *eidōla*'ya zıttır. Kelimeyi Epikuros kullanır; Cicero kelimenin asıl niteliğini 'firmitas' (dayanıklılık) kelimesini kullanarak vurgular" (Yonarsoy 1982: 67 dip not: 181-182).

57 Burada *transitio* kelimesi Yunanca *hyperbasis* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmış olabilir (Dyck 2003: 127).

58 Epicurus'un haz kuramında eşit dağılım, denge ya da dengede olma durumu.

59 Epicurusçular sayısız dünyaları çevreleyen boşluğun bitimsiz ol-

duğunu düşünürler. Burada yaratıcı bir tanrının yaratma gücünün ötesinde bir alan ima edilmektedir (Walsh 1998:159).

60 Eski Yunan felsefesinde, özellikle Stoacılıkta, "hakkına düşen payı vermek ya da almak" anlamında kullanılan kavram; "yazgı." Stoacı öğreti yazgıyı hem *logos* (evrende egemen olan aklı yönlendiren tanrısal güç), hem *pronoia* (ileriyi görme ya da olacakları önceden bilme) hem de Zeus'la özdeşleştirerek "insanın yazgısı"nın tanrının elinde olduğunu ileri sürer (Güçlü, vd. 2002: 661-662; Peters 1967: 78).

61 Cicero *mantike* ile *divinatio* kavramlarını *De Legibus*, 2.32 ve *De Divinatione*, 1.1'de de eşdeğer olarak kullanır. *De Divinatione*'de *divinatio* gelecekte olacak olayların önsezisi (*praesensio*) ve bilgisi (*scientia*) olarak tanımlanır. Ancak *mantike*'ye göre *divinatio* tarihsel süreç içinde daha dar bir anlam taşımaktadır. Buna göre *divinatio* Roma dinsel inancında geleceği öngörmek yerine niyet edilen bir olay için tanrısal onayı ya da karşı çıkışı soruşturmak için kullanılırdı. Dycke'in yorumuna göre Velleius Stoacılara yönelttiği eleştiride *divinatio* konusunu halk dinine en yakın anlayışla akıllıca sonlandırır (Dyck 2003: 134).

62 Bu ad bazı el yazmalarında görülmez. *De oratore*, 3.77 vd.'dan anladığımıza göre felsefe alanında özel bir bilgisi olmayan Crassus, Cicero'nun gençlik döneminde ünlü bir hatiptir ve Velleius'un dostudur. Crassus'un dostunu övmesi derin bir felsefe bilgisi gerektirmez. Bkz. Rackham 2000:56, dip not a; Walsh 1998.160.

63 Cotta, Roma *Senatus*'unda Drusus'un önderliğinde toplanan bir grubun üyesidir. Drusus müttefik kentlerde yaşayanlara da vatandaşlık hakkı verilmesi önerisinde bulununca bu girişim ilk önceleri desteklenir, ama sonradan Drusus'un başına dert açar ve İÖ 91'de düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmesine neden olur. Cotta ve grubun diğer destekçileri ise sürgüne gönderilir. Cotta Atina'da İÖ 80'li yılların başında, Cicero'yla neredeyse aynı dönemde Epicurusçu Zeno'nun derslerine katılır. Bu bölümde yer alan Zeno'yla ilgili yorumlar Cicero'nun kendi yargılarını yansıtır (Walsh 1998: 160; Freeman 1996: 397-398).

Yunan lirik şair (İÖ yak. 556-468).

Roma'da dinsel geleneklerin ve kuralların öğretilmesi ve yürütülmesi görevini üstlenen rahipler kurulu üyesi.

Bkz. Cicero, *De Natura Deorum*, 1.43. Antikçağda tanrıların varlığını *ex consensu gentium* (ulusların görüş birliğine göre) açıklamak yaygın bir eğilimdir.

Roma edebiyatında yergi türünün babası olarak kabul edilen ünlü yergi ustası (İÖ 180-102).

Kaba ve acımasız kişiler için kullanılan bir atasözü (Rackham 2000: 60 dip not: a).

Bu bölümde çok miktarda sayıda kelime kaybolmuştur (Rackham 2000: 62 dip not: c).

Democritus'un atom teorisinin izinden giden Epicurus atomculuk kuramına ondan tamamen farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. Democritus'un öğretisine göre "oluş" atomların devinimlerinin "zorunlu" bir sonucudur, "rastlantı" ya da "tesadüf" sonucu değildir. Epicurus ise "oluş"un önceden belirli bir zorunlulukla değil, atomların "rastlantı" ya da "tesadüf" sonucu çarpışmaları ve birleşmeleriyle gerçekleştiğini savunur.

Önermelerin birbirine bağlanması işleminde "veya," "ya ...ya da" ile gösterilen ilişki (Akarsu 1998: 26-27).

Burada Arcesilas'ın eleştirisine hedef olan Epicurusçu Zeno değil, Stoacı Zeno'dur.

Cotta'nın buradaki iddiası, yani Epicurus'un Academia ve Lyceum'un öğretilerini irdelemediği yolundaki çıkışı asılsızdır (J. M. Rist, *Epicurus: An Introduction*, Cambridge, 1972: 1. vd. şurada Walsh 1998: 163).

Atinalı komutan Timotheus İÖ 366 yılında Samos'u (Sisam Adası) işgal edince, Atinalı Neocles de yerleşmek üzere buraya göç eder.

Nausiphanes, Epicurus'un atomların rastlantı sonucu birleşmesi öğretisinin aksine Democritus'un zorunluluk ilkesini benimser.

Colophonlu ressam Apelles'in İÖ 4. yüzyıla ait ünlü resmidir. Denizin köpüklerinden Venus'un doğuşunun betimlendiği bu resim Augustus tarafından Kos Adası'ndan Roma'daki Divus Iulius Ta-

pınağına getirtilmiştir.

77 Buradaki bazı kelimeler kaybolmuştur (Rackham 2000:74, dip not a).

78 Europa, göz kamaştırıcı güzellikte bir genç kızdır. Iuppiter onu görüp de âşık olunca boğa kılığına girip genç kızın ayaklarının dibine yatar. Europa boğayı okşayıp sırtına binince, boğa aniden ayaklanıp denize atlar ve dalgaların arasından Girit'e kadar gider ve orada onunla birleşir.

79 Poseidon ile Amphitrite'nin oğlu, deniz tanrısı.

80 Eski Yunan'da 18-20 yaşlarındaki delikanlı.

81 İÖ yak. 4. yüzyılda yaşamış Mytileneli lirik şair.

82 Roma soylu sınıfının en kültürlü ailelerinden birine mensuptur. Cotta ile birlikte *pontifex*lik görevinde bulunur, İÖ 78 yılında *consul*luk yapar. Catilina ayaklanmasının bastırılması sırasında Cicero'yu destekler. Hellenistik motifleri erotik şiirlere uyarlayan Catullus'tan önceki şairler grubundandır. Burada fiziksel bakımdan özürlü bir çocuğa âşık olan şair Alcaeus'un Romalı eşdeğeri konumundadır (Walsh 1998: 164).

83 Velleius gibi Lanuvium'un yerlisidir. Cicero zamanında ünlü bir oyuncudur. Sulla tarafından atlı sınıfına yükseltilmiştir.

84 Doğumların koruyucu tanrıçası olan Koruyucu Iuno'nun Lanuvium'da ünlü bir tapınağı olduğu için 'Koruyucu Iuno'nuz' ifadesi kullanılmıştır (Walsh 1998: 165).

85 Yunanistan.

86 Lanuvium: Latium'da, Appia Yolu üzerinde bir kent, bugünkü Civita Lavinia.

87 Siwa vahasındaki tapınağıyla bilinen bir Mısır tanrısı. Romalılar onu Iuppiter'le bir tutarlar.

88 Vulcanus'a verilen diğer adlar için bkz. Cicero, *De Natura Deorum*, 3.55.

89 Epicurus'un öğrencilerine yazdırttığı ve kırk tane özlü sözde ilkelerini topladığı kısa yazılardır. Bunlar filozofun ölümünden sonra da Epicurusçu öğretinin temeli halıne gelir. Burada alıntılanan ilk

özdeyiş *ataraksia*nın (ruh dinliği) Epicurusçu idealini belirtir.

90 Epicurus'un en ünlü öğrencisi.

91 Samoslu Aristarchus İÖ 3. yy.da Güneş merkezli evren teorisini ortaya atar, buna göre beş tane sabit yıldız ve Güneş hareket etmeden durur, dünya Güneş'in etrafında, bir daire çevresinde döner; Güneş ise bu yörüngenin ortasında yer alır. Ancak Aristarchus'un bu görüşü Romalılar arasında etkili olmamıştır. Romalı filozoflar görüşbirliğiyle Aristoteles'in dünyayı merkez alan evren öğretisini benimsemişlerdir.

92 Ege Denizinde küçük kayalık bir ada, bugünkü Seriphos.

93 Bkz. Cicero, *De Natura Deorum*, 1.48.

94 Önce bir hatip olarak yetiştirilir, daha sonra Epicurus'un sadık bir öğrencisi olur. Epicurus onu ardılı sayar ve İÖ yak. 270 yılında okulunun başına geçirir.

95 Epicurusçular okullarına kadınları, hatta köleleri de kabul ederlerdi. Leontium adındaki bu kadın da Epicurus'un öğrencisi ve sevgilisidir. Aristoteles'in ardından Lyceum'un başına geçen Theophrastus'u eleştiren yazılar yazdığı söylenir.

96 Süslü anlatımdan uzak bir üsluptur, hatta cümleler özensizce kaleme alınmış hissi verecek şekilde peş peşe sıralanır.

97 Burada adı geçen Zeno, *De Natura Deorum*, 1.59'da bahsedilen Epicurusçu Zeno'dur.

98 Sardinia'da *praetor*ken zorbalık yaptığı gerekçesiyle Atina'ya sürülen ve orada kaldığı süre içinde Epicurusçular arasında önemli bir yer edinen Romalı.

99 Epicurusçu okulun başkanı; bu konuşmanın yapıldığı tarihte (İÖ 76) halen hayattadır.

100 Socrates'in genç dostu; Elis'teki felsefe okulunun kurucusu.

101 Epicurusçu Zeno'nun Socrates için kullandığı 'soytarı' anlamına gelen Latince *scurra* kelimesi Epicurusçuların Socrates'e karşı duydukları hoşnutsuzluğu yansıtır.

102 Chrysippus adının eril cinsten 'Chrysippa' şeklinde dişil cinse dönüştürülmesiyle Chrysippus kadınsılaştırılır, bu da antikçağda

ağır bir hakaret olarak kabul edilir.

103 Cicero burada Eski Yunan felsefesinde 'mutluluk', her şeyin yolunda gittiği 'iyi olma hali' anlamında kullanılan *eudaimonia* kavramına Latince bir karşılık bulma çabası içindedir. Bu kavram için önce, *De Natura Deorum*,1.24'te *vita beata* (mutlu bir yaşam) ifadesini; burada ise *beatitas* ve *beatitudo* kelimelerini kullanır. Cicero'nun türettiği bu kelimler sadece *De Natura Deorum* adlı eserinde geçer; her iki kelimeyi de bir daha kullanmaz, ancak *beatitudo* kelimesi Augustus-sonrası Romalı yazarların çoğu tarafından sıklıkla kullanılır.

104 Cotta, Epicurusçu iddiaları çürütmek için Stoa öğretisinin kanıtlarından yararlanır, bunun yanı sıra *De Natura Deorum*, 3.38'de tanrının belli başlı erdemlere ihtiyacı olduğu yönündeki Stoacı kanıyı şiddetle reddeder (Walsh 1998: 168).

105 İÖ 239-169 yılları arasında yaşamış Romalı edebiyatçı. Roma'nın kuruluşundan kendi çağına kadarki Roma tarihini destan türünde kaleme aldığı *Annales* adlı eseriyle Roma edebiyatının babası unvanını kazanmıştır.

106 Alıntı Ennius'un günümüze ulaşmayan kayıp bir satirine aittir.

107 Bkz. Cicero, *De Natura Deorum*, 1.53.

108 Çeltik kargalarının uçan yılanlarla karşılaşması ve onları öldürmesine ilişkin anlatının kaynağı Herodotus'tur (2.57; karş. 3.107 vd.).

109 Firavun faresi de benzer biçimde yılanlara saldırır (Aristoteles, *Historia Animalium*, 9.6). Ayrıca timsahların da istilacıların Nil Nehrinden geçişine izin vermeyen bir savunma hattı oluşturduğu düşünülürdü (Diodorus, 1.87).

110 Bkz. Aristoteles, *De Generatione Animalium*, 3.9; *Historia Animalium*, 5.19; Plinius, *Naturalis Historia*, 11.42.

111 İnsan başlı ve at gövdeli efsanevi yaratık.

112 Gracchus Kardeşlerin babası.

113 Tiberius Sempronius Gracchus, küçük çiftçi sınıfının haklarının korunması için toprak reformu yapılması konusunda girişimlerde bulunur. Bu reform tasarısına göre Gracchus, İtalya'nın fethi sırasında Roma devletinin mülküne geçen, ancak sonradan soyluların

sahip çıktıkları bu kamu topraklarının topraksız köylülere dağıtılmasını öngörüyordu. Tiberius Gracchus *tribunus* olarak, İÖ 133 yılında, bu yasa teklifini *comitia tributa*'da (halk meclisi) oylamaya sunduğunda diğer *tribunus* Marcus Octavianus toprakları ellerinde bulunduran soylu sınıfının çıkarlarını gözeterek veto yetkisini kullandı. Bunun üzerine Tiberius Gracchus halk meclisine başvurarak Octavianus'un görevden alınmasını sağladı ve tasarı oylanarak kabul edildi. Cotta tarihten seçtiği bu örnekle Epicurusçu bilgi kuramını eleştirir. Bu olayın üzerinden elli yıldan daha uzun bir süre geçmesine karşın olayın kahramanlarının imgeleri zihinlerde canlılıklarını hâlâ korumaktadır (Walsh 1998: 169).

114 *Iambus* ve *elegia* ölçülerindeki şiirleriyle ünlenen Paroslu şair.

115 Mesina Boğazı'nın bir tarafındaki tehlikeli kayalıkların altında yaşayan, on iki ayaklı, altı başlı efsanevi yaratık.

116 Kimi zaman aslan başlı, keçi gövdeli ve yılan kuyruklu, kimi zaman da biri aslan başı, diğer keçi başı olmak üzere iki başlı ve yılan kuyruklu olarak betimlenen ve ağzından alevler saçan efsanevi yaratık.

117 Rackham'ın yorumuna göre Cicero burada olasılıkla "tanrıların görüntüsü" diye yazmıştır (Rackham 2000:106, not: a).

118 Yunan mitolojisindeki Hebe'nin Roma'daki eşdeğeridir, gençliğin tanrıçasıdır.

119 Iuppiter'in âşık olup Olympus'a saki yaptığı delikanlı.

120 Herodotus 8.109'da Xerxes'in Yunan tapınaklarını yakmasından bahseder. Cicero ise *De Legibus*, 2.10'da Xerxes'in, bütün dünya tanrıların tapınağı olduğu için tanrıların dört duvar arasına hapsedilmesini önlemek üzere Yunan tapınaklarını yaktığını anlatır (Walsh 1998: 170).

121 *Plebs* sınıfından ilk defa *pontifex maximus* seçilen kişi (İÖ 252).

122 Dinsel yasalar ve törenler konusundaki bilgisiyle ün salmış bir kişi, İÖ 131 yılı *pontifex maximus*u.

123 Socrates'in öncüsü kabul edilen bir sofist (d. İÖ yak. 465 ya da 450).

124 Ceres (Demeter) gizemleriyle ünlü eski bir Attica kenti, günümüzde Lepsına.

125 Bu dizenin kaynağı bilinmemektedir (Rackham 2000: 114, not a).

126 Samothracia: Ege Denizinin kuzeyinde, Trakya kıyılarında yer alan Cabiri gizem tapınmalarıyla ünlü bir ada, bugünkü Semadirek adası.

Lemnos: Ege Denizinde Gökçeada'nın batısında bir ada; bugünkü Limnos (Limni) adası.

127 Attius'un *Philoctetes* adlı eserinden bir alıntı olabilir (Rackham 2000: 114, dip not b).

128 Democritus Abderalıdır. Abdera Trakya'da bir sahil kentidir ve Roma döneminde ahmaklıkların vatanı olarak kabul edilir (karş. Iuvenalis, 10.50).

129 Bu bölümde Cotta'nın Stoa öğretisinin insanlar arasındaki dostluk anlayışına yaptığı övgü sanki Epicurusçu öğretinin insanlar arasında dostluğu önemsemediği gibi yanlış bir kanı doğurabilir. Oysa Epicurus ahlak öğretisi içinde sosyal yaşamın temel ilkesi olarak bu konuya fazlasıyla önem yer verir.

130 Roma'da mahkemelere düzenli olarak kalabalık bir seyirci topluluğu katılırdı (Walsh 1998:172).

131 Bkz. Cicero, *De Natura Deorum*, 1.60.

132 Cicero olasılıkla Posidonius'un *Peri Theōn* (*Tanrılar Üzerine*) adlı eserini kullanır. Beş kitaptan oluşan bu eserin beşinci kitabında Epicurusçu tanrı kuramı kabul edilmez; ancak ilk dört kitap burada sıralanan konu başlıklarını kapsar (Walsh 1998:173).

133 Ennius'un *Thyestes* oyunundan bir bölüm (fr. 351 Warmington).

134 Romalılar, tanrıların başlarını öne eğip olur anlamında bir işaret verdiklerine inanırlar.

135 Ennius'un *Annales*'inden bir bölüm (fr. 448 W).

136 Livius *Ab urbe condita*'da (2.19) Roma'nın Latin İttifakı'na karşı nasıl savaştığını ve İÖ 486'da Regillus Gölü civarındaki savaşta onları nasıl bozguna uğrattığını anlatır, ama *dictator* Aemilius Postumius'un adaklarına karşılık Castor ile Pollux'un mucizevi biçimde araya girmesine değinmez. Plutarchus ise bu zaferi iki tanrının Roma'ya şahsen bildirdiğini söyler (*Aemilius Paulus*, 25).

137 Latium'da küçük bir göl, bugünkü Cornufelle.

138 Bugünkü Frascati Tepesi yakınlarında yer alan eski bir Latium kenti.

139 Iuppiter'in kuğu kılığına girip Lacedaemonia kralı Tyndareus'un karısı Leda'yla birleşmesinden doğan çocuklar. Bunlara Tyndareusoğulları da denir. Castor atları evcilleştirmesi ve at binmesiyle, Pollux ise dövüşteki becerisiyle ünlüdür.

140 Aemilius Paulus, III. Makedonya Savaşı sırasında İÖ 168 yılında Makedonya kralı Perses'i büyük bir bozguna uğratır ve savaş sonunda bütün Makedonya kentleri Romalılara teslim olur (Livius, 44.40.3 vd.; Eutropius, 4.7) .

141 Publius Vatinius İÖ 56 yılında çıktığı mahkemede Sestius'a karşı tanıklık yapınca, Cicero Sestius'u savunduğu konuşmasında Vatinius'a ağır hakaretlerde bulunur. Ancak Vatinus İÖ 55 ve 54 yıllarında *praetor* seçilince ve Caesar, Pompeius ve Crassus'un kurduğu *triumvir*liğe bağlılık gösterince, siyasal koşulların değişmesiyle Cicero *praetor*luk seçiminde Vatinius'a yöneltilen rüşvet suçlamasına karşı onu savunmak zorunda kalır.

142 Eski bir Sabin kenti, bugünkü Rieti.

143 İtalya'nın güneyinde yerleşik Brutti halkına ait topraklarda yaşayan bir halk.

144 Aşağı İtalya'da bir nehir.

145 Bruttium'un doğu sahilindeki Croto'da yerleşik halk.

146 İÖ yak. 560.

147 Eski bir Roma tanrısı. Sürülerin ve tarlaların koruyucusu kabul edilir ve Yunanların Pan'ıyla özdeşleştirilir.

148 Argo Gemicileri seferine katılan ve sefer sırasında yılan sokması sonucu ölen bir kâhin ya da Tiresias'ın, Calchas'ın ölümüne neden olan torunu.

149 Thebaeli kör bilici.

150 Argoslu Amphiaraus karısı Eriphyle tarafından Thebaelılara karşı sefere katılmaya zorlanır; geri püskürtülünce, sonradan kehanet yeri haline gelen bir yarık tarafından yutulur.

151 Troia Savaşı'na katılmış ünlü bilici.

152 Troia kralı Priamus ile Hecuba'nın oğlu. Troia'nın düşüşünden sonra Andromache'yle evlenir ve Epirus'a yerleşerek orada küçük bir Troia kurar.

153 Roma'da kuşların uçuşlarına bakarak gelecekte olacakları öngören kâhin.

154 Publius Claudius ve Lucius Iunius'un *consul*lukları sırasında (İÖ 249), Claudius her türlü kehanete inat Kartacalılarla savaşır (Eutropius, 2.26). Bu savaşta Roma ordusu Kartacalı Adherbal tarafından Sicilya'nın batı sahilindeki Drepana'da (günümüzde Trapani) büyük bir bozguna uğratılır. Claudius iki yüz yirmi üç gemisinden ancak otuz gemisini kurtarıp kaçabilir. L. Iunius da donanmasını deniz kazasında yitirir, ancak kıyı yakın olduğu için ordusunu sağ salim kurtarmayı başarır. P. Claudius Roma'ya döndüğünde kendisine hıyanet suçlamasıyla dava açılır ve yüklü para cezasıyla cezalandırılır. Romalı tarihçiler Romalıların başına gelen bu felaketi tanrıların uyarılarının göz ardı edilmesine bağlarlar.

155 Gracchus Kardeşlerin çağdaşı olan Caelius Antipater, ünlü bir tarihçi ve avukattır. II. Kartaca Savaşı'nı anlattığı tarih eserinin yanı sıra hukuk alanında da eserler kaleme almıştır.

156 Etruria'da, Perusia yakınında yer alan bir göl; bugünkü Lago Trasimeno ya da Lago di Perugia.

157 Navius yoksulluk içinde geçen gençlik yıllarında domuz çobanlığı yapar. Bir gün sürüsünden bir domuzunu kaybedince, onu bulursa üzüm bağındaki en büyük üzüm salkımını tanrıya vereceğine dair adak adar. Domuzunu bulduğunda üzüm bağının ortasında yüzünü güneye dönerek durur ve en büyük salkımın yerini bulmak üzere sopasıyla araziyi dört eşit parçaya ayırır. Kuşlara bakıp ilk üç bölümde işine yaracak üzüm salkımının bulunmadığını anlayınca, diğer bölümü sopasıyla tekrar bölümlere ayırır ve şaşılacak büyüklükte bir üzüm salkımı bulur. Bu olay üzerine Navius'un ünü Roma'nın dışına yayılır ve komşu yörelerden insanlar kehanet danışmak üzere ona başvururlar (Cicero,

De Divinatione, 1.37.31-33; 2.38.80)

158 Livius ve Tacitus gibi tarihçilerin dikkate alınması gerekliliğini tekrar tekrar kaydettikleri bu mucize (Livius, 33.26.8; 43.13.6; Tacitus, *Annales*, 15.7) bazıları tarafından fosforlu bir ışık yansıması olarak yorumlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mayor 1883: 81-82; Walsh 1998: 174.

159 Burada kastedilen Deciuslar sülalesidir. Publius Decius Mus'un Latin Savaşı sırasında İÖ 340 yılında kendisini feda etmiş olduğu söylenir (karş. Livius, 8.9.6) Aynı adı taşıyan oğlu, Etrüsklere ve Galyalılara karşı yürütülen Sentinum Savaşı'nda, İÖ 295 yılında babasının izinden gider (Livius, 10.28.12 vd). Cicero (*Tusculanae Disputationes*, 1.89; *De Finibus*, 2.61) onun torunun da İÖ 279 yılındaki Asculum Savaşı'nda benzer biçimde davrandığını iddia eder, ancak aileyle ilgili bu bilgisinin tarihsel bir dayanağı yoktur. Bkz. Mayor 1883: 83-84; Walsh 1998: 174-175.

160 Cicero burada anlattığı anekdotla *augur* ve *haruspex* arasındaki farkı açıkça ortaya koyar. Roma tarihinin daha erken dönemiyle bağlantılı olan *augur*lar kuşlardan, dört ayaklı hayvanlardan, gökyüzünden, tavukların yem yemelerinden; Etrüsklü kâhinler, yani *haruspex*ler ise hayvanların iç organlarından, yıldırımlardan aldıkları işaretleri yorumlayarak kehanette bulunurlar.

161 İÖ 162 yılı seçimlerine Tiberius ve Gaius Gracchus'un babası başkanlık eder. Bu yıllarda Etrüsklü kâhinler *decemvir*inin görevini elinden almaya kalkar, bu durum Gracchus'un öfkelenmesine neden olur; din adamlarını Sibylla'nın kitaplarını korumak ve incelemekle görevlendirir (karş. Livius, 32.1.14; 42.20.2). Söz konusu seçimin ardından Sardinya eyaletine çekilir ve orada seçimlerdeki tutumunun yanlış olduğuna dair bir itiraf yazar.

162 Askerlikle ilgili kehanetlerin geçerliliği görevliler kente geri dönünce sona erer.

163 İÖ 331-232 yılları arasında yaşamış Stoacı filozof, Zeno'nun öğrencisi. Yazdığı elli kadar kitaptan günümüze yalnızca fragmanlar kalmıştır.

164 Gn. Octavius İÖ 87 yılında *consul* olur, bu sırada Mithridates'le sa-

vaşmakta olan Sulla'yı destekler; diğer *consul* Cinna ise Marius'u destekler. İki *consul* arasında kavga çıkar ve Octavius yenik düşer.

165 C. Sempronius Tuditanus ve M. Aquilius İÖ 129 yılı *consul*larıdır. Bu yıl içinde P. Scipio Africanus aniden ölür.

166 Karş. Aristoteles, *De Caelo,* 2.5; 6.31; Cicero, *Tusculanae Disputationes,* 1.43; *De Republica,* 6.17; Plinius, *Naturalis Historia,* 2.21.

167 Xenophon, *Memorabilia,* I.4.8.

168 İnsanın bu özelliklerinin dört öğeye bağlı olduğu görüşü, Hippocrates'ten Plato'ya geçmiş (*Timeaeus,* 42), sonra da Stoacılar arasında yaygınlaşmıştır. (Epictetus, 3.13; Marcus Aurelius, 4.4).

169 Burada Balbus Stoa öğretisindeki *pneuma* kavramına gönderme yapar (Mayor 1883: 106; Walsh 1998: 176).

170 Bkz. Cicero, *De Natura Deorum,* 2.4.

171 Eski Yunan felsefesinde, özellikle Stoacılıkta kalpte yerleşik bulunan tüm ruhsal durumlara yön verebilme yetisine, yani ruhun yönetebilme yetisine işaret eder. Diogenes Laertius *hēgemonikon*'u ruhun en başta gelen bölümü, yönetici bölümü olarak tanımlar; dürtülerin ve konuşmanın kaynağı olduğunu, kalpte yer aldığını söyler (Diogenes Laertius, 7.159). Bu kavram 'aynı zamanda evrenin, aether'in veya güneşin yönetici kısmını da ifade eder' (Yonarsoy 1982: 21, not. 38).

172 Balbus, Plato'nun *Timaeus*'undan (89A) alıntı yapar. Eski Stoacılar Plato'yu eleştirdikleri halde, sonradan Panaetius ve Posidonius gibi daha eklektik önderler Plato'ya büyük saygı gösterirler ve ona tanrı derler. *Timaeus*'tan çeviri yapan Cicero, başka bir yerde de (*Epistulae ad Atticum,* 4.16.3) benzer biçimde ona *deus* (tanrı) der. Balbus 2.5.14'te ikiz güneş üzerine yaptığı konuşmasında Scipio Aemilianus'u "ikinci güneş" olarak adlandırdığı gibi tanrısallık üzerine yaptığı konuşmada tanrı lakabını Plato'ya uygun bulur (Walsh 1998: 177).

173 Chrysippus Stoa öğretisini benimsemiş bir filozof olduğu halde, insanların ve hayvanların yaradılışı üzerine burada geliştirdiği öğreti Aristoteles'e dayanmaktadır (Mayor 1883: 128; Walsh 1998: 177).

174 Yıldızların tanrısal olduklarına, bunun yanı sıra hem akılla hem

de duyularla donatılmış olduklarına ilişkin Stoa öğretisi Plato ve Aristoteles'e, hatta Babil ve Mısır düşüncesine kadar geri gider. Anaxagoras, Democritus ve Epicurusçular göksel cisimlerin cansız olduklarını ileri sürerler (Mayor 1883: 130; Walsh 1998: 177).

175 Socrates-öncesi dönemde yaygın olan bu görüş Aristoteles tarafından eleştirilir. Aristoteles denizden verilen bu tür solukların tekrar yağmur olarak düştüğünü vurgular (Walsh 1998: 177).

176 Bu alıntının günümüze kadar ulaşmayan *De philosophia*'dan yapıldığı tahmin edilmektedir. Aristoteles bu düşünceyi Plato'dan alır (karş. *Timaeus*, 40). Bkz. Mayor 1883: 135; Walsh 1998: 177.

177 Buradaki alıntı olasılıkla Aristoteles'in günümüze ulaşmayan *De philosophia* adlı eserinden bir bölümdür (Walsh 1998: 178).

178 Buradaki eleştiri Epicurusçu filozoflara yöneliktir.

179 Bkz. Cicero, *De Natura Deorum*, 1.24.

180 Antikçağda geometriciler diyagramlarını üzerine toz serpilmiş tahtaya ya da yere çizerlerdi (Rackham 2000:168, dip not: a).

181 Ayrım sabit yıldızlarla gezegenler arasındadır; gezegenlerin hem yıldızların çevresinde dolaştığına hem de dünyanın çevresinde döndüklerine inanılırdı (Walsh 1998: 178).

182 Cicero'nun *De Natura Deorum*'u yazmasından iki yıl önce (İÖ 46 yılında) Caesar Roma takviminde değişiklik yaparak her dört yılda bir Şubat ayına fazladan bir gün daha ilave eder.

183 "Başıboş gezmek" anlamında gelen *erro* fiilinin şimdiki zaman *participium*'undan elde edilen *errantes* kelimesi "gezegen" anlamında kullanılır.

184 Olasılıkla Pythagorasçılara kadar geri giden bu kavrama ilişkin günümüze ulaşan en eski alıntı Plato'da (*Timaeus*, 39) geçer. Burada bu yılın süresi 10.000 yıl olarak hesaplanır. Başka bir yerde Cicero (*Hortensius*, fr. 26) bu süreyi 12.954 yıl olarak verir (Mayor 1883: 151-152; Walsh 1998: 179; ayrıca bkz. Cicero, *Fragmanta Ex Libro De Natura Deorum Tertio*, 5).

185 Güneş'in yıllık seyri on iki bölüme ayrılır, bunların her biri burçlar kuşağının bir yıldızıyla gösterilir; bu nedenle aradaki mesafenin tek tek 30 ya da 60 dereceden kesinlikle daha fazla olmadığı

söylenir (Walsh 1998:179).

186 Socrates-öncesi Yunan filozofları yıldızların gökyüzüne çakılı olduklarına ve onunla birlikte döndürüldüklerine inanırlar ancak bazıları da yıldızların esirdeki anaforla sürüklendiğini düşünürler. Burada Balbus Stoacı Chrysippus'un öğretisiyle bağlantılı olmadığı halde her bir yıldızın kendisine ait bir hızı olduğunu tartışır gibidir (Walsh 1998: 179).

187 Karş. Diogenes Laertius, 7.156.

188 Afrika kökenli komedya yazarı (İÖ yak. 185-159).

189 Bkz. Terentius, *Eunuchus*, 732. Bu dizeyi, meyve ve şarap olmadan aşk hayat bulamaz biçiminde yorumlayabiliriz.

190 "Romalıların soyut şeyleri tanrılaştırma alışkanlıkları kısmen tanrıların ilk dönemlerdeki lakaplarından kısmen de Yunan kültünün etkisinden kaynaklanır. Buna göre Fides (İnanç) ve Libertas (Özgürlük) Iuppiter kültüne özgü lakaplardan çıkar. Honor (Onur) ve Virtus'un (Erdem) askeri nitelikleri Mars'ın özniteliklerdir. Ops'un (Zenginlik) Consus'la (Hasat Tanrısı) bağlantısı vardır" (Walsh 1998:180).

191 Mayor bu cümle için şöyle bir açıklama getirir: Libera sözcüğü Ceres'in kızını çağrıştırır; Liber sözcüğü ise soyuna hiçbir gönderme yapılmadan şarap tanrısı Bacchus'u düşündürtür. Ayrıca *liber* sözcüğü tekil halde "erkek evlat" anlamında geç dönem Latincesinde çok ender olarak kullanılır. Klasik dönem Latincesinde kelime çoğul halde "çocuklar" anlamında kullanılır.

192 Sabin kökenli eski bir Roma tanrısı. Roma mitolojisinde Romulus'un tanrılaştırılmasının simgesidir. Romalılar Quirinus adı altında Romulus için bir tapmak yaparlar.

193 Stoacılar Yunan dininin tanrılarını doğa güçlerinin kişileştirilmiş şekli olarak kabul ederler (Walsh 1998: 181).

194 Başta Chrysippus olmak üzere bütün Stoacılar etimolojiye çok önem verirler, ancak çıkarımları bilimsel olmaktan uzaktır. *Khronos* kelimesinden Kronos'un türetilmesi antikçağda sıkça düşülen bir yanılgıdır. Saturnus, Iuppiter ve Iovis'in türetilişleriyle ilgili iddialar da gerçeklikten uzaktır (Walsh 1998: 181).

195 Cicero, *De Natura Deorum*, 2.4.

196 Euripides, fr. 386.

197 Varro da Iuno kelimesinin kökeniyle ilgili aynı öneride bulunur (*De Lingua Latina*, 5.67).

198 Ge Meter: Toprak Ana.

199 Savaş tanrısı Mars.

200 Doğum tanrıçası.

201 Diana kelimesinin etimolojik olarak *dies* (gün) ile bağlantılı olduğu düşünülür.

202 Çok önemli bir Batı Yunan tarihçisidir (İÖ yak. 356-260). Yaşadığı döneme kadarki Sicilya tarihini yazmıştır.

203 Macedonia kralı II. Philippus'un eşi, Büyük İskender'in annesi.

204 Roma'da önceleri meyve bahçelerinin koruyucu tanrıçası olarak kabul edilen Venus sonradan Yunan'daki aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite'yle özdeşleştirilir.

205 Academia.

206 Cicero burada ve 3.7.18'de üç bölüme ayrılan bu tartışmanın, *Tusculanae Disputationes*'in beş kitabının beş güne yayılması gibi, ayrı ayrı üç güne yayıldığına işaret eder.

207 Karş. Cicero, *De Natura Deorum*, 1.18.

208 Atina'da, Akropolis'in kuzeybatısında yer alan Ares Tepesi; arkaik dönemde danışmanlar kurulunun toplantı yeridir.

209 Stoacılar doğayı çoğunlukla her şeyi harekete geçiren ateşli bir *Pronia* olarak gösterirler. Ancak Balbus burada 'algılayan doğa' ile doğanın algılamasını sağlayan tanrısal *pneuma* (soluk) arasında bir ayırım yapar (Mayor 1883: 188; Walsh 1998: 183).

210 Mayor'un yorumuna göre Cicero burada *natura* (doğa) sözcüğünü doğanın normal akışını ifade etmek için kullanır ve canlı ilkelerden (*principia animanti*) meydana geldiğinden söz etmekle evrenin belli aralıklarla yeniden doğuşuna işaret eder (Mayor 1883: 189).

211 Posidonius'un bu küresi yıldızların ve Güneş sisteminin hareketlerini simgesel olarak göstermektedir.

212 Accius (İÖ yak. 170-90) Umbrialıdır. Zamanının ünlü tragedya yazarıdır. Tragedyalarını yazarken kendisine Euripides, Sophocles ve Aeschylus'u örnek alır. Burada Accius'tan alıntı yapılan bölüm *Medea* başlıklı trageyaya aittir.

213 Ormanların, koruların ve kırlık alanların tanrısı; Yunanların Pan adlı tanrısıyla özdeşleştirilir.

214 Brundisiumlu tragedya yazarı ve ressam (İÖ yak. 220-130).

215 Latin alfabesinde genel olarak 23 harf olduğu kabul edilir; "i" ile "j" ve "u" ile "v" aynı harftir; son harf "x" harfidir; "y" ve "z" ise Latin alfabesine ait harfler değildir, sadece Yunanca kelimelerin yazılışında kullanılır.

216 Cicero, Aristoteles'in günümüze kadar ulaşmayan *De philosophia* adlı eserinden uzunca bir alıntı yapar.

217 Etna Yanardağı Caesar'ın ölümünden kısa bir süre önce, İÖ 44 yılında patlar.

218 Yıldızlar ve Güneş sistemini simgesel olarak gösteren küre (karş. *De Natura Deorum*, 2. 88).

219 Balbus burada güneş saatinden çok su saatini düşünür (Walsh 1998: 184).

220 Aslında Ay'ın çapı dünyanın çapının dörtte birinden biraz fazladır. Anaximander ve Xenophanes Ay'ın dünyadan 19 kat büyük olduğunu düşünür. Lucretius ise Epicurusçu öğreti doğrultusunda Ay'ın bize göründüğünden daha büyük olmadığını söyler (Lucretius, 5.577). Stoacılar ise genelde Ay'ın dünyadan daha büyük olduğunu düşünürler.

221 Gökbilim konusundaki şiirleriyle tanınan Ciliciali şair (İÖ yak. 315-240). Baş eseri, günümüze tam olarak ulaşan *Phaenomena*'dır.

222 Bu diyalogun gerçekleştirildiği tarihte (İÖ 76) Cicero otuz yaşındadır. Bu çeviriyi ise yaklaşık on yıl önce yapmıştır.

223 Romalıların "yas tutan" birine benzettikleri bu yıldız Yunan düşüncesine göre "çalışan" biridir ve genellikle Hercules'in ölümsüzlüğe ulaşmak için Gaia'nın tanrıça Hera'ya düğün hediyesi olarak verdiği altın elmaları koparmak üzere Hesperides'in ejderhasıyla giriştiği mücadeledeki haliyle betimlenir.

224 Girit kralı Minos, kızı Ariadne'nin Bacchus'la evlenmesi üzerine onlara evlilik armağanı olarak bir taç verir, Bacchus da bu tacı göğe, takımyıldızların arasına yerleştirir.

225 Apollo'nun oğlu Aesculapius tıp alanındaki engin bilgisinden dolayı ölümüden sonra tanrılaştırılır. Yılan, hekimlik tanrısı Aeculapius'un sembolüdür. Efsaneye göre Aesculapius'un yıldırım çarpması sonucu ölmesinin ardından bu yılan onu yeniden diriltmek üzere yıldızların arasında yükselir. Anguitenens ise Corona'ya saldırmak üzere olan bu yılanı tutan yıldız kümesidir.

226 Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızları arasında uzanan ve yılan biçiminde betimlenen yıldız kümesi.

227 Büyükayı ya da Küçükayı takımyıldızları.

228 "Ayı koruyucu" anlamındadır. Bootes diye de anılır. Kuzeyde, Büyükayı takımyıldızının yakınında yer alır.

229 Arabacı takımyıldızının en parlak yıldızı Kapella (Dişi Keçi).

230 Auriga takımyıldızındaki iki küçük yıldız; Oğlaklar.

231 Latincede "domuz yavrusu" anlamına gelir.

232 Cicero'dan sonraki dönemlerde Romalılar Hyades'in etimolojisini Yunanlar gibi *hyein* (yağmur yağmak) fiiline bağlar ve bu yıldız grubuna Su Taşıyıcı adını verirler. Halbuki kelimenin etimolojisinin *huese* (domuz) bağlanması daha olasıdır. Çünkü takımyıldızlar genellikle canlı varlıkların adlarını taşırlar (Walsh 1998: 186).

233 Cepheus Ethiopia kralıdır; Cossiope'nin kocası, Andromeda'nın babası, Perseus'un kayınpederidir. Bu üç karakter ölümlerinden sonra yıldızlar arasına katılırlar.

234 Andromeda'nın annesi, ölümünden sonra yıldızlar arasına katılan bir takımyıldız.

235 Ethiopia kralı olan Cepheus ülkesini korkunç bir ejderin saldırısından kurtarmak için halkının isteği üzerine kızı Andromeda'yı kurban etmeye karar verir ve onu bir kayaya bağlar. Ejder kızı tam parçalamak üzereyken Perseus gökten inerek Andromeda'yı kurtarır ve evlenirler. Andromeda öldükten sonra yıldızlar arasına katılır.

236 Pegasus diye de anılır; Medusa'nın kanından doğmuş ve sonra-

dan yıldızlar arasına yükseltilmiştir.

237 Pleiades de denilen bu takımyıldız Boğa burcunda yedi yıldızdan oluşan Ülker burcudur. Bu yedi yıldız Atlas'ın yedi kızını temsil eder; bu nedenle bu takımyıldıza Yedi Kardeşler de denir.

238 Efsaneye göre Tanrı Apollo Liguria kralı Cygnus'u güzel şarkı söylediği için bir kuğuya dönüştürür; Iuppiter de onu gökyüzüne, yıldızların arasına yükseltir.

239 Efsaneye göre Poseidon'un oğlu olan Orion dev bir avcıdır. Tanrıça Artemis'e tecavüz etmeye kalkınca, tanrıçanın üzerine saldığı akrep Orion'u topuğundan sokar. Akrep de, Orion da birer burca dönüştürülür. Orion burcunun Akrep burcundan sürekli kaçması bundandır.

240 Sirius olarak da bilinir; gökteki en parlak yıldızdır. Orion yıldızının güneydoğusunda yer alır.

241 Yunan kahramanların Iason'un önderliğinde Altın Postu aramak üzere Colchis'e doğru yolculuk yaptıkları geminin adı. Sonradan Minerva bu gemiyi bir takımyıldız olarak gökyüzüne yerleştirir.

242 Aratus'a göre bu nehir gizemli Eridanus nehridir; birçok kişi onu Kuzey İtalya'daki Padus (günümüzde Po) nehri ile bir tutar; bazıları ise onun Nil Nehri olduğunu düşünür (Mayor 1883: 234; Walsh 1998: 187).

243 Yarı insan, yarı at biçimli efsanevi yaratıklar olan Centauruslar gökyüzünde, güneyde yer alan bir takımyıldızı simgeler.

244 Quadrupes: Lupus (Kurt) olarak bilinir, ancak Yunanlar tarafından buna özellikle bir ad konmamıştır. Bu durum *Phaenomena*'nın burada zikredilmeyen dizesinde de (212) vurgulanır: "*quam nemo certo donavit nomine Graium: Kimse buna belli bir Yunanca ad vermedi*" (Mayor 1883: 235).

245 Hydra: Yedi başlı efsanevi bir su yılanı. Hercules on iki ödevinden biri olarak bu yılanı öldürür. Daha sonra bir takımyıldız olarak gökyüzüne yükselir.

246 Karş. Cicero, *De Natura Deorum*, 2.47.

247 Bu Stoa öğretisi, ilk öğenin ateş olduğunu ileri süren Heraclitus'tan kaynaklanır (Walsh 1998: 188).

248 Stoacılar döngüsel yok oluş öğretilerine Pythagorasçı Büyük Yıl kuramını uygularlar (Walsh, 1998: 188).

249 Karş. Cato, *De Re Rustica*, 156; Varro, *De Re Rustica*, 1.16; Plinius, *Naturalis Historia*, 17.24; 20.34.

250 Latincede fil hortumu anlamına gelen bir kelime yoktur; buradaki *manus* Eski Yunanca'daki *proboskis* kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır.

251 Metnin boşluk kısmında, Cicero'nun aklında Aristoteles'in *Historia Animalium*'da örümceklerin farklı farklı tuzak tekniklerini anlattığı bölüm (9.39) vardır. Kayıp olan bölüm olasılıkla iç tarafta gizlenen örümceğin avını gafil avlamaya hazırlanışını anlatır (Walsh 1998: 188).

252 Hint Okyanusu'na dökülen bir nehir; bugünkü Sind Nehri.

253 Buradaki parantez içindeki ifadenin metne sonradan eklenmiş olduğuna dair yaygın bir kanı vardır (Mayor 1883: 253; Rackham, 2000: 250, dipnot a).

254 Aristoteles'in *Historia Animalium*'da (1.16) kullandığı *mesenterion* (bağırsak askısı) kelimesini Cicero *medium intestinum* şeklinde karşılamakla hatalı çeviri yapar (Mayor 1883: 259; Walsh 1998: 190).

255 Bağırsaklardan karaciğere kirli kan nakleden büyük kapı toplardamarı.

256 Atardamarlar ve toplardamarlar.

257 Bu bölüm için Cicero'nun yararlandığı başlıca kaynak Aristoteles'in *Historia Animalium* adlı eseri olmakla birlikte Aristoteles sinirlerin bütün bedene toplardamarlar ve atardamarlar kadar yayıldığını düşünmez (*Historia Animalium*, 3.5).

258 Cicero burada açıkça insanların duyularını fiziksel algılarının kuvvetinden çok estetik ve ahlaki duyarlılık bakımından değerlendirmektedir. Aksi taktirde bu ifade yanlış bir iddia olarak değerlendirilmelidir. Hayvanların bazı duyularının insanlarınkinden çok daha gelişkin olduğu bilinmektedir. Örneğin Aristoteles hayvanların koku alma duysunun insanlarınkine göre çok kuvvetli olduğunu söyler (*De Anima*, 2.9).

259 Kitharanın boynuza benzeyen iç tarafı.

260 Antikçağ edebiyatında pastoral yaşam ve çağlar döngüsü ilk defa Hesiodos'un *Erga kai Hemerai* (*İşler ve Günler*) adlı eserinde betimlenir. Bu betimlemede Altın Çağı sırasıyla Gümüş, Bronz, Kahramanlar ve Demir Çağları izler.

261 Bu dizeler Cicero'nun Aratus'un *Phaenomena*'sından (129 vd.) yaptığı çeviridir.

262 Kartal ve akbaba ilk grupta, kuzgun, karga ve baykuş ikinci gruptadır (R. M. Ogilvie, *The Romans and their Gods*, 1969: 56; Walsh, 1998: 192).

263 Etrüsklerde kurbanların bağırsaklarına bakarak gelecekte olacakları önceden haber veren kâhin.

264 Romalı asker ve devlet adamı. Üç kez *consul*, bir kez de *consul suffectus* olarak görev alır.

265 Romalı devlet adamı; İÖ 282 ve 278 yıllarında *consul*, İÖ 275 yılında *censor* olur.

266 Tusculumludur. İÖ 280 yılında *consul* olarak görev alır. Pyrrhus'un kuvvetlerini Etrüsk kentleriyle birleştirme girişimlerine engel olur ve kralı Tarentum'a geri çekilmeye zorlar.

267 İÖ 258 ve 254 yıllarında *consul*, İÖ 247 yılında *censor* olarak görev alır. Sicilya'da Hamilcar'a karşı başarılı bir biçimde savaşır. Roma ordusunu İtalya'nın dışına, Sicilya'ya götüren (İÖ 249) ilk diktatördür.

268 İÖ 260 yılı *consul*u, Mylae açıklarında Hannibal'ın komutası altındaki Kartaca donanmasını bozguna uğratan komutan.

269 İÖ 251 yılında *consul* olarak görev alır. İÖ 250 yılında Kartacalıların komutanı Hasdrubal'a karşı Panormus (günümüzde Palermo) yakınlarında büyük bir zafer kazanır.

270 Ailesinde *consul*luk görevini elde eden (İÖ 242) ilk kişidir. Sicilya'nın batısında, Aegates adası (günümüzde Egadi adası) açıklarında Kartaca donanmasına cesurca karşı koyarak I. Kartaca Savaşı'nı sonlandırır.

271 II. Kartaca Savaşı sırasında yıpratma politikasıyla Romalıların felaketlere dayanmasına yardımcı olur ve daha sonra Tarentum'u yeniden ele geçirir.

272 Nola yakınlarında açılan savaşta *Hannibal*'a karşı başarılı bir biçimde karşı koyar. Daha sonra Karacalıları Sicilya'dan kovar ve Syracusae'ı fetheder (İÖ 214-211).

273 İÖ 218 yılında Ticinus Savaşı'nda *tribinus militaris* olarak babasının hayatını kurtardığı söylenir Çeşitli devlet görevlerinde bulunur. İÖ 210 yılında halk tarafından İspanya'nın yönetimine getirilir, önceden *consul* ya da *praetor* olarak görev almadığı halde *consul*luk yetkisi alan ilk kişidir. İÖ 209'da Carthago Nova'yı (günümüzde Cartagena) fetheder. İÖ 216'da Hasdrubal'ı ağır bir yenilgiye uğratır, ancak İÖ 211 yılında Hasdrubal ve Mago tarafından yakalanır ve öldürülür.

274 İÖ 168 yılında Pydna'da kazandığı zaferle III. Makedonya Savaşı'nı sonlandıran kişi.

275 Roma'nın politik ve kültür yaşamının önemli kişiliklerinden biridir. Hannibal'a karşı yürütülen savaşlara katılır.

276 III. Kartaca Savaşı'nı sonlandıran zaferiyle ve Kartaca'yı yıkmasıyla ünlüdür (İÖ 146); Daha sonra İspanya'da Numantia'yı (günümüzde Garray) zapt edip yıkar.

277 Cornelius Scipio Aemilianus'un çok yakın arkadaşı ve Scipio grubunun bir üyesi.

278 Zeno, Cleanthes ve Chrysippus, önde gelen Stoacı filozoflardır. Burada Cotta kendisini Stoa öğretisinden tamamıyla uzak tutmak ister (Walsh 1998: 194).

279 'Yorumcular' Sibylla kitaplarının koruyucularıdır. Cicero'nun zamanında bunların sayıları on beştir.

280 Cicero *Brutus* adlı yapıtında Cotta ve Sulpicius'u kendi neslinin en iyi iki hatibi olarak gösterir (*Brutus*, 201).

281 Karş. Cicero, *De Natura Deorum*, 2.4.

282 Cotta'nın burada verdiği bilgi Homeros'un *Ilias*'ında (3.243 vd.) geçer, ancak Homeros *Odysseia*'da (11.301 vd) toprağın Castor ile Pollux'u diri diri yuttuğunu, Zeus'un ise yeraltı dünyasında bile onları onurlandırdığını ve her ikisinin de ölümsüzler gibi saygı gördüğünü anlatır. Homeros'un İÖ 7. yüzyıldan itibaren adı geçmekle birlikte yaşadığı tarih kesin olarak bilinmemektedir.

O yüzden burada ileri sürülen Castor ile Pollux'un Homeros'tan kısa bir süre önce yaşadığı iddiasının doğruluk payı tartışmalıdır.

283 İÖ 179 ile 152 yılları arasında baş *senator* Cato değil, M. Aemilius Lepidus'tur. Walsh'ın yorumuna göre burada Cato önde gelen bir figür olarak kullanılmıştır (Walsh 1998: 195).

284 Cotta'nın tartışmasına ait bir bölüm kayıptır; bu bölüm olasılıkla kehanet ve önsezi konularına geçiş niteliğindedir. (Rackham 2000:298, dip not: a).

285 Cicero, *De Natura Deorum*, 2.9

286 Cicero, *De Natura Deorum*, 2.12

287 Cicero, *De Natura Deorum*, 2.13 vd.

288 Cicero, *De Natura Deorum*, 2.21 vd.

289 Aulis'in karşısındaki Euboea Adası'nda yer alan bir kent, bugünkü Egribo ya da Negroponte.

290 Euboea Adası ile Attica arasındaki kanal, bugünkü Egripo.

291 Ennius, *Annales*, fr. 456 Warmington.

292 Cotta burada açıklayacağını söylediği konuya eserin ilerleyen bölümlerinde (tabii kayıp bir bölüm yoksa) değinmemiştir.

293 "Bütünün kendisi olan bu *kosmos*'u ne bir tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve edebi bir ateştir." (Heraclitus, fr. 30). Cengiz Çakmak'ın yorumuna göre bu fragman, Stoacı "Büyük Tutuşma" *(ekpyrosis)* öğretisini, yani her şeyin toptan yok olup ateşe dönüşeceği düşüncesini" hiçbir şekilde desteklemez. Bkz. Herakleitos, *Fragmanlar*, çeviri ve yorum Cengiz Çakmak, İstanbul, 2005: 89.

294 Karş. Cicero, *De Natura Deorum*, 2.40; 118.

295 Cotta burada Balbus'un 2.15.40'taki sözlerini hatırlar ve kaynağı belirsiz bir şiirden alıntı yapar.

296 Yüzü kadın, bedeni balık şeklinde betimlenen tanrıça Atargatis.

297 Caria bolgesinde, Marsyas Irmağı çevresinde Alabandus tarafından kurulan kent; bugünkü Araphisar.

298 Ege Denizinde, Troia açıklarında bulunan ve adını kral Tenes'ten

alan ünlü ada; bugünkü Bozcaada.

299 Karş. Cicero, *De Natura Deorum*, 1.119.

300 Thessalia ile Aetolia arasındaki sıradağ; burada Hercules için cenaze ateşi yakılmıştır.

301 Antikçağda Varro üzerine çalışanlara gönderme yapılmaktadır. Varro, Hercules adını taşıyan kırk üç kahraman olduğunu söyler (Walsh 1998: 198).

302 Titan Coeus ile Phoebe'nin kızı, Apollo ile Diana'nın annesi.

303 Fenikelilere ait ünlü bir ticaret kenti, bugünkü Soor harabeleri.

304 Cotta devlet dininde Pan ve Satyrusların tanrı olarak kabul edilmediklerini belirtir; Cotta'nın iddiası bunların kız kardeşleri olarak tanımlanan Nymphaların da aynı biçimde tanrı sayılmaması yönündedir. Panlar çobanların ve sürülerin tanrıları olarak kabul edilir ve yarı insan yarı hayvan biçiminde tasvir edilirler. Satyruslar doğayı simgeleyen cinlerdir; gövdelerinin belden üstü insan, belden aşağısı at ya da teke biçiminde tasvir edilirler.

305 Ölümü ya da ölüler ülkesini simgeler. Etrüsk mezarlarında uzun saçlı, sakallı bir tanrı olarak betimlenir. Zamanla Yunan tanrıları arasına girip Pluton ya da Dis Pater adını almıştır.

306 Yeraltı dünyasında yer alan bir ırmak. Efsaneye göre Helios (Güneş) ile Gaia'nın (Toprak) oğludur. Olympuslu tanrılarla Titanlar arasındaki savaşta Titanlara su verdiği için Zeus'un lanetine uğrayıp yeraltı dünyasına hapsedilmiştir.

307 Yeraltı dünyasında, suları buz gibi akan efsanevi ırmak.

308 Yeraltı dünyasında suları kaynayarak akan efsanevi ırmak.

309 Yeraltı dünyasında ölüleri Archeron ırmağından geçiren kayıkçı.

310 Yeraltı dünyasının üç başlı korkunç bekçi köpeği.

311 Yeraltı karanlığını simgeleyen tanrı.

312 Apollo ile Cyrene'nin oğlu; insanlara arıcılığı, süt sağmayı ve zeytin ağacı yetiştirmeyi öğrettiği söylenir.

313 Girit yakınlarında bir ada, bugünkü Astropalya.

314 Troia Savaşı sırasında Ulixes ile Diomedes tarafından öldürülen Thracia kralı.

315 Peleus ile Thetis'in evliliği.

316 İntikam tanrıçalarının merhametli ve bağışlayıcı olanları.

317 Latium'da yaşayan Rutuli kavminin başkenti.

318 Doğum tanrıçası.

319 *Nasci* fiilinden türeyen *nascentes* kelimesi "doğanlar, doğan çocuklar" anlamına gelir.

320 Moneta, Esin Perilerinin annesi sayılan Mnemosyne'nin Latinceye aktarımıdır. Ayrıca Iuno'nun sanıdır ve Roma'daki tapınağında para basılır.

321 Serapis: Mısır'ın baş tanrısı.
Isis: Yunan ve Roma dünyasında da kabul gören Mısır tanrıçası.

322 Thebae kentinin efsanevi kurucusu.

323 Colchis kralı, Medea'nın babası.

324 Latiumda yer alan bir burun; bugünkü Circello.

325 Thebae Savaşı'nda yaşamını yitiren, ancak Iuppiter tarafından kendisine ölümsüzlük bahşedildiğine inanılan kâhin.

326 Lebadia yakınlarında kehanet merkezi bulunan kâhin.

327 Roma'nın nüfus sayımını yapmak, ahlaki suçları, suçu işleyenlerin bulunduğu mevkii bir alt dereceye indirerek cezalandırmak, kentin yollarını, köprülerini ve binalarını gözetmekle yükümlü, beş yıl arayla seçilen kamu görevlisi.

328 Yunanistan'ın güneyinde bir bölge, Bacchus ile Hercules'in doğum yeri.

329 Atina'nın efsanevi kralı.

330 Halkının Spartalılara karşı zafer kazanması için kendini feda eden efsanevi Atina kralı.

331 Leonaticum olasılıkla Leocorion'un Latinceleştirilmiş şeklidir; "Leos'un kızlarının tapınağı" anlamındadır. Bu tapınak Leos'un kıtlığı önlemek için kurban verdiği üç kızının onuruna Atina'da inşa edilmiştir.

332 Pontus (Deniz) ile Gaia'nın (Toprak) oğlu.

333 Gökyüzü ile yeryüzü, yani tanrılarla insanlar arasındaki bağlantıyı simgeleyen Gökkuşağı tanrıçası.

334 Bereketli Toprak'ın kişileştirilmiş şekli.

335 Yunanistan'da, Peleponnesus'un ortasında yer alan dağlık bölge.

336 Bir Titan'la Gaia'nın oğlu; Güneş'in, Ay'ın ve Şafak'ın babasıdır. Burada bahsi geçen Güneş tanrı Yunanların Helios'u ile özdeştir.

337 Mısırlıların Güneş Tanrısı Ra. Kutsal merkezi Heliopolis (günümüzde Baalbek) Kahire'nin kuzeydoğusundadır.

338 Karadeniz'in doğusunda yer alan, Altın Post ve Medea söylenceleriyle ünlü kent; bugünkü Mingerlia.

339 Metinde geçen Memalio (Memalius), Menalius kelimesinin hatalı okunuşudur.

340 Burada bahsi geçen adalar Lipara adalarıdır (Liparae).

341 Nil nehrinin tanrılaştırılmış şekli, Nil Tanrı.

342 Arcadia'da bir kent.

343 Kimi söylenceye göre yüz gözlü, kimi söylenceye göre yüzünün ön tarafında iki arka tarafında da iki tane olmak üzere dört gözlü bir devdir.

344 Attica'da Marathon'un batısında bir burun; bugünkü Schoinia ya da Cap Cabala.

345 En kuzeyde yaşayan efsanevi halk.

346 Dionysus'u büyüten nympha.

347 Dionysus (Bacchus) adına üç yılda bir düzenlenen şenlikler.

348 Peloponnesus'un en batısındaki bölge.

349 Aşağı Mısır'da bir kent; bugünkü Sa el-Hajar.

350 Burada Cotta'nın geçtiği yeni konuyu tanıtıcı bölüm eksiktir.

351 Yeraltı tanrısı. Roma'da bu tanrının onuruna yılda üç kez şenlikler düzenlenir.

352 Soyut nitelikler.

353 Roma'nın yedi tepesinden biri.

354 Yol ağızlarını, evlerin içini koruyan Etrüsk kökenli tanrılar.

355 Roma'nın yedi tepesinden en büyüğü.

356 Kaynak alınan metne göre çevrilmiştir.

357 Burada önemli bir bölüm kayıptır. Plasberg fragmanlarına göre bunun bir kısmını Lactantius muhafaza etmiştir (Rackham 2000:

348 dip not: a).

358 Bu dizeler Ennius'un *Medea*'sındandır ve Euripides'in *Medea*'sının 365 ve devamına karşılık gelir (Rackham 2000:348 dip not: b).

359 Bu dizenin Ennius'a ait olduğu düşünülmektedir (Rackham 2000: 349 dip not: c).

360 Ennius'un *Medea*'sından bir bölüm; (karş. Euripides, *Medea,* 371 vd., 394 vd.; bkz. Rackham 2000: 350 dip not: a).

361 Accius'un *Medea*'sından bir bölüm olabilir. Hikâyenin bu bölümü Euripides'te yoktur (Rackham 2000:350 dip not: b).

362 Burada Atreus'tan söz edilmektedir. Atreus erkek kardeşi Thyestes'in kendi karısı Aerope'yi baştan çıkarması ve bilmeden kendi öz oğlu Pleistenes'i öldürmesine yol açması üzerine, kardeşinden yaptıklarının öcünü almak için korkunç bir plan hazırlar. Thyestes'in üç oğlunu parçalara ayırıp haşlar ve yemesi için ona ikram eder.

363 Bu ve bundan sonraki üç alıntı Accius'un *Atreus* adlı tragedyasındandır. Atreus karısı Aerope'yi baştan çıkaran erkek kardeşi Thyestes'ten nasıl intikam alacağını düşür.

364 Hercules'in karısı. Centaurus Nessus, Deianira'nın ırzına geçmeye kalkınca Hercules'in zehirli oklarına hedef olur. Nessus ölmek üzereyken kanını aşk iksiri diye Deianira'ya verir. Günlerden bir gün Hercules Iole adında bir kadına âşık olunca, sevgisini yeniden kazanmak için Nessus'un kanına buladığı bir gömleği Hercules'e gönderir. Hercules gömleği giyer giymez acılar içinde can verir.

365 Romalı komedya yazarı Terentius'un bir oyunu.

366 Terentius'un aynı adı taşıyan komedyasındaki asalak karakteri.

367 İÖ 1. yüzyıl Roma'sında bu türden kundaklama eylemleri çok yaygındı; krş Cicero, *Pro Archia,* 8; *Pro Rabirio Postumo,* 8, *Pro Milone,* 73. Bu diyalogun kurgusal tarihi İÖ 76 olduğuna göre, Cicero bunlardan sadece ilkine burada değinme fırsatı elde edilebilmiştir ve *Pro Archia*'da sözü geçen Heraclea'daki arşiv kundaklama eylemi İÖ 90-98 yılları arasında İtalya'da çıkan sınıflar arası çatışma sırasında olduğundan, bu olayı kimin yaptığı kesinlikle belli değildir. Ancak Cotta sözünü ettiği kundaklama eyleminin savaş

sırasında gerçekleşen bir olaydan çok kişisel bir eylem olduğunu ima eder. Yoksa başka türlü Sosius'un yaptığı bilinemezdi (Walsh 1998: 209).

368 İtalya'nın doğusunda yer alan, yağı ve meyveleriyle ünlü kent.

369 Iugurtha Savaşı sırasında, Roma kuvvetleri aynı zamanda Gallia'da Cimbri'ye (Kuzey Almanya'da yerleşik halk) karşı da bir harekat yürütüyordu. Gallia'da bulunan Tolosa (günümüzde Toulouse) kenti vergi ödemeye zorlanınca Roma'ya karşı Cimbri halkıyla birleşir. Dönemin *consul*u Servilius Caepio (İÖ 106) bu kentin altın dolu tapınaklarını yağmalar; sonradan yargılanır ve Smyrna'ya (İzmir) sürgüne gönderilir.

370 Numidia kralı.

371 İÖ 114 yılı sonbaharında Roma, Vesta rahibeleri arasındaki aşırı serbestlik söylentileriyle karışmıştı: Şüphe üç Vesta rahibesi üzerine yoğunlaşmıştı, ancak *pontifex maximus* ve meslektaşlarının yürüttüğü soruşturmada sadece biri suçlu bulunmuştu. Olay bütünüyle politik olmamakla birlikte *pontifex*lerin suç ortağı sanılmalarının yarattığı öfke içinde *tribunus* Peducaeus'un teklifi üzerine davaya yeniden bakılması için bir halk mahkemesi kuruldu (*The Cambridge Ancient History, volume IX, The Roman Republic*, ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth, 1932: 97).

372 Bu konuşmanın yapıldığı tarihten (İÖ 76) kısa bir süre önce Sulla'nın yaptığı düzenlemeye göre dokuz asıl mahkeme adam öldürme, zehirleme, zimmete para geçirme ya da devletin parasını kötüye kullanma davalarıyla ilgilenir; sahte vasiyet düzenleme davalarına ise yeni kurulan bir mahkeme bakar.

373 Gençlerin tefeciler tarafından suça yönlendirilmelerine karşı düzenlenen yasa.

374 İÖ 66'da Cicero'yla birlikte *praetor*luk yapan ünlü hukukçu.

375 Cotta burada Euripides'in *Medea* tragedyasının Ennius'un yaptığı Latince çevirisindeki açılış dizelerinden alıntı yapar. Yaşlı kadın Iason'un Altın Postu aramak üzere sefere çıkacağı geminin inşası için Thessalia'daki Pelion Dağının ağaçlarının kesilmesine hayıflanır (Walsh 1998: 210).

376 Atina kralı Theseus'un babası Neptunus, oğlu ise Hippolytus'tur. Theseus'un ikinci eşi Phaedra Hippolytus'a âşık olur, ancak aşkına karşılık bulamayınca kocasına ihbar edilmekten korkarak kendisine sanki Hippolytus tarafından tecavüze uğramış süsü verir. Theseus büyük bir öfkeye kapılır, ama oğlunu kendi eliyle öldürmeyi de istemez ve Neptunus'a danışır. Çünkü Neptunus oğlunun üç dileğini yerine getirmeye söz vermiştir. Bunun üzerine Neptunus, deniz kıyısında atlı arabasını süren Hippolytus'un üzerine bir deniz canavarı gönderir. Atlar ürkerler ve Hippolytus'un ölümüne neden olurlar.

377 Socrates'in öğrencisi ve hazcı Cyrene okulunun kurucusu.

378 Stoacı Zeno.

379 Ennius'un tiyatro yapıtlarından birinde geçen bir kahraman. Bu dizede Telamonoğlu Aiax'ın ölümünün kendisinde uyandırdığı derin üzüntüyü dile getirir. Bu dize tanrıların insanlarla ilgili meselelere karışmadıkları yönündeki Epicurusçu öğretiyi yansıtır.

380 Apulia'da, Canusium'un kuzeyinde bir kent, bugünkü Canne.

381 Cotta, tanrıların insanlarla ilgilenmemesine ilk örnek olarak Kartaca Savaşı'nda iyi insanların çektikleri sıkıntıları verir. Scipiolar İÖ 211 yılında İspanya'da öldürülürler (Livius, 25.32 vd.). Fabius Maximus Cunctator yaşlılığında, İÖ 213 yılı *consulu* olan oğlunun ölümü üzerine cenaze konuşması yapar (Cicero, *De Senectute*, 12). Claudius Marcellus kendi aceleciliği yüzünden İÖ 208 yılında Venusia'da öldürülür (Livius, 27.27); Aemilius Paulus İÖ 216 yılında Cannae'da öldürülür (Livius, 22.49). I. Kartaca Savaşı'nda Xanthippus tarafından yenilen Atilius Regulus zincire vurularak öldürülür (Eutropius, 2.21). Burada bahsi geçen Africanus, Scipio Aemilianus'tur.

382 Publius Rutilius Rufus, Panaetius'un gözetiminde felsefe eğitimi görür ve Stoa felsefesini benimser; M. Scaevola'nın gözetiminde de hukuk dersleri alır. Devletin çeşitli kademelerinde görevler üstlenir. *Legatus* (vali yardımcısı) olarak İÖ 94-95 yıllarında Asya'da bulunduğu sırada atlı sınıfından olan vergi memurlarının düşmanlığını kazanır ve Roma'ya dönüşünde atlı sınıfından olu-

şan bir mahkemede yargılanıp Smyrna'ya (İzmir) sürgüne gönderilir. Rufus'un yeğeni Drusus *tribunus plebis* olarak atlı sınıfının siyasal nüfuzunu azaltmak ve İtalyan halklarına politik haklarını vermek üzere köklü çözüm önerileri sunmasının ardından İÖ 91 yılında bir suikasta kurban gider. Scaevola (İÖ 95'te *consul*; İÖ 89'da *pontifex maximus*) Brutus Damasippus tarafından Sulla'ya katılmak üzereyken öldürülür (İÖ 82). Cinna İÖ 87 ve 84 yılları *consul*udur; Cicero'nun burada ve başka yerlerde ondan düşmanca söz etmesine karşın Marius'un müttefiki olarak onun aşırılıklarını engellemeye çalışan bir arabulucu rolü oynar ve Marius'un ölümünden sonra Sulla ile uzlaşma yolları arar. Önceden dost olan Marius ve Catulus birbirlerine düşman olurlar. Marius tarafından suçlanınca Catulus intihar eder; (Walsh 1998: 211-212).

383 Marius ilk *consul*luk görevini İÖ 107 yılında yerine getirir, daha sonra İÖ 104 ila 100 yılları arasında peşpeşe dört kez *consul* olur, son *consul*luğunu İÖ 86 yılında Cinna ile birlikte yapar.

384 Cinna Roma'dan sürülmesinin ve İÖ 87 yılı *consul*luğundan alınmasının ardından Roma'ya ilerler ve kenti ele geçirir. Sonraki üç yıl boyunca, 86'dan 84'e kadar *consul*luk yapar. İÖ 84 yılında Brundisium'da bir isyanda öldürülene kadar politik hayatta etkin rol oynar.

385 İÖ 90 yılında *tribunus plebis* olan hatip.

386 Zalimliğiyle ünlü Agrigentumlu tiran (İÖ yak. 565-649).

387 Casandreia'nın zalim hükümdarı.

388 Büyük İskender'in Asya seferine katılan Democritusçu bir filozof.

389 Antisteneş'le birlikte Kinik okulun kurucusu sayılan Sinoplu filozof.

390 Himera Savaşı'nda (İÖ 480) Kartacalıları bozguna uğratan Syracusae kralı.

391 Bugünkü Pidhavro.

392 Burada Locri halkının yaşadığı yerdeki Proserpina tapınağıyla ilgili olarak Cicero'yu hafızası yanıltmıştır, çünkü Locri halkı Dionysius'un sadık müttefikidir. Ayrıca Livius II. Kartaca Savaşı sırasında Locri halkının kutsal mekanlarının Romalı *propraetor*

Pleminius, öncesinde de Pyrrhus tarafından yağmalandığını anlatır (29.18); ancak Dionysius'un yaptığı böyle bir yağlama olayından bahsetmez. Ama Dionysius'un Croto'da bir tapınağı yağmaladığı bilinir (Burry 1951: 659, 663). Dionysius'un Peloponnesus'u ziyaret ettiği başka bir kaynakta geçmez. Walsh'a göre Cicero burada da yanılıyor olabilir; Olympia'daki Zeus tapınağını Syracusae'daki Olympius Zeus tapınaklarından biriyle karıştırmış olabilir. Aynı biçimde Cotta Epıdaurus'taki Aesculapius heykelinden söz ederken, Sicilya'da bulunan Epidaureus Aesculapius heykeliyle (bu heykelde sakal vardır ve etrafını çepeçevre saran yılanla diğer Aesculapius heykellerinden ayrılır) karıştırmış olmalıdır. Aesculapius'un babası Apollo hep sakalsız olarak betimlenir (Walsh 1998: 213).

393 Metnin bu bölümü olasılıkla bozuktur (Rackham 2000: 370, not: b).

394 Campania sınırında yer alan eski bir Latium kenti; bugünkü Mola di Gaeta.

395 Cicero bu dizeleri Accius'un kayıp bir oyunundan, olasılıkla *Atreus* ya da *Oenomaus*'tan alıntılamıştır (Warmington, 2570).

396 İÖ 6. yy. sonlarında yaşamış Ephesuslu şair.

397 Lacedaimonii: Sparta halkı, Spartalılar.

398 Spartalı yasa koyucu.

399 Mummius tarafından yağmalanıp yıkılan ünlü Peloponnesus kenti, bugünkü Korinth ya da Gereme.

400 Akhalı bir komutan. Hasdrubal ise III. Kartaca Savaşı'nda Kartacalıların komutanı. Her iki komutanın kentleri Romalılar tarafından aynı yılda, İÖ 146 yılında yıkılır. Burada bu her iki komutanın beceriksizliği söz konusudur.

401 Cicero, *De Natura Deorum*, 2.63.

402 Cicero *De Natura Deorum*'da gözlerle ilgili böyle bir ifade kullanmamıştır; ancak kulağı betimlerken 2.144'te şöyle bir ifade kullanır: "*Sed duros et quasi corneolos habent introitus multisque flexibus: Fazlasıyla kıvrımlı dışkulak serttir ve boynuza benzer.*"

KAYNAKÇA

Akarsu, B., *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.

Arslan, A., *İlkçağ Felsefe Tarihi. Hellenistik Dönem Fesefesi: Epikurosçular, Stoacılar, Septikler*, İstanbul, 2008.

Boethius, *Philosophiae Consolatio: Felsefenin Tesellisi*, çev. Çiğdem Dürüşken, Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri Dizisi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Brooks, F., *Marci Tullii Ciceronis De Natura Deorum*, London, 1896.

Brun, J., *Stoa Felsefesi*, çev. Medar Atıcı, İstanbul, 2006.

Burry, J. G., *History of Greece*, London, 1951.

Cook, S. A., F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (ed.), *The Cambridge Ancient History, vol. IX: The Roman Republic*, 1932.

Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, İstanbul, 2004.

Dürüşken, Ç., *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul, 2000.

Dyck, Andrew R. (ed.), *Cicero. De Natura Deorum, Book I*, Cambridge, 2003.

Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1984.

Freeman, C., *Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı, Ankara, 1996.

Grimal, P., *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*, çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, 1997.

Güçlü, A. B., E. Uzun, vd., *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 2002.

Herakleitos, *Fragmanlar*, çeviri ve yorum Cengiz Çakmak, Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri Dizisi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

Jaspers, K., *Felsefi İnanç*, çev. Akın Kanat, İzmir, 2003.

Kingsley, P., *Antik Felsefe, Gizem ve Büyü. Pythagoras ve Empodokles Geleneği*, çev. Kenan Kalyon, İstanbul, 2000.

Mayor, J. B., *M. Tullii Ciceronis De Natura Deorum Libri Tres, with int-*

roduction and commentary, vol. II, Cambridge, 1883.

McGregor, Horace C. P. (trans.), J. M. Ross (intr.), *Cicero. The Nature of the Gods,* England, 1972.

Peters, F. E., *Greek Philosophical Terms. A Historical Lexicon,* New York-London, 1967.

Publius Vergilius Maro, *Georgica: Çitçilik Sanatı,* çev. Çiğdem Duruşken, İstanbul, 2006.

Rackham, H. (trans.),*Cicero. De Natura Deorum, Academica,*The Loeb Classical Library, England, 2000.

Schilling, R., "Cicero (Tanrıbilimci)," çev. Mehmet Emin Özcan, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, yön. Yves Bonnefoy, Türkçe baskıyı yayıma hazırlayan Levent Özdemir, I. cilt (A-K), Ankara, 2000: 136-138.

Seneca, *Tanrısal Öngörü,* çev. Çiğdem Duruşken, İstanbul, 1997.

Urmson, J. O., *The Greek Philosophical Vocabulary,* London, 1990.

Walsh, P. G. (trans., intr. & notes), *Cicero. The Nature of the Gods,* Oxford-New York, 1998.

Yonarsoy, Y. K., "Cicero'nun Felsefesi Terminolojisi," Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1982.

DİZİN

Absytrus, 387
Academia, 47, 107, 115, 337
Academiacı(lar), 35, 47, 49, 163, 185, 415
Accius, 253, 379
Acheron, 381
Achilles, 335, 385
Adonis, 299
Aeetes, 387, 395
Aegialeus, 387
Aegisthus, 437
Aesculapius, 225, 377, 383, 397, 429, 431, 437
Aetna, 261
Afrika, 119, 333; (-lılar), 117
Alabanda, 377, 389
Albucius, 129
Alcaeus, 113
Alcamenes, 117
Alcmaeo, 65
Alco, 393
Almo, 393
Amphiaraus, 169, 389
Anaxagoras, 63, 65
Anaxarchus, 427
Anaximander, 63
Anaximenes, 63
Anteros, 399, 401
Antiopa, 395
Antisthenes, 69
Aoede, 393
Apıs, 117
Apollo, 115, 117, 233, 379, 383, 385, 391, 395, 397, 399, 433, 437
Apollodorus (Casandreialı), 427
Apollodorus (Stoacı), 129
Aquillius C. Gallus, 419
Aratus, 269
Arcesilas, 47, 105
Arche, 393
Archilochus, 143, 437
Archimedes, 253
Arctophylax, 273
Arcturus, 273
Ardea, 387
Areopagus, 239
Argo, 279, 379; (- Gemicileri), 253
Argus, 397
Arisppus, 397
Aristaeus, 385
Aristippus, 421
Aristo, 75, 421
Aristoteles, 71, 129, 205, 207, 259, 261, 293
Arsinoa, 397

Astarte, 399
Asteria (Hercules'in annesi), 381; (Hecate'nin annesi), 385
Astypalaea, 385
Asya, 333, 393
Atina, 93, 113, 117, 323, 333, 385, 389, 393, 395; (-lılar), 97, 119, 239, 323
Atreus, 393, 409, 413
Attus Navius, 171, 353
Avrupa, 333

Belus, 381
Boeotia, 389
Bootes, 273
Britannia, 253, 363
Büyük İskender, 233

Cabirus, 399
Cadmus, 387
Caelius, 171
Calatinus, 225, 333
Calchas, 169
Camirus, 395
Canicula, 365
Cannae, 425
Carbo, 99
Carneades, 47, 331, 367, 383
Castor ile Pollux, 169, 225, 351, 383, 393
Castor, 349
Cato, 333, 349
Catulus, 113, 115, 425
Centaurus, 281, 391, 413
Cerberus, 381
Cercops, 143
Ceres,72, 223, 225, 231, 235, 379, 391, 403, 405
Charon, 381
Chimaera, 143, 167
Chrysippus, 77, 79, 129, 181, 201, 227, 329, 343, 355, 363, 365 403
Cinna, 425
Circe, 387, 395
Circeii, 387
Cleanthes, 75, 177, 179, 187, 203, 227, 343, 353, 355, 375, 493
Cocytus, 381
Codrus, 389
Corinthus, 437
Coruncanius, 151, 333, 343
Cotta, 51, 53, 55, 85, 91, 109, 163, 165, 209, 237, 315, 331, 335, 339, 341, 343, 345, 347, 351, 357, 405, 441, 443
Critolaus, 437
Croto, 65, 169
Cupido, 397, 399, 401
Curius, 333

Deciuslar, 353
Delphi, 397
Democritus, 67, 99, 103, 107, 129, 143, 155, 241, 427

Devler, 235
Diagoras, 35, 97, 153, 435
Diana, 233, 235, 391, 397, 401
Diodotus, 43
Diogenes (Apollonialı), 67
Diogenes (Babilli), 79
Diogenes (Kinik), 427
Dionysius, 427
Dis, 231
Drusus, 425, 427
Duellius, 333

Eleusin, 155
Empedocles, 67, 129
Engonasin, 273
Ennius, 133, 153, 165, 167, 211, 229, 259
Epicurus, 53, 55, 81, 83, 85, 87, 89, 91, 93, 95, 101, 103, 105, 107, 109, 119, 121, 123, 125, 129, 139, 147, 149, 151, 155, 159, 163, 165, 209, 211, 223, 241, 247, 331, 339
Epicurusçu(lar), 51, 87, 89, 93, 101, 119, 127, 259, 329
Erebus, 383
Erechtheus, 389
Esin Perileri, 393, 395, 433
Eubuleus, 393
Euhemerus, 153, 155
Eumenides, 385
Euripides, 229
Europa, 113, 363

Fabricius, 333
Faunus, 169, 353
Fons (Pınar), 391
Formiae, 431
Furialar, 385
Furina Korusu, 385

Gaius Flaminius, 171
Gelo, 429
Girit, 295, 397; (-li), 381, 393
Glauce, 399
Gök(Caelus), 227, 383, 393, 395, 399, 401
Haedi, 275
Hannibal, 425
Harpalus, 427
Hasdrubal, 437
Hecate, 385
Helenus, 169
Heliopolis, 395
Heraclides (Pontuslu), 73
Heraclitus, 109, 373
Hercules, 113, 225, 377, 379, 381, 383, 389, 391, 413, 433
Hermarchus, 129
Hesiodos, 73, 79
Hesperos, 217
Hestia, 233
Hiero, 95
Hindistan, 133, 381
Hippocentaurus, 141, 167
Hippocrates, 437

Hippolytus, 421
Hipponax, 437
Homeros, 79, 143, 235, 333, 349, 379
Hyades, 275
Hyperion, 395

Ialysus, 395
Ianus, 231
Iason, 413
Idyia, 387
Indus, 299
Ino, 377, 387, 389
Iris, 391
Isis, 387
İspanya, 119, 425, 363
Iuno, 75, 115, 117, 229, 231, 233, 395
Iuppiter, 75, 77, 115, 117, 137, 165, 167, 217, 227, 229, 231, 287, 349, 377, 379, 381, 393, 395, 397, 399, 429, 431, 433, 443
Iuventas, 147

Kartaca Savaşı, 171, 333
Kartaca, 381, 437; (-lılar) 425, 429;
Kızıl Deniz, 133
Kronos, 227

Laelius, 333, 343, 381
Latona,381, 385, 397, 399
Leda, 393
Lemnos, 155
Leontium, 129
Leucippus, 99
Leucothea, 377, 387
Liber, 223, 225, 379, 383, 393
Libera, 225
Libya, 137, 363
Locri, 169, 349, 427
Lucifer, 217, 391
Lucilius, 99
Luna, 233
Lutatius, 333
Lyceum, 107
Lycurgus, 437
Lysithoe, 379

Marcellus, 225, 333, 425
Marcus Octavius, 141, 143
Marius, 425
Mars, 217, 287, 399, 401
Maso, 391
Mavors, 231, 403
Medea, 387, 407, 409, 413
Melete, 393
Mercurius, 217, 383, 395, 397, 399
Metellus, 333, 427
Metrodorus, 121, 129, 149
Mezopotamya, 299
Mısır, 137, 295, 299, 395, 397; (-lı/lar), 79, 115, 117, 137, 377, 379, 395, 397, 399

Minerva, 79, 115, 117, 137, 231, 393, 395, 399, 403
Mnemosyne, 395
Mopsus, 169
Musaeus, 79
Nausiphanes, 107, 129
Neptunus, 77, 99, 115, 117, 231, 237, 381, 385, 391, 403, 405, 421
Nil Nehri, 299
Nisus, 399
Nodinus, 393
Numa, 143, 343, 381

Octavius Mamilius, 167
Octavius Savaşı, 179
Olympias, 235
Ophiuchus, 273
Orion, 279, 365
Orpheus, 79, 143, 385, 399

Pacuvius, 257, 387
Palaemon, 377
Pallas, 399
Pamphilus, 107
Pan, 381, 397
Panaetius, 285
Paris, 437
Parmenides, 65, 67
Pasiphae, 387
Paulus, 169, 333, 425
Peducaeus, 417
Penates, 233
Penelope, 397
Peripatetikler, 53
Persaeus, 75
Perseis, 387
Persephone, 231
Perses, 169
Phaedo, 129
Phaedrus, 129
Phaethon, 217, 421
Phalaris, 427
Pheneos, 397
Philo, 43, 55, 93, 149
Phthas, 395
Pierides (Pieriae), 395
Pisistratus, 427
Piso, 53
Plato, 55, 57, 61, 69, 71, 103, 107, 129, 143, 195, 427
Plouton, 231
Portunus, 231
Posidonius, 43, 159, 253
Postumius, 167, 349, 351
Prodicus, 153
Pronoea, 57, 59, 329
Proserpina, 231, 393, 395, 399, 427
Protagoras, 35, 67, 97, 153
Publius Africanus, bkz. Scipio
Publius Scaevola, 151, 343
Pyrrhus Savaşı, 333
Pythagoras, 45, 65, 109, 129, 365, 433

Pythagorasçılar, 45

Quintus Maximus, 225, 425
Quintus Scaevola, 425
Quintus Varius, 425, 427

Reate, 169
Regillus Gölü, 167, 349
Regulus, 425
Rhesus, 385
Rhodus, 395
Rodos, 333, 395
Roma, 117, 169, 171, 175, 239, 333, 343, 349, 353, 391, 393, 417; (-lı/lar), 51, 93, 115, 127
Romulus, 143, 225, 343, 377
Roscius, 113, 115
Rutilius, 425, 431

Sabazia Şenlikleri, 399
Sagra, 169, 349, 351
Salaria Yolu, 349
Samothracia, 155, 435
Saturnus, 215, 217, 227, 287, 383, 393, 401, 403
Scaurus, 223
Scipio (P. Cornelius Africanus Maior), 333; (Minor), 179, 425
Scipio(P. Cornelius Nasica), 173, 343
Scipio (P. ve Cn.), 425
Serapis, 387
Seriphus, 123
Sibylla, 173, 343
Silvanus, 255
Simonides, 95
Socrates, 47, 69, 129, 183, 335, 365, 427
Sosius, 417
Sparta, 323, 333, 349, 437
Speusippus, 69
Spino, 393
Strato, 73
Stratonicus, 389
Su Perileri, 381

Tantalus, 437
Tellus, 391
Terentius, 223
Thaumas, 391
Thelxinoe, 393
Theodorus, 35, 97, 153
Theophrastus, 73, 129
Theseus, 385, 421
Theuth, 397
Thyestes, 409
Thyone, 399
Tiber, 391
Tiberius Gracchus, 141, 143, 173, 175, 333
Timocrates, 129, 149
Tiresias, 169
Trasumenus Gölü, 171
Trieteris Şenlikleri, 399

Triton, 113, 255
Trophonius, 389, 397
Tubulus, 417
Tyndareusogulları, 169, 349, 377

Ulıxes, 335, 379
Upis, 399

Valens, 395
Veiovis, 403
Venus, 109, 217, 223, 235, 399, 401, 403
Vesta, 75, 233, 425
Vulcanus, 117, 119, 383, 395, 397, 399, 403

Xenocrates, 71, 107
Xenophanes, 65
Xenophon, 69, 183, 365
Xerxes, 151

Yazgı Tanrıçaları, 383

Zeno(Elealı), 427
Zeno (Epicuruscu), 93
Zeno (Stoacı), 73, 75, 105, 185, 219, 221, 227, 355, 359, 361, 403, 421

DE NATURA DEORUM

Tanrıların Doğası

Cicero

Romalı hatip ve düşünür Cicero'nun tanrıların varlığı, doğası ve dünya işlerine karışıp karışmadıklarının sorgulandığı *De Natura Deorum* adlı eseri, filozoflardan oluşan hayali bir tartışma meclisinde, eski Yunan dünyasının üç önemli felsefe okulunun (Epicurus, Stoa, Academia) konuya ilişkin yaklaşımlarını toplu halde sunan bir eserdir... Ama bunun ötesinde yapıtları günümüze ulaşmamış pek çok filozofun tanrı kavrayışıyla ilgili öğretilerini bize tanıtmakla da düşünce tarihinde Cicero'nun bile tahmin edemeyeceği nitelikte evrensel bir göreve hizmet eder...

www.kabalci.com.tr

ISBN 978-975-997-173-1

9 789759 971731

30 TL

www.kabalciyayinevi.com